Стефан Цвайг

Аёл ҳаётидан йигирма тўрт соат

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2013

УДК: 821.112.2+512.133
ББК: 84(4Гем)
Ц 25

- Германи адаб.

Немис тилидан Ботир Раҳманов таржимаси

Цвайг, Стефан.
Ц 25 Аёл ҳаётидан 24 соат: новелла ва ҳикоялар / С. Цвайг; таржимон Б. Рахманов. –Тошкент: «O'zbekiston», 2012. 344-б.

ISBN 978-9943-01-872-3

Йигирманчи аср мумтоз адабиётининг энг севиб ўқиладиган жозибали асарлари муаллифи саналмиш Стефан Цвайгнинг новелла ва ҳикоялари ўзининг бетакрор ва мукаммал тасвир услуби билан ажралиб туради. Ёзувчининг мазкур тўпламдан жой олган «Ёндиргувчи тилсимот», «Аёл ҳаётидан йигирма тўрт соат», «Амок» каби ҳикояларидаги қаҳрамонлар ҳаётини кузата туриб, асрлар давомида сайқалланиб авлодлардан-авлодларга мерос бўлиб келаётган чин инсоний қадриятлар, покиза туйғулар умрнинг маълум бир фаслларида шафқатсиз тўфонли синовларга дуч келиши ва бу синовларда улар ақл ҳамда ахлоқ меъёрларига таянибгина ўз мувозанатини сақлаб қолиши мумкинлигининг гувоҳи бўласиз. Ҳикояларни ўқиётиб аёл қалби деб аталувчи кутилмаган ҳиссий тўлқинлар билан тўлиб тошган тилсимли уммоннинг туб-тубига назар ташлагандек, ундаги мафтункор жилвалар сирини англагандек бўласиз. Ижодкор уста мусаввир сингари сайқал берган воқеа ва лавҳалар тасвиридан мароқланиш билан бирга инсон тақдирининг ўта мураккаб ечимларга бой эканлигидан ҳайратланасиз.

№ 31722
2д

УДК: 821.112.2+512.133
ББК: 84(4Гем)

ISBN 978-9943-01-872-3

2013/33
А2131
Alisher Navoiy
...dagi
... MK

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2013

СЎЗБОШИ ЎРНИДА

Юртимизнинг мустақиллиги шарофати билан 1990 йилларнинг бошларида бир талаба сифатида Германиядаги университетларнинг биридаги ёзги тил ўрганиш курсида таҳсил олаётган пайтда маҳаллий ёшларнинг ғалати бир ақлий ўйинининг гувоҳи бўлгандим. Даврамизда ўтирганлар турли мавзуларда суҳбатлашаётиб, гоҳ-гоҳида улардан бири, шоҳни *h7* га юрдим деб кўяр, бироз вакт ўтгач яна бири, фарзинни *c4* га олдим, дея жавоб қайтарарди. Айрим ҳолларда, ҳатто, бошқалар ҳам бу антиқа савол-жавобларга қизиқиб кетишиб, тортишиб қолишарди. Мен ҳайрон бўлиб бу сирли рақамларнинг сабабини сўраганимда, улар жилмайишиб, бунга Цвайг сабабчи дейишганди. Кейинчалик билдимки, муаллифнинг «Шахмат новелласи» (1941) асари пайдо бўлгач, Европада айниқса, ёшлар орасида шахмат тахтасисиз тасаввурда шахмат ўйнаш кенг русум бўлган экан.

Стефан Цвайг (Stefan Zweig) 1881 йилнинг 28 ноябрида Вена шаҳрида бадавлат текстиль фабрикаси хўжайинининг оиласида дунёга келади. 1900 йилда гимназияни битиргач, Вена университетига ўқишга кириб, герман ва роман филологиясидан таҳсил олади (1901–1904) ва ушбу даргохни докторлик илмий даражаси билан тамомлайди. Талабалик йилларида унинг илк шеърлари Берлин ва Мюнхен газеталарида пайдо бўлади, дастлабки шеърий тўплами эса («Silberne Saiten» – «Кумуш торлар») 1901 йилда нашр эттирилади. Биринчи жахон урушига кадар Цвайг Франция, Англия, Италия, Швеция,

Испания, Канада, Куба, Мексика, Америка, Ҳиндистон, Хитой ва Африка каби қатор қитъалар ва мамлакатларга саёҳат қилади.

У ўзининг амалий фаолиятини 1902 йилда «Вена янги прессаси» («Wiener Neuer Presse») газетасидан бошлайди ва 1938 йилгача бу газетанинг мухбири бўлиб қолади. 1904 йилда унинг дастлабки «Эрика Эвальд муҳаббати» («Die Liebe der Erika Ewald») номли ҳикоялар тўплами Берлинда чоп этилади. 1913 йилда эса Лейпцигда «Ёндиргувчи тилсимот» («Brennendes Geheimnis») деб номланган машҳур новеллаларидан бири босилиб чиқади. Биринчи жаҳон уруши бошланиши билан Цвайг чин ватанпарвар сифатида кўнгиллилардан бўлиб ҳарбий хизматга ёзилади ва Уруш архивида ҳамда «Доновланд» номли пропаганда варақасининг муҳарририятида фаолият юритади.

Цвайг ўзининг тинчликпарварлиги билан алоҳида ажралиб туради ва умрининг охиригача ўз замонасининг урушга қарши бўлган вакиллари сафига содиқ бўлиб қолади. Австриядаги нотинчликлар натижасида у 1917 йилда Швейцариянинг Зальцбург шаҳрига кўчиб ўтади. Цвайг ўз замондошлари орасида Э. Верхарн, Р. Роллан, Ф. Мазерель, О. Роден, Т. Манн, З. Фрейд, Д. Джойс, Г. Гессе, Г. Уэллс, П. Валери каби буюк ижодкорлар билан дўстлашади ва бу дўстлик алоқаларига узоқ йиллар давомида содиқ қолади. 1920 йилда унинг ҳикоялари («Der Zwang» – «Сиқув»), («Drei Meister» – «Уч уста») ва Бальзак, Диккенс, Достоевскийларга бағишланган эсселари нашр этилади.

XX асрнинг 20–30-йиллари Цвайг ҳаёти ва ижодининг энг сермаҳсул даврлари ҳисобланиб, бу даврда ижодкор ўнлаб ҳикоялар ва эсселар яратади («Амок», «Иблис билан кураш» ва б.). Адиб ҳаёти ва ижодидаги шафқатсиз давр 1933 йилдан бошланади. Фашизм мафкураси остида барча инсонпарвар ва тинчлик тарафдорлари қаторида Стефан Цвайг ва унинг асарлари ҳам таъқиб остига олинади, унинг асарлари гитлерчилар томонидан шаҳар майдонларида намойишкорона ёқиб юборилади. 1934 йилда у таъқиблардан қочиб Лондонга кетишга мажбур бўлади. 1941 йилда ёзувчи Америкага жўнашга, орадан бир йил

ўтиб эса, у ердан Бразилияга кўчиб ўтишига тўғри келади. Қувғинлар ва хўрликлар изтиробига дош беришга ожизлик қилган ёзувчи 1942 йилда 61 ёшида ўз жонига қасд қилиб ҳаётдан кўз юмади.

Шоир, ёзувчи, таржимон, адабий танқидчи, публицист сифатида XX аср жаҳон адабиётининг етакчи вакилларидан бири, дея эътироф этилган адиб Стефан Цвайг томонидан яратилган асарлар бугунги кун ўқувчилари учун ҳам ўта жозибали ва мафтункор саналади. Тасаввур, тафаккур, идрок, ирода, ақл, заковат сингари асл инсоний хислатларнинг уста мусаввири бўлган ёзувчининг асарларидаги асосий мавзу инсон ва унинг ички олами бўлиб, ўқувчи улардаги садоқат, меҳр, муҳаббат, эътибор, эҳтирос, иштиёқ, изтироб каби туйғуларнинг ёрқин рангларига мафтун бўлиб қолади. Ундаги инсон образи, инсон ички олами, руҳияти, изтироблари, табиат ва жамият ҳаёти билан ҳамоҳанг тарзда моҳирона тасвирланганини кузатиш мумкин.

У ижодий фаолияти даврида Стендаль, Толстой, Бальзак, Достоевский, Ницше каби дунёнинг ўнлаб ёрқин тафаккур сиймоларига аталган эсселар, ўнга яқин новелла, ўттизга яқин кенг камровли ҳикоялар, учта роман, бир неча афсона ва драмалар ҳамда ўндан ошиқ фалсафа, тарих, мамлакатшуносликка оид асарлар яратиб қолдирди. Цвайг асарлари йигирманчи аср бошларидаёқ Европада энг кўп ўқиладиган асарлар қаторидан жой олиб улгурди.

Цвайг қолдирган адабий меросларнинг ичида унинг ҳикоялари ва новеллалари алоҳида ўрин тутади. Унинг асарлари ўтган асрнинг ўрталаридаёқ дунёнинг бир неча ўнлаб илғор тилларига таржима қилинган ва ҳозир ҳам севиб ўқилади. Улардаги образлар, бадиий тасвирларнинг чуқур фалсафийлиги, инсон руҳиятининг оддий кўз илғай олмайдиган жиҳатларини усталик билан очиб берилганлиги, рамзий образлар, иборалар ва бадиий бўёқларнинг моҳирона қўлланилгани билан ажралиб туради. Новелла ва ҳикоялар дастлабки мисралардаёқ ўқувчини ўзига маҳлиё қилиб қўяди ва бу қизиқиш асар охиригача бир сонияга ҳам чалғимайди.

XX асрда жаҳон адабиётининг насрий йўналиши ҳам шунчалар мукаммаллик кашф этди-ки, унда ёзувчи ўз ҳикоясига гўё уста ҳайкалтарош сингари ишлов беради. Барча буюк уста ижодкорларнинг асарлари каби Цвайг ҳикояларида ҳам ҳар бир жумла моҳирлик билан сайқалланган бўлиб, у ёзувчи айтмоқчи бўлган фикрни чуқурроқ англашга ва маънавий озуқа бўлиб тафаккурга қуйилиб қолишга хизмат қилади. Шу билан бирга, ёзувчининг тили ва баён қилиш усулида воқеалар, ҳиссий кечинмалар, бадиий тасвирлар ўзига хос мураккаб адабий тизим асосида ифода этилганлиги кўриниб туради. Бир қарашда жўнгина бўлиб кўринган тасвирлар ёрдамида у ўқувчини олис-олис хаёллар оламига етаклаб олиб кетади ва ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатларини англашга, инсон тақдири ҳақида ўйлашга ундайди. Цвайг асарларини ўқий туриб, киши ўзини беихтиёр инсон руҳияти деб аталмиш сирли ва мафтункор бир оламга, ундаги ранг-баранг туйғулар дунёсига саёҳат қилаётгандай сезади.

Ботир РАҲМАНОВ,
таржимон

ЁНДИРГУВЧИ ТИЛСИМОТ

ШЕРИК

Паровоз ўт пуркаганча ҳайқириқ билан Земмирингга етиб келди. Қорайиб кетган вагонлар чўққилар оша таралаётган кумушранг ёғдулар қўйнида бир неча дақиқа нафас ростладилар, поезд ҳайбатли аждардек бир жуфт одамни домидан озод қилиб, яна бир нечасини қайта ютди, бирпас атрофга узуқ-юлуқ товушлар таралиб тургач, ҳовури чиқиб турган машина яна бир ҳайқирди-да, баҳайбат қора занжирдек оғир силкиниб, туннель ичига кириб кўздан ғойиб бўлди. Атроф намхуш шабада эпкинида қайта чайилиб, бутун борлиқ яна эркин нафас олди.

Келиб тушганлардан бири – башанг кийинган, олифта қадамлари билан кўзга ташланиб турган бир йигит бошқалардан илдамроқ бориб, меҳмонхонагача бир фойтун олди. Отлар шошилмасдан қияликдаги йўлга ўрмаладилар. Атроф баҳор ҳавосига чўмилган. Фақатгина май ва июнь ойларида пайдо бўладиган оқпар момиқ булутлар самода ўйноқи кезадилар. Улар гоҳо баланд тоғлар ортига ўтиб бекинмоқчи бўлган навқирон ва ўйинқароқ ўспиринлардай зангори фалакда қувлашмачоқ ўйнашар, гоҳо бир-бирини опичганча енгил парвоз қилишар, гоҳ тўсатдан ғижим рўмолга айланишар, гоҳо ҳарир рўмоллардек эшилишар ва ниҳоят, эркалик билан оқ момиқ қалпоққа айланишади-да, қоялар бошига қўнишади. Тахлика тепадаги шамолга ҳам юққан, у эндигина ёмғирдан қутулган хўл ва яланғоч дарахтларни безовта чайқатар, улар эса бундай титроқдан новдаларидаги минглаб томчиларни маржондай тўкишарди. Ахён-

ахёнда тоғдан кор хиди димоққа келиб урилади, шунда ҳавода ҳам ширин, ҳам ачқимтил таъм сезилади. Еру осмон барчаси бесабр ҳаракат билан чўлғанган. Извош қўшилган отлар энди пишқирганча паст қиялик бўйлаб шошилмай югуриб боришар, қўнғироклар жаранги эса анча илгарилаб кетганди.

Меҳмонхонада йигитнинг биринчи қилган иши – шошилганча меҳмонлар рўйхатини кўздан кечириш бўлди. Тезда ҳафсаласи пир бўлгач, безовталик билан, «бу ерга ўзи нима учун келдим» дея ўзига-ўзи савол бера бошлади. «Якка ўзим бу тоғда, бирор-бир дилкаш даврасиз бу ерда қолиш – идорадагидан ҳам баттарку. Афтидан, ё жуда эрта келиб қўйдим, ёки ўта кеч. Таътилдан ҳечам омадим чопмади-чопмади-да. Шунча одамлар орасидан бирорта ҳам таниш кимсанинг исми топилмаса-я. Ҳеч бўлмаганда бир жуфт аёл зоти бўлгандами ёки шу ҳафтани сиқилмасдан ўтказиш учун ақалли бирорта кўнгли бўш танноз хонимчами». Бу йигитнинг номи унчалик жарангдор бўлмасаям, ўзи аслида Австриянинг давлат қарамоғидаги амалдорлари авлодидан чиққан баронларидан эди, мана шу қисқагина таътилни у зарурат юзасидан эмас, балки барча ҳамкасблари баҳорнинг бир ҳафтасини шундай ўтказишни одат қилишгани учунгина олган, у ҳам ўз улушини шунчаки хизматига ҳадя қилиб юборгиси келмаганди. Унга гарчи асл иқтидор насиб этмаган бўлса-да, у табиатан улфатчиликни хуш кўрадиганлардан эди, одатда бундайларнинг ҳар қандай даврада пайдо бўлиши яхшигина қарши олинади ва унинг ўзини ҳам ёлғизликка умуман ҳуши йўқлиги шундоққина маълум эди. Дарҳақиқат, якка ўзи ёлғиз қолишга унда ҳечам хоҳиш йўқ бўлиб, имкон қадар бундай вазиятни у четлаб ўтар, чунки ўзини ўзи яқиндан танишни мутлоқ истамасди. Гугурт чўпига ўт олиш учун чакмоқ зарур бўлганидек, у ҳам одамлар эътиборига худди шундай муҳтож эди, унинг маҳорати, меҳри ва қалбидаги кибор ана шу эътиборга дуч келгандагина аланга олар, якка ўзи қолса вужуди музлар, ўзига-ўзи кераксиздай туюлар, худди қутидаги гугурт чўпига айланарди.

У бўм-бўш залда патагига курт тушиб, бўзчининг мокисидай у ёкдан-бу ёкка юра бошлади, гоҳо у газеталарни бефарқ варақлаб қўяр, гоҳида эса мусиқа хонасидаги пианинода қандайдир вальснинг ноталарини термоқчи бўлар, лекин бармоқлари унга бўйсунмас, кўзланган ритмни ололмасди. Ниҳоят у ҳолдан тойиб ўтириб қолди ва ташқарига термулиб, аста-секин куюклашаётган коронғуликни хамда қарағайлар орасидан мўралаётган кулранг булутларни кузата бошлади. Шу тарзда у бир соатча бесамар асабийлашиб, диққинафас бўлиб ўтирди. Сўнгра ўрнидан қўзғалиб, ўзини овқатланиш залига урди.

У ерда бор-йўғи бир нечтагина стол банд эди, у бесабрлик билан ҳамма столларга кўз югуртириб чиқди. Бефойда! Бирортаям таниш йўқ, фақат биргина тренер унга бош чайқаб саломлашди, шу ердаям Ринггерштрасседан яна бир башара, бошқа ҳеч ким. Бебош саргузаштлар ваъда қила олувчи бирортаям аёл йўқ. Унинг сабр косаси лиммо-лим бўлди. У шундай одамлар тоифасига кирардики, бундайларнинг ёкимтой чехраси доим шодлик таратиб туради, улардаги ҳамма нарса янги учрашувларга, янги ҳиссиётларга тайёр, улар бегона жойларда турли саргузаштларни бошдан кечиришга иштиёқманд бўлиб, хонимларга оч ҳирс билан эмас, зимдан, баҳолаш назарини ташлайдилар ва улардаги фарқни, яъни бу дўстининг қайлиғими ёки остонада бош эгиб турувчи уй қизими, бехато англашади. Бундай одамларни, маълумки, бироз қоралашиб, «хонимларнинг овчилари» дейдилар ва бу гапларда чиндан ҳам маълум бир ҳақиқат мухрланган. Чунки аслини олганда овчилик, изкуварлик, ашаддий ишқибозлик каби эҳтиросли инстинктлар ва руҳий шафқатсизик туйғулари бундай одамлардаги толиқиш нималигини билмайдиган ҳушёрлик билан уйғунлашиб кетган бўлади. Улар бирор саргузашт изидан охиригача етиш учун пистирмада доим тайёр ва қатъий туришади. Улар ҳамма вақт эҳтирос билан тўлиб туришади, аммо бу ошиқ одамнинг эҳтироси эмас, балки қиморбознинг совуққон, аниқ ҳисоб-китобларга асосланган, хатарли эҳтиросларидир. Бундайлар-

нинг орасида шундай қатъиятлилари бўладики, бу туйғу уларда ёшлигидан бошланади ва бутун ҳаёти саргузаштларни овлаш билан ўтади. Улар учун оддий бир кун ҳам юзлаб кичик ҳиссий лаҳзаларга бўлинади – бирорта ойимчанинг ёнидан ўтаётганда бир киё боқиш, маъноли жилмайиш, мармардек силлиқ болдирлар қаршисида ўтириш ва шу тарика, бутун бир йил ҳам юзлаб шундай кунларга тақсимланган, булар шундай кунларки, улардаги шунақа мазмундаги кечинмалар бундайларнинг ҳаётига аланга бериб, абадий қайнар чашмалар сингари уларга кувват бериб туради.

Бу ерда шундай ўйинга мос келувчи шерик йўқ эди, буни йигит бир қарашдаёқ англади. Бироқ, қиморбоз учун қўлда карта билан яшил стол олдида ўз хаёлларига қоврилиб, шерик кутишдан ёмони бўлмаса керак. Барон газета чақиртирди. У хўмрайганча нигоҳини мисраларга қадади, аммо фикрлари оқсоқланиб, мастларга ўхшаб, сўзларга қоқила бошлади.

Шу пайт тўсатдан у орқада кийимларнинг шитирлаши ва бироз норозилик ҳамда жимжимадор акцент билан гапирган овозни эшитди:

– Mais tais-toi donc, Edgar![1].

Унинг столи яқинида шойи кўйлакнинг шитирлаган товуши эшитилиб, шундоққина ёнгинасидан баланд бўйли ва тўлишган бир комат соя ташлаб ўтди, бахмал камзулчали миттигина рангпар болакай йигитга қизиқувчанлик билан қараганча ҳалиги сояга эргашиб борарди. Иккаласи ҳам буюртмали столга ўтиришди, бола иложи борича сиполик қилишга ҳаракат қилар, лекин бу машаққатли вазифа эканлиги унинг кўзларидаги безовталикда акс этиб турарди. Хоним ўта жимжимадор ва ёрқин кийимда бўлиб, баронга жуда ёқадиган хилидан эди, у бироз дўндиқлашган ва етилиб турган ёшдаги, кўринишидан эҳтиросли, шу билан бирга, кўпни кўрган, ўз темпераментини одоб юзасидан дилгирлик пардаси остида яшира оладиган яҳудий аёли бўлиб, йигитнинг бутун диққати унга қаратилди. Дастлаб хонимнинг

[1] Жим тургин, Эдгар! (*франц.*)

кўзига қарашга унинг юраги бетламади ва аёлнинг нафис пирпираб турган киприклари билан мароқланишни афзал кўрди, хушбичим бурни, нозик ёноклари унинг чеҳрасига ўта ярашган бўлиб, улар аёлнинг аслзодалардан эканлигини фош қилиб турарди. Сочлар ушбу бўлик қоматдаги аёлликнинг энг латиф белгиси бўлиб, улардан мулойим дабдаба ёғилиб турар, хоним ўз гўзаллигини яхши билар, ўзига ишонган, кўплаб мактовлардан тўйиб бўлган ва афтидан, унда бироз манманлик аломатлари ҳам кўриниб турарди. У ўта оҳиста товуш билан таом буюрди ва санчқини ўйнаётган болакайни тартибга чакирган бўлди. Буларнинг ҳаммаси бароннинг тешиб юборгудек термулаётган нигоҳларига бепарволик билан, гўё хеч нарсани сезмагандек амалга оширилди. Аслини олганда йигитнинг диққат билан термулиши хонимда мулойим бир жонкуярлик ҳиссини уйғотиб қўйганди.

Бароннинг юзидаги қоронғулик тўсатдан йўколиб, чеҳраси ёришиб кетди, асаб томирлари вулқон лаваларидай тирила бошлади, ажинлар тортилди, мушаклар таранглашиб, бутун бадани тетиклашди ва кўзлари чақнай бошлади. Унинг ўзи ҳам шундай аёлларга бироз ўхшаб кетарди, чунки бундай аёллар ўзидаги барча малоҳатни намойиш қилиши учун албатта эркакка мухтож бўлишади. Ана энди йигитнинг иштаҳаси очилиб, бутун вужудига қувват қуйилиб келди. Унда овчилик руҳи уйғонган ва у ўз ўлжасини аниқ мўлжалга олиб бўлганди. Унинг кўзлари зўр бериб хонимнинг нигоҳларини тутишга интилар, лекин аҳён-аҳёнда уни ёндириб ўтаётган чақмоқдек қиё боқишлардан бошқаси унга насиб этмасди. Бирор табассум илинжида у нигоҳи билан аёлнинг лабларини қидирди, аммо ҳамма жойда ҳадиксираш изларини кўрди, айнан ана шу таҳлика унинг иштиёқини ёндираётганди. Бу ерда йигитнинг умид учқунларини алангалантираётган нарса, унинг сезишича, қизнинг нигоҳи эди. Бу нигоҳлар унга бепарводай бўлиб кўринса-да, йигит уларда қаршилик учқунлари билан бирга ийманиш нурларини сезди. Бундан ташқари, уни хонимнинг бола билан гаплашгандаги расмиятчилик оҳанги ҳам ўзига тортди. Аёлнинг бун-

дай мажбурий хотиржамлиги остида енгил безовталик ётганини англади. Йигитнинг ҳам, ўз навбатида, қони қўпира бошлади: демак, ўйин бошланди. У шошилмасдан тановул қилди, ярим соат мобайнида аёлни ўткир нигоҳлари остида тутиб, унинг юзидаги ҳар бир чизиқни ва бўлиқ қоматининг бирор жойини ҳам қолдирмасдан батафсил ўрганиб чиқди. Ташқарини қалин тун қоплай бошлади, ўрмон ваҳимага тушган болакайдай титрар, улкан ёмғирли булутлар эса унга қўл чўзаётгандай эди. Зулмат борган сари қуюқлашиб бино ичига кўпроқ соя ташлай бошлган, у гўё оғир сукунат ёрдамида одамларни сиқувга олмоқчига ўхшарди. Она ва бола ўртасидаги сухбат ушбу сокинлик таъсирида борган сари ясамалик касб эта бошлади ва у ушбу сухбатнинг тез орада тугашини сезиб турарди. Шунда барон биринчи кармокни ташлашга карор килди. У биринчи бўлиб ўрнидан турди ва хонимнинг ортидан кўзга ташланаётган табиатга чукур назар ташлаганча салобатли кадамлар билан эшикка йўл олди. Эшикка етай деганда, у худди мухим бир нарсасини унутиб колдиргандай, кескин орқага ўгирилди. Нихоят, у хонимнинг ўзига қизиқиш билан қараб турган нигоҳини ушлади.

Бу ҳол йигитнинг завқини кўзғади. У залга ўтиб кута бошлади. Тез орада болакайни етаклаганча хоним ҳам кўринди, аёл журналлар ёнидан ўтаётиб уларни варақлади ва болага бир-иккита суратлар кўрсатган бўлди. Аммо барон ҳам гўё бирорта журнал танламоқчи бўлгандай, аслида эса хонимнинг қорачиқларига чуқуррок ўрнашиш, имкон бўлса гапга солиш мақсадида журнал столига яқинлашган эди, аёл кутилмаганда узоқлашди ва боланинг елкасига секингина қоққанча:

– *Viens, Edgar! Au lit!*[1], – дея совуккина унинг ёнидан ўтиб кетди.

Барон бироз иккиланганча унинг орқасидан термулиб колди. У танишишни айнан бугун кечкурунга мўлжаллаган эди, аммо бу олифта хоним умидини пучга чиқариб кўйди. Аммо, колаверса, тан олиш керак, айнан

[1] Кетдик Эдгар, уйку вакти бўлди! (*франц.*)

ана шу қаршиликнинг ўзи унга завқ бераётган, айнан ана шу безовталик унинг иштиёқига ўт ёқаётган эди. Умуман олганда, энди унинг шериги бор, энди бир ўйин бошланиши мумкин.

ОСОНГИНА ТУҒИЛГАН ДЎСТЛИК

Кейинги куни эрталаб барон залга кирганида, у ерда ўша нотаниш гўзалнинг ўғлига кўзи тушди, болакай иккала лифтчи бола билан гаплашиб турар ва уларга қандайдир бир китобдан Карл Майнинг суратларини кўрсатаётган эди. Онаси кўринмас, афтидан, ҳали у пардоз-андоз билан овора бўлса керак. Барон болакайни энди эътибор билан кузата бошлади. У озғин, ёшига нисбатан яхши ривожланмаган, асабий, ўн икки ёшларда, нотекис қадам ташлайдиган, қора кўзлари аланглаб турган болакай эди. Унда шу ёшдаги болаларда учрайдиган ҳадиксираш туйғуси кўпроқ бўлиб, у гўё қаттиқ ухлаб ётган-у, тўсатдан кимдир уйқусидан суғуриб олиб, бегона жойга олиб келиб ташланган болани эслатарди. Унинг юзини хунук деб бўлмас, аммо ҳали бу чеҳра тобига етиб шаклланмаган, унда эркаклик ва болалик белгилари эндигина ўзаро кураш бошлашган, юздаги чизгилар шаклланиш арафасида, аммо ҳали ўзини яққол намоён этишга улгурмаган, рангпарлик ва таҳлика ҳисси қоришиб турарди. Бунинг устига у шундай нокулай ёшда эдики, бу ёшда болалар ҳечам ўз кийимларига мос тушмайдилар, костюм ва шимлар осилган, енглар кенг, унинг ташқи хушбичимлигини намойиш этувчи сифатлари ҳали шаклланиб улгурмаганди.

Болакай бу ерда нима қиларини билмай ҳаммага тортилиб юрар ва уни кўрган кишида анчагина ачинарли таассурот қолдирарди. У деярли ҳамманинг оёғи остида ўрмалашарди. Уни гоҳо бўлар-бўлмас саволлари жонига теккан меҳмонхонанинг эшик оғаси четга суриб қўяр, гоҳо у кираверишдаги эшикда одамларга халақит берар, афтидан, унга дўстона бир муносабат етишмаётгандай эди. Шу тариқа у ўзининг болалик ҳислари ва талабларига меҳмонхона хизматчиларини жалб этишга интилар,

улар ҳам агар пайт топишса жавоб беришга ҳаракат қилишар, аммо катталар кўринганда ёки бирор фойдали юмушни бажаришга тўғри келиб қолса, суҳбат яна узилиб қоларди. Барон жилмайганча қизиқиш билан болани кузатиб турди, бола ҳамма нарсага қизиқувчанлик билан қарар ва ҳаммасидан ҳафсаласи пир бўлаётгандай эди. Ҳатто, бир сафар барон ўша қизиқувчан нигоҳларни ушлашга ҳам эришди, аммо ушбу қора кўзлар бирданига кўркувдан ўзини олиб қочди ва атрофда нажот илинжи топилмагач чукур ботган ковоқлар остига беркинишди. Бу ҳолат бароннинг завқини келтирди. Бола унга қизиқиш билан қарай бошлаганди, шунда унинг миясида бир савол туғилди, айнан шу кўркувдан титраётган болакай яқинлашишнинг энг тезкор воситаси бўлиб хизмат қилмасмикин? Ҳар эҳтимолга қарши, у буни синаб кўрмоқчи бўлди. У билдирмасдан болани кузата бошлади. Болакай эшикдан чиқиб гўдакларча қизиқиш билан фойтун қўшилган оқ отнинг пуштиранг тумшуғини силамоқчи бўлган эди, яна омади юришмади, бу ердан ҳам уни аравакаш ҳайдаб солди. Бола хафахон ва бўмбўш нигоҳлари билан зерикканча ҳорғин туриб қолди. Шу топда барон уни гапга солди.

– Хўш, йигитча, бу ер сенга ёқдими? – деди у кутилмаганда гап оҳангини имкони борича дўстона қилишга тиришиб.

Бола шолғомдай қизариб кетди ва бақрайганча қотиб қолди. У кўркувдан қўлларини қовуштириб, иймганча у ёқдан-бу ёққа бурилиб қарай бошлади. Кутилмаганда биринчи марта бегона киши унга бундай мурожаат қилаётганди-да.

– Рахмат, яхши, – деди у ўзини қўлга олишга интилиб. Сўнгги сўз унинг оғзидан зўрға сирғалиб чиқди.

– Биласанми, – дея бироз жилмайганча гап бошлади барон, – мени бир нарса ҳайрон қолдираяпти, бу ер мутлақо зерикарли жой, айниқса сендай бир йигитча учун. Сен ўзи кун бўйи бу ерда нима билан машғулсан?

Болакай жавоб беролмай ҳалиям гангиб турарди. Наҳотки шунақа башанг кийинган бегона жаноб ҳеч ким қайғурмайдиган шундай бир бола билан чиндан ҳам

гаплашишни истаётган бўлса. Бу фикр уни ҳам ҳадиксиратди, ҳам ғурурини қўзғади. У бир амаллаб ўзини қўлга олди.

– Мен китоб ўқийман, ундан кейин биз кўп сайр қиламиз. Гоҳида биз аравада айланамиз, мен ва онам. *Мен бу ерда дам олишим керак, касал бўлгандим.* Шунинг учун мен яна кўп вақт қуёшда ўтиришим керак, буларни врач буюрган.

Охирги сўзларни у бирмунча ишонч билан гапирди. Болалар доим шундай, ўз касалликлари билан мағрурланиб қўйишади, чунки хавф-хатар уларнинг қадрини ва бошқаларнинг уларга бўлган эътиборини икки баробар оширишини улар яхши билишади.

– Ҳа, албатта, сендай ёшгина жаноб учун қуёш жуда фойдали, унда қорайиб тобланасан. Аммо, сен кун бўйи бу ерда ўтирмаслигинг керак. Сендек ўспирин кўп югуриши, сал шўхроқ бўлиши, қолаверса сал-пал безорилик ҳам қилиб туриши лозим. Менимча, сен ўта тарбиялисан, биласанми, сен қўлтиғига китоб қучоқлаб олган, уйдан ташқарига чиқмайдиган болаларга ўхшайсан. Биласанми, мен сенинг ёшингда кандай дордан кочган шўх эдим, ҳар куни кечкурун уйга йиртиқ иштон билан қайтардим. Бунчалик ҳам оғир бўлмаслик керак!

Бола беихтиёр жилмайди ва ундаги ҳадик бироз чекинди. У бирор нарса деб эътироз билдирмоқчи бўлди-ю, лекин унинг ўйлаганлари ушбу дўстона гаплашаётган хушмуомала бегона жанобнинг олдида жуда кўполликдай ёки манманликдай бўлиб кўринди. Илгарилари ҳечам у бунақа бўлмаганди, шунинг учун ҳам бироз ўнғайсизлана бошлади. У ҳозир анча саросимага тушган, уни ҳам бахтиёрлик, ҳам уят туйғулари чулғаб олганди. Жон деб сухбатни давом эттирарди-ю, лекин калласига бирортаям ақлли фикр келмасди. Яхшиямки бахтига шу пайт кутилмаганда меҳмонхонанинг пахмоқ сенбернар зотли ити пайдо бўлди, у иккаловини ҳам бир-бир ҳидлаб кўриб, хотиржам нари кетди.

– Итларни ёқтирасанми? – сўради барон.

– Ҳа жудаям, бувимнинг Бадендаги вилласида битта ити бор, качон у ерга борсак, у кун бўйи доим мен билан

бирга. Аммо бу фақат ёзда бўлади, биз у ерга меҳмонда бўлган чоғларимизда шундай бўлади, холос.

– Бизда эса, яъни дала ҳовлимизда, менимча, салкам йигирматаси бор-ов. Агар бу ерда ақлли бола бўлсанг, улардан бирини совға сифатида оласан. Оқ кулоқли маллавойни, энг ёшини. Хохлайсанми?

Болакай шодлигидан қизариб кетди.

– Ҳа, албатта.

Бу ҳол болани жуда қизиқтириб, иштиёқини алангалантириб юборди. Бироқ, шу топда хаёлига келган кўркинчли ва дахшатли фикрдан чўчиб тушди.

– Аммо, онам бунга рухсат бермайдилар. У киши уйда ит бўлишига сабрим йўқ, дейдилар. У кишининг роса жаҳллари чиқади.

Барон жилмайди. Ниҳоят гап болакайнинг онасига келиб тақалди.

– Онанг шунчалар каттиккўлми?

Болакай бироз ўйланиб, бу нотаниш жанобга ишонса бўлармикин дея, бир лаҳза унга термулиб қолди. Аммо, жавоб эҳтиёткорона бўлди:

– Йўқ, у каттиккўл эмас. Ҳозир, бетоблигим учун у киши ҳар қандай нарсага рухсат берадилар. Менимча, кучукчам бўлишига ҳам розилик берсалар керак.

– Мен илтимос қилиб кўрайинми?

– Ҳа, илтимос, сиз сўраб кўринг, – боланинг кўзлари чақнади, – шунда онам албатта рози бўлсалар керак. Кучукчанинг кўриниши қанақа ўзи? Ҳар хил машклар ҳам бажара оладими?

– Албатта, у ҳамма нарса қила олади.

Болакайнинг кўзларида бунчалар осонгина чақнаган кувонч учқунлари бароннинг бироз кулгисини қистади. Бир уринишда дастлабки ҳадиксирашлар ғойиб бўлиб, кўркув пардаси ортидан жўшқинлик нурлари порлай бошлади. Кўз очиб-юмгунча салгина аввал тортиниб ва ҳадиксираб турган болакай, энди ўйинқароқ ва шўх болакайга айланганди. Қанийди онанг ҳам шундай бўлса эди, беихтиёр ўйлади барон, наҳотки унинг ҳадиксираши ортида шунча иштиёқ ётган бўлса! Аммо, болакай энди уни ўнлаб саволларга кўмиб ташлаётган эди:

– Итнинг оти нима?

– «Каро».

– «Каро», – қувонди болакай. Кутилмаган бу воқеадан, кимдир унга эътибор бериб дўстлашганидан маст бўлган бола ҳар бир сўзга беихтиёр жилмаяр ва қувончини ичига сиғдиролмасди. Барон ўзининг бунчалик тез эришган ютуғидан ўзи лол қолди ва темирни қизиғида босиш керак, дея қарор қилди. У болакайни озгина бирга сайр қилишга таклиф қилди. Шунда, бир ҳафтадан буён бундай дўстона муносабатни соғиниб кетган бечора болакай бу таклифдан шошиб қолди. У ўзининг янги дўсти берган беозор саволларга жавоб беришга шошилар, орқа-олдига қарамасдан гапирарди. Тез орада баронга аён бўлди-ки, Эдгар бадавлат яҳудий буржуйларидан бўлган веналик адвокатнинг ёлғиз ўғли экан. Бундан ташқари, гап орасида қистирилган беозор сўровлардан яна шу нарса аён бўлдики, унинг онажони Земмирингдаги дам олишдан ва бу ерда унинг кўнглига ёқадиган жамоа учрамаганидан унчалик мамнун эмас ва болага билдирмасдан берилган, унинг онаси отасини ёқтириши ҳақидаги сўроқларидан маълум бўлдики, бу ерда ҳам ҳаммаси унчалик кўнгилдагидек эмасди. Боланинг соддадиллигидан фойдаланиб оиладаги барча ички сирларни билдирмасдан суғуриб олаётганидан барон ўз қилиғидан уялиб кетди. Бола эса ўзининг айтганлари катта одамни қизиқтираётганидан мағрурланар ва унга бўлган ишончи ортиб бораётганди. Унинг мурғак юраги мағрур ура бошлади, чунки барон ёнма-ён кета туриб, қўлини унинг елкасига дўстона қўйиб олган, у эса ёши катта киши билан бошқалар кўз ўнгида бунчалик яқин юришдан хурсанд, у аста-секин ўзининг бола эканлигини унутиб борар, худди ўз тенгдоши билан ёнма-ён кетаётгандек эркин гаплашарди. Суҳбат давомида яна аён бўлдики, Эдгар жуда ақлли, асосий вақтини катталар даврасида ўтказганлиги учун кўпчилик касалманд болаларга ўхшаб, бироз эрта улғайган, дўстлик ёки душманлик ҳисларига ўта берилувчан болакай эди. Ташқаридан караганда у оғиртабиат ва босиқ болага ўхшаб кўринсада, лекин бирор-бир одам ёки нарса ҳақида сўзлаганда,

2013/33 A 2/31
Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MK

у ё ўта қувонч ва ҳаяжон билан гапирар ёки қаттиқ нафрат оҳангида сўзлар, шунда унинг юзи ҳам беўхшов бужмаяр, ғазаби чиқар ва нафрати кўзғаларди. Унинг нутқида, балки яқиндагина бошдан кечирган дардмандлик сабаблими, бироз ёввойилик ва бесарамжонлик билан йўғрилган, фанатларга хос аланга сезилар, унинг таҳлика ва ҳаяжонини кучли ҳадиксираш бўғиб турарди.

Барон осонгина унинг ишончини қозона олди. Ярим соат ҳам ўтмасдан ушбу мурғак, қайноқ ва типирчилаб турган юрак унинг кафтида эди. Жуда камдан-кам қадрланадиган беғубор бола муҳаббатини ром этиш, уни алдаш қанчалар осон-а. Бир неча дақиқага ўтмишга қайтиш, болакай билан содда, бемалол ва тенгдошлардай суҳбатлашишнинг ўзи шунчалик самимий қабул қилиндики, улар ўртасидаги ҳар қандай масофа ўз-ўзидан ғойиб бўлди. Болакай ҳозир руҳан ўта бахтли эди, ахир бу хилват жойда тўсатдан шундай дўст топиши, оҳ, яна қандай дўст денг! Худди шу унутилмас соатдан бошлаб унинг Венадаги барча кичкина ўртоқлари, уларнинг содда, беозор, бекорчи гап сотишлари, ҳаммаси унутилганди. Унинг ўтли ҳаяжонлари ва кўнгил ришталари энди ана шу янги дўстига тааллуқли эди. Айниқса, ушбу янги ўртоқ хайрлаша туриб, уни эртага яна сайрга таклиф этганда ва узоқдан унга акаларча кўл силкиб кўйганида, унинг юраги фахр билан ҳаприқиб кетди. Бу дақиқалар унинг ҳаётидаги энг бахтли онлардан бири эди. Болакайларни алдаш қанчалар осон-а. Барон чопқиллаб кетаётган бола ортидан жилмайиб қўйди. Ниҳоят ўртадаги боғловчи воситага эришилди. Болакай энди ўз ҳикоялари билан онасининг жонига тегиб кетишини, бўлиб ўтганларни битталаб такрорлашини, ва айниқса, барон томонидан усталик билан гап орасида қистириб ўтилган, «Эдгарнинг гўзал онаси» шаънига айтилган мактовлар оқизмай-томизмай етказилишини у жуда яхши тушуниб турарди. Бу тиришқоқ болакай онаси ва баронни тез орада учраштирмагунча тиниб-тинчимаслиги ойдай равшан эди. Энди ўша нотаниш гўзал ва ўзи ўртасидаги масофани торайтириш учун у бармоғини ҳам қимирлатмаса бўлади. Энди у фақат табиатдан завқланиб, орзулар ос-

монида сайр этаверса бўлади, чунки боланинг ушбу бир жуфт қайноқ қўлчалари хонимнинг қалбига олиб борувчи кўприкни қуриб ташлайди.

УЧЛИК ДАСТАСИ

Режанинг пухта ўйланганлиги ва сўзма-сўз амалга ошганлиги орадан бир соатлар ўтгач аён бўлди. Барон атайлаб бироз кечикканча овқатланиш залига кириб келиши билан Эдгар ҳаяжондан сапчиб тушди ва кувноқ табассум билан шошиб саломлашди-да, уни имлаб чақира бошлади. Бунга ҳам сабри чидамасдан болакай онасининг енгидан тортар ва ҳаяжон билан у томонга ишора қилар, шоша-пиша бир нарсаларни таъкидларди. Боланинг шовқинли қиликларидан хижолат тортган хоним бироз қизарди ва боланинг хоҳишини сўндирмаслик учун ноилож у томонга назар ташлади, вазиятдан самарали фойдаланган барон эса унга ўз таъзимини бажо келтирди. Хоним таъзимга жавоб қайтаришга мажбур бўлди-ю, лекин то тушлик ниҳоясигача олдидаги ликобчадан бош кўтармади ва, бошқа у томонга назар ҳам ташламади. Аммо, Эдгар мутлақо бошқача эди, у тез-тез барон томонга қараб қўяр ва ҳатто, бир марта у билан гаплашмоқчи ҳам бўлди, бироқ, бундай одобсизлик учун шу заҳотиёқ онасидан танбех эшитди. Овқатдан сўнг болакай учун уйқу вақти бошланиши лозим эди, шунинг учун ҳам она ва бола ўртасида қизғин шивиршивир бошланди ва бунинг натижаси ўлароқ, болакай бароннинг столи олдига келди ва таъзим ила хайрлашди. Барон унга бир-икки оғиз ширин сўз гапирди, бундан боланинг кўзлари яна чақнаб кетди ва у билан бир-икки дақиқа сухбатлашиб қолди. Кутилмаганда, барон нариги стол томонга ўгирилди ва ўрнидан тураётиб, бироз ийманиб турган кўшнисини шундай ақлли ҳамда зийрак ўғли борлиги билан табриклади, шундай болакай билан тушликкача вақтини кўнгилдагидай ўтказгани учун миннатдорчилик изҳор қилди. Шодликдан қизариб кетган Эдгар уларнинг ўртасида турар, онасининг ноилож бераётган жавобларидан у ўзининг саломатлиги ҳақида ҳам кўп

нарсани батафсил билиб олаётганди. Шу тарика улар беихтиёр анча сухбатлашиб колишди, болакай эса бу сухбатдан кувониб, уларга ўзига хос хурмат ва хавас билан бокиб турарди. Барон ўзини таништирди ва ўзининг жарангдор исми-шарифи хонимнинг шухратпарастлик хиссини китиклар деган умидда, уни алохида таъкидлаб ўтди. Боланинг уйкуси бахонасида биринчи бўлиб хайрлашган бўлса-да, хар холда, хоним барон билан жуда хушмуомала бўлишга харакат килгани кўриниб турарди.

Болакай жовдираганча норозилик билдиришга интилиб, ўзининг чарчамаганлигини, бутун тун бўйи бирга колишга тайёрлигини таъкидларди. Аммо, онаси аллакачон баронга хайрлашиш учун кўл узатиб бўлган, барон эса бармокларга алохида хурмат билан лабини босди.

Эдгар бу кеча ёмон ухлади. Унинг мурғак калбида бахтиёрлик туйғуси ва болаларча шубха-гумонлар ўзаро коришиб, фикрлар алғов-далғов бўлиб кетди. Ахир бугун унинг хаётида кандайдир бир янгилик содир бўлди-да. У илк маротаба катталар такдирига аралашиб колганди. У уйку аралаш ўзининг болалигини бутунлай унутган, гўё бир лахзада улғайиб колгандек эди. Шу кунгача у касалманд бўлиб, ёлғиз тарбия кўрган ва ўртоклари хам кам эди. Хизматкорларни хисобламаганда, у ўзининг мехрга бўлган ташналигини ота-онасидан кондиришга интилар, лекин улар хам камдан-кам холларда бола хакида кайғуришарди. Умидсизлик ва ёлғизликнинг бўм-бўш, зимистон кулбасида ноилож кўмилиб ётган хамда улкан бунёдкорликларга кодир юракни чулғаб олган шижоат хар доим беэътибор колади ва окибатда ундан хосил бўладиган мухаббатнинг кудрати нотўғри баҳоланади. Ахир у ерда ўта кайнок ва халигача заррача эътиборга лойик кўрилмаган бир хиссиёт сукутда ётади, агар кимдир биринчилардан бўлиб унга дуч келса ва унга лойикдай кўринса, бу туйғу шу лахзада унга кучогини очиб, ўз бағрига олишга тайёр туради. Эдгар коронғулик кўйнида бахт ва тахлика гирдобида коврилиб ётар, унинг хам кулгиси, хам йиғлагиси келарди. Зеро, у мана шу инсонга чиндан хам мухаббат кўйганди, у хали хеч

кимга – на отаси, на онаси, на дўсти ва на парвардигорга бунчалик муҳаббат бағишлаганди. Икки соат олдин ҳали исминиям билмаган бу инсон сурати ундаги энди-гина етилаётган ўсмирлик меҳри билан буткул чулғаб олинганди.

Аммо, ўз навбатида, бу кутилмаган ўзига хос янги дўстлик ўз-ўзидан бўлавермаслигига болакайнинг ақли етарди. Унинг ҳадиксирашига нима сабаб экан-а, балки бу туйғунинг кутилмаганда пайдо бўлишими ёки унинг нотабиийлигими. «Мен унга лойиқманми ўзи, ҳаммадан эрта кўрпага кирадиган, ҳали мактабга ҳам бормаган, ўн икки яшар болакай бўлсам», дея тўлғанарди у. «Мен унга кимман ўзи, мен унга нима бера олишим мумкин?» Айнан ана шуни – дўстига ҳеч нарса бера олмаслигини англаш, ожизлик ҳисси унинг умидларини пучга чиқарарди. Одатда, унга бирорта ўртоғи ёқиб қолса, албатта у билан столида ётган хазиначаси – ялтироқ тошчалар ёки почта маркаларини баҳам кўрарди, ана шу нарсалар, яъни кечагина унинг учун ўта муҳим бўлган нарсалар энди, бир лаҳзада, ўз кадрини йўқотгандай, уларнинг қадри хиралашгандай ва нокерак бўлиб кўринарди. У қандай қилиб янги дўстига бу нарсаларни таклиф қилиши мумкин, ахир у дўстига «сен» дейишга ҳам ийманиб турган бўлса, ўз туйғуларини унга ошкор этишнинг бирор йўли ёки имкони бормикин? У ўзининг кичкиналиги, яримта одам эканлигидан, бор-йўғи ўн икки ёшли болакайлигидан борган сари кўпроқ азобланар, шу пайтгача у ҳеч қачон ўз болалигидан бунчалик нафратланмаган, бир ухлаб турса-ю, улғайиб, кучли, худди бошқалардай катта одам бўлиб қолишни юрак-юрагидан истарди.

Эркакликнинг янги дунёсидаги дастлабки ранг-баранг орзулари шундай безовта хаёллар билан қоришиб кетганди. Охир-оқибат Эдгар лабида бир чимдим табассум билан ухлаб қолди, аммо эртанги ваъда ҳақидаги хаёллар унинг уйқусига барибир рахна солди. У ҳали соат эрталабки еттиям бўлмасдан, кечикиб қолишдан қўрқиб, чўчиб уйғонди. Одатда, онаси тўшакдан минг бир оворагарчиликлар билан турғизадиган болакай апил-тапил кийинди-да, ҳайратдан ёқа ушлаб турган ойисининг хо-

насида салом бериш учун ҳозир бўлди, онаси нима гаплигини сўрашга ҳам улгурмасдан пастга, меҳмонхона фойесига қараб югурди. У шу тариқа соат тўққизгача бесабр сандироқлаб юрди, ҳатто, нонуштаниям унутиб қўйди, унинг бутун фикри-зикри бирга сайрга чиқмоқчи бўлган дўстини узоқ куттириб қўймасликда эди.

Соат тўққиз яримларда бемалол одимлар билан барон пайдо бўлди. Табиийки, у кечаги ваъдаларини аллақачон унутиб бўлганди, аммо эҳтиролардан тўлиб-тошиб, унга қараб югуриб келаётган болакайни кўргач, жилмайди ва сир бой бермасдан ваъдасида туришга тайёр эканлигини кўрсатишга тиришди. У болакайни қўлидан тутди, кувончдан яшнаётган гўдак билан бироз у ёқдан-бу ёққа юрган киши бўлди ва бирданига, ўта эҳтиёткорлик билан сайрни бошлашни орқага сура бошлади. У гўё кимнидир кутаётгандек эди, ҳар ҳолда эшикка диққат билан қараётган нигоҳи шундай маънони берарди. У кутилмаганда хушёр тортди. Эшикдан Эдгарнинг онаси чиқиб, улар томонга кела бошлади ва унга дўстона салом берди. Эдгар ҳеч кимга айтмасдан, худди қимматли хазинадай асраб турган мана шу режалаштирилган сайр ҳақидаги маълумотни ошкор қилганида эса, онасининг кайфияти кўтарилиб, табассум қилди ва бароннинг бирга айланиш ҳақидаги таклифига тезда рози бўлди.

Эдгар эса шу заҳотиёқ лабини тишлаб, қовоғини осилтириб олди. Қанчалар ачинарли, онасиям айнан шу пайтда чиқиб қоладими. Ахир бу сайр бошдан-охиригача фақат ёлғиз унинг ўзига бағишланганди-ку, хўп, у дўстини онасига таништирган бўлса нима бўпти, бу борйўғи ҳурмат юзасидан қилинганди, холос, аммо дўстини онаси билан баҳам кўриш ниятида эмасди-ку. Бароннинг онасига кўрсатаётган такаллуфини кўриши билан эса, унда қандайдир рашкка ўхшаш туйғу пайдо бўлди.

Улар учаласи сайрга чиқишди, ҳар иккала томондан кўрсатилаётган ошкора ва ортиқча меҳрибонлик боладаги худбинликни, ўзининг муҳим ва аҳамиятли эканлигини англашдай хавфли туйғуни янада мустаҳкамлай бошлади. Эдгар ўзаро мулоқотнинг деярли асосий унсурига айланган, онаси унинг рангпарлиги ва асабий-

лиги ҳақида бироз кўпиртириброқ арз қилар, барон эса буларнинг ҳаммасини мутлақо рад этар ва болакай кутганидай, «дўстининг» шаънига мулойим тарзда мақтовлар ёғдирарди. Бу Эдгарнинг энг қувончли онлари эди. У болалиги давомида ҳали ҳеч қачон эришмаган ҳуқуқларга эга бўлаётганди. У бошқаларнинг сухбатига бемалол аралаша олар, аввалгидай уни ҳеч ким тартибга чақириб, тинч туришини сўрамас ва ҳатто, шу пайтгача ҳечам эътиборга олинмаган орзуларини гап орасида изҳор қила оларди. Ва албатта, у ўзини улғайгандай ҳис этишидан, ундаги бу алдамчи туйғу тобора кучайиб бораётганидан ҳайрон бўлмаса ҳам бўларди. Унинг ёркин хаёлларида гўдаклиги гўё аллақачон орқада қолган, болалиги гўё сиғмай колиб, четга улоктирилган кўйлакка ўхшаб кўринарди.

Тушлик чоғида энди барон, албатта, Эдгарнинг онаси томонидан қилинган таклифга биноан, уларнинг столи атрофида ўтирарди. Кўз уриштиришдан энди ёнма-ён ўтириш, танишликдан эса дўстлик ҳосил бўлганди. Учлик оҳанглари энди маромига етказиб созланган, аёл, эркак ва боланинг овозлари энди ёрқин ва ҳамоҳанг жарангларди.

ҲУЖУМ

Бесабр сайёд ниҳоят энди ўлжага яқинлашса бўлар, деган қарорга келди. Айни чоғда, мана бу расмий мазмундаги уч хил оҳанг жаранги унга эриш туюлиб кетди. Уч киши бўлиб бундай гап сотиш мароқли албатта, аммо сухбат унинг асл мақсади эмас-да. Бир нарсани у яхши биларди, юзига ниқоб тортган расмий оҳанг эркак ва аёл ўртасидаги ёндирувчи эҳтиросларни ошкор этишга ҳаммавақт тўсқинлик қилади, сўзларда қайноқлик йўқ, ҳаракатдан эса аланга. Бароннинг бундай расмий сухбатлар ортида ётган асл мақсадини хоним бир лаҳза унутмаслиги лозим эди, бунинг қандай мақсад эканлигини аёл аллақачон тушуниб етганига эса, унинг ишончи комил эди.

Бу аёл олдидаги ҳаракатлар бесамар кетмаслиги учун баронда бир қатор имкониятлар мавжуд эди. Хо-

ним айни чоғда ўзининг шундай бир ҳал қилувчи ёшида эдики, бунда аёл ўзини ҳеч қачон севмаган эрига бир умрга содиқ қолишига иккилана бошлаган, унинг қуёшдай нур сочиб турган ҳусн-малоҳати уфқ остонасига етган, ва ниҳоят, у сўнгги бор оналик ҳамда аёллик ўртасидаги танлов имконияти олдида турарди. Гарчи ҳаёт аллақачон бу саволга жавоб бериб улгурган бўлса-да, тақдир ушбу дақиқаларда яна бир бор шу сўроққа дуч келган, ироданинг оҳанрабо миллари эса, сўнгги бор шаҳвоний саргузаштлар умиди ва абадий бокиралик оралиғида титраб турарди. Аёл бундай вазиятда ўта қалтис бир ҳукм қаршисида туради – ўз тақдирига бўйсунадими ёки фарзандининг бахти учун яшайдими, аёл бўлсинми ёки она бўлиб қолсинми. Бундай масалаларда ўта зийрак бўлган барон аёлнинг хаёлидан кечаётган эҳтиролар алангаси ва оила учун ўзини қурбон қилиш туйғуси оралиғидаги ушбу қалтис иккиланишни англагандай бўлди. Хоним суҳбат чоғида бирор марта ҳам турмуш ўртоғини эсламас, гўё эри ундаги оқсуякларга хос турмушнинг оқибатида пайдо бўлган, унинг ғашига тегадиган молпарастликни ва фақат ташқи эҳтиёжларини қондириш учунгина зарурдек туюлар, аёл ҳатто ўз боласининг ички дунёсини ҳам юракдан ҳис қила олмаслиги кўриниб турарди. Зерикиш ва бефарқликнинг сояси унинг қора кўзларида дилгирлик пардасига айланган ва бутун ҳаётини қамраб олиб, ҳатто, ақлини ҳам қоронғулик домига тортаётганди.

Барон илдамлик билан олға босишга қарор қилди, аммо, шу билан бирга, шошқалоқликнинг хатоларини ҳам олдини олиш лозим эди. Бу ерда худди уста баликчидек, яъни ўлжа илинган қармоқни бироз бўш қўйиш лозим, ташқаридан қараганда ушбу дўстликка у ўзини бироз бефарқ кўрсатишга интилар ва гарчи у ичичидан аёл унинг ўлжасига айланишни хоҳлаб турсада, буни сездирмасликка ҳаракат қилар, яъни у ўлжани эмас, балки ўлжа уни овлашини истарди. Шу ўринда у ўзининг киборлигини ишга солмоқчи ва ижтимоий мавқеига урғу бермоқчи бўлди, бу фикр, ҳатто, уни бироз илҳомлантириб ҳам юборди, у киборлигига, ташқаридан

жарангдор эшитиладиган оқсуякча номига урғу бериб, ўзини бироз совукконроқ тутиши орқалигина ушбу дўндиқ ва гўзал жисмга эриша олиши мумкин эди.

Қалтис ўйин аллақачон унинг қонини қиздира бошлаган, шу сабабли у эҳтиёткорликни бой бермасликка тиришарди. Тушдан кейин йўқотиб қўйилган ва кидирилган киши бўлиб кўриниш учун у атайлаб ўз хонасидан чиқмай ўтирди. Гарчи бу хонимга атаб қилинган бўлса-да, унинг йўқлиги аёлга унчалик сезилмади, аммо бечора болакай учун бу ҳол ҳақиқий азобга айланди. Куннинг иккинчи ярмида Эдгар ўзини бутунлай ожиз ва саросимали тутди, у ўз дўстини фақатгина ўсмир болакайларгагина хос бўлган мустаҳкам ишонч ва сабр-тоқат билан соатлаб кутди. Бирор жойга кетиб колиш ёки бир ўзи бирор нарса билан машғул бўлиш, унинг учун гўё дўстликка хиёнатдай бўлиб туюларди. У йўлакларда бефойда дайдиб юрар, қанчалик кеч бўлгани сари унинг мурғак юраги ҳам ғам билан шунчалик тўлиб борарди. Унинг безовта хаёлларига аллақачон қандайдир бахтсиз воқеалар келар ёки беихтиёр ўзини ҳақоратлангандай сезар, бетоқатлик ва ваҳимадан йиғлаб юборишга ҳам тайёр эди.

Барон кечки овқатга келган чоғида ўта қойилмақом қилиб қарши олинди. Онасининг эътирозли даъвати-ю, бошқаларнинг ҳайрон қарашларига ҳам эътибор бермасдан, Эдгар сакраб турди ва унга қараб югуриб келди ва озғин билакчалари билан уни кучоклаб олди.

– Қаерда эдингиз? Қаёқларда колиб кетдингиз? – сўради у шоша-пиша. – Биз сизни ҳамма жойдан кидириб чиқдик.

Онаси бундай кутилмаганда жамлаштирувчи муомаладан қизариб кетди ва жиддий оҳангда танбеҳ берди:

– Sois sage, Edgar! Assieds-toi![1] (гарчи бу тилда хоним рисоладагидек гапира олмаса-да, у бола билан ҳар доим французча сўзлашар, ҳатто, айрим мураккаб ибораларга унинг тили яхши айланмай қоларди) Эдгар танбеҳни эшитса-да, баронни сўроққа тутишни бас қилмасди.

---

[1] Ўзингни тўғри тут, Эдгар, ўтир жойингга! (*франц.*)

– Ахир, унутма, барон эркин одам, у нима хоҳласа, шуни қилиши мумкин. Балки бизнинг даврамиз унга зерикарлидир.

Бу сафар хоним ўз номидан гапирди, барон эса ўзида ички бир қувонч сезди, чунки ушбу лукма билан аёл ўзига хушомад сўраётгандай эди.

Унда овчилик ҳисси уйғониб кетди. Ўлжа ўққа ўта яқин турганини ва унинг изига осонгина тушганини ҳис қилган барон мастона завқланиб, қизиша бошлади. Унинг кўзлари чақнар, томирларида қон эркин оқар, лабларидан сўзлар қандай қайнаб чиқаётганини ўзи ҳам сезмай қолганди. У шаҳвоний ҳирсларга ўта берилувчан ҳамма эркаклар сингари, агар ўзини аёлларга ёқиб қолганини англаб қолгудек бўлса, икки ҳиссага яхшиланар, ўзидан ҳам икки баробарга ортиб кетарди, у худди саҳнада омманинг нафаси ва тингловчилар назарини ҳис қилган чоғда завқланиб кетадиган айрим актёрларга ўхшарди. У ҳар доим маъноли тасвирлар билан сўзловчи, яхшигина истеъдодли ҳикоячилардан ҳисобланарди, аммо бугун, айникса янги дўстлик шарафига буюрган шампаннинг бир жуфт қадаҳидан сўнг, ўзини ўзи ортда қолдириб кетди. У ҳиндларнинг ов қилиш маросими ҳақида ҳикоя қила бошлади. Бу овда у ўзининг олий табақали оқсуяк инглиз дўстиникига меҳмонга борган чоғида иштирок этган, қолаверса, бу мавзу ҳам атайлаб танланганди, чунки бу бир жиҳатдан холис мавзу бўлиб, бошқа томондан эса барча экзотик ва эришиб бўлмайдиган нарсалар хонимни завқлантиришини у яхши англаб турарди. Аммо, бу ҳикоя билан у сеҳрлаган одам Эдгар бўлди, болакайнинг кўзлари ҳаяжондан алангаланиб кетди. Бола емоқ ва ичмоқни унутиб, ҳикоячининг оғзидан чиқаётган сўзларга бақрайиб қолганди. У бундай ғаройиб нарсаларни бошдан кечирган одамни ҳақиқатан ҳам учратиб қолишини тушида ҳам кўрмаган, ҳикоя қилинаётган нарсаларни болакай фақатгина ўзининг китобларидагина ўқиган – йўлбарс ови, қизил танли одамлар, ҳиндлар ва минглаб одамларни тупроқ билан қориштириб ташловчи, даҳшатли Жаггернаут ғилдираги. Шундай одамлар ростданам борлиги ҳақида шу пайтгача у ҳечам ўйлаб

кўрмаган ва эртаклардаги мамлакатларнинг мавжудлигига ҳам унчалик ишонмас, аммо айнан шу лаҳзада унинг мурғак қалбида қандайдир бир улкан ҳиссиёт уйғонаётган эди. У дўстидан кўз узолмас, нафасини ичига ютганча олдидаги бутун бошли бир йўлбарсни ўлдира олган қўлларга термулиб қолганди. У бирор нарса сўрашга ҳам ботинолмас, гапирганда ҳам овозлари титраб кетарди. Болаликнинг учқур хаёллари уни ҳикоядаги тасвирларга олиб қочар: мана унинг дўсти баланд ва ҳашаматли соябон тутилган филнинг устида бормоқда, ўнг ва сўл томонларида қимматбаҳо саллалар ўраган қизил танли одамлар, тўсатдан чангалзордан тишларини ялтиратиб бир йўлбарс югуриб чиқади ва ҳайбатли панжаларини филнинг хартумига уради. Барон энди янада қизиқроқ нарсаларни сўзлар, жумладан, филларни овлаганда қандай айёрликлар қўлланиши, масалан, қари ва ўргатилган филлар ёрдамида ёш ва шижоатли филларни хандақларга тушириш ҳақида ҳикоя қиларди. Боланинг кўзларидан ўт чақнарди. Шу пайт, гўё ялтираган бир ханжар унинг йўлини тўсгандай бўлди, яъни онаси тўсатдан соатга назар ташлади-да, деди:

– Neuf heures! Au lit![1]

Кўркувдан Эдгарнинг ранги докадай оқариб кетди. Ҳамма болалар учун «бор ётиб ухла» деган сўз энг дахшатли сўзлардан бири ҳисобланади, чунки бу уларни катталар олдида пастга уришнинг энг ошкора усули, мана шу нарса болаликнинг, яъни ҳали тўлақонли одам эмасликнинг тамғасини босиш билан баробар. Аммо бу шармандалик мана шундай ўта қизиқ лаҳзаларда, кўз кўриб қулоқ эшитмаган нарсаларни эшитаётган пайтда содир бўлса, унинг қанчалик дахшатли эканлигини тасаввур этиш янада қийин.

– Онажон, яна озгина, филлар ҳақидагисини эшитишга рухсат беринг!

У эндигина ялинишни бошламоқчи эди-ю, аммо тезда ўзининг катта одам сифатида янги ўрни борлиги эсига тушиб қолди. У яна бир марта уриниб кўрмоқчи бўлди. Аммо онаси бу сафар ўта қаттиққўл эди.

---

[1] Соат тўккиз, уйқу вакти бўлди! (*франц.*)

– Йўк, энди анча кеч бўлди. Кани юқорига чик! Бўлақол Эдгар. Жаноб барон гапириб бераётган вокеаларни ҳаммасини ўзим сенга яна қайтадан батафсил айтиб бераман.

Эдгар имиллай бошлади. Одатда уни ётоғига онаси кузатиб қўярди. Аммо дўстининг олдида у онасига ялингиси келмади. Болалик ғурури уни ушбу ачинарли вазиятда ўз ихтиёри билан кетаётгандай қилиб кўрсатишга ундади.

– Ростданми онажон, менга ҳамма, ҳаммасини айтиб берасиз-а! Филлар ҳақидаям, бошқалари ҳақидаям-а!

– Ҳа ўғлим, албатта.

– Бугуннинг ўзида! Кечиктирмасдан-а!

– Хўп, хўп, энди фақат бориб ухла. Боракол!

Хўрлиги келиб, йиғи ҳиқилдоғида тиқилиб турган, уятдан қизаришига бир баҳя қолган бўлса-да, Эдгар қандай қилиб онаси ва баронга хайрлашиш учун қўл чўзганига ўзи ҳам ҳайрон қолди. Барон ўрнидан туриб унга дўстона таъзим қилганида, унинг асабийлашган чехрасида мажбурдан бўлса-да, ҳатто, кичик бир табассум ҳам пайдо бўлди. Аммо, энди шошилинч эшикка югуриши лозим, бўлмаса унинг юзида думалай бошлаган қалин маржондек кўз ёшларини улар кўриб қолиши мумкин эди.

ФИЛЛАР

Онаси яна бирмунча вақт барон билан стол атрофида ўтириб қолди, аммо энди улар филлар ва ов саргузаштлари ҳақида сўзлашишмасди. Болакай кетиши билан уларнинг суҳбати оҳангида сезилар-сезилмас маъюслик ва енгил бир хижолат нафаси сезилгандай бўлди. Охир-оқибат, улар кираверишдаги фойе залига ўтишди ва бурчакдаги жойга бориб ўтиришди. Барон илгаригига қараганда анча ранги оқарган кўринар, хоним ҳам бир қадаҳ шампандан кейин бироз қизишган, умуман ушбу мулоқот энди тезлик билан қалтис бир характер касб эта бошлаганди. Баронни умуман олганда, чиройли деб бўлмасди, у ўзининг куч-ғайрат тошиб турган бўғдойранг чехраси ва калта қилиб олдирил-

ган сочлари билан, бир қарашда ҳақиқий эркаклардай кўринса-да, аслида у фақат навқирон эди, холос. У ёшларга хос эркин ҳаракатлари билан хонимни ўзига ром этганди. Аёл энди унга яқиндан мехр билан термулар ва унинг нигоҳларидан ҳам энди ҳайиқмай қолганди. Бароннинг гапларида ўзига хос дадиллик пайдо бўлган ва бу хонимни бироз маст қилгандай, гўё бутун вужудини унинг кучоқларига тушиб чиққандай сезар, қандайдир англаб бўлмас шаҳвоният чулғагандай бўлар, шунда яноқлари чўғдай қизариб кетарди. Барон ўзини ўсмирлардай эркин тутар, жилмаяр ва ушбу арзимас ҳирсий ҳаракатлар гўё болаликнинг шўхликларига ўхшаб кетарди.

Гоҳида у йигитнинг айрим сўзларига кескин эътироз билдиргиси келар, лекин табиатан танноз бўлганлиги учун ушбу кўнгилочарликлар уни ўзига ром қилиб борар ва уларнинг янада давомий бўлишини истарди. Ушбу эҳтиросли ўйинга ниҳоят қизиқиб кетганидан, охирида ўзи ҳам йигитга тақлид қила бошлади. Аёл нигоҳлари билан кичик-кичик ўйноқи ваъдаларга шама қилар, сўзлари ва ҳаракатларидан ўзини аллақачон унга бағишлаганлиги кўриниб турар, гоҳида, унга яқин келиб қолганда эса, елка ва бўйинларида унинг илиқ ва эҳтиросли нафасини ҳис қилаётганди. Барча ишкивоз ўйинчиларга ўхшаб улар ҳам вақтни унутишган, қизғин суҳбатга бутунлай кўмилиб кетишган ва вақт ярим тундан ошиб, қоронғулик зални чукуррок қамраётганини сезиб қолишганда сесканиб кетишди.

Хоним биринчи бўлиб сакраб турди ва ҳали, биринчи мартадаёқ ўзини бунчалик бўш қўйганига ҳайрон қолди. Ўт билан ўйнашиш унинг учун бегона бўлмаса-да, бу сафар ўйин ўта жиддий тус олганини қайноқ ички сезги билан ҳис қилиб турарди. У беҳузур бўлиб, кўркувдан титрар, ичида нимадир ғимирлар, гўё даҳшатли бир гирдоб қошида тургандай эди. Миясидаги ҳамма нарса кўркув, вино ва қайноқ сўзлар таъсиридан гирдобдек айланар, қалбини қандайдир бемаъни ва ахмоқона кўркув қоплаганди. Бу шундай кўркув эдики, у бунақасини ҳаётининг худди шундай қалтис лаҳзаларида бир-икки бор

бошдан кечирган, лекин унда ҳам бунчалик гангитадиган ва таъсирли бўлмаганди.

– Хайрли тун, хайрли тун, эрталабгача хайр, – деди у саросима аралаш ва кетишга шошилди. Кетиш, кочиб кетиш, нафақат йигитдан, балки шу лаҳзалар ичида кўнглида туғилган хатардан, номаълум безовталикдан қутулишни истарди. Аммо, барон унинг хайрлашув олдидан узатган қўлларини нозик бир қатъият билан тутганча ўпа бошлади, йўқ, одоб юзасидан бир маротаба эмас, балки нафис бармоқларнинг учидан тортиб билакларгача тўрт ёки беш марта лабини босди, йигитнинг салгина дағалроқ мўйловлари унинг қўлларини қитиқлаб ўтди ва аёлнинг бутун вужудига ёқимли титроқ ёйилди. Унинг бармоқларидан бошлаб бутун вужудини қандайдир илиқ бир уялиш ҳисси чулғаб ўтгандай бўлди, қўркув эса бунга қарши чиқар, таҳдидли гурзилари билан киприкларга ҳужум қилар, юзларини ёндирарди, сўнгра бутун вужудини қўркув, ўша бемаъни қўркув титрата бошлади ва у тезда қўлларини тортиб олди.

– Яна бирпас қолсангизчи, – шивирлади барон.

Аммо, хоним ўзидаги қўркув ва саросимани ошкор этиб турган шошқалоқлик билан апил-тапил қадам ташлаганча аллақачон узоқлашиб бўлганди. Энди аёлни тўлқинли изтироб чулғаб олган, ҳаммаси айқаш-уйқаш бўлиб, аралашиб кетди. Шафқатсиз бир ёндирувчи таҳлика уни таъқиб қилар, йигит унинг ортидан келиши ва уни қучиши мумкин эди, аммо бундай бўлмади, шу билан бирга, хоним шундай бўлмаганидан афсусланиб кетди. Аёл йиллар давомида ўзи билмай интиқиб кутган, хаёлан унинг таниш ифорини севган, ушбу шаҳвоний саргузашт, шу пайтгача энг сўнгги дақиқаларда унга чап бериб кетган, нафақат олиб қочувчи ва ҳаяжонга солувчи, балки улкан ва ўта қалтис бўлган эҳтиросли ҳолат айнан ана шу соатлар ичида юз бериши мумкин эди-ку. Аммо, ушбу қулай лаҳзалардан фойдаланиб қолишга бароннинг ҳавойи ғурури йўл бермасди. Хонимни шундай ҳимоясиз, майдан ширакайф бўлиб турган дақиқаларида муғамбирлик билан забт этишига ва ўзининг айни шу лаҳзалардаги ғалабасига ишончи мустаҳкам бўлса-да,

барон ҳамма уста қиморбозларга ўхшаб, фақат кураш-дан ва онгли равишда ракибга атайлаб бой беришдан завқланарди. Аёл энди ундан узоққа кочиб кета олмайди. Хонимнинг томирларини қайнок оғу куйдираётганини у сезиб турарди.

Зинадан кўтарилгач аёл нафасини ростлаш учун қафасдаги кушдай безовта депсинаётган юрагига кафтини босганча туриб колди. У бир лаҳзага бўлса-да тин олиши лозим эди. Асаблари панд бера бошлаганди. Кўкрагини қандайдир аланга куйдиргандай бўлди, ярим безовталик, қандайдир хатар ва ярим изтироб қуйилиб келаётганди. Ярим юмилган кўзлари билан у худди маст одамлардай хонасининг эшигига етиб олди, ниҳоят муздай тутқични ушлагач, нафасини ростлади. Ниҳоят энди у ўзини бехатар сезди.

У оҳиста хона эшигини очди. Кейинги лаҳзаларда эса, тўсатдан қўрқиб кетди. Хонада нимадир қимирлагандай бўлди, энг тўрда, коронғуда. Асаблари таранглашиб, титраб кетди, энди қичқириб бирортани ёрдамга чакирмокчи бўлиб турганида, хона тўридан уйку аралаш майин овоз эшитилди:

– Онажон, сизмисиз?

– Вой худойим-эй, бу ерда нима қилаяпсан?

У коронғуда диванга урилиб кетди, унда Эдгар кулчадай бўлиб ётар ва хозиргина чўчиб уйғонганди. Унинг миясига биринчи бўлиб, боланинг тоби кочдимикин ёки бирор ёрдамга мухтожмикин, деган фикр келди.

Аммо Эдгар каттиқ уйку аралаш секин товуш билан деди:

– Мен сизни жуда узоқ кутдим ва кейин ухлаб колибман.

– Нима учун кутасан?

– Филлар учун.

– Қанақа филлар?

Аёлнинг энди хуши ўзига келди. Ҳа, у ҳақиқатан ҳам ҳамма нарсани, овлар ва саргузаштларни бугуннинг ўзидаёк унга айтиб бермокчи эди-ку. Шунинг учун ҳам бу болакай унинг хонасига кириб олган, бу содда ва мурғак гўдак чин дилдан ишониб, унинг келишини кут-

ган ва ниҳоят, ухлаб қолган. Бу ахмоқона қилиқ аёлнинг ғазабини қўзғади. Ёки, аслини олганда у ўзининг қиликларидан ғазаблангандир, кўнглидаги гунох ва уятнинг юпқа пардасини ғазаб алангасида ёқиб юборишни истагандир.

— Қани тезда тўшагинга жўна, тарбиясиз бола, — қичқирди у. Эдгар эса тушунолмай ҳайрон эди. Нима учун онаси унга бунчалик жаҳл қилади, ахир у ҳеч нарса қилмади-ку. Аммо бу ҳайронлик хонимнинг ғазабини янаям кўпроқ қўзғади. — Ҳозироқ хонангга жўна, — бақирди у ғазаб билан. Шу лаҳзада у болага нохақлик қилаётганини тушуниб турарди. Эдгар бир оғиз сўз айтмасдан чиқиб кетди. Аслида Эдгар роса чарчаган, унинг ҳозир фақат қуюқ туман каби бостириб келаётган уйқудан боши айланарди. Онаси ваъдасида турмадими, демак, унга нисбатан ёмон муносабатига бирор сабаб бўлиши керак, деган ўйлар уни гангитаётганди. Аммо, у эътироз билдириб ўтирмади. Чарчоқ натижасида унинг боши ғувиллаб қолган, яна кутиб ўтириш ўрнига хонада ухлаб қолгани учун ҳам ўзидан хафа бўлди. «Худди гўдак боладай», деди у ўзича жаҳл билан ва фурсат ўтмасдан яна уйқуга кетди.

Чунки у кечаги кундан буён ўз болалигига нафрат билан қараётганди.

ОТИШМА

Барон ёмон ухлаб турди. Узилиб қолган саргузаштдан кейин уйқуга кетиш ҳар доим хатарли, алғов-далғов тушлар билан безовта ўтган нотинч тундан кейин, кечаги кулай дақиқаларни қўлдан бой берганингни англай бошлайсан. Эрталаб ҳали уйқунинг ва карахтликнинг таъсиридан бутунлай қутулолмай пастга тушганида, болакай бир четда яшириниб, уни пойлаб турар, уни кўриши билан қувончдан сакраб ўзини унинг қучоғига отди ва минглаб саволлар билан азоб бера бошлади. Катта дўсти унга яна бир неча дақиқа вақтини ҳадя этганидан ва ушбу онларни онаси билан бахам кўрмаса ҳам бўлишидан у бахтиёр эди. Ахир онаси ваъдасига қарамасдан унга ўша ғаройиб нарсалар ҳақида ҳеч нарса

айтиб бермади-ку, энди дўсти ҳаммасини онасига эмас, болакайнинг ўзига ҳикоя қилиши шарт эди. Кутилмаганда қўлга тушиб қолган ва ўзининг ёмон кайфиятини яширмаётган баронни у юзлаб болаларча саволлар билан кўмиб ташлади. Бу саволлар орасида бола ўзининг йигитга бўлган меҳрини, эрта тонгдан бери узоқ кутган одами билан ёлғиз эканлигини ҳам таъкидлаб ўтарди. Барон эса истамайроқ жавоб берарди. Боланинг бунақа доим таъқиб қилишлари, содда ва арзимас саволлар, кутилмаган ва ортиқча меҳр кўрсатишлари йигитнинг энди энсасини қотира бошлаганди. Барон ҳар куни эртадан кечгача ўн икки яшар гўдак билан судрашиб юриш, у билан бемаъни гап сотишдан толиққанди. Унинг бутун эътибори боланинг онасини якка ўзини тутишга қаратилганди, аммо боланинг бу ердаги ортиқча иштироки энди янги муаммога айланганди. У эҳтиётсизлик билан болада ўзига нисбатан керагидан ортиқ муҳаббат уйғотиб қўйганини энди тушуниб етди. Аммо ушбу хиралик билан унга ёпишиб олган ўртоғидан қутулишнинг чорасини тополмасди.

Нима бўлганда ҳам барон бир уриниб кўришга қарор қилди. То соат ўнгача, яъни онаси билан бирга сайрга чиқиш учун келишилган вақтгача, болакайнинг бекорчи гап сотишига қўйиб берди, у боланинг гапларига эътибор бермас, фақат ҳар замонда уни хафа қилмаслик учун гап орасида нимадир қистирар, ўзи эса газета варақлаб ўтирарди. Аммо соат миллари роппа-роса ўнга яқинлашганда, у гўё тўсатдан бир нарса эсига тушиб қолгандай, болага шу яқин атрофдаги бошқа бир меҳмонхонага бориб келишини, у ердан бароннинг жияни граф Грундҳайм келган-келмаганини билиб келишини илтимос қилиб қолди.

Ҳеч нарсадан бехабар содда болакай ниҳоят дўстининг корига ярай олганидан, унинг илтимосини бажариш имкони борлигидан қувониб, шундай завқ билан югуриб кетдики, уни кўрганлар беихтиёр ёка ушлаб қолишди. Ахир, бирор киши унга ўз хабарини етказишни ишониб топширадиган бўлса, у қанчалик эпчиллик билан етказишини кўрсатиб қўйгиси келарди-да. У ерга етиб бори-

ши билан маълум бўлдики, граф ҳали келмаган ва шу пайтгача келиши ҳақида хабар ҳам бермаган экан. Ушбу хабарни у ўқдай елиб етказиб келди. Бироқ фойеда энди баронни топиб бўлмасди. Шошганча бориб унинг эшигини муштлади – бефойда. Саросимада ҳамма хоналарни айланиб чиқди, мусиқа хонасини, қаҳвахонани, ҳаяжонда бирор хабар билиш учун онасининг олдига югурди: у ҳам кетиб қолганди. Ниҳоят ҳолдан тойиб, эшик оғасидан сўради. У бир неча дақиқа олдин улар иккаласи биргаликда қаергадир жўнаб кетганини айтди. Бу хабар болани ҳайрон қолдирди!

Эдгар сабр билан кутди. Унинг мусаффо кўнгли ҳеч қандай ножўя гумонларга берилмади. Улар унчалик ҳаялламасликлари керак, ахир баронга унинг жавоби керак-ку, бунга унинг ишончи комил эди. Аммо соатлар имиллаб ўтар, безовталик борган сари уни ўз гирдобига тортарди. Умуман олиб қаралганда, мана шу ўзига ўта ишонган бегона одам унинг беозор ҳаётига кириб келган кундан буён боланинг осойишта кунлари тугаган, у кун бўйи ташвишли, безовта ва гангиб юрарди. Ёш боланинг беғубор кўнглига озор етказган ҳар қандай адолатсизлик худди мулойим шамга тушган изни эслатади. Унинг қовоқларидаги асабий титраш яна пайдо бўлди, ранги эса аллақачон бўздай оқариб кетганди. Эдгар кутаверди, кутаверди, аввалига сабр билан, сўнгра саросимали ва ниҳоят, йиғламоқдан бери бўлиб кутди, лекин ҳалиям умидини йўқотмади. У ажойиб дўстига кўр-кўрона ишониб, бирорта тушунмовчиликка йўл қўйдим деб гумон қилар, ички бир ҳадик уни изтиробга солар, балки у ўзига берилган топшириқни нотўғри тушундимикин.

Аммо, улар қайтишганда иккаласи қизғин суҳбатлашиб келаётгани ва уни кўриб заррача ҳам ҳайрон бўлишмагани унга ғалати туюлди. Гўё улар, унинг йўқлигини мутлақо сезишмагандай эди.

– Эди, биз сенга рўпара келамиз, йўлда учратамиз деб ўйлагандик, – деди барон ва топшириқ ҳақида сўрамади ҳам.

Аммо, болакай кўркув аралаш, уни бекорга қидиришганини, у тўғри йўлдан катта кўчага қараб чо-

пиб кетганини айтди ва улар қайси йўлдан юришганини билмоқчи бўлиб қизиқа бошлаганида, онаси кутилмаганда:

– Бўлди, бўлди, жуда яхши! Болалар бунча кўп гапирмаслиги керак, – деди унинг гапини бўлиб.

Эдгар ғазабдан қизариб кетди. Бу энди иккинчи марта уни дўстининг олдида ерга урилиши эди. Нима учун онаси ҳар доим уни гўдак деб ўйлайди, ахир энди кичкина бола эмаслигига унинг ишончи комил-ку? Афтидан, онаси унинг дўсти борлигига ҳасад қилаяпти ва дўстини ундан тортиб олишни режалаштирган. Ҳа, албатта, аниқ шундай, у айнан шу максадда атайлаб баронни бошқа йўлдан олиб кетган. Бирок, у ўзини онасига бундай хўрлатиб қўймайди, буни онасига билдириб қўйиш керак. У онасига жаҳл қилиб, аразламоқчи бўлди. Эдгар бугун стол атрофида онасига умуман гапирмасликка, фақат ёлғиз дўсти билангина гаплашишга қарор қилди.

Аммо, баттар бўлди. Умуман у кутмаган нарса бўлди, унинг аразлаганига хеч ким эътибор ҳам бермади. Ҳа, улар боланинг борлигини кўришмади, уни-я, кечагина ўзаро сухбатларнинг диққат марказидаги одамни-я. Улар иккаласи унга эътибор ҳам бермасдан гаплашишар, ҳазиллашишар, кулишар, гўё у стол тагига кириб кетгандай. Унинг қони қайнаб, юзига ура бошлади, ҳалқумига бир нарса тиқилиб, нафасини қиса бошлади. У алам билан ўзининг ожизлигини англади. Энди у бу ерда жимгина ўтириб, унинг дўстини, у чин дилдан ёқтирадиган ягона инсонни, онаси ўз томонига ордириб олишини кузатиб туриши лозим эди, уни ҳимоя қилиш учун болада сукут сақлашдан бошқа чора йўқ эди. Унинг сакраб тургиси ва кутилмаганда иккала муштини столга ургиси келди. Фақат шундагина унга эътибор беришлари мумкин. Аммо ўзини тўхтатиб қолди, санчқи ва пичоғини қўйиб, бошқа бир тишлам ҳам нарса емади. Бирок шундай қўпол қиликни ҳам улар анчагача сезишмади, фақат сухбат охирига бориб онаси унга эътибор берди ва ундан ҳол сўраган бўлди. Унинг баттар жаҳли чиқди, онасининг хаёлида фақат битта фикр, у касал бўлмаса бўлди, бошқа нарсанинг унга аҳамияти йўқ. У

қисқагина қилиб кайфияти йўқлигини айтганда, онаси хотиржам бўлди ва кўнгли жойига тушди. Бола уларнинг диккатини хеч нарса билан ўзига жалб эта олмади. Барон худди уни умуман унутиб қўйганга ўхшарди, у хатто бир марта бўлса хам унга гапирмади. Куйилиб келаётган қайноқ кўз ёшлар унинг қовоқларини куйдириб борар, у хатто йиғлаётганини ва юзидан оқаётган ёшлар лабларида шўр таъм қолдираётганини хеч ким кўрмасин деган ниятда болаларча айёрлик ишлатишига хам тўғри келди – у қўл сочиқ билан кўзларини бекитди. Тушлик тугагач, ниҳоят у эркин нафас олди.

Онаси тушлик чоғида биргаликда Мария-Шуц томонга аравада сайр қилиб келишни таклиф қилди. Буни Эдгар лабларини тишлаганча эшитиб турарди. Энди дўстининг бир ўзини онаси билан бир дақиқага хам ёлғиз қолдиришни истамасди. Аммо овқатдан тураётган пайтда онаси унга:

– Эдгар, сен мактабдаги нарсаларингни бутунлай унутиб қўймаслигинг керак, шу ерда қолиб бироз дарсларингни такрорласанг бўларди! – деганида унинг нафрати қайнаб кетди. Кичкина муштчалари яна тошдай қисилди. Онаси доим уни дўстининг олдида шундай хўрлайди, хали ёш бола эканлигини, мактабга бориши кераклигини, катталар орасида унга жой йўқлигини доим намойишкорона эслатиб туради. Аммо, бу сафар ушбу фикр унга жуда оғир ботди. У умуман жавоб бермади, балки тескари қараб олди.

– Э-ха, яна аразлади, – жилмайди онаси ва баронга қараб, – бир мартагина бўлса хам бир соатгина шуғулланса хақиқатан ёмон эмас-ку, – дея таъкидлади.

Шунда боланинг қалбида нимадир муздай қотди, чунки барон, яъни уни дўстим деб атаган, ўша, уни уй қизи деб кулган одам:

– Ха, бир соатми ёки икки соатми, дархақиқат зарар қилмасди, – деди.

Нима бу ўзи, розилик аломатими? Хақиқатан хам, улар иккаласи унга карши тил бириктиришганми? Боланинг нигохларида ғазаб алангалана бошлади.

– Менга отам бу ерда ўқиш билан шуғулланишимни тақиқлаган. Отам бу ерда дам олишимни хоҳлаган, – бидирлай бошлади у ўзининг касаллигидан ғурурланиб кетиб. Бу сўзларни у худди таҳдиддай гапирди. Энг аҳамиятли томони шундаки, бу гап ҳақиқатан уларнинг ҳар иккаласида қандайдир ўнғайсизлик уйғотгандай эди. Онаси тескари қараб олди ва асабийлашганча бармоқлари билан столни черта бошлади. Икки тараф ўртасида қандайдир сирли жимлик ҳукм сура бошлади.

– Хўш, Эди, нима деб ўйлайсан, – деди барон нихоят зўрға жилмайиб, – масалан, менинг албатта ҳеч қандай имтиҳоним йўқ, ҳаммасидан аллақачон йиқилиб бўлганман.

Эдгар бу ҳазилга пинагини ҳам бузмади, аксинча йигитнинг кўнгил тубида яширинган ниятини англамоқчи бўлгандек ўта гумондор ва тешиб юборгудек назар билан қаради. Ўша жойда нима бор экан-а? Барон билан ўрталарида нимадир ўзгарганди ва болакай бунинг сабабини билолмай хуноб эди. Унинг кўзлари безовта жовдиради. Унинг юрагида миттигина бир болғача тинимсиз тақиллата бошлади – бу илк шубҳа эди.

ЁНДИРГУВЧИ ТИЛСИМОТ

«Онам нимага бундай қилди?» – хаёлидан кечирди у ўрнидан қўзғалган фойтунда уларнинг қаршисидан жой олгач. «Нимага энди у менга аввалгидек эмас? Нима учун кўзларига қарамоқчи бўлсам, нигоҳини олиб қочаяпти? Нима сабабдан барон мен билан фақат ҳазиллашиш пайида ёки лақиллатмоқчи бўлади? Иккаласи ҳам кеча ва ўтган кунгидек гаплашишмайди, менимча иккови ҳам бошқа одамларга айланиб қолгандай. Онамнинг лаблари бугун шунчалар қизилки, менимча у бўяб олган. Ҳеч қачон уни бунақа кўрмаганман. Барон ҳам тинмай пешонасини тириштиргани-тириштирган, худди мен уни хафа қилгандай. Мен ахир уларга ҳеч нарса қилмадим-ку, онамнинг жаҳлини чиқарадиган гап ҳам гапирмадим. Йўқ, улар бир-бирига нисбатан аввалгидан бошқача бўлиб қолишганига мен сабабчи эмас. Улар,

менимча, шундай бир нарсани ўйлашган-у, лекин ошкор этишга ишонишолмаяпти. Улар энди кечагидай гаплашмаяптилар, кулмаяптилар ҳам, улар бирорта ғаразли ниятни бекитаяптилар. Қандайдир бир сиру синоат борки, менга фош қилишни исташмаяпти. Бу аниқ бир тилсимот, қандай йўл билан бўлмасин мен унинг тагига етишим керак. Мен буни биламан ўзи, менимча, бу айнан ўша нарса бўлса керак, ўша нарсадан олдин катталар доим эшикларни ёпиб олишади, у ҳақда китобларда ёзишади, операларда эркак ва аёллар қучоқларини кенг очишиб бир-бирларига қараб куйлашади, бир-бирларини қучишади ва аразлашадилар. Бу, тахминимча, худди менинг устозим – француз хоним билан бўлган нарса, ўшандаям у отам билан келишолмаганлиги учун, уни ҳайдаб юборишганди. Бу нарсаларнинг ҳаммаси бир-бири билан албатта боғлиқ, сезиб турибман, лекин қандай қилиб, билмадим. Оҳ, шуни билсайди, ниҳоят билиб олсайди ўша тилсимни, барча эшикларни очишга қодир калитни қўлга киритсайди! Ортиқ ҳеч қачон бола бўлиб қолмаслик учун, ундан ҳамма нарсани бекитмасликлари, сир сақламасликлари, кўкрагидан итармасликлари, хўрламасликлари учун ҳам бу тилсимотни билиш, ниҳоят уни англаши лозим. Ҳозир ёки ҳеч қачон! Мен сизларга буни фош қиламан, бу даҳшатли сирни!» Унинг манглайида ажин пайдо бўлди. Бу озғингина ўн икки яшар болакай жиддий нигоҳларини бир нуқтага тикканча, бирпасда қарияга айланиб қолгандай эди. У турли рангларга чўмилиб товланаётган табиатга, оч яшил рангларда яшнаётган арчазор ўрмонлар билан ўралган тоғларга ва кечиккан баҳорнинг нафис нурларида яшнаётган кенгликларга бир мартагина бўлса ҳам назар ташламасди. У фақат қаршисидаги орқа ўриндиқда ўтирган иккаласига термулар, унинг ўтли нигоҳлари худди баликчининг қармоғидай уларнинг кўзлари тубида яширинган сирни илиб олмоқчи бўларди. Ҳеч нарса ақлни изтиробли гумончалик чархлай олмайди ва ҳеч нарса қоронғуда йўқотилган ўлжачалик улғаймаган тасаввурнинг бойишига имкон яратолмайди. Гоҳида биз ҳақиқий турмуш деб атайдиган дунёдан болани шундай юпқа бир

эшик ажратиб турадики, уни кутилмаган дайди шабада эпкини ҳам очиб юбориши мумкин.

Эдгар ҳали ҳеч қачон ўзини номаълум ва буюк тилсимотга бунчалар яқин ҳис этмаган, мана, у буни шундай олдигинасида ҳис қилиб турибди, ҳали бу буткул яширин, ечилмаган жумбоқ, аммо яқин, жудаям яқин. Айнан ана шу ҳолат унда дадиллик уйғотди ва мана шу ҳол унга кутилмаган ҳамда мағрур жиддийлик ато этди. Чунки у ўзи билмаган ҳолда болалигининг сўнгги нуқтасида турганини ҳис эта бошлаганди.

Онаси ва барон қандайдир беҳузур ва сиқувчи қаршилик таъсирини сезиб туришар, лекин бу нарса уларнинг каршисидаги болакайдан таралаётганини хаёлларига ҳам келтиришмасди. Извошда улар ўзларини сиқилгандай ҳис этишар, бу ер учаласи учун торлик қилаётгандай эди. Қаршидаги бир жуфт кўз кора аланга сочиб иккаласини таъқиб этарди. Уларнинг бир оғиз сўз айтишга ёки қиё боқишга ҳаддилари сиғмасди. Уларнинг гап оҳангларида энди ўзаро эҳтиросли, ишончли нотолар яширинган, улар энди хатарли ва ҳар бир сўзида яширин, хуфиёна ҳаёсизликларнинг нафаси уфуриб турган, эркин даврабоп сухбатларга қайтишолмай овора эдилар. Энди уларнинг сухбатлари ковушмас, жумлалар ҳар кадамда тинмай тўсиқларга учрарди. Орага жимлик тушар, уни бузишмоқчи бўлишар, аммо боланинг қатъий сукути сухбатнинг давомига йўл бермасди.

Унинг юракни қон қилувчи сукути, айникса онаси учун оғир юк бўлди. Аёл болани четдан туриб эҳтиёткорлик билан кузата бошлади ва тўсатдан қўрқиб кетди. Шу топда, айникса, бола лабларини тишлаб турган бир ҳолида, уни эрига ўхшаб кетишини англаб қолди. Эри ҳам ҳислари жунбиш урганда ёки ғазаб отига минганда шундай бўлиб кетарди. Аёл учун айни шу лаҳзаларда, яъни ишқий саргузаштлар кучоғига ўзини ташлай деб турган бир пайтда, эрини эсга олиш жуда ноқулай эди. Худди бир кўланка ёки виждон сокчиси сингари озғин манглай остидаги пистирмада турган кора ўйноки кўзлари билан, чегара тўсиқларини ёпишга уринаётган божхоначига ўхшаб кетадиган бу нигоҳлар

фойтундаги тангликни икки баробарга орттираётганди. Тўсатдан Эдгар бир лаҳзага нигоҳини кўтариб аёлга қаради. Шунда ҳар иккаласи ҳам нигоҳларини олиб қочдилар, иккаласи ҳам ҳаётларида биринчи марта бир-бирини яширин кузатаётганларини сезиб қолишди. Шу пайтгача улар бир-бирига кўр-кўрона ишонишар, аммо энди она ва бола, волида ва гўдак ўртасида кутилмаганда нимадир бир нарса ўзгарганди. Ҳаётларида биринчи бор улар бир-бирини кузата бошлашганди, ҳар иккала тақдир йўли шу ерда ажралиш хавфи остида турар, улар учун янги ва шу билан бирга, эндигина уларнинг қалбини қамраб олаётган ўзаро яширин нафрат ўз қудратини намойиш этаётганди.

Отлар айланиб келиб, яна меҳмонхона олдида тўхтаганида, ҳар учаласи ҳам енгил нафас олишди. Бу энг омадсиз сайрлардан бири бўлганди, ҳаммалари буни сезиб туришар, аммо ҳеч кимни бу ҳақда гап очишга ҳадди сиғмасди. Энг биринчи бўлиб Эдгар сакраб тушди. Онаси бош оғриғини баҳона қилиб, узр сўради-ю, хонасига шошилди. Аёл жуда ҳориган ва ёлғиз қолишни истарди. Эдгар ва барон извош олдида қолишди. Барон аравакашга ҳақини тўлади-да, соатига бир қараб, болага эътибор ҳам бермасдан меҳмонхона фойесига йўл олди. У ўзининг бир маромдаги енгил салобатли қадамлари билан келишган елкаларини тик тутганча унинг олдидан ўтиб кетди. Бола кечагина худди шу қадамларга ҳавас қилган ва унга тақлид қилишга ҳам уриниб кўрганди. Барон унинг ёнидан, шундоққина ёнгинасидан ўтиб кетди-я. Афтидан, у гўё болани унутган ва уни мана шу аравакашнинг, мана шу отларнинг ёнида қолдириб кетди, гўё унинг баронга умуман алоқаси йўқдай эди.

Барон унинг ёнидан ўтиб кетаётганини кўриб, Эдгарнинг қалбида қандайдир иккиланиш уйғонди, шунча нарсаларнинг ҳаммасига қарамасдан, у ҳалиям йигитга илоҳий бир меҳр билан қарарди. У ҳатто камзулини этагини ҳам тегизмасдан, бир оғиз ҳам сўз демасдан унинг ёнидан ўтаётганида боланинг қалбини гумон қоплади. У ўзининг гуноҳини билолмай овора эди. Минг бир уриниш билан ушлаб турилган дадиллик йўқолиб, унинг

нимжонгина елкаларидан ироданинг ясама юки сирғалиб тушди ва у яна гўдакка айланиб қолди, худди кечагидай, олдинги кундагидай кичкинагина болакайга айланиб колди. Унинг ҳиссиётлари жунбишга келди. У ҳадиксираган қадамлар билан баронни қувиб ўтди, у эндигина зинадан кўтарилай деб турганда йўлини тўсди ва кўз ёшларини зўрға тўхтатиб, деди:

– Мен сизга нима қилдим, нима учун менга эътибор ҳам бермайсиз? Нимага сиз энди менга бунака килаяпсиз? Ҳатто онам ҳам? Нима учун сиз мени доим четга суриб ташлашни хоҳлаяпсиз? Мен сизларга ортикча юк бўлаяпманми ёки бирор нарса килдимми?

Боланинг овозида кандайдир одамни тўлкинлантирадиган ва кўнгилни эритадиган нарса бор эди. Йигитнинг бу беғубор болакайга раҳми келиб кетди.

– Эх, Эди, сен жиннивойсан! Бугун мени фақат озгина кайфиятим йўқ, холос. Сен, ахир шундай ширин боласан, мен ростданам сени яхши кўраман, – деди у боланинг бошини эркалаб силаганча, аммо унинг каттакон, ёш тўла жовдираган кўзларига тутилиб колмаслик учун юзини олиб кочди. Бошлаган ўйини унга жирканч кўриниб кетди. Боланинг муҳаббати билан ўта кўпол ўйнашиб қўйганидан аллақачон унинг ўзи ҳам уяла бошлаган, мана шу майин ва илоҳий бир йиғи билан коришиб кетган овоз унга оғриқ бераётганди. – Эди, энди бор, юкорига чиқ, кечкурун хаммаси яна жойида бўлади, мана ўзинг кўрасан, – деди у ялинган охангда.

– Аммо, онам бирданига мени хонамга қайтариб юборишига қўймайсиз-а, тўғрими ?

– Йўқ, йўқ, Эди, қўймайман, – жилмайди барон, – энди юқорига чиқақол, мен кечки овқатга кийиниб олишим керак.

Эдгар бир лаҳзага қувонди-да, хонасига жўнади. Аммо, тезда юрагидаги болғача яна безовталана бошлади. У кечаги кундан буён бир неча йилга улғайиб бўлган: унинг мурғак қалбида гумон деб аталмиш бир бегона меҳмон мустаҳкам ўрнашиб олганди.

У сабр билан кутди. Бу худди ҳал қилувчи синовга ўхшаб кетарди. Ҳаммалари биргаликда стол атрофида

ўтиришарди. Соат тўққиз бўлдиямки, онаси уни ухлашга жўнатмади. У хатто, безовталана бошлади. Нима сабабдан онаси уни бугун бу ерда ўтиришига қўйиб берди, одатда ҳечам кечикмасди-ку? Балки барон сўнгги лаҳзаларда онасига унинг истагини ва сухбат мазмунини фош қилдимикин? Кутилмаганда, бугун бароннинг ортидан боргани ва унга бутун қалбини очиб ташлагани учун кўнглида пушаймон ҳисси пайдо бўлди. Соат ўн бўлиши биланок, тўсатдан онаси ўрнидан турди ва барон билан хайрлаша бошлади. Ҳайрон коларлиси шунда эдики, уларнинг бундай эрта тураётганига барон ҳайрон ҳам бўлмади ва ҳар доимгидек хонимни яна озгина ушлаб колиш учун баҳона ҳам кидирмади. Боланинг юрагида гумон болғачаси янада тезроқ ура бошлади.

Бу ўта қалтис синовга ўхшаб кетарди. Бола ҳам ўзини ҳеч нарсадан хабари йўқдай тутди ва ҳеч қандай эътирозсиз онасининг ортидан эшикка юрди. Эшикка етганда, у тўсатдан нигоҳини кўтарди. Ва, у ўзининг устидан ўтиб барон томонга қаратилган, жилмайиб турган назарни илғаб колди, бу ўзаро келишган, қандайдир бир тилсимга йўғрилган нигоҳлар эди. Ҳа, демак, барон ҳаммасини фош килган. Шунинг учун эрта туришган экан-да: эртага уларга халақит бермаслиги учун, ундаги гумонларни бугун тарқатиб юборишмоқчи бўлишибди-да.

– Лаънати, – ғудуранди у.

– Нима дединг? – сўради онаси.

– Ҳеч нарса, – дея минғирлади у тишлари орасидан. Ана энди унинг ҳам ўз сири бор эди. Бу сирнинг оти нафрат, уларнинг иккаласига қаратилган чексиз нафрат эди.

СУКУТ

Хуллас, Эдгарнинг безовталиги ўтиб, ниҳоят у ҳакиқий нафрат ва ошкора душманлик ҳиссидан завқлана бошлади. Мана энди Эдгар уларнинг йўлига тўсиқ бўлади, уларнинг учрашувини қайғули лаҳзаларга айлантиради. Энди уларга халал бера олишидан, ва ниҳоят, бутун куч-ғайрати билан уларга карши хужум

қила олиш имкони борлигидан у хаёлан рохатланарди. Биринчи бўлиб у баронга тишини кўрсатди. Эрталаб барон келганида ва унинг олдидан ўтаётиб чин дилдан:

– Салом Эди, – деб саломлашганида, у бурилиб ҳам қарамади ва фойеда ўтирган жойидан қўзғалмади ҳам, куруккина килиб:

– Салом, – деб қўйди.

– Ойинг пастга тушдиларми?

– Билмасам, – деди Эдгар газетадан бош кўтармай.

Барон ҳайрон бўлди. Нима бўлди ўзи бунга бирданига?

– Ҳа, Эди, ёмон туш кўрдингми?

Ҳар доимгидай бирорта ҳазил бу ерда ёрдам бериши лозим эди. Аммо, Эдгар унга мутлақо эътибор бермаган бўлиб:

– Йўқ, – деди ва янаям қизиккан киши бўлиб газетага термулди.

– Ахмоқ болакай, – деди барон ўзига-ўзи ва елкаларини қисганча нари кетди. Хуллас, душманлик расман эълон қилинди.

Эдгар онасига нисбатан ҳам совуқ ва расмий бўлиб олди. Уни теннис майдончасига жўнатишмоқчи бўлиб уринишганида, жимгина рад қилди. Унинг лабларидаги маккорона ўйнаб турган илжайиш, энди ўзини чув туширтириб қўймаслигидан дарак берарди.

– Мен жон деб сизлар билан сайр қиламан онажон, – деди у ясама меҳрибонлик билан ва онасининг кўзларига тикилди. Бу жавоб онасига ёқмагани шундай сезилиб турарди. Аёлнинг жиғибийрони чиқиб, нимадир қидиргандай безовта бўлди.

– Шу ерда мени кутиб тур, – дея карор қилди у ва ўзи нонушта қилишга кетди.

Эдгар кута бошлади. Аммо гумонлар уни тинч қўймасди. Бир безовта ҳиссиёт иккаласининг ҳар бир сўзидаги сирли ва маккорона ниятларни қидира бошлаганди. Тобора ортиб бораётган шубҳалар эса, уни энди янаям ҳушёрроқ бўлишга ундарди. У буюрилгандай фойеда кутиб ўтирмасдан, уларни ташқарида пойлай бошлади, чунки у ердан туриб нафакат асосий эшикни,

балки ҳамма чиқиш йўлларини кузатиш мумкин эди. У ич-ичидан қандайдир ёлғонни сезиб турарди. Аммо, энди иккаласини алдаб кетишларига қўймаслик керак. Ташқарида у худди ҳиндулар ҳақидаги китобларида ўқиганидай қилиб, бир ёғоч тўсин орқасига писиниб олди. Орадан ярим соатлар чамаси ўтгач, онасининг меҳмонхона ёнидаги эшикдан қўлида бир қучоқ яшнаб турган атиргуллар дастасини ушлаганча бароннинг, ўша хоиннинг кузатувида чиқиб келаётганини кўриб, ўз қилмишидан мамнун бўлди ва жилмайиб қўйди.

Иккаласи ҳам ўзини жуда дадил тутишарди. Улар энди ўз сирлари билан ёлғиз бўлиш учун болани алдаб кетдик, дея эркин нафас олардилар. Хушчақчақ суҳбатлашганча улар ўрмон йўли томонга бурилишди.

Ана энди пайти келди. Эдгар худди тўсатдан келиб қолгандай, билдирмай тўсин ортидан чиқиб келди. У ўзини ўта бемалол ва жиддий тутиб, улар томонга юрди ва уларнинг саросимали ҳолидан мароқланиш учун атайлаб вақтни роса чўза бошлади. Иккаласи ҳам ҳайрон бўлишиб, бундай ёвқарашдан таҳликага тушиб қолдилар. Ўзига ўта ишонган киши бўлиб, оҳиста қадамлар билан бола уларга яқинлашди, у ўткир нигоҳларини улардан узмасди.

– А, ҳа, Эди, шу ердамидинг, биз сени ичкарида қидириб юрибмиз, – деди ниҳоят онаси. Қандай безбетларча алдаяпти-я, ўйлади бола. Аммо боланинг лаблари қимирламади ҳам. Улар нафрат тилсимини тишлари ортига бекитиб туришарди.

Учаласи ҳам нима қилишни билмай туриб қолишди. Бири иккинчисини ўғринча кузатарди.

– Қани, кетдик бўлмасам, – деди хоним пичинг билан ва жаҳлини яширолмай атиргуллардан бирини юла бошлади. Бурун қанотларининг билинар-билинмас титраши унинг ғазабини яна ошкор қилиб турарди. Улар иккаласи юриб кетишгач, Эдгар худди юрмоқчи эмасдай кўмкўк ўрмонни томоша қилган киши бўлиб туриб қолди ва улар бироз узоқлашишгач, орқаларидан уларни таъқиб қилиб, йўлга тушди. Барон вазиятни ўнглаш учун яна бир марта уриниб кўрди.

– Бугун теннис мусобақаси бор эди, ҳеч томоша қилганмисан?

Эдгар унга ғазаб билан бир қараб қўйди, холос. Бароннинг саволига у энди жавоб бермади, у гўё хуштак чалмоқчи бўлгандай лабларини чўччайтириб олди. Бу боланинг қарори эди. Ундаги нафрат ғажиб ташламоқчи бўлган оппоқ тишларини кўрсатганди.

Боланинг кутилмаган иштирокидан иккаласи ҳам ўзини худди тоғ босгандай ҳис қилишаётганди. Кишанланганлар худди шундай муштларини яширинча тугиб, қўриқчилар ортидан эргашишади. Болакай аслини олганда ҳеч нарса қилмас, аммо унинг тўкилай деб турган ёшлардан намланган кўзлари, шубҳали қарашлари, ғашга тегадиган даражада чидам билан сукут сақлаши борган сари ҳар бир дақиқани азобга айлантирарди.

– Олдинроққа ўтиб юр, – деди тўсатдан жаҳл билан онаси унинг шубҳали кузатишларидан аччиғи чиқиб. – Оёқларим остида ўралашмагин, бу мени асабимни қўзғаяпти!

Эдгар жимгина бўйсунганча бироз илгарилаб кетди, аммо ҳар тўрт-беш қадамда ортига ўгирилар, агар улар орқада қолаётган бўлса, то етиб келгунларича кутиб турар, унинг ўткир нигоҳлари гўё қора лайча қиёфасидаги иблис – Мефистофель сингари ўз курбонларини гир айланиб маккорона таъқиб этар, ҳар иккаласи ҳам ўзларини нафратнинг алангали тўрига тушгандай ҳис қилишарди.

Унинг маккорона сукути барон ва хонимнинг кайфиятини оғудай заҳарлаб борар, совуқ нигоҳлари эса уларнинг суҳбатини азобга айлантираётган эди. Барон энди бирор эътиборга арзигулик сўз айтишга ҳам юраги бетламас, аёл унинг қўлидан чиқиб борар, ундаги минг бир азоб билан ўт олдирилган эҳтиросларини мана шу ғаламис болакай олдидаги қўркувдан аста-секин совиб бораётганини ғазаб билан ҳис қилиб турарди. Улар қайта-қайта гаплашишга уринишар, аммо ҳар сафар мулоқот узилиб қоларди. Ниҳоят учаласининг ҳам тоқати тугаб, жимгина йўлда давом эта бошладилар, улар энди фақат дарахтларнинг шивирлаб силкиниши-

га ва ўзларининг ҳорғин одимларига қулоқ тутишарди. Болакай улардаги сухбатлашиш иштиёқини мутлақо бўғиб ташлаганди.

Энди учаласи ҳам ўзаро чидаб бўлмас адоват хиссига ботишганди. Буни хиёнат ўтида ёнатган болакай бутун вужуди билан ҳис қилиб турар ва уларнинг бу қаҳри қачон ўзининг жирканч башарасини кўрсатишини сабрсиз кутарди. У кўзларини қисганча, истеҳзоли назар билан бароннинг ғазаб ўтида ёнаётган башарасини батафсил кузатди. У бароннинг тишлари орасидан ҳақорат сўзлари отилиб чиқолмай қийналаётганини, сўкишлар билан кўмиб ташлашдан ўзини зўрға тийиб турганини кўриб турар ва, айни пайтда, онасининг ғазаби ортиб бораётганини ҳам иблисона бир завқ билан кузатар, ҳар иккаласи ҳам болага ташланишга, уни четга улоқтириб ташлашга ёки зарарсизлантиришга баҳона қидиришарди. Аммо, бола бунга мутлақо имкон бермас, унинг дилидаги нафрати узоқ вақтни мўлжаллаб туғилган ва бу ерда ҳам ўз кучини кўрсатаётган эди.

– Кетдик, қайтамиз, – деди кутилмаганда онаси. У ўзини узоқ тутиб туролмаслигини, нимадир қилиши лозимлигини, охир-оқибат бу азобларга чидай олмай бақириб юбориши мумкинлигини сезди.

– Минг афсус, – деди Эдгар хотиржам, – атроф қанчалар гўзал.

Иккаласи ҳам боланинг мазах қилаётганини сезиб туришарди. Аммо иккаласининг ҳам чурқ этишга юраги бетламади, чунки бу золим бор-йўғи икки кун ичида ўзини қандай тутишни ўрганиб олганди. Шундай аччиқ пичинг қилишига қарамасдан, у хатто пинагини ҳам бузмасди. Жимгина яна ўша узоқ йўлдан орқага қайтишди. Она-бола хонада ёлғиз қолишганида ҳам ички безовталик аёлни тарк этмаганди. Хоним хонага кириши билан соябонини ва кўлқопини жаҳл билан четга улоқтирди. Эдгар онасининг асаблари таранглигини ва тинчланишни истаётганини сезиб турар, аммо унинг қаҳрини портлатиш ниятида атайлаб хонадан чиқиб кетмай турарди. Аёл у ёқдан-бу ёққа юрар, ўтириб олар, бармоқлари билан столни чалар, яна ўрнидан туриб кетарди.

– Нега бунча ландавурсан-а, шунчалар кирга ботгансанки! Бу ахир, одамлар олдида шармандалик-ку. Сен ўз ёшингдан ҳам уялмайсанми?

Бола бир оғиз ҳам қарши гапирмади ва сочларини тўғрилаган бўлди. Мана шу сукут, тошдай совуқ жимлик ва боланинг лабларида титраб турган пичинг унинг важоҳатини кўзғади. Агар тарсаки тортиб юборганда эди, сал енгил тортарди.

– Жўна хонангга, – қичкирди у болага. У ўғлининг бу ерда туришига ортиқ чидай олмасди. Эдгар ишшайганча хонасига кетди.

Иккаласи ҳам боланинг қаршисида шундай титрашар, шундай қўрқишардики, энди у билан бирга ўтадиган ҳар бир соат барон учун ҳам, хоним учун ҳам, унинг нигоҳларидаги шафқатсиз темир исканжа орасида кечарди! Улар ўзларини қанчалик беҳузур сезишган сари боланинг нигоҳларида ғалаба учқунлари порлар, ундаги қувонч ҳисси янада ортиб борарди. Эдгар бу иккала чорасизни бутунлай ўз назоратига олиб бўлган, уларни болаларда учрайдиган ҳайвоний қаҳр остида ушлаб турарди. Барон-ку, ғазабини бироз боса олиши мумкин эди, чунки у ҳалиям бола билан яна бир марта тил топишга умид боғлар ва фикру ёди шу мақсадга қаратилганди. Аммо хоним, унинг онаси борган сари ўзини идора қила олмаётганди. Унинг учун енгил тортишнинг ягона йўли – боласига бақириб бериш бўлиб кўринарди.

– Вилкани ўйнамасангчи, – дея дўқ урди у стол атрофида ўтиришганида. – Тарбиясиз безори, сен умуман катталар билан ўтиришга нолойиқсан ўзи.

Эдгар эса ҳамон пичинг аралаш кулимсирар, бошини сал четга буриб бесабаб ишшаярди. Бу бақириш шубҳанинг маҳсули эканлигини билиб турар ва онасини хижолат қила олганидан мағрурланарди. У энди мутлақо эркин назар ташлар, унинг нигоҳи худди бемор кўраётган табибникига ўхшарди. Олдинлари онасининг ғазабини кўзғаш учун у балки бирор ёмонлик қилиши мумкин эди, аммо нафрат одамни жуда тезлик билан кўп нарсаларга ўргатиб кўяди. Энди эса у сукут сақлар,

онаси ундаги сукутнинг босимига чидай олмай бақириб бермагунича, сукутини бузмай тура оларди.

Онаси эса бунга узоқ чидаб туролмади. Тановул тугаб, улар ўринларидан турганида ва Эдгар яна аввалги қилиғига тақлид қилиб, уларга эргашмоқчи бўлганида, хоним ғазабдан ёниб кетди. У барча андишаларни унутиб, кўнглидаги бор ҳақиқатни айтиб ташламоқчи бўлди. Ўғлининг муғамбирона эргашиб юришидан жаҳли чиққан хоним ўзини худди пойгадан ҳориб-чарчаб чиққан отдай ҳис қиларди.

– Нимага худди уч яшар гўдакдай доим ортимдан эргашасан. Сени ҳар доим ёнимда эргашиб юришингни истамайман. Катта ва кичикнинг ўз йўриғи бўлади. Шуни тушуниб олгин, хўпми! Бир-икки соатга бўлсаям ўз ишинг билан шуғуллангин. Бирор нарса ўқи ёки ўзинг хоҳлаган бирор нарсани қил. Мени тинч қўй! Инжиқлигинг ва шилқимлигинг билан асабимни бузаяпсан.

Ниҳоят у онасидан унинг иқрорини юлиб олди! Барон ва онаси ўзларини кўярга жой тополмай овора бўлаётган чоғда, Эдгар мамнун жилмаярди. Хоним боласининг олдида ожизлигидан ғазабланди-да, нари кетиш мақсадида ортга бурилди. Аммо Эдгар совуққина луқма ташлади:

– Дадам бу ерда ёлғиз юришимни хоҳламайдилар. Дадамга эҳтиётсизлик қилмайман ва доим сизнинг ёнингизда бўламан, деб ваъда берганман, ахир.

У атайлаб «дадам» сўзига урғу берди, чунки олдин ҳам бу сўз иккаласига яхшигина таъсир қилганини сезганди. Дадасига ҳам бу қизиқ тилсимотнинг қайсидир жойи алоқадор кўринади. Дадаси буларнинг иккаласи устидан қандайдир ҳокимиятга эга-ю, лекин бундан ҳали хабари йўқ, чунки унинг номини эслатиш буларда кўркув ва хижолат ҳисларини уйғотаяпти. Мана, бу сафар ҳам улар болага ҳеч қандай эътироз билдиришмади ва жимгина куролларини яшириб кўя қолишди. Онаси олдинга ўтиб кетди, барон эса унга эргашди. Уларнинг ортидан эса Эдгар борарди, у ҳозир бир муте хизматкор сифатида эмас, балки шафқатсиз, қатъий ва мутлақо хотиржам соқчиларга ўхшарди. У иккаласини ҳам кўринмас бир занжир билан кишанлаб қўйган, улар қанча уринганлари билан, бу ки-

шандан озод бўла олмасдилар. Нафрат унинг болалик ғайратини тоблаб, орттириб юборган ва у – ҳеч нарса билмайдиган гўдак, иккаласидан ҳам қудратлироқ эди, ўша тилсимот уларнинг қўлларига кишан солиб қўйганди.

АЛДАМЧИЛАР

Аммо, вақт жуда тиғиз эди. Бароннинг таътил кунлари энди жуда кам қолган ва улардан фойдаланиб қолиш зарур эди. Бу қони қайнаган болакайнинг қайсарлигига қарши чиқиш самарасиз эканлигини иккаласи ҳам сезиб туришар, ниҳоят унинг золимлигига бир ёки икки соатгина бўлса ҳам чап бериш мақсадида, улар сўнгги йўл, энг шарманда йўлни – қочиб қутулишни ўйлаб топишди.

– Мана бу буюртма хатларни почтага обориб бер,– деди онаси Эдгарга. Она-бола меҳмонхона фойесида туришар, барон эса ташқарида қандайдир бир фойтунчи билан гаплашаётганди.

Эдгар иккала хатни ҳам ишонқирамайроқ қўлига олди. Чунки, сал илгарироқ бир хизматкор келиб онасига қандайдир бир хабар еткизганини у сезиб қолганди. Ниҳоят иккаласи унга қарши бир нарсани мўлжаллашдимикин?

У норози оҳангда сўради:

– Мени қаерда кутиб турасиз?

– Шу ерда.

– Аниқми?

– Албатта.

– Аммо, кетиб қолмайсиз-а! Токи мен қайтиб келгунимча шу ерда, фойеда кутиб турасиз-а?

У онаси билан ўзининг устунлигини ҳис қилган ҳолда, буйруғона оҳангда гаплашарди. Ахир, ўтган кундан буён кўп нарса ўзгарганди-да.

Сўнгра у иккала хатни олиб йўлга тушди. Эшикдан чиқаверишда у баронга дуч келди. Икки кундан бери биринчи марта бола унга мурожаат қилди.

– Мен фақат мана бу иккита хатни бериб келаман. Онам мени қайтиб келгунимча шу ерда кутиб туради. Илтимос, вақтли кетиб қолманг!

— Ҳа, албатта кутиб турамиз, — барон шошилганча олдинга интилди.

Эдгар почтага қараб югуриб кетди. Аммо у почтада анча кутиб қолишга мажбур бўлди. Ундан олдинда турган жанобнинг бир дунё эзма саволлари чиқиб қолди. Ниҳоят у буюртмаларни бериб, уларнинг квитанциялари билан орқага чопди. Аммо у онаси ва бароннинг қандайдир бир фойтунда эндигина узоқлашиб бораётганларини кўришга улгуриб қолди.

У аламдан ёниб кетди. Ердан тош олиб уларнинг ортидан улоқтиришига оз қолди. «Ниҳоят кочиб кетишди-я, қанчалар разил ёлғон, қанчалар фирибгарлик билан-а! Онаси алдаётганини-ку, у кечадан буён билиб юрувди. Аммо бунчалар шармандаликка бориши, берган ваъдасини бузиши, ундаги сўнгги ишончни ҳам сўндирди. Шу кунгача ҳақиқат деб юрган гаплар борйўғи рангдор оҳанглар, бўм-бўш пуфаклар эканлигини ўз кўзи билан кўра бошлаганидан буён, у бу ҳаёт деганларини ҳам мутлоқ тушунолмай қолганди. Аммо катта одамларни шундайин бир болакайни алдашга, худди жиноятчилардай кочиб кетишга ундайдиган дахшатли бу тилсимот нима экан-а? У ўқиган китобларда одамлар бойлик ёки ҳокимият, ёки бирорта киролликка эга бўлиш учунгина бировни ўлдирадилар, қаллоблик киладилар. Аммо бу ерда сабаб нима экан-а, бу иккаласи нимани хоҳлашаяпти, нима учун улар болакайдан бекинишади, юзлаб ёлғонлар остида улар нимани яширишга уринишмокда?» У миясига зўр бериб фикрларди. Аммо номаълум бир туйғу унга тинчлик бермасди, «бу тилсимот аниқ болаликнинг сўнгги поғонасидаги шартлардан бири бўлиши керак, агар ана шуни ҳам еча олса, демакки, у улғаяди ниҳоят, охир-оқибат у эр йигит бўлади. Эҳ, қанийди-я, бу жумбоқ ечилса!» Аммо у энди тиниқ фикрлай олмасди. Унинг вужудини қамраб олган ғазаб ўти уни ёндирар, теран нигоҳлар алам ўтининг буркситан тутунидан изтироб чекарди.

У ўзини ўрмонга урди, айни шу лаҳзаларда у фақат коронғуликдан нажот топа олар, шу ерда уни ҳеч кимса кўрмас, шу ерда энди у қайноқ кўз ёшларнинг шиддат-

ли тошқинига эрк берди. «Алдамчилар, итлар, хоинлар, қаллоблар», – дея бор овози билан қичқирди, йўқса, у бўғилиб қолиши мумкин эди. Сўнгги кунларда унинг гўдак вужудини титратган, улғайганлик ҳақидаги хомхаёлларини пучга чиқарган, ғазаб, бесабрлик, алам, қизиқиш, ожизлигу хиёнатлар энди унинг ҳалқумидан отилиб чиқаётган ва қайноқ кўз ёшларга айланаётганди. Бу ундаги болаликнинг сўнгги йиғиси, энг даҳшатли йиғиси эди. У сўнгги марта аёллардай кўнгил бўшатар, кўз ёшларига сўнгги марта бутунлай эркинлик бераётганди. Айни дақиқаларда у аламдан бутун борлиқни унутиб йиғлар, кўз ёшлари билан бирга унинг қалбини ишонч, муҳаббат, эътиқод ва эҳтиром туйғулари, қолаверса, бутун болалиги уни тарк этаётган эди.

Шунча нарсалардан сўнг меҳмонхонага қайтиб келган болакай энди мутлақо бошқа одам эди. У энди совуққон ва пухта фикрлай бошлаганди. Унинг кўзидан оққан ёшларнинг изини кўриб, онаси билан барон иккаласида пайдо бўладиган қувонч туйғусидан уларни маҳрум қилиш учун, у дастлаб ўз хонасига кирди ва юз-кўзини астойдил тозалаб ювди. Кейин ўч олиш режасини тузди ва энди у олдингидай безовталик билан эмас, балки сабр билан пайт пойлай бошлади.

Ниҳоят, ташқарида қочоқлар минган фойтун келиб тўхтади, фойе залида одам роса кўп эди. Бир-иккита жаноб шахмат ўйнашар, бошқалари газета ўқишар, хонимлар эса гап сотишарди. Улар орасида ранглари салгина оқарган, кўзлари олазарак ва қимир этмай ўтирган болакай ҳам бор эди. Онаси ва барон эшикдан кириб келишди ва кутилмаганда уни кўриб қолишганидан бироз асабийлашишди, эндигина олдиндан тўқиб қўйилган баҳонани айтмоқчи бўлиб туришган эди, Эдгар уларга қарши юрди ва босиқ, салмоқли оҳангда деди:

– Жаноб барон, сизга бир оғиз гапим бор эди.

Барон ўзини ноқулай ҳис эта бошлади. У бироз типирчилаган бўлди:

– Хўп, хўп, кейинроқ, ҳозир!

Аммо Эдгар ҳамма ўтирганлар эшитсин деб овозини баланд кўтариб аниқ ва жиддий оҳангда деди:

– Аммо, мен сиз билан айнан хозир гаплашиб олмоқчиман. Сиз ўзингизни пасткашларча тутдингиз. Мени алдаб кетдингиз. Онам мени кутиб турганини била туриб, сиз ...

– Эдгар! – бақирди онаси, хамманинг назари беихтиёр у томонга ўгирилди ва аёл сесканиб кетди.

Аммо, онаси уни гапиришдан тўхтатмоқчи бўлаётганини кўриб, бола энди кишини ларзага соладиган овоз билан баралла қичқира бошлади.

– Хамманинг олдида яна бир бор қайтараман. Сиз пасткашларча ёлғон сўзладингиз, бу аниқ ва бу қабихликдир.

Бароннинг ранги оқариб кетган, одамлар унга қараб туришар, айримлари эса пичинг аралаш жилмайишарди.

Онаси ғазабдан қалтираётган болани ушлаб олди:

– Қани тезда хонанга жўна, бўлмаса сени хамманинг кўз ўнгида ўзим ураман, – ғудурлади у жахл билан.

Аммо, Эдгар яна аввалгидай вазмин эди. Бунчалар ночор холга тушиши унга алам қилиб кетди. Қилган ишидан унинг кўнгли яна тўлмади, чунки у бор-йўғи совуққонлик билан баронни сўроққа тутмоқчи эди. Аммо, жахл унинг иродасидан кучлироқ келди. У оғир ва вазмин бир аҳволда, хатто, нафратини хам унутиб зинага йўл олди.

– Кечиринг жаноб барон унинг тарбиясизлигини. Биласиз-ку, у бир асабий бола, – дея тутила бошлади аёл атрофда иккаласига қизиқиб қараб турган одамларнинг пичинг аралаш назаридан хижолат чекиб. Хоним учун оламда хеч нарса жанжалчалик қўрқинчли эмасди, нима бўлганда хам у ўзини боса олиши лозимлигини билиб турарди. Шунинг учун хам у бирданига қочиб кетиш ўрнига, аввал портьенинг олдига борди, хатлар ва яна бир-иккита аҳамиятсиз нарсалар хакида суриштирган бўлди ва гўё хеч нарса бўлмагандай, вазмин кадамлар билан юқорига кўтарилди. Бироқ унинг ортидан совуқ шивир-шивирлар ва истехзо аралаш таъқибли кулгулар кузатиб колди.

Йўлда у кадамини бироз секинлатди. У доим шундай жиддий вазиятларда ожиз бўлиб колар ва ушбу

тўполондан ҳам жуда қўркиб кетганди. Аёл ўзининг гуноҳкор эканлигини инкор этолмас ва боланинг нигоҳларидан қўркар, ушбу янги ва мутлақо бегона, тешиб юборгудек қарашлар унинг қалбини яралар ҳамда тинчлик бермасди. Қўрккaнидан у вазминлик билан иш кўришга карор қилди. Чунки бу курашда тутақиб турган мана бу болакайнинг кўли баланд эканлигини яхши англаб турарди.

У оҳиста эшикни очди. Ичкарида болакай вазмин ва бамайлихотир ўтирарди. Унга термулган кўзларда умуман кўркув аломати йўқ эди ва улар боланинг ниятини ҳам фош этмасди. У ўзига жуда ишонаётганга ўхшаб кўринарди.

—Эдгар, — деди аёл иложи борича оналарга хос оҳангда, — сенга ўзи нима бўлди? Мен сен учун уятга қолдим-ку. Қандай қилиб ёш бола катталарга нисбатан шунчалар тарбиясизлик қилиши мумкин! Энди борасанда, жаноб барондан ҳозироқ узр сўрайсан.

Эдгар дераза томонга ўгирилиб олди. У «йўқ» деган сўзни гўё қаршисидаги дарахтларга ҳам айтаётганди.

Боладаги бамайлихотирлик уни бегоналаштира бошлаганди.

—Эдгар, сенга нима бўляпти ахир? Умуман, одатдагидай эмассан-ку? Сени мутлақо таниёлмай қолдим. Сен ахир, одатда, доим ақлли ва одобли бола эдинг-ку, сен билан бемалол сухбатлашса бўларди. Ўзингни тўсатдан шундай тутаяпсанки, худди ичингга шайтон ўрнашиб олганга ўхшайди. Баронга айнан нима даъвойинг бор ўзи? Ахир сен уни жуда яхши кўрардинг-ку. У сенга доим ширин муомалада эди.

—Албатта, чунки у сиз билан танишиб олишни хоҳлаганди.

Хоним ўзини йўқотиб қўяёзди.

—Бўлмаган гап! Нималар деб валдираяпсан? Қандай қилиб шундай хаёлларга бординг?

Аммо бола гапида давом этарди.

—У ёлғончи, каллоб одам. У нимаики қилаётган бўлса, ҳаммаси аввалдан ўйланган шум режалар ва қабиҳликдан иборат. У сиз билан танишмоқчи бўлган,

шунинг учун менга яхши гапирган, менга ҳатто ит ҳам ваъда қилган. У сизга нима ваъда қилганини, нима сабабдан сизга бунчалик яхши муомалада эканлигини билмайман-у, аммо онажон, у сиздан нимадир бир нарсани хоҳлаётгани аниқ. Бўлмаса у бунчалик хушмуомала ва меҳрибон бўлмасди. У ёмон одам. У ёлғон гапиради. Унга ўзингиз бир эътибор беринг, у доим муғамбирона қарайди. Оҳ, ундан нафратланаман, шу пасткаш ёлғончидан, шу қаллобдан.

– Ахир, Эдгар, нахотки шундай дейиш мумкин.

Хонимнинг боши қотиб қолган, нима деб жавоб беришни ҳам билмасди. Бироқ қалбининг тубида бир туйғу боланинг ҳақ эканлигини тасдиқлаб турарди.

– Ҳа, албатта у қаллоб, бу фикримдан қайтмайман. Буни сиз билишингиз лозим. Унда нима учун у мендан ҳадиксирайди? Нимага мендан бекиниб юрибди? Чунки мен унинг ичидагини билишимни, уни, ўша қаллобни фош қила олишимни яхши билади-да.

– Қандай қилиб шундай хаёлларга бориш мумкин, қандай қилиб шу гапларни айтиш мумкин.

Аёлнинг мияси гўё куриб қотиб қолган, лаблари эса шу икки гапни такрорларди. Кутилмаганда унинг вужудини дахшатли бир қўрқув эгаллай бошлади, барондан қўркаяптими ёки боладанми, ўзи ҳам билмасди.

Эдгар ўз даъватларининг онасига таъсир этганини пайкади. Бу ҳол уни озроқ юмшатгандай бўлди. У онасини бароннинг чангалидан юлиб олмоқчи, унга карши нафратида ва рақибликда ўзига ҳамкор бўлади деб ўйларди. У секин онасига яқинлашди ва уни қучоқлаб олди. Унинг овозида ҳаяжон аралаш ёлвориш оҳанги бор эди.

– Онажон, – деди у, – ўзингиз ҳам унинг нияти яхши эмаслигини сезган бўлсангиз керак, ахир. У сизни мутлақо бошқача қилиб кўйди. Сиз ўзгардингиз, онажон, мен эмас. У ёлғиз ўзингизга эгалик қилиш учун, сизни менга карши қилиб кўйди. У сизга аниқ бир разиллик қилмоқчи. Сизга у нима ваъда қилганини аниқ билмайман. Бироқ, у берган ваъдасида турмаслигини аниқ биламан. Сиз ундан ўзингизни асрашингиз керак.

Кимки бир кишини алдадими, у албатта бошқаларни ҳам алдайди. У жуда ёмон одам, унга ишонмаслик керак.

Бу кўз ёшларига қорилган майин оҳанг ва илтижо гўё хонимнинг ўз қалбида жаранглагандай бўлди. Кечадан буён унинг кўнглида ҳам бир нохуш туйғу айнан шуни такрорларди: ўтинч билан ва янаям қатъийроқ ялинарди. Аммо у ўз боласи олдида буни тан олишга уяларди. Ва енгиб ўтиш мушкул бўлган туйғулар гирдобига тушиб қолган барча одамларга ўхшаб, у ҳам совуққон ҳислардан нажот қидирарди. У тезда ўзини қўлга олди.

– Биласанми, болалар бундай нарсаларни ҳали тушунишмайди. Сен бундай нарсаларга аралашмаслигинг керак. Сен ўз одобингни сақлашинг лозим. Бор-йўғи шу, холос.

Эдгарнинг чеҳраси яна совуклашди.

– Ўзингиз биласиз, – деди у кескин, – мен сизни огоҳлантирдим.

– Шундай қилиб, узр сўрамоқчи эмасмисан?

– Йўқ.

Улар бир-бирига жиддий қараб туришарди. Хоним гап ўзининг обрўси ҳақида эканлигини англади.

– Унда сен шу ерда, тепада овқатланасан. Ёлғиз ўзинг. Токи кечирим сўрамагунингча биз ўтирган столга яқинлашмайсан. Мен сенга ҳали одоб қандай бўлишини ўргатиб қўяман. Токи мен рухсат бермагунимча хонадан чиқмайсан. Тушундингми?

Эдгар муғамбирона ишшайди. Ушбу истеҳзоли илжайиш аллақачон унинг лабларига ўрнашиб қолгандай эди. Ичида эса, ўзининг қилган ишидан ғазаби қўзғай бошлаганди. Қандай аҳмоқлик қилди-я, яна кўнгилчанлик қилиб, онасига, мана шу алдамчига ишонмоқчи бўлибди.

Онаси унга қайрилиб ҳам қарамасдан ташқарига чиқиб кетди. Аёл ушбу ўткир кўзлардан қўрқаётган эди. Бу воқеалар кўзини очгач, боласининг унга нисбатан совуқ назар билан қараётганини хоним яхши сезиб турар ва ҳозиргина ўғли айтаётган нарсаларни аёл билишни ҳам, эшитишни ҳам истамасди. У даҳшатли кўрқувнинг исканжасига туша бошлади, унинг қалбида ички бир овоз – унинг ақл-идроки, гўё бола сиймоси-

га, ўз ўғлининг сиймосига айланиб, унинг атрофида чирқираб айланиб, асрамоқчи, огоҳлантирмоқчи бўлаётганини кўриб туриш нақадар даҳшат эди. Бу бола шу кунгача ҳаётининг шундайгина ёнгинасида эди, бир безак, бир овунчоқ, қандайдир бир суюкли ва ишончли мавжудод, баъзан бироз ташвишли юк бўлса-да, аммо ҳаммавакт унинг турмушига ҳамоҳанг бўлиб, бир хил тўлқинда оқиб келаётганди. Бугун эса, у биринчи марта бош кўтарган ва унинг иродасига қарши чиққанди. Энди у боласи ҳақида ўйлаганида, фикрларига қандайдир нафратга ўхшаган нарса соя ташлаётгандай эди.

Бирок, мана ҳозир ҳам, у зинадан бироз ҳорғин қадамлар билан тушаётганида ҳам, унинг кўкрагида ўша болаларча овоз жаранглаб турарди. «Сиз ундан ўзингизни асрашингиз керак». Огоҳлантириш тўхтамасди. Шу онда хонимнинг йўлида бир тошойна кўринди, у гўё бир нарса сўрамоқчи бўлгандай ойнага қаради, худди бир нарсани аниқламоқчидай ойнага чукурроқ термула бошлади: лаблари енгил киноялн жилмаяр ва лаънат сўзини айтишга шайланаётгандай тугилаётганди. Ич-ичида ҳамон ўша овоз жаранглаб турар, аммо у кескин ҳаракат билан қоматини тиклади, гўё бир силкиниб мана шу барча нохуш хаёллардан халос бўлди, кўзгуга ёркин бир назар ташлаб, кўйлагини тўғрилади ва ўзининг сўнгги олтин тангасини ўйинга тикаётган қиморбозга ўхшаш қатъий ҳаракат билан пастга тушиб кетди.

ОЙ НУРИДАГИ ИЗЛАР

Эдгарнинг хонасига овкат олиб келган хизматкор чиқаётиб эшикни ёпди. У чиқиши билан орқасидан кулфнинг шарақлаган овози эшитилди. Бола ғазаб билан ўрнидан турди: бу аниқ онасининг буйруғига кўра шундай бўлди, уни худди кутурган ҳайвондай қамаб кўйишди. Қаршисида эса дераза турарди.

«Хўш, мен бу ерда кишанланиб ётган чоғимда пастда нима бўлаяпти экан-а? Улар энди яна нимани ўйлаб топишар экан? Ҳозир, балки айнан ўша сирли нарса юз бераётгандир, мен эса ҳаммасини ўтказиб юборишим

керакми? Ох, бу тилсимот, ҳар сафар катталар орасида бўлсам, мен уни ҳамма вақт ва ҳамма жойда сезиб тураман, улар тунда шу сир олдидан эшикларни ёпиб қўядилар, охиста пичир-пичирларига шўнғиб кетадилар, шу номаълум сирнинг ичига кирганимда эди, мана ўша буюк тилсимот бир неча кундан буён менинг шундай ёнимда, қўл чўзсам ета оламан, аммо барибир ҳалиям тута олмаяпман! Унга етишиш учун мен нималар қилиб кўрмадим! Ўшанда ҳам ўзим дадамнинг ёзув столидан китоблар ўғирладим ва ўқиб чиқдим, мана шу ғалати нарсалар ўша ерда ҳам бор эди-ю, аммо мен ҳеч нарса тушунмагандим. Бунинг ўз тилсими бўлса керак, сирни билиш, уни топиш учун, аввал ўша тилсим ечилиши керакдир, балки бу тилсим мендадир, балки бировлардадир. Китоблардаги ўша жойларини тушунтириб беринг деб хизматкор қиздан сўрадим, ялиндим ҳам, аммо у устимдан кулганди. Бола бўлиш бунчалар дахшатли-я, бир олам қизиқиш бор-у, ҳеч кимдан сўрай олмасанг, катталар олдида худди ахмоқлардай ёки бекадр нарсадай доим кулгуга қолсанг. Аммо мен буни аниқлайман, сезиб турибман, энди тезда бунинг тагига етаман. Бир қисми ўзи қўлимда, энди ҳаммасига эришмагунча, бу ёғини қўйиб юбормаслик керак!»

У биров келмаяптимикин, дея қулоқ солиб кўрди. Ташқарида дарахтлар оралаб енгил шабада эсар, у новдаларни силкитар ва улар орасидан юз кўрсатаётган ой кўзгусини юзлаб парчаларга бўлиб, чил-чил синдириб юборарди.

«Иккаласи мўлжаллаган режа яхши нарса бўлмаса керак, акс ҳолда улар мендан қутулиш учун бунчалар қабиҳ ёлғонларни қидиришмаган бўларди. Аниқ, улар ҳозир устимдан кулишаяпти, лаънатилар, чунки ниҳоят мендан қутулишди-да, аммо мен ҳали охирида куламан. Қанчалар ахмоқман-а, уларга бир лаҳза бўлса ҳам озодлик бериб, ўзимни шу ерга қамоққа тушириб ўтирибман, бунинг ўрнига уларга елимдай ёпишиб олишим, ҳар бир ҳаракатини пойлашим керак эди. Биламан, катталар доим эҳтиётсиз бўлишади, булар ҳам ҳали фош бўладилар. Улар бизни доим, – булар ҳали жуда кичкина, кечалари

доим ухлашади, – деб ўйлашади, аммо ўзини ухлаганга солиб ётиб, пойлаш мумкинлиги ва ўзини аҳмоққа солиб, ўта ақлли бўлиш мумкинлигини унутиб қўядилар. Яқиндагина аммам бола кўрганидаям, улар ҳаммасини аллақачон билишганди, аммо худди бу нарса улар учун кутилмаган ҳолдай қилиб кўрсатиш учун менинг олдимда ўзларини ажабланганга солишди. Лекин, мен бу нарсани билардим, чунки бир неча ҳафта илгари катталарнинг гапларини эшитиб қолувдим, ўшанда кечкурун улар мени ухлаяпти деб ўйлашганди. Бу сафар ҳам мен буларни лол қолдираман, шу пасткашларни. Оҳ, агар мана бу эшик тирқишидан пойлашга иложим бўлсами, уларни айнан ҳозир, яъни ўзларини бемалол, бахтлимиз, деб турган чоғда кузата олганимдами. Энди бор овозим билан бақирсаммикин, шунда хизматкор қиз келиб эшикни очади, нима керак деб сўрайди. Ёки тўполон қилишим, идишларни синдиришим мумкин, ўшанда ҳам эшикни очишади. Айнан шу лаҳзада, мен билдирмай сирпаниб чиқиб олардим-да уларни пойлардим. Аммо йўқ, мен буни хоҳламайман. Улар мени бунчалар ерга уришганини ҳеч ким кўрмаслиги керак. Бунга менинг ғурурим йўл қўймайди. Эртага улар билан буни ҳисобкитоб қиламан».

Пастда аёл кишининг кулгани эшитилди. Эдгар қўрқиб кетди: бу унинг онаси бўлиши мумкин. Ҳа, унинг кулишга, таҳқирлашга асоси бор, кичкина, ожиз, агар ортиқчалик қилса устидан калитни бураб қамаб кетиши, худди бир тугун ифлос латтадай улоқтириши мумкин. У эҳтиёткорлик билан деразадан мўралади. Йўқ, бу онаси эмас, балки қандайдир бегона қиз бўлиб, у бир ўсмир билан ҳазиллашарди.

Шу пайт, у ўзининг деразаси аслида ердан унчалик баланд эмаслигини пайқаб қолди. Ҳа, ҳа, мутлақо баланд эмас, шунда яна бир фикр келди: сакраб тушиш ва айни шу чоғда, яъни улар ўзларини бемалол, бахтлимиз деб турганларида уларни пойлаш керак. У ўз қароридан тўлқинланиб кетди. Хаёлида у гўё бу билан болаликнинг энг буюк ва мафтункор тилсимотини қўлга киритгандай эди. Ичида бир нарса «ташқарига, ташқарига» деб тинч-

лик бермасди. Хавф-хатар йўқ. Дераза олдида одамлар ҳам юраётгани йўқ, у ниҳоят пастга сакради. Шаҳалнинг шитирлаган пастгина шовқини эшитилди, лекин бунга ҳеч ким аҳамият бермади.

Мана шу икки кун ичида пистирмада туриш, пойлаш ҳаётининг қувончига айланганди. У чироқларнинг ўткир ёруғига эҳтиёткорлик билан чап бериб, жуда енгил қадамлар билан меҳмонхонани айланиб ўтгач, завқланиш билан бирга ўзида бироз қўркув аралаш титроқ ҳам сезди. Дастлаб у эҳтиёткорлик билан юзларини тирқишларга босганча овқатланиш залини кўздан кечирди. Уларнинг одатдаги жойи бўш эди. У бир деразадан иккинчисига ўтиб мўралай бошлади. Меҳмонхонанинг ичига киришга юраги бетламас, чунки йўлаклар оралиғида кўрмай қолиб уларнинг олдидан чиқиб қолиши мумкин эди. Ҳеч қаердан уларни топиб бўлмасди.

Эндигина ҳафсаласи пир бўлиб, иккилана бошлаган эди, эшикдан чиқиб келаётган иккита шарпага кўзи тушди ва ортга чекиниб, ўзини коронғуликка урди – онаси ўзининг содиқ ҳамроҳи билан бирга чиқиб келарди. Айнан, вақтида улгурибди. Нималар ҳақида гапиришмоқда экан-а? У балки бу гапларни тушунолмас. Улар секин гаплашишар, шамол эса безовталик билан дарахтларга урилиб шовқин кўтарарди. Аммо энди, унинг кулоғига аниқ кулгу товуши эшитилди, бу онасининг овози эди. Бу шундай хандон қаҳқаха эдики, у бунақасини онасидан ҳечам эшитмаганди, камдан-кам учрайдиган, нозик, қитиқловчи, эҳтиросли ва бироз асабий кулгу. Бу унга жуда бегона туюлди ва ушбу кулгудан у беихтиёр қўркувга тушди. Хоним эса ҳамон куларди. Демак, бу одам қандайдир хавфли мавжудот эмас, ундан ўзини асраши керак бўлган, улкан ва ҳайбатли нарса бўлмаса керак. Эдгарнинг бироз боши қотиб қолди.

У ҳолда, улар нима учун меҳмонхонани тарк этишди? Ҳозир, ёлғиз, шу тунда улар қаерга кетишмоқда? Юқорида шамол улкан булутларни ҳайдар, ҳозиргина мусаффо ва ойдин осмон энди коронғулик кўйнига чўмаётганди. Кўз илғамас қўллар томонидан гўё фалаккка кора парда тортилди, ойнинг юзи гоҳида мутлако

тўсилиб колар, шунда бирорта йўлак кўринмай колиб, тун зим-зиё бўлар, яна тез орада ой озодликка чикар ва ёркин нур сочарди. Бутун борликка ёкимли бир кумуш шуъла куйиларди. Ушбу нур билан соя ўйинининг ўзи бир завкли тилсимот эди, гўё бир аёл шарм ва хаё билан ўйнашаётгандай эди. Мана, табиат яна оппок баданини яланғочлади: Эдгар йўлда тебраниб бораётган шарпаларни илғаб колди, ёки аникроғи битта коматни, улар бир-бирларига шу кадар жипслашиб боришардики, гўё иккаласини ички бир кўркув бирлаштиргандай эди. «Аммо, бу иккаласи хозир каерга кетишаяпти?» Қарағайлар инграшар, ўрмонда нотинчлик хукмрон, гўё ўрмон ичкарисида ёввойи бир махлук кутураётгандай эди. «Уларнинг изидан бораман», ўйлади у, «шамол ва ўрмоннинг шовкинидан улар кадам товушларимни эшита олмайдилар». Улар кенг ва ойдин кўчадан эркин кадам ташлашарди, бола эса улардан бироз юкорида, у дарахтдан бу дарахтга, у соядан бу сояга сакраганча овоз чикармасдан уларнинг ортидан кузата бошлади. Бола иккаласини сабр ва катъият билан таъкиб килар, кадам товушларини яшираётган шамолга бир томондан шукрона айтса, иккинчи томондан эса, иккаласининг овозини унга етказмай учириб кетаётгани учун уни лаънатларди. Бир марта бўлса хам уларнинг сухбатини эшита олганда эди, ўша сирни кўлга киритишига ишончи комил эди.

Улар ўзларини ушбу чигал ва тубсиз тун кўйнида чиндан хам ёлғиз хис этишар ва тобора кўпириб бораётган эхтирослар тўлкинига кўмилиб кетишганди. Тепада, куюк коронғулик кўйнидан хар бир кадами таъкиб этилаётгани, бир жуфт кўз ўзида кизикиш ва нафратнинг бутун кудратини жо килганча, уни ўз назоратида ушлаб туриши мумкинлиги, хонимнинг хаёлига хам келмасди.

Кутилмаганда улар бир жойда туриб колишди. Эдгар хам шу захоти така-так тўхтади ва бир дарахт оркасига бекинди. Унинг хаёлига кўркинчли фикрлар кела бошлади. Агар хозир улар ортга кайтишса-ю, ундан олдинрок мехмонхонага етиб боришса-чи, у эса хонасига кириб олишга улгурмаса-чи, онаси хонанинг бўм-бўшлигини билиб колса-чи? Унда хаммаси барбод бўлади, кейин

улар унинг яширинча пойлаганини билиб колишади, ана ундан кейин улардан ўша тилсимотни билиб олишга бошка умид килмаса хам бўлади. Аммо, улар иккиланиб туриб колишди, афтидан, нимадир бир нарсанинг устида келиша олмаётгандай эдилар. Ой нури унинг жонига оро кириб турар ва у хаммасини аник кўраётганди. Барон ўрмон ичига олиб кирадиган сўкмок томонга бошлар, у ерга ой нури катта йўлдагидай ёруғ ва тўлик ёғду соча олмас, балки дарахтлар калинлигидан ой нурининг томчилари аранг етиб борарди. «Нима учун у ёкка бормокчи?», дея сесканиб кетди Эдгар. Онаси кўринишидан «йўк» дер, аммо ёнидаги уни кўндиришга уринарди. Барон канчалик зўр бериб ундаётганини Эдгар унинг харакатларидан сезиб турарди. Болани кўркув камраб олди. Бу одам унинг онасидан нима истайди ўзи? Нима учун бу ярамас уни коронғуликка судрашга уринаяпти? Ўкиган ва унинг дунёсига айланиб колган китобларида тасвирланган котиллик ва ўғирлаб кетишлар, яширинча жиноятлар хакидаги тирик тасаввурлар унинг хаёлига кела бошлади. Бу аник, у онасини ўлдирмокчи ва шу сабабдан энди уни ёлғиз ўзини тузокка илинтириш учун хилват жойга бошлаб келган. Балки, ёрдам чакириши керакдир? Котил! Аммо, хайкирик халкумига тикилиб колди, лаблари куриб, бирортаям товуш чикмади. Ғазабдан асаблари таранглашиб, оёклари унга бўйсунмасдан мувозанатини йўкота бошлади. Кўркувдан йикилай деганда, нимадир бир нарсани тутиб колди, кўллари остида кандайдир дарахт бутоғи кирсиллаб синди.

Иккаласи хам кўркиб кетиб, ўгирилиб карашди ва коронғуликка термулиб колишди. Эдгар нафасини ютиб бир дарахтни кучганча котиб колди, унинг митти гавдаси соялар ичида кўринмай кетди. Атрофга чукур сукунат чўкди. Аммо, энди улар хакикатан кўркишган кўринади. Шу пайт онасининг «оркага кайтамиз», деган товуши кулоғига чалинди. Бу сўз унинг лабларидан кўркув аралаш янгради. Барон хам афтидан, безовта бўлди шекилли, бу таклифга рози бўлди. Улар бир-бирларининг бикинига тикилганча, аста-секин оркага кайта бошладилар. Улардаги ички саросима Эдгарнинг бахти эди. У ёғочлар оралаб,

қўллари қонга ботишига ҳам қарамасдан, ўрмонга бурилиш жойигача эмаклаб югуриб келди, у ердан эса нафаси бўғилгудек бўлиб, бор кучи билан меҳмонхонагача югурди ва бир-икки сакрашда ўз қаватига кўтарилди. Бахтига унинг устидан қулфлаган калит эшик ташқарисида қолган экан, калитни бураб эшикни очди-ю, ўзини тўшакка ташлади. У бир неча дақиқа нафас ростлаши керак эди, чунки юраги кўкрагидан чиқиб кетай деб урар, гўё ичида улкан соат жиринглаётгандек эди.

Кейин ўрнидан турди ва деразага суянди-да, то улар етиб келгунича кута бошлади. Кутиш узоқ кечди. Улар жуда-жуда секин юришган бўлса керак. У эҳтиёткорлик билан деразанинг соя тушиб турган жойидан ташқарига мўралади. Улар бемалол қадамлар билан эндигина етиб келишди, ой ёғдуси уларнинг кийимларини ёритиб турарди. Бу зангори ёғдуда улар бир қарашда арвоҳсифат бўлиб кўринишарди, тўсатдан хаёлига яна бир нохуш фикр келди, бу одам ҳақиқатан ҳам қотил бўлсачи, у ўзининг иштироки билан қандай даҳшатли воқеанинг олдини олди. У оҳакдай оқариб турган юзларга яхшироқ қаради. Онасининг юзида қандайдир мамнунлик ифодаси кўринар, бунинг сабабига боланинг ақли етмади, аммо барон норози ва кўполга ўхшаб кўринди. Кўринишидан унинг нияти амалга ошмагани учун шундай бўлса керак.

Улар жуда яқин келиб қолишганди. Улар меҳмонхона олдига етганларидагина қоматлари бир-биридан ажралди. Биров пайқаб қолишидан чўчишаяптими? Йўқ, ҳеч ким қарагани йўқ. «Сизлар мени унутиб қўйдингиз», ўйлади у ички бир хусумат билан ва кўнглида яширин бир ҳис тантана қилаётганини сезди, «аммо мен сизларни унутганим йўқ. Ўйлайсизки, мен ҳозир ухлаяпман ёки умуман бу оламда йўқман, аммо ҳали хатоингизни англашингиз лозим бўлади. Ҳар бир қадамингизни назорат қилмоқчиман, токи ўша лаънатини, ўша тилсимотни ошкор қилмагунча, ўша даҳшатли ва менга уйқу бермаётган сирни. Сизнинг иттифоқингизни вайрон қилиб ташлайман. Умуман ухламайман».

Улар эшикка оҳиста яқинлашишди. Бирин-кетин аста ичкарига кираётганида уларнинг шарпалари яна бир-

бирини кучоғига олди ва ёруғ тушиб турган эшикдан уларнинг соясн худди бир кишиникидай бўлиб кўриндида кўздан ғойиб бўлди. Ҳовлидаги майдон яна ой нурида оқариб кўриниб турар, у гўё кор босган ўтлоқни эслатарди.

ҲАМЛА

Эдгар хўрсинганча деразадан нарирок кетди. Нохуш хаёллар кўнглига титроқ соларди. У ҳали умрида ҳеч қачон сирли нарсаларга бунчалик яқин келмаган эди. Китобларидаги изтироблар олами, эсанкиратувчи саргузаштлар, қотиллик ва қаллоблик дунёси унинг назарида доим ўша жойда, яъни эртаклар, учқур орзулар, хаёллар ва етишиб бўлмас оламда бўлиши керак эди. Мана ҳозир у гўё ўша қўрқинчли оламнинг қоқ ўртасига тушиб қолгандай, бутун вужуди кутилмаган бу учрашувдан иситмалаб, баданини титроқ босаётганди. Бу асли ўзи ким экан-а, уларнинг осойишта ҳаётига тўсатдан сирли тарзда суқилиб кириб келган бу одам? Ростдан ҳам у доим якка қолганларни қидириб юрувчи қотилмикин, шунинг учун ҳам балки онасини қоронғу жойларга бошламоқчи бўлдимикин? Олдинда уни гўё даҳшатли нарсалар кутаётгандай эди. У эса нима қилишни ҳам билмасди. Эртага албатта у буни дадасига ёзиб юборади ёки телеграмма жўнатади, бу аниқ. Аммо, бу бугун, ҳозир, бугун кечда ҳам содир бўлиши мумкинку? Чунки онаси ҳали ҳам хонада эмас, ҳали ҳам ўша аблаҳ ва бегона одам билан бирга. Ташқи эшик билан ичкаридаги гулқоғоз ёпиштирилган эшик оралиғида энсизгина, худди кийим шкафининг ичига тенг келадиган жой бор. Уларнинг қадам товушларини аниқ эшитиш учун у мана шу ярим қулоч қоронғу жойга тиқилиб, яшириниб олди. Чунки у иккаласини бир лаҳзага бўлса ҳам ёлғиз қолдирмасликка қарор қилганди. Йўлак ярим тунда бўм-бўш бўлиб, биттагина чироқнинг хира нури тушиб турарди.

Дақиқалар унга қўрқув бағишлар, ниҳоят, эҳтиёткорлик билан яқинлашаётган қадам товушларини эшитди. У бутун диққати билан қулоқ сола бошлади.

Бу қадамлар хонасига шошилаётган одамнинг илдам қадамлари эмас, балки тепаликка чиқаётган, охири кўринмайдиган қийин йўлдан иккиланиб, жуда секинлик билан судралиб босилаётган қадамларга ўхшарди. Шу билан бирга, шивир-шивирлар, нафасни ичга ютиб жим туришлар сезилиб турарди. Эдгар ғазабдан титраб кетди. Ахир бу иккаласи-ку, нахотки онаси халиям у билан бирга бўлса? Шивир-шивир товушлар узоқлашгандай бўлди. Аммо, қадамлар халиям судралганча яқинлашиб келарди. Ва энди кутилмаганда, бароннинг жирканч овоз билан оҳиста ва эҳтиросли бир нарсалар деганини эшитди, лекин тушунолмади, ундан кейин онасининг кескин жавоби эшитилди.

– Йўқ, бугун эмас, йўқ.

Эдгар титраб борар, улар тобора яқинлашиб келишар, у эса ҳаммасини эшитиб турарди. Ҳар бир қадам шундай имиллаб босилардики, гўё унинг кўкрагини кимдир оёқлари тагида эзғиларди. Овозларичи, шундай нафратли туюлардики, бу жирканчнинг хирсли, шилқим ва ёқимсиз овозлари!

– Бунчалар хомуш бўлаверманг. Бугун кечқурун шундай гўзал эдингизки.

Иккинчиси эса унга жавобан:

– Йўқ, мени ҳаққим йўқ, ундай қилолмайман, қўйиб юборинг.

Онасининг овозида шунчалар кўп кўркув бор эдики, ундан бола даҳшатга тушди. Бу ўзи онасидан яна нима хоҳлайди? Нима учун онаси бунчалар қўрқаяпти? Улар тобора яқинлашиб келишар, ҳозир эса айнан у турган эшикнинг қаршисига етиб келишганди. Уларнинг шундайгина орқасида, бир тирсак узоқлигида, юпқагина парда билан тўсилган жойда у титраб турарди. Овозлар энди гўё қулоғи остида янграрди.

– Юринг, Матилда, юрсангизчи!

Яна у онасининг ноласини эшитди, энди янада кучсиз, сўниб бораётган қаршилик оҳанги эшитилди.

Ахир, бу нима бўлиши мумкин? Улар қоронғулик қаърида узоқлаша бошладилар. Онаси ўзининг хонасига эмас, балки уники томонга ўтиб кетди! Қаерга судраяп-

ти уни? Нима учун онаси энди гапирмай қўйди? Оғзига латта тиқдимикин, бўйнидан бўғаяптимикин?

Хаёллар унинг ваҳшийлигини қўзғаб юборди. Қалтираган қўллари билан эшикни бир қаричгина қия очди. Энди ғира-шира йўлакда у иккаласини кўриб турарди. Барон онасининг белидан кучганча олиб кетар, аёл ҳам тан берган шекилли, секингина унга эргашиб борарди. Мана у хонасининг олдига бориб тўхтади. «У онамни судраб олиб кетмоқчи», қўркиб кетди бола, «ана энди энг даҳшатли ишни қилмоқчи».

Ёввойи бир куч билан у эшикни итарди ва иккаласи томонга ташланди. Онаси қичқириб юборди, чунки қоронғулик ичидан нимадир улар томонга ташланганини кўриб, у хушини йўқотаёзганди, барон эса бир амаллаб уни тутиб қолди. Шу лаҳзада барон ўзининг юзига, лаблари ва тишлари аралаш кичкина бир мушт тинмай ураётганини англади, нимадир худди мушукка ўхшаб бутун гавдасини тимдаларди. У даҳшатга тушган аёлни қўйиб юборди, аёл бехос йиқилиб кетди, барон кимдан ҳимояланаётганини англолмаса ҳам, ҳеч нарсани кўролмаса ҳам, тўғри келган томонга қайтариб мушт тушира бошлади.

Бола ўзининг кучсиз эканлигини билар, лекин бўш келмасди. Ниҳоят, мана ниҳоят шу лаҳза етиб келди, бу алданган муҳаббат, қалбини тўлдириб ётган нафратдан биратўла бор кучи билан халос бўлиш лаҳзалари эди. Бола лабларини маҳкам тишлаб олган, ёввойи титроқ ва беҳуда ғазаб ўтида ёнганча кичкина муштчалари билан тўғри келган жойни кўр-кўрона дўппосларди. Ва ниҳоят, барон ҳам уни таниб қолди, унинг сўнгги кунларини дўзахга айлантирган бу кичкина жосусга нисбатан унда ҳам бир олам нафрат тўпланиб қолганди. Барон қўполлик билан боланинг тўғри келган жойига урди. Эдгар инграб юборди, аммо бас қилмади ва хатто ёрдамга ҳам чақирмади. Улар бир дақиқа зим-зиё йўлакда бир-бири билан уришиб, тўполон кўтаришди. Шу тирранча гўдак билан уришиш, афтидан, бароннинг ўзига кулгули туюлиб кетди шекилли, уни нари суриб ташлаш учун маҳкам кучиб олди. Аммо мушакларининг қаршилик қила

олмаётганини ва кейинги лаҳзаларда бутунлай мағлуб бўлиши ҳамда дўппосланишини англаб етган болакай, унинг елкаларини қисмоқчи бўлаётган бақувват қўлни ёввойи бир жаҳл билан тишлаб олди. Тишланган кимса беихтиёр инграб юборди ва бир лаҳзага қўлларини бўш қўйди, бундан бола фойдаланиб қолди ва қочиб чиқиб, ўзини хонага урди ҳамда эшик қулфини тортди.

Бу ярим тунги жанг бор-йўғи бир дақиқагина давом этди. Ўнг томондаям, чап томондаям буни ҳеч ким эшитмади. Ҳамма томон жим-жит, худди ҳамма нарса уйқуга ғарқ бўлгандай эди. Барон қонаётган қўлини рўмолчаси билан артганча типирчилаб ўзини коронғулик ичига тортди. Ҳеч ким мўраламади. Фақат тепадаги ягона ва безовта бир шамчирок уни истеҳзо билан кузатиб турганда эди.

МОМАҚАЛДИРОҚ

Эртаси куни эрталаб сочлари тўзғиб, алғов-далғов хаёллардан қўрқиб уйғонганида Эдгарнинг хаёлида «Бу нима, тушмиди, қўркинчли даҳшатли бир тушмиди бу?», деган савол айланарди. Вужудини оғир бир юк босган, бўғинлари қақшар, гўё ўзини ёғочдан ясалгандай хис қиларди, сал ўзига келиб қарасаки, у кийимини ҳам ечмаган экан. Иргиб турди-да ойнага қаради, оқариб кетган юзини, пешонасидаги қизарган ғуррани кўриб оёқларида куч йўқолди ва ўтириб қолди. Минг бир уриниш билан у хаёлларини жамлашга уриниб кўрди. Ниҳоят ҳамма нарсани батафсил эслай бошлади. Кечаги йўлакдаги кураш, хонасига қочиб кириши, титраб-қалтираб кийиниб олгани, қочиб кетишга шай ҳолда ўзини тўшакка ташлагани эсида. Демак, шу алфозда ўша жойда ухлаб қолган бўлиши керак. Ўзини ўша аҳмоқона азобларга тўла уйқуга урган. Кейин тушида эса ҳаммаси яна бошидан қайтарилди, лекин энди бошқачарок, янаям даҳшатлирок, сизиб чиқаётган янги қон ҳиди билан қоришиб такрорланди.

Пастда шағал устида шитирлаган қадам товушлари эшитилиб турар, овозлар хуркитилган қушлардай тепага кўтарилишар, қуёш эса хонанинг тўригача кириб

келганди. Вақт тахминан тушликка яқинлашиб қолганга ўхшарди, аммо у шошилиб қараган соати ярим тунни кўрсатиб турарди, кеча тўполонда унга тоб беришни унутган эди. Вақтнинг қайсидир номаълум нуктасида илиниб туриш уни безовта қила бошлади, аслида эса, кеча нима бўлганлигини билмаслиги унинг нотинчлигини янада ошираётганди. У тезда туриб ўзини тартибга келтирди, кўнглида безовталик ва енгилгина айбдорлик хисси билан ташқарига чиқди.

Онаси нонушта хонасида одатдаги стол атрофида ёлғиз ўзи ўтирарди. Эдгар енгил нафас олди, чунки у душманига дуч келмади, унинг кеча жаҳл ичида мушт туширган жирканч башарасини энди кўрмаслиги керак эди. Бирок столга яқинлашиши билан ўзини ноқулай сеза бошлаганини англади.

– Хайрли тонг, – салом берди у.

Онаси жавоб бермади. У хатто бурилиб ҳам қарамади, балки диққат билан нигоҳларини олис далаларга тикканча ўтирар, унинг қорачиғлари одатдагидан кўра йириклашгандай эди. Унинг ранги жуда оқариб кетган, кўзлари бироз ичига тортган, асабийлашаётганини бурун қанотларининг енгил асабий титраши фош қилиб турарди. Эдгар лабини тишлаб қолди. Бу жим ўтириш уни ноқулай аҳволга солиб қўйганди. У кеча бароннинг бирор ерига оғир шикаст етказиб қўйдими, умуман онасига ҳали тундаги тўполондан нималар маълумлигини у аниқ билмасди. Мана шу ноқулайлик уни қийнай бошлади. Онасининг юзи маъносиз қотиб қолган, чуқур ботган кўзлар кутилмаганда ўз косасидан отилиб чиқади-ю, унга ташланадигандай эди, бола кўрккaнидан унга қарашга ҳам юраги бетламасди. Эдгар мутлақо жим бўлиб қолди, овоз чиқаришга ҳадди сиғмас, эҳтиёткорлик билан қаҳва идишини қўлига олди-да яна қайтариб жойига қўйди, ўғринча назар билан онасининг бармоқларини кузата бошлади, бармоқлари қошиқни асабий ўйнаб, мана шу ясама босиқлик тагида яширинган жаҳлни фош этаётган эди. Охири кўринмайдиган мана шу қайғули кутиш ҳисси билан нақд чорак соат ўтирди, лекин ҳеч нарса содир бўлмади. Онаси бирорта лукма, ҳеч бўлмаса би-

рортаям сўз айтмади. Ва ниҳоят, онаси унинг борлигига эътибор ҳам қилмагандай ўрнидан турганида, у нима қилишини билолмай қолди: ёлғиз ўзи стол атрофида ўтираверсинми ёки онасига эргашсинми. Охири у ҳам ўрнидан турди ва тобелик билан онасига эргашди. Аёл бурилиб бир назар ташлаган бўлди, ўғлининг орқасидан эргашиб келиши нақадар кулгули эканлигини у яхши сезиб турарди. Бола кўпроқ оркада колиш учун қадамини борган сари кичикроқ ташлаб борар, аёл эса бунга эътибор ҳам бермасдан хонасига кириб кетди. Ниҳоят, Эдгар остонага етганида билдики, эшик аллақачон маҳкам ёпилган эди.

Нима бўлди экан-а? У энди ҳеч нарсани тушунолмасди. Кечаги теран тафаккур уни тарк этганди. Кеча ҳамла қилиб ноҳақлик қилдимикин? Балки иккаласи унга карши бир жазо тайёрлашдимикин ёки яна янги бир таҳқирлашми? Нимадир юз бериши керак, у сезиб турибди, тез орада қандайдир дахшатли нарса содир бўлиши керак. Она бола ўртасида худди бўрондан олдинги ҳавонинг димлигига ўхшаш ёки қўшалоқ электр қутбларининг кувватлари бир жойга тўпланиб колганга ўхшаш вазият ҳукм сурар, барчаси бир чақмоқ натижасидагина ҳал бўлиши мумкин эди. Болакай ана шундай ички гумонлар юки билан тўлган хаёллар билан у хонадан бу хонага судралиб, ёлғизликда тўрт соат вақтини ўтказди. Ниҳоят, унинг ориққина гўдак жуссаси ушбу пинҳона оғирликдан чўкиб колди ва тушлик вақтида у бутунлай ҳолдан тойиб, овқатланиш столига яқинлашди.

– Хайрли кун, – деди у яна. У ушбу сукунатни, унинг тепасида кора булутлардай дахшат билан таҳдид солиб турган сукунат кобиғини парчалаб ташлаши лозим эди.

Онаси яна ҳеч қандай жавоб бермади, яна бошқа томонга термулганча ўтираверди. У энди ўзини пухта режалаштирилган, бутун куввати бир ерга тўпланган, бунақасига ҳали у хаётида бирор марта ҳам дуч келмаган қаҳр ва ғазаб каршисида турганини яна бир янги кўркув билан ҳис этди. Шу пайтгача онасининг жанжаллари ҳис-туйғуларнинг эмас, балки бор-йўғи асабларнинг таранглашиши оқибатида пайдо бўладиган кат-

тиқ ғазабларнинг портлаши бўлиб, одатда жанжал тугагач, енгил бир жилмайиш билан тинчланиб, ярашиб кетиларди. Аммо, бу сафар аёл қалбининг тубидаги қатламдан вулқондай отилиб чиқиши мумкин бўлган ёввойи бир ҳиссиёт қайнаб турар, болани айнан ана шу бошқариб бўлмайдиган қувватнинг портлаши қўркитар, бу вазиятни у чин дилдан англаб турарди. Унинг бирор нарса ейишга хуши йўқ эди. Томоғига бир курук нарса тиқилиб қолган, шу нарса гўё уни бўғаётганга ўхшарди. Онаси эса буларнинг ҳаммасини умуман сезмаётгандай эди. Ниҳоят, столдан турар чоғида онаси унга ўгирилди ва деди:

—Эдгар, кейин тепага чиқ, сен билан гаплашиб олишимиз керак.

Бу гапда таҳдид оҳанги бўлмаса-да, муздай совуқ эди, Эдгарни бу сўзлардан титроқ босди, худди кимдир унинг бўйнига совуқ темир занжир ташлагандай эди. Ундаги ўжарлик ер билан яксон бўлди. Жимгина, гўё дўппосланган итваччадай онасига эргашиб хонага келди.

Онаси яна бир неча дақиқа сукут сақлаб турди, бу эса унинг азобларининг янада чўзилишига сабаб бўлди. Шу дақиқаларда унга соатнинг чиқиллаши, ташқарида бир боланинг кулгани ва ҳатто, кўкрагида юрагининг дукиллаши ҳам эшитилиб турарди. Бироқ онасининг ичида ҳам улкан безовталик бўлиши керак, чунки аёл унга гапираётганда тик қарамас, балки тескари ўгирилиб турарди.

—Сенинг кечаги қилиқларинг ҳақида гапиришни ҳам истамайман. Гапиришга ҳам тилим бормайди, ҳозир шу ҳақда ўйласам уялиб кетаман. Натижасидан эса ўзинг хулоса чиқариб оларсан. Ҳозир сенга айтмоқчи бўлганим, бу сенинг охирги марта катталар билан бирга бўлишинг. Ҳозиргина отангга хат ёздим, одоб-ахлоқ қоидаларини ўрганишинг учун сенга ёки бир тарбиячи олинади, ёки бирорта пансионатга жўнатиласан. Мен энди сен билан тортишиб ўтирмайман.

Эдгар бошини эгиб турарди. Бу ҳали бошланиши, бор-йўғи таҳдид эканлигини сезиб турар ва безовталик билан асл мақсадни кутарди.

– Сен хозирок барондан кечирим сўрайсан.

Эдгар бир чўчиб тушди, лекин онаси унга оғиз очиргани қўймади.

– Барон бугун жўнаб кетди, энди сен унга битта хат ёзасан, хатни сенга ўзим айтиб тураман.

Эдгар яна норози қимирлади, аммо онаси қатъий эди.

– Ҳеч қандай эътироз керак эмас. Мана коғоз ва сиёҳ, қани ўтир.

Эдгар онасига қаради. Аёлнинг нигоҳлари қатъийликдан совуклашиб кетганди. У онасини ҳечам бундай аҳволда кўрмаган, шафқатсиз ва совуккон. Уни кўркув босди. У ўтирди ва қаламни қўлига олди ва столга термулганча туриб колди.

– Юқорида бугунги сана. Ёздингми? Сарлавҳадан олдин бир қатор ташла. Худди шундай! Муҳтарам барон жаноблари! Ундов белгиси. Яна бир қатор ташла. Менга ҳозиргина маълум бўлдики, минг афсус – ёздингми? – минг афсуски, Сиз ўзи аллақачон Земмирингни тарк этибсиз – Земмиринг иккита «м» билан – шу сабабдан шахсан амалга оширмоқчи бўлган ишимни энди хат орқали амалга оширишим лозим. Хусусан – сал тезроқ, хуснихат бўлмаса ҳам бўлади! – кечаги хулқим учун Сиздан узр сўрамоқчиман. Онам сизга маълум қилган бўлса керак, мен ҳали оғир касалликдан кейин ўзимни энди тиклаяпман ва ўта таъсирчанман. Кўп ҳолларда кўзимга айрим нарсалар ўта бўрттирилгандай кўриниб кетади ва бир оздан кейин яна шу нарсага ўзим афсусланаман ...

Унинг стол устида букланиб қолган қомати кескин тикланди. Эдгар бурилиб қаради, унинг ўжарлиги яна уйғонган эди.

– Буни ёзмайман, бу ҳақиқат эмас!

– Эдгар!

Унинг овозида таҳдид оҳанги бор эди.

– Бу рост эмас. Афсус қиладиган ҳеч нарса қилганим йўқ. Кечирим сўрашим лозим бўладиган бирорта ёмон нарса ҳам қилганим йўқ. Мен фақатгина сизга ёрдам беришга боргандим, ахир ўзингиз чақирдингиз-ку!

Хонимнинг лабларини қони қочди, бурун қанотлари таранглашди.

– Мен ёрдамга чақирдим? Ақлдан озибсан!

Эдгарнинг ғазаби қайнади ва бир сакраб ўрнидан турди.

– Ҳа, сиз ёрдамга чақирдингиз, ташқарида, йўлакда, кеча тунда, у сизни қучоқлаб олганди. «Мени кўйиб юборинг, мени кўйиб юборинг», деб бақирдингиз. Шундай қаттиқ бақирдингизки, мен ичкарида хонада туриб эшитдим буни.

– Ёлғон гапираяпсан, мен умуман барон билан бу ерда, йўлакда бўлмаганман. У мени бор-йўғи зинагача кузатиб кўйди ...

Бу хаёсиз ёлғонни эшитиб, Эдгарнинг юраги тўхтаб қолди. У овозини ичига ютганча, шишадай кўзларини онасига бақрайтириб, қотиб қолганди.

– Сиз ... эмасмидингиз ... йўлакда? Ва у ... у сизни ушлаб турмаганмиди? Куч билан судрамадими?

Аёл қах-қаҳа уриб кулиб юборди. Бу совуқ ва бўм-бўш кулгу эди.

– Сен туш кўрибсан.

Бу энди болага жуда оғирлик қиларди. У энди аниқ биларди, катталар ёлғон гапиришади, улар кичкинагина, кўпол баҳоналар қилишади, ёлғонлар, игнанинг тешигидан ўта оладиган, муғамбирона шамали ёлғонлар. Аммо бу совуқ ва сурбетларча юзма-юз туриб инкор этиш унинг бутун вужудини титратиб юборди.

– Ҳа, мен мана бу кўкарган жойимни ҳам туш кўраяпман-а?

– Ким билсин, кимлар билан уришиб юрганингни. Аммо мен сен билан гап сотиб ўтирмоқчи эмасман, айбдорсан, тамом вассалом. Ўтир жойингга ва ёз!

Аёл ўта хаяжонланиб кетган, сўнгги кучи билан ўзидаги титроқни босиб туришга ҳаракат қиларди.

Аммо, Эдгарнинг қалбининг қаеридадир нимадир кўпорилиб тушгандай бўлди, ишончнинг сўнгги учқуни ўчганди. Ҳақиқатни шундай оддийгина қилиб, худди ёнаётган шохчани ўчиргандай топтаб ташлаш мумкин бўлса, бу ҳолни у ҳаэм қилолмасди. Ниҳоят, у совукконлик билан ўзини ўнглаб олди, унинг гапларидаги оҳанг чақир тикондай ўткир, берахм ва тушунарсиз тус олди:

– Шундайми, мен туш кўрдимми? Йўлакдагиниям ва кўкарган жойимниям-а? Иккалангиз кеча ўша жойда ой нурида сайр қилиб юрганингизниям, у сизни йўлдан четга тортиб кетмоқчи бўлганиниям, балки буларниям туш кўргандирман? Нахотки сиз мени худди гўдаклардай хонада котиб ўтиради, деб ўйласангиз! Йўқ, мен сизлар ўйлаганчалик аҳмоқ эмасман. Мен нимани билсам, ўшани биламан.

Бола онасининг юзига безбетларча бакрайиб турар, бу эса аёлнинг кувватини сўндирди: шундоккина олдигинасида турган ва нафратдан тошга айланган ўз боласининг юзига қарашга ҳадди бўлмади ва жазава билан қаҳрини сочди.

– Қани бўл, ҳозирок ёзасан! Йўқса ...

– Йўқса нима? – унинг овози энди кўпол ва талабчан тус олди.

– Йўқса, ўзим сени худди ёш боладай дўппослайман.

Эдгар пичинг аралаш жилмайганча бир қадам яқинлашди.

Шунда аёлнинг қўли унинг юзларига келиб тегди. Эдгар бақириб юборди. У худди чўкаётган одамдай қўллари билан пала-партиш ура бошлади, у кулоқларидаги бўғиқ шовкиндан ва кўз олдини коплаган қизғиш шарчалардан бошқа ҳеч нарсани англамас, шу тарика кўр-кўрона мушт туширарди. Нимадир, мулойим нарсани муштлаётганини сезиб қолди, мана юзига туширди, кичқирган овоз эшитди ...

Ана шу кичқирик уни ўзига келтирди. У ўз онасини ураётганини, онасига кўл кўтарганини тўсатдан, даҳшат ичида англаб етди. Уни кўркув босди, уят, чорасизлик, бу ердан тезрок ғойиб бўлиш истаги, ерга кириб кетиш, кочиш, нима бўлса ҳам энди ушбу нигоҳлар қаҳридан кутулиш истаги жўш урди. Бор кучи билан у ўзини эшикка урди, зинадан ўқдай учиб тушди, ҳовли ва кўчага, узокрокка, фақат олисга, тезрок, тезрок... худди ортидан копаган итлар тўдаси кувлаётгандай эди.

БИРИНЧИ САБОҚ

У анча олислаб бориб, катта йўл ўртасида ниҳоят тўхтаб қолди. У бирорта дарахтга суяниб нафас ростлаши керак эди, чунки бутун аъзойи бадани кўркувдан ва хаяжондан дир-дир титрар, аланга ичида колган кўкрагидан нафас хириллаб чиқарди. Ўз килмишларининг даҳшати уни изма-из кувиб келган, энди эса ёкасидан бўғиб олиб, худди иситмалаган одамдек у ёкдан-бу ёкка силкитарди. Энди нима килсин? Қаёкка кочади? Чунки хали шу ернинг ўзида, ўрмон ёқасида, яшаб турган жойидан борйўғи чорак соатлик масофадаёқ уни ночорлик туйғуси камраб олганди. Ёлғиз ва чорасиз колган дақиқадан бошлаб унга атрофдаги хамма нарса бошкача туюлар, хаммаси ғанимсифат ва нафратли кўринарди. Кечагина унга хамдардлик билан шивирлаган дарахтлар энди ковокларини осилтирганча тахдид қилаётгандай эди. Ҳали уни яна қанча бунака нарсалар кутаётган экан, унинг олдида яна қанча бегона ва номаълум нарсалар бор экан? Бу улкан ва бегона олам каршисида бундай якка ўзи туриши болани гангитиб кўйганди. Йўк, буларнинг хаммасига бардош беришга унинг курби етмас, ёлғиз ўзи хали бардош беролмасди. Аммо кимнинг олдига кочиб борсин? Отасидан кўркади, чунки унинг жахли тез, кулок хам солмайди ва шу захотиёк ортга кайтариб юборади. Ортга қайтишни эса у хохламас, яхшиси номаълум дунёнинг бегона гўшасида юргани маъкул. Онасига мушт кўтарганини эсласа, гўё у энди онасининг юзига кайтиб карай олмайдигандай туюларди.

Шу чоғ унинг ёдига бувиси тушди, бу нуроний, мехрибон ва хушмуомала аёл болалигидан уни эркалатар, оилада бирор жазоланиш ёки ноҳаклик ҳолати юзага келса, унинг калконига айланарди. У дастлабки каҳру ғазаблар босилгунча бувисиникида, Баденда яшириниб юрмокчи бўлди, ўша ердан ота-онасига хат ёзади ва кечирим сўрайди. Мана шу чорак соат ичида у ўзини шунчалар камситилган ҳис қилдики, ёлғиз ўзи бу ёруғ оламда, ночор ва якка ўзи колганини ўйласа, ўз ғуруриға, бир ширин ёлғон билан унинг рухини заҳарлаган

ўша бегона бир кимсага, шу бемаъни ғурурига лаънатлар ўқигиси келарди. У аввалгидай мўмингина, сабрли, ҳеч кимга даъво қилмайдиган бола бўлиб қолишни жуда-жуда истар, ўша ғўдайишларнинг қанчалик кулгули ва бемаъни эканлигини энди ҳис қила бошлаганди.

Бироқ, Баденга қандай қилиб етиб олади? Қандай қилиб шунча жойни босиб ўтади. Доим ёнида олиб юрадиган миттигина чарм ҳамённи ҳадик билан қўлига олди. Худога шукр, охирги туғилган кунида унга совға қилинган йигирма кроналик тилла танга ҳали турган экан. Уни харажат қилишга ҳечам жазм қилолмай юрарди. Аммо, жойида турибдими, деб деярли ҳар куни уни бир кўздан кечирар, томоша қилиб марокланар, ўзини бадавлат ҳис қилар, сўнгра тангани мамнунлик билан ардоқлаб рўмолчасида ялтирагунча, токи миттигина қуёшчадай ярқирагунча артарди. Бироқ, яна бир хаёл уни чўчитди – бу етармикин? У ҳаётида кўп марталаб поездда юрган бўлса-да, йўл ҳақи тўланадими ёки йўқми, қанча туриши мумкин, бир кронами ёки юз, бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмаганди. Турмушнинг тошу тарозиси борлигини, уни ўраб турган, у бармоқ орасидан қарайдиган, у оддий ўйин деб қабул қиладиган ва ўз ўлчами билан баҳолайдиган нарсаларнинг ҳаммасининг алоҳида қиймати бўлиши мумкинлигини ўйлаб кўрмаганини энди биринчи маротаба ҳис қила бошлаганди. Бир соат аввал ҳамма нарсани биламан, деб кўкрагига ураётган бола, минглаб сирлар ва саволларга эътибор ҳам бермай ёнидан ўтказиб юборганини энди англай бошлади ва ўзидан ўзи уялиб кетди. Унинг қашшоққина тафаккури хаётнинг ҳали биринчи қадамларидаёқ оқсай бошлади. Станцияга яқинлашгани сари, унинг руҳи тобора чўкиб борар, ишончсизлик билан ташланаётган одимлари борган сари кичиклашаётганди. Худди шундай қилиб уйдан кочиб кетиш, эркин ҳаётга ўзини уриш, императорми, қиролми, солдатми ёки шоир бўлишни неча марталаб орзу қилмаганди, энди эса ушбу кичкинагина ёруғ станция биносига ҳадиксирабгина термулиб турар, бутун фикри мана шу йигирма кронада бўлиб, бу пул бувисининг олдига бориб олиши учун етармикин, деган ташвиш

уни қийнарди. Поезд излари олис-олисларга чўзилиб кетган, вокзал эса бўм-бўш, ҳувиллаб ётарди. Эдгар уятчанлик билан ҳадиксираб кассага яқинлашди ва атрофда уни ҳеч ким эшитиб қолмасин, дея шивирлаб Баденгача чипта қанча туришини сўради. Қоронғу дарчадан унга хайрон бўлиб қараб турган юз кўринди, ойнак ортидан бир жуфт кўз бу ҳадиксираб турган болакайга жилмайиб турарди:

– Тўлиқ чиптами?

– Ҳа, – минғирлади Эдгар. Аммо унинг оҳангида ғурур эмас, балки, қиммат бўлсачи деган қўркув кўпроқ эди.

– Олти крона!

– Мархамат!

У енгил нафас олди-да, кадрдон тангасини ичкарига узатди, крона жаранглаб кетди, шунда Эдгар бирданига ўзини бекиёс бойдай ҳис қилди. Нихоят, озодликни кафолатлаб турган малларанг картон бўлаги унинг қўлида, чўнтагида эса кумуш тангаларнинг бўғиқ жаранглаган оҳанги эшитилиб турибди.

Жадвалда кўрсатилишича, поезд яна йигирма дақиқалардан сўнг келиши керак. Эдгар залнинг бир бурчагига тиқилди. Перронда бир неча киши бепарво ва бамайлихотир туришарди. Аммо, у безовта эди, гўё ҳамма унга қараётгандай, гўё бу кичкина бола нима учун бир ўзи сайр қилиб юрибди, деб сўраётгандай, гўё унинг қочгани ва айблари пешонасига битиб қўйилгандай туюларди. Нихоят, олисдан поезд биринчи бор гудок чалиб пишқирганча яқинлаша бошлагач, у енгил тин олди. Бу поезд уни ҳақиқий дунёга олиб кетиши керак эди. Поездга минаётганидагина у ўзининг чиптаси учинчи классга ярашини тушунди. Шу чоққача у доим биринчи классда юрар, бу ерда эса нимадир ўзгарганини сеза бошлади, у дуч келган вазият аввалгиларидан фарқли эди. Ёнидаги хамроҳлари ҳам аввалгиларидан бошқача эди. Овозлари қўпол, қадоқ бўлиб кетган қўлларида чўкич ва белкуракларини тутган бир неча итальян ишчилари унинг шундоққина қаршисида ғамгин кўзларини олдинга тикканча жим ўтиришарди. Кўринишидан улар

йўлга чиқиш олдидан роса оғир иш қилишган, айримлари жуда чарчашган шекилли, шу тарақлаган поездда вагоннинг ифлос ёғоч деворларига суянганча оғзини очиб ухлаб қолишганди. Улар пул топиш учун ишлаган, ўйларди Эдгар, аммо, уларнинг қанча пул топишларини тасаввур ҳам қилолмас, шу билан бирга, пул шундай нарса эканлигини, яъни у ҳар доим ҳам, ҳаммада ҳам бўлавермаслигини, уни қандайдир йўл билан ишлаб топиш зарурлигини сезиб турарди. Тўқинчиликдаги ҳаётни одатий ҳол билиб, унга ўрганиб қолганини, ҳаётининг ўнги ва сўлидаги тубсизликлар ўта чуқур ва қоронғу эканлигини, у эса буларга бир марта ҳам эътибор бермаганлигини, ҳаётида биринчи марта энди англай бошлади. Умрида илк бор у бу оламда турли касблар, қисматлар борлигини, ҳаётининг ҳамма томонида, балки шундоқ ёнгинасида ётган, лекин у бир мартаям эътибор бермаган тилсимотлар қалашиб ётганлигини англаб етаётганди. Мана шу сўнгги бир соат ичида ёлғиз ўзи қолганидан буён Эдгар жуда кўп нарса ўрганган, ушбу тор купенинг деразаларидан бўлса-да, эркинликнинг кўп нарсаларини кўра бошлаган эди. Унинг чорасиз кўркуви ичида нимадир аста-секин ғимирлай бошлаган, буни ҳали бахтиёрлик деб бўлмаса-да, ҳар ҳолда, бу ҳаётнинг турфа хиллиги олдидаги ҳайрат ҳисси эди. У ўзини бугун юраксизлик билан кўркувдан қочиб кетганини айни шу лаҳзаларда англаб етганди. Аммо, у биринчи марта мустақил бўлиб кўрди, шу пайтгача бепарво ўтиб кетаётган ҳақиқий турмуш ташвишларидан нималарнидир бошдан кечириб кўрди-ку. Унинг учун дунё бир тилсимот бўлганидек, унинг ўзи ҳам бугун отаси учун ҳам, онаси учун ҳам англаб бўлмас сирли бир жумбоққа айланган бўлса ажабмас. Купе деразасидан у энди бошқача бир нигоҳ билан ташқарини кузата бошлади. Назарида у ҳақиқий борлиқни илк маротаба кўраётгандай, гўё атрофдаги нарсаларнинг устидаги ёпинчиқлар тушиб кетиб, унга ўзларининг ботиний мақсадлари-ю, ҳаракатларининг тилсимларигача ҳаммасини намойиш этаётгандай эди. Уйлар худди шамолда учиб кетаётгандай унинг ёнидан ўтиб борар, у беихтиёр шу уйларда яшайдиган

одамлар ҳақида хаёл суриб кетди, улар боймикин ёки қашшоқ, балки бахтлидирлар, балки бахтсиз, улар ҳам унга ўхшаб ҳамма нарсани биламан, деб изтироб чекишар, уларнинг ҳам унга ўхшаш ҳали дунёни ўйин билиб юрган ёш болалари бормикин. Қўлларида байроқчалар тутиб йўл бўйида туришган темир йўл назоратчилари унинг кўзларига илк бор аввалгидай бефарқ бир вазият тақозосида қўйиб қўйилган қўғирчоқ кўрикчилар, жонсиз ўйинчоқ нарсалар бўлиб эмас, балки бу уларнинг қисмати, ҳаёт учун кураши эканлигини тушуна бошлади. Ғилдираклар борган сари тезлашар, бу думалоқ соққалар поездни водий сари етаклашар, тоғлар борган сари кичиклашиб, кўздан йироқлашиб борар ва у аллақачон кенгликлар қўйнига етганди. У ортга назар ташлади, тоғлар тўқ мовий рангга бурканишган ва ғирашира туманли тус олган, уларга энди етиш мушкулдай кўринарди, назарида ўша чўккилар булутли осмон билан ўпишган нуқтада унинг болалиги қолиб кетгандай эди.

ТАҲЛИКАЛИ ЗУЛМАТ

Мана ниҳоят Баден, поезд тўхтагач Эдгар перронда ёлғиз ўзи қолди, аллақачон атрофдаги чироқлар ёқилган, олисдан яшил, қизил бўлиб кўринган сигнал чироқлари нур сочиб турар, ана шу ранг-баранг нурли нигоҳлар остида туннинг яқин қолганини сезиб, кутилмаганда уни ваҳима босди. Кундузи у ҳали ўзини анча хотиржам ҳис қилганди, чунки атроф тўла одамлар эди. Бирор жойда нафас ростлаш, бирорта скамейкага ўтириш ёки дўконларнинг ойналари олдида туриб кун ўтказиш мумкин. Энди буларнинг барига қандай чидай оларкан. Ҳамманинг, яъни ҳар бир инсоннинг ўз тўшаги, ўз ҳамсуҳбати бор, булар энди ўз уйларига киришиб кўздан ғойиб бўлишгач, у ўз гуноҳларига ўзи қоврилиб, унинг учун бегона бўлган бир танҳолик ҳисси билан санғиб юрадими. Эҳ, қанийди тезроқ бир бошпана бўлса, бир дақиқа ҳам бу бегона ва эркин осмон остида қолмаган бўларди. Бу унинг ягона ва аниқ истаги эди.

У анчагина таниш бўлиб қолган йўл бўйлаб то бувиси яшайдиган виллага етиб боргунига қадар ўнгу сўлига қарамасдан шошилиб йўл юрди. Вилла катта йўл ёқасида жойлашган бўлиб, у ғуж-ғуж ўсган буталар ва чирмовуқ гуллари билан қопланган яшнаб турган боғ билан бегона кўзлардан ўралган, бу яшил булутлар ортида нурга чўмган самимий ва меҳрибон уй эди. Эдгар худди бегоналарга ўхшаб панжара орасидан мўралади. Ичкарида ҳеч ким кўринмас, деразалар эса ёпиқ эди, афтидан ҳамма уйнинг орқа тарафидаги боғчада меҳмонлар билан овора бўлса керак. Эндигина муздай тутқични тутиб, эшикни очмоқчи бўлганида, ғалати бир ҳол юз берди, тўсатдан унга икки соатдан бери осон ва табиий ҳол бўлиб туюлган нарса, бажариб бўлмайдигандек бўлиб кўринди. Қандай қилиб ичкарига киради, қандай саломлашади, қандай қилиб сўровларга чидаб беради, уларга қандай жавоб айтади? Унга сўроқ маъносида термуладиган нигоҳларга қандай туриб беради, агар онасидан билдирмай қочиб кетганини айтишга тўғри келсачи? Ва қандай қилиб у ўз қилмишининг даҳшатини тушунтириб беради, ахир буни ўзи ҳам ҳали англаб етгани йўқку! Ичкарига кириш учун бор-йўғи битта эшикни очса бўлди. Кутилмаганда уни ҳаяжонли кўркув босди, кимдир чиқиб қолиши мумкин, у ўзи ҳам билмаган томонга қараб югуриб кетди.

У истироҳат боғи олдига етганда тўхтади, чунки ўша ер қоронғудай ва ҳеч ким йўқдай туюлди. Шу ерда у балки бироз ўтириши, нафас ростлаши ва ниҳоят, тинчгина ўйлаб кўриши ҳамда ўз қисматини тушуниб етиши мумкиндир. У ҳадиксирабгина боғ ичига кирди. Олдинда бир жуфт осма шамчироқ нур сочиб турар, уларнинг нурлари эндигина куртакдан чиққан баргларга оч яшил ранг бериб, шудрингдай ялтиратиб турар, оркада қияликка тушадиган жойда эса ҳамма нарса коп-кора яхлит бир бўлакка ўхшаб кўринар, ушбу ғимирлаган борлиқ эрта келган баҳорнинг зим-зиё туни қўйнида безовта тебранаётгандай эди. Эдгар бир-иккита одамларнинг ёнидан бироз чўчибгина ўтди, улар шу ерда чироқ нурлари атрофида гаплашиб туришар ёки китоб

ўқиб ўтиришарди: унинг ёлғиз қолгиси келди. Аммо ундан сал юқоридаги соя тушиб турган, чироксиз, коронғу йўлаклар анча нотинч эди. Ҳамма томон майин ва илиқ пичир-пичирлар ва шивир-шивирлар билан тўла бўлиб, шабада нафасида тебранаётган барглару охиста ташланаётган одимлар, ҳадикли товушларнинг пичирлари — ҳаммаси қоришиб кетган ва бир қарашда кувноқ, аммо таҳлика уйғотувчи шовқинларга ўхшар, гўё буларнинг ҳаммаси одамзот, ҳайвонот олами ва безовта ухлаётган табиатдан бирваракайига таралаётгандай эди. Бу ер болага жуда хавфли ва нотинч туюлар, гўё нимадир яшириниб тургандай, писиб келаётгандай, қаердадир ўрмон руҳлари замин қаъридан туриб сирли ваҳималар билан хўрсинишаётгандай туюлар, буларнинг ҳаммаси балки баҳор ҳавоси билан боғлиқдир, аммо бундан ночор болакайни қўрқув босди.

У зим-зиё бурчакдаги ўриндиққа маҳкам қапишиб олди, митти гавдаси жунжикиб янада кичрайиб кетган ва уйдагиларга нима дейишини ўйлашга ҳаракат қиларди. Аммо хаёллари сирпанчиқ муз парчаларидай унга тутқич бермас, эндигина фикрини жамлай деганда, беихтиёр атрофдаги бўғиқ шовқинларга чалғиб кетар, туннинг илоҳий бир овози унга тинчлик бермасди. Бу зулмат қанчалар ваҳимали, қанчалар гангитувчи, шу билан бирга қанчалар сирли ва мафтункор эди! Ҳайвонларми, одамларми ёки бўлмаса шамолнинг совуқ панжаларими, кимдир мана шу шитир-шитирлар, ғовур-ғувурлар, гувиллашлар, ғўнғиллашларни бир-бирига қўшиб ваҳима тўрини тўқияптимикин? У диққат билан қулоқ солди. Бу шамол эди, у дарахтлар орасида ўрмалаганча кезарди, аммо энди болакай одамларни ҳам аниқ кўра бошлади — улар пастликдан, шаҳарнинг ёруғ жойларидан бу ерга келишган, бир-бирига чирмашганча, мана шу зулматни, унинг жумбоқли борлиғини макон айлашган жуфтликлар эди. Улар нима хоҳлайдилар? Шу нарсани у ҳеч ақлига сиғдиролмасди. Улар бир-бирлари билан гаплашмас, чунки у бирортаям гапирган овоз эшитмас, фақатгина шағал устидаги қадам товушлари ғичирлар, у ер-бу ерда ғира-шира аралаш уларнинг қоматлари худди

соялардек сузиб юрар, улар худди ўшанда онаси ва баронга ўхшаб бир-бирларининг бағрига киришиб, чирмашиб кетгандай эдилар. Хуллас, бу ерда ҳам ўша буюк, жимжимадор ҳамда машъум тилсимот унинг кўз ўнгида эди. У ўзи томонга тобора яқинлашётган қадам товушларини эшитди, мана, кандайдир паст овоздаги кулги жаранглади. Яқинлашиб келаётган одамлар мени кўриб қолишади, деган кўрқув уни янаям қоронғурок бурчакка тиқилишга мажбур қилди. Аммо, келаётганларнинг иккаласи ҳам зим-зиё коронғуликда йўлни пайпаслаш билан овора бўлиб, уни кўришмади ва ёнгинасидан айланиб ўтиб кетишди. Эдгар эндигина нафас ростламоқчи бўлиб турганда, тўсатдан қадам товушлари у ўтирган ўриндиқнинг шундоққина олдида тўхтади. Улар юзларини бир-бирига босишар, Эдгар аниқ кўролмаса-да аёлнинг лабларидан учаётган кандайдир ингранишь товушини эшитиб турар, эркак эса эҳтиросдан тўлиб узуқ-юлуқ нималардир дерди. Боланинг титраб турган вужудидаги кўркувни кандайдир эхтирос туйғуси сиқиб чиқаргандай бўлди ва бутун бадани жимирлаб кетди. Улар бир дақиқа шу алпозда туриб қолишди, сўнгра яна уларнинг узоқлашаётган оёқлари остидаги шағалнинг шитирлаган овози эшитилди ва тезда зулмат ичида кўздан ғойиб бўлишди.

Эдгар ҳушёр тортди. Унинг томирларидаги қон энди яна қайта уйғонган, у энди аввалгидан ҳам иссиқ ва қайноқроқ эди. Шу чоғда у ўзини мана шу таҳликали зулмат қўйнида бутунлай ёлғиз ҳис қилиб кетди. Беихтиёр у кандайдир бир кадрдон овозга, кимнидир эркалаган кучоғига, ёруғ бир хонага ҳамда уни яхши кўрадиган одамларга нисбатан ич-ичидан соғинч ҳиссини туя бошлади. Гўё шу ташвишли туннинг чорасиз зулмати унинг вужудига сингиб кетган ва унинг кўкрагини тепкилаётгандай эди.

Эдгар сапчиб ўрнидан турди. Тезроқ уйга, фақат уйга, қандай бўлмасин иссиққина хонадонга, нур тўла хонага, у боғланиб колган одамлар ёнига бориш керак. У билан нима ҳам содир бўлиши мумкин? Балки дўппослашар, роса койиб беришар, мана шу зулмат ва ёлғизлик олди-

даги даҳшатни чин дилдан ҳис қилган лаҳзадан бошлаб, у энди ҳеч нарсадан қўрқмай қўйганди.

Нимадир уни олдинга ундар, ўзи ҳам нима бўлаётганини англаб улгурмасдан, кутилмаганда ўзини вилланинг олдида турганини англади, қўллари беихтиёр эшик туткичини ушлади. Эдгар яшил нур сочиб турган деразаларга қаради, бу ёруғ дераза дарчаси ортида бехавотир хоналар ва уларда одамлар борлигини тасаввур қилди. Мана шу яқинлик ҳиссининг ўзи унга бахтдек туюлар, уни ардоқловчи одамларга яқинликнинг ўзиёқ унга хотиржамлик бағишларди. Агар у ҳалиям бироз асабийлашаётган бўлса, бу энди ана шу ширин ички кечинмалар оқибати эди, холос.

Кутилмаганда ортидан қаттиқ қичқириқ овоз келди:

– Эдгар, мана, у шу ерда-ку!

Бувисининг хизматкори уни кўриб қолганди, қиз югуриб келиб унинг қўлларидан маҳкам тутди. Ичкаридан эшиклар очилиб, бир ит вовуллаганча уни қарши олди, уйдан эса бирин-кетин чироқ кўтарганлар чиқиб кела бошлашди, Эдгарнинг қулоғига шовқин-суронли ва қувончли бақир-чақирлар, югур-югурларнинг товуши чалинди, ниҳоят унга яқинлашаётган қоматларни у таний бошлади. Ҳаммадан олдинда бувиси кучоқларини катта очиб келар, унинг ортидан эса, – Эдгарнинг тушига ҳам кирмаганди, – унинг онаси келарди. Ушбу ҳиссиётлар фавворaси остида болакай ёш тўла кўзлари билан жовдираб, титраб турар, нима дейишини, нима қилишини ҳам билмас, ҳозир унинг вужудини қамраган нарса нима эканлигини ўзи ҳам англолмас: бу қўрқувмикин ёки бахт.

СЎНГГИ ТУШ

Воқеа бундай бўлганди: бу ерда уни анчадан буён қидиришаётган ва кутишаётган эди. Онаси ундан хафа бўлганлигига қарамасдан, унинг ҳаяжон аралаш тўсатдан ғойиб бўлганидан ўтакаси ёрилиб, уни Земмирингдан қидиртирган эди. Токи бир жаноб соат учларга яқин вокзалдаги чипта сотадиган жойда бир болакайни кўрганлигини маълум қилгунига қадар, ҳамманинг хаё-

ли энг даҳшатли фикрлар ва ваҳимали тахминлар билан қопланганди. Вокзалда Эдгарнинг Баденга билет олгани тезда маълум бўлди ва онаси ишни пайсалга солмасдан, шу захотиёқ унинг ортидан йўлга тушганди. Баденга ва Венага – отасига жўнатилган ташвишли телеграммалар хонимдан олдин жўнаган ва у қочган вақтдан икки соат ўтиб, ҳаммалари оёққа туришганди.

Энди эса ҳаммалари уни маҳкам тутиб туришар, лекин ҳеч ким ҳеч нарсага мажбурламасди. Қандайдир бир дилгир тантана билан уни хонага бошладилар, у ўзига айтилаётган эътирозли лукмаларни умуман сезмас, чунки уларнинг кўзларида у яна кувонч ва муҳаббат чақнаётганини кўриб турарди. Аммо, ушбу зоҳирий ва ясама ғазаб бор-йўғи бир лаҳзагина давом этди, холос. Шундан сўнг уни яна бувиси кўз ёшлари билан бағрига босди. Унинг айби ҳақида ҳеч ким бошқа бирортаям оғиз очмади, болакай ўзини ғалати ғамхўрлик билан ўраб олингандай ҳис қиларди. Мана, хизматкор қиз унинг камзулини ечиб олиб, унга бошқа иссиқроғини кийдириб қўйди, кейин бувиси унинг қорни очмадими ёки кўнгли бирор нарса тусаяптими, деб сўрай бошлади. Ҳаммалари ундан шундай бир авайлаш ва қайғуриш билан ҳол сўрашар, ҳоли-жонига қўйишмасди. Аммо, болакайнинг ийманаётганини кўришгач, сўровлар билан бошқа безовта қилмай қўйишди. Яқингинада шунчалар нафратини кўзғаган, ундан қутулишни чин дилдан истаган мана шу бола бўлиб қолиш туйғусини у энди ўзгача бир қўмсаш билан қарши олди, ўзининг сўнгги кунлардаги қилиқларини уят ҳисси билан эслай бошлади – бола бўлиш туйғусини ёлғизликнинг хавойи кайфиятига алмаштирмоқчи бўлибди-я.

Шу орада телефон жиринглади. У онасининг овозини ва ора-сира сўзларини эшитди:

– Эдгар ... кайтди ... етиб келди ... сўнгги поезд.

Онаси уни қаҳр билан қарғамаганига, фақатгина унга маъноли бир назар ташлаб қўйганига у ҳайрон бўлди. Ундаги пушаймонлик ҳисси тобора ортиб борар, у ҳозир бувисининг ва холасининг меҳрибонлигига қўл силтаб, онасининг олдига боришни жудаям хоҳлар, ундан

ўтиниб узр сўраш, буткул итоаткорлик билан яна бола бўлиб қолишни, яна ҳаммасига қулоқ солишни истаётганини биргина унга айтгиси келарди. Аммо, у астагина ўрнидан тураётган эди, бувиси бироз ҳадиксираб сўради:

– Қаерга бормоқчисан?

У ийманганча туриб қолди. Агар салгина қимирласа, улар ҳалиям кўрқишарди. У ҳамманинг ўтакасини ёриб бўлган, ҳаммалари у яна қочиб кетмасин, деб қўрқишарди. Ушбу аҳмоқона қочқиндан ҳаммадан кўп унинг ўзи афсусланаётганини улар қаердан ҳам тасаввур қилишсин!

Стол безатилиб, унга енгилгина тайёрланган кечки овқат келтиришди. Бувиси унинг ёнгинасида ўтирар ва ундан кўз узмасди. Бувиси, холаси ва хизматкор қиз учаласи уни жимгина қуршаб ўтиришар, у эса бундай илиқликдан ўзини бенихоя хотиржам ҳис этарди. Фақатгина онасининг хонага кирмаётгани унинг бошини қотириб қўйганди. Агар унинг қанчалик итоаткорлигини у билгандами, албатта олдига келган бўларди.

Тўсатдан уй олдига бир фойтуннинг тарақлаб келиб тўхтагани эшитилди. Бошқалар шунчалар қўрқиб кетишдики, ҳатто, Эдгар ҳам бундан безовта бўла бошлади. Бувиси ташқарига чиқди, коронғуда ҳар хил узуқ-юлуқ овозлар кела бошлади, у бирданига отаси етиб келганини англади. Энди у яна бир ўзи хонада журъатсизгина турганини сезди, мана шу ёлғиз қолишнинг ўзиёқ Эдгарни таҳликага солаётганди. Отаси қаттиккўл, бола ҳақиқатан ҳам қўрқадиган яккаю ягона одам отаси эди. У ташқарига қулоқ солди, отаси ғазабланган кўринади, у баланд овозда жаҳл билан гапирарди. Бу орада бувиси ва онасининг ялинган оҳангдаги овозлари жаранглади, афтидан улар отасини бироз юмшатишга ҳаракат қилишарди. Аммо овоз бешафқатлигича қолди, худди унинг яқинлашиб келаётган қадамларидай, яқинроқ ва яқинроқ, мана, у ўзи кўшни хонада, мана, эшик олдига келди, хозир очилиши керак.

Отаси жудаям савлатли одам эди. Эдгар ўзини унинг қаршисида таърифлаб бўлмас даражада кичкина эканлигини ҳис қилди, айни чоғда у ўта асабийлашган

ва афтидан чиндан ҳам ғазабланган бир аҳволда кириб келди.

–Қани йигит, жуфтакни ростлаш қандай қилиб аклингга келди сени? Қандай қилиб онангни шунчалар қўрқитишгача бординг?

Отасининг овози жуда қаҳрли бўлиб, қўлларида ёввойи бир титроқ сезиларди. Унинг ортидан эса оҳиста қадамлар билан онаси кириб келди. Онасининг юзлари ғамгин эди.

Эдгар жавоб бермади. Кўнглида ростгўй бўлиш керак, деган хаёл ўтди, аммо уни алдашганларини, муштлашганларини у қандай қилиб айтсин. Отаси буларни тушунармикин?

–Хўш, тилдан қолганмисан? Нима бўлди? Бемалол айтишинг мумкин! Бирортаси ноҳаклик қилдими сенга? Бундай қочиб келиш учун бирор сабаби бўлиши керак ахир! Кимдир сени хафа қилдими, ё?

Эдгар иккиланиб колди. Эндигина арз қилмоқчи бўлаётган эди, хотиралар унинг ғазабини қўзғай бошлади. Шунда тўсатдан, отасининг орқасида турган онаси унга ғалати бир имо-ишора қилаётганини кўрди-ю, юраги тўхтаб қолгандай бўлди. Бу шундай бир ишора эдики, у аввалига тушунмади. Аммо энди, у онасининг нигоҳларида жонсарак бир илтижони кўрди. У секин, жудаям эҳтиёткорлик билан жим деган маънода бармоқларини лабларига яқинлаштирарди.

Шунда у тўсатдан қандайдир бир иликлик, фавқулодда бенихоя меҳрибонлик туйғуси бутун вужудини титратиб ўтганини ҳис этди. Онаси унга ўша сирни асраш учун берганини, унинг миттигина ғўдак лабларида ҳозир бир тақдир ётганини у тушуниб етди. Ва уни қандайдир ёввойи бир қувонч ва ғурур ҳисси чулғаб олди. Чунки онаси унга ишониб турар, тўсатдан ундаги ўзини қурбон қилиш ҳисси устун кела бошлади, ўз айбини бўрттириш ва ўзининг ҳақиқий йигит эканлигини исбот қилиш истаги ғолиб келди. У бутун иродасини жамлади:

–Йўқ, йўқ, ... ҳеч қандай сабаб йўқ. Онам мен... менга жудаям яхши қаради, аммо мен ўзим тарбиясиз-

лик қилдим, мен ўзимни ёмон тутдим ... кейин ... кейин кочиб кетдим, чунки қўркиб кетдим.

Отаси унга ҳайрон бўлиб қараб қолди. У ҳамма нарсани кутганди-ю, лекин фақат бу иқрорни эмас. Унинг ғазаби қуролсиз қолганди.

– Хўп, агар афсус қилаётган экансан, унда шунинг ўзи жуда яхши. Унда, бугун сенга бу ҳақда бошқа айтадиган гапим йўқ. Умид қиламанки, бошқа сафар буни ўйлаб кўрарсан! Чунки бундай ҳол бошқа қайтарилмаслиги керак.

Отаси олдида унга термулиб турарди. Унинг овози энди анча мулойим тус олганди.

– Бунча рангинг оқариб кетибди. Аммо, менимча сен анча улғайганга ўхшаб кўринаяпсан. Энди бунақа гўдакликни бошқа қилмайсан, деб умид қиламан, дарҳақиқат, энди сен гўдак эмассан, ақл билан иш кўрсанг ҳам бўлади.

Бу орада Эдгар фақат онасини кузатиш билан овора эди. Хаёлида онасининг кўзларида нимадир яшнагандай бўлиб кўринди. Ёки бу бор-йўғи чироқнинг нуриданмикин? Йўқ, уларда кўз ёш аралаш бир нур таралар, лабларида эса енгилгина миннатдорчилик табассуми кўринди. Уни тўшакка ётишини буюришди, аммо у бундан, яъни унинг ёлғиз ўзини қолдиришаётганидан хафа ҳам бўлмади. У ҳали ўйлаб кўриши керак бўлган нарсалар шунчалар кўп эдики, бу бир ёркин таассуротлар олами эди. Сўнгги кунларнинг барча оғриқлари илк саргузаштларнинг қайноқ туйғулари билан ўтиб кетган бўлиб, энди у ўзини келажакдаги воқеаларнинг тилсимотга тўла хаёллари қучоғида бахтиёр сезарди. Ташқарида, зим-зиё тун қўйнида дарахтлар шовуллар, аммо у энди умуман қўркувни ҳис қилмасди. Бу ҳаёт қанчалик рангбаранг ва бой эканлигини англагандан буён, ўзидаги барча бесабрликларни унутганди. Унинг хаёлида, у бугун илк бор ҳаётни болаликнинг минглаб ёлғонларига ўралган ҳолда эмас, балки унинг эҳтиросли ва таҳликали гўзаллигини мутлоқ яланғоч ҳолда кўриб тургандай эди. Кунларнинг шунчалик воқеаларга бой бўлишини, бир кун ичида изтироб ва шодлик бир-бири билан бунча-

лик ранг-баранг вазиятларда ўрин алмашиши мумкинлигини ўйлаб ҳам кўрмаган экан. Олдинда ҳали бунақа кунлардан қанчаси турганлигини, бутун ҳаёт ҳали унинг олдида ўз тилсимларини бирин-кетин ошкор этиш учун кутиб турганини ўйлаб, ич-ичидан қувониб кетди. Ҳаётнинг турфа ранглиги ҳақидаги дастлабки тасаввурлар уни буткул лол қилган ва у илк бор инсоннинг ички дунёсини англагандай эди. Гарчи, одамлар ўзаро душманга ўхшаб кўринсалар-да, улар бир-бирларига жуда мухтож эканлигини ва кимлар томонидандир севикли бўлмоқ қанчалар тотли эканлигини тушунаётгандай эди. У бирор кимса ёки бирор нарсага нисбатан нафрат билан қарашни истамас, ҳеч нарсадан афсус ҳам қилмас, унда ҳатто баронга, шундай каллобга, унинг ашаддий душманига нисбатан ҳам янги бир туйғу топилганди, бу миннатдорлик туйғуси эди, чунки у Эдгар учун мана шундай дастлабки туйғулар оламининг дарвозаларини очиб берганди.

Қоронғуда орзуларидаги суратлар билан маст бўлиб, бундай нарсалар ҳакида хаёл суриш унга хуш ёкарди, тез ўтмай уйкуга кетганини ўзи ҳам билмай қолди. Кутилмаганда эшик очилгандай ва кимдир яқин келгандай туюлди. Бу тушими ёки ўнги эканлигини англай олмас, уйкунинг зўрлигидан кўзлари очилмасди. Шу пайт юзларини илиқ бир нафас нафис сийпалаб ўтганини ва мулойим бир юз келиб юзига текканини сезди. Бу унинг онаси эди, у ўғлининг юзидан ўпиб, бармоқлари билан унинг сочларини силарди. У онасининг ўпганини, майин эркалаётганини сезиб турар, унинг кўз ёшларини ҳис этар ва буларнинг ҳаммасини у ҳозир бор-йўғи ярашиш белгиси, яъни ҳеч нарса айтмагани учун миннатдорлик белгиси деб тушунарди. Фақат анча замонлар ўтиб, кўп йиллардан кейингина Эдгар ўша сўзсиз кўз ёшларда ёши ўтиб бораётган аёлнинг мукаддас қасами борлигини англаб етди, бу шундай аҳд эдики, шу лаҳзадан бошлаб у ўзини фақат унга, ўз ўғлига фидо қилиш, дайди саргузаштлардан воз кечиш, ўзининг барча эҳтиросларини билан видолашув қасами эди. Аммо, онаси ҳам у туфайли ўша бесамар саргузаштдан қутқарилиб қолгани

учун ундан миннатдор эканлигини ва ўша илиқ бўса орқали муҳаббатнинг нафис ва ширин юкини ўғлига, унинг келажак ҳаётига мерос қилиб қолдираётганини ҳали у билмас эди. Буларнинг ҳаммасини болакай ҳали тушунмас, аммо шундай севикли бўлиш қанчалик оромбахш эканини ва шу муҳаббат орқали дунёнинг улкан тилсимотидан нафақат воқиф бўлаётганини, балки унга гирифтор бўлаётганини ҳис қилаётганди.

Аммо, онаси ундан қўлларини тортиб олиб, лаблари унинг юзидан узилиб, нафис комат узоқлашгач ҳам бир илиқлик уни қамраб қолган, лабларида эса она ўпичларининг излари туриб қолганди. Ва уни шундай мулойим бўсалардан яна бахраманд бўлиш, шунчалик нафис қучилиш соғинчи қамраб олганди, аммо шунчалар бесабрлик билан кутилган тилсимотнинг эҳтиросларга бой оромбахш хаёллари энди уйқу тўрларига ўралаётган эди. Сўнгги соатлардаги барча тасвирлар яна бир бор ранго-ранг бўлиб кўз олдидан ўтиб борар, унинг болалиги аталмиш китоб жозибадор ранглари билан яна бошидан варақланаётганди. Сўнгра бола уйқуга кетди, унинг ҳаётидаги узундан-узоқ туш энди бошланаётганди.

АЁЛ ҲАЁТИДАН ЙИГИРМА ТЎРТ СОАТ

Ҳимоя

Урушдан ўн йилча бурун Ривьердаги кичик бир пансионатда дам олгандим. Ўшанда биз ҳар куни бирга тамадди қиладиган даврада бирданига қизғин тортишув бошланиб қолди. Мунозара кутилмаганда шиддатли тус олиб, охирида ҳатто бир-биримизни ранжитиш ва дилимизни оғритиб қўйиш хавфи ҳам пайдо бўлди. Одатда кўпчилик одамларнинг тасаввур олами анча тор бўлади. Улардан олисда кечадиган воқеалар бундайларнинг ҳиссиётларига заррача таъсир ўтказмайди, аммо уларнинг кўз ўнгида ва шундоқ ёнгинасида арзимас бир ҳолат юз берса ҳам, бу нарса уларга дархол таъсир қилиб, эҳтиросларини жунбишга келтиради. Ана шундай ҳолатларда гўё одамлар ўзларининг одатдаги бефарқлиги ўрнини ортиқча ҳовлиқишлар ва қайноқ иштиёқлар эвазига тўлдиришга уринадилар.

Доим бир стол атрофида овқатланадиган даврамиз анчагина бамаъни зотлардан иборат бўлиб, одатда тинчгина small talk[1] курганча, бир-биримизга енгил ҳазиллар қилиб ўтирардик, кўпинча тамадди тугаши биланоқ ҳамма ҳар томонга тарқалиб кетарди: эр-хотин немислар – фотоаппаратлари билан сайрга, даниялик кўнгилчан жаноб – ўзининг зерикарли қармоқларига, инглиз хоними – ўз китобларига, итальян жуфтлиги эса – Монте Карлога от ўйинлари томошасига шошилишарди, мен эса тўқима креслога чўзилиб бекорчилик билан вақт ўтказар ёки бирор юмуш билан овора бўлардим. Бироқ, бу сафар биз ана шу қайноқ баҳс туфайли

[1] Дилкаш сухбат (*инг.*).

бир-биримизга маҳкам тирмашиб олгандик, агар бирор киши кутилмаганда ўрнидан сакраб турадиган бўлса, бу илтифот юзасидан хайрлашиш учун эмас, балки тортишувда қизишиб кетгани учунгина шундай қилар, чунки юқорида таъкидлаганимдек, бунинг оқибати анчагина аянчли тус олаётганди.

Умуман, даврамиздагиларни бунчалар қаттиқ қизиқтириб қўйган воқеанинг ўзи ҳам ҳар ҳолда, анчагина ғалати эди. Биз етовимиз дам олаётган пансионат ташқи томондан деразалари мафтункор қоятошлар билан ўралган майин қумлоқ соҳилга қараган алоҳида бир дабдабали дала ховлига ўхшаса-да, аслида каттакон Палас Ҳотельнинг арзонгина бир бўлагидан бошқа нарса эмасди. Унинг бир тарафи боғ орқали бевосита меҳмонхона билан туташиб кетган бўлиб, биз, яъни дам олувчилар ҳам меҳмонхона ҳаёти ва ундаги кирди-чиқдилардан доим хабардор эдик. Хуллас, ана шу меҳмонхонада бир-икки кун ичида ўта ғалати бир машмаша юз берди. Чошгоҳда келадиган поезд билан соат роппа-роса 12.20 да (мен ушбу аниқ вақтни қайд этмасдан ўтолмайман, чунки бу ўша эпизод учун ҳам, баҳс-мунозаранинг мавзуси учун ҳам жуда муҳим) бир ёшгина француз йигит тушиб келиб, соҳил бўйидаги деразаси денгизга қараган хоналардан бирини ижарага олади, бу ҳол ўз-ўзидан унинг маълум даражада ўзига тўқлиги ва шинамликни афзал кўришидан дарак берарди. Бироқ йигитнинг нафақат хушмуомалалиги ва башанглиги, балки, энг аввало, ҳаддан ташқари истарасининг иссиқлиги ва чиройли эканлиги ҳамманинг эътиборини тортганди. Унинг чеҳраси маъсума қизларникидек, қип-қизил лабларининг устида майин шойи мўйлов сабза урган, оппоқ пешонасини жингалак малла сочлари қоплаб турар, нозик қовоқлари остида чорловчи нигоҳлар яширинганди, унинг бутун борлиғи силлиқ, мулойим ва ёқимтой бўлиб, ҳеч қандай сунъийлик ҳамда олифталик аломатлари йўқ эди. Узоқдан қараганда у машҳур мода дўконларининг журналларида тасвирланган пуштиранг мумдан ясалган, қўлларида нозиккина таёқча тутган, гердайган идеал эркак чиройини ифода этувчи

суратни эслатар, аммо яқиндан қараганда эса уни ўзига бино қўйган деган фикр бекор эканини, бу ерда (бу ўта камдан-кам ҳолат) худо берган туғма ёқимтойлик мужассам эканлигини англардингиз. Ўтиб кетаётиб у ҳар бир кишига алоҳида илтифот ва самимийлик кўрсатиб саломлашар, ҳар қандай вазиятда ҳам у ўзининг нозик ҳаракатини сақлаб қолишини кузатиш ҳақиқатан ҳам мароқли эди. Агарда бирорта хоним гардероб томонга юрадиган бўлса, у дархол ўша аёлнинг пальтосини олишга шошилар, ҳар бир болакай учун дўстона бир назар ва ширин бир сўз топар, бир вақтнинг ўзида у ўзини ҳам хушмуомала, ҳам пўрим қилиб кўрсата оларди, қисқаси у афтидан, шунақа омадли одамлардан эдики, ўз истараси ҳамда ёшларга хос одоби билан бошқаларни ўзига ром қила олар ва бундан ўзи ҳам илҳомланиб дадиллашарди. Меҳмонхонадагиларнинг кўпчилиги қари ва касалманд бўлганлиги учун унинг бу ерда пайдо бўлишининг ўзи бир бахт эди. У тетиклик ва осойишталик барқ уриб турган йигитликнинг шаҳдам одимлари ва камдан-кам инсонларга ато этилган дадиллик билан барчанинг сўзсиз эътиборини қозонганди. Келиб тушишидан икки соат ўтиб, у ўзи аллақачон леонлик бақувват бир бой фабрикантнинг иккала қизалоғи билан теннис ўйнашга тушиб кетганди. Қизларнинг бири ўн икки яшар Анетта бўлиб, иккинчиси ўн уч яшар Бланка эди. Уларнинг онаси, нозик, латофатли ва ўта камсуқум Ҳенритта хоним, ўзининг қушдай беозор, ўта шўх қизларини бу ёшгина йигитча билан эркин ўйнашини майин жилмайганча томоша қиларди. Кечқурун у бизнинг даврамизда бир соатча шахмат ўйинига ишқибоз бўлди ва бу орада бир-иккита енгил латифалардан айтиб берди, сўнгра эндигина келган мадам Ҳенритта билан айвонда айланиб сайр қилиш учун кетди. Хонимнинг эри эса бу вақтда ҳар доимгидек савдогар оғайнилари билан домино ўйнарди. Тунда эса мен уни меҳмонхона котибаси билан идоранинг панасида жуда яқин кишилардек гаплашиб турганига кўзим тушди. Эртаси куни тонгда у менинг даниялик ҳамроҳим билан балиқ овига жўнади ва бу нарсадан яхшигина хабардор эканлигини ҳам намойиш

қилди, ундан сўнг леонлик фабрикант билан сиёсат ҳақида узоқ суҳбатлашди ва ўзининг яхши суҳбатдош эканлигини ҳам исбот қилди, чунки буни бақалоқ жанобнинг тўхтовсиз қаҳқаҳа отишидан билиш мумкин эди. Тушликдан сўнг, – унинг ўтказган вақтини барча босқичларини бунчалик батафсил баён этишим вазиятни тушуниш учун жуда зарур, – яна мадам Ҳенритта билан ёлғиз иккаласи боғда бир соат қора қаҳва ичишди, кейин унинг қизлари билан яна теннис ўйнади, ундан сўнг залда ўтириб эр-хотин немислар билан ҳамсуҳбат бўлди. Соат олтиларда мен бир хатимни жўнатаман, деб кўчага чиққанимда эса уни вокзал яқинида учратдим. У жуда шошилиб келаётганди, мени кўриб гўё узр сўраган киши бўлди ва ўзининг кетаётганини, уни кутилмаганда зудлик билан чақириб қолишганини, аммо икки кундан сўнг қайтиб келишини маълум қилди. Кечқурун эса, дарҳақиқат, у тамаддихонада йўқ эди, лекин фақат унинг шахси йўқ эди, холос, чунки ўтирганлар фақатгина у ҳақда гаплашишар, унинг одоби ва жўшқинлигини мақташарди.

Тун, соат ўн бирлар эди, мен хонамда ўтириб бир китоб мутолаасини адоғига етказай деб қолгандим, кутилмаганда боғ томондаги очиқ деразадан безовта бақир-чақирлар эшитилди ва қаршимиздаги меҳмонхонада ҳам кимларнингдир шошиб-пишиб югурганига кўзим тушди. Мен ҳам қизиқишдан кўра кўпроқ хавотир билан дархол ўша ёққа шошилдим, эллик қадамлар босгач, барча хизматчилару меҳмонларнинг саросима билан тўпланиб турганига дуч келдим. Ҳенритта хоним ўзининг ҳар куни шомда кумлоқ соҳил ёқалаб қиладиган одатдаги сайридан қайтиб келмаганмиш. Унинг эри эса бу пайтда ҳар доимгидек намурлик дўсти билан домино ўйнаётган экан. Ҳаммалари бирор-бир кўнгилсиз воқеа бўлдимикин, дея хавотир олишаётганди. Ҳар доим босиқ ва салобатли бўлиб кўринган ушбу фабрикант айни чоғда худди арқонини узган буқадек қирғоқда тинмай у ёқдан-бу ёққа югурар ва ҳаяжондан титраган овози билан қоронғуда:

– Ҳенритта! Ҳенритта! – дея қичқирарди.

Унинг овози қандайдир ўлимга маҳкум этилган афсонавий ва даҳшатли бир махлуқнинг ўкиришини эслатарди. Хизматкорлар ва югурдак болалар куйиб-пишиб зиналарда чопишар, ҳамма меҳмонлар уйғотилган ва жандармерияга ҳам телефон қилинганди. Аммо бу гўштдор одам нимчасини кўкрагини очганча ҳамманинг орасида қоқила-сурила лорсиллаганча тун қўйнида:

– Ҳенритта! Ҳенритта! – деган исмни такрорлаб, хириллаб бақиришдан тўхтамасди.

Бу орада юқоридаги хоналардан бирида болалар ҳам уйғониб кетишиб, улар ҳам тунги кўйлакларида деразадан осилганча онасини чақира бошлашди, отаси уларни тинчлантириш учун юқорига, уларнинг олдига шошилди.

Шундан сўнг даҳшатли бир ходиса юз берди, уни тасвирлашга тил ожизлик қилади, чунки мажбуран бўғилиб ётган эҳтиросларвулқони инсонни тез-тез шундай бир қайғули аҳволларга солиб турадики, унинг қанақанги куч билан портлаш онларини на мусаввир ва на қаламкаш ёзувчи тасвирлай олади. Кутилмаганда ушбу елкадор ва салобатли одам оғир қадамлар билан зинадан тушиб келди, унинг юзи энди мутлақо ўзгариб кетганди, у бутунлай ҳолдан тойган ва аламдан ёнарди. Қўлларида эса бир мактуб бор эди.

– Ҳаммасини ортга қайтаринг! – деди у тиниқ овозда иш бошқарувчига. – Ҳамма одамларни орқага қайтаринг, кераги йўқ. Хотиним мени ташлаб кетибди.

Тил тортмай ўлдириши муқаррар бўлган зарба еган эр кишининг уни қизиқсиниб ўраб турган одамлар олдида бир дунё куч-қувват ва ирода билан ўзини хотиржам тутишига қойил қолса арзирди, бунинг устига сўнгги хабарни эшитиб, йиғилганларнинг ҳаммаси тўсатдан ваҳимага тушди, уялган бўлишди ва саросима билан ундан юз ўгира бошлашди. Бу одамда яна бунинг устига ҳеч кимга қарамасдан кутубхонага киришга ва унинг чироғини ўчиришга ҳам етадиган куч қолганди. Шундан кейин оғир ва баҳайбат гавданинг креслога гурсиллаб қулагани, шу кунгача бирор марта йиғламаган одамнинг йиғиси – ёввойи махлуқникидай ўкириши эшитилди.

Бу оғриқ ҳар биримизга енгил бир шарпа сингари тегиб ўтгандек бўлди. Хизматкорларнинг ҳам, бу ерга қизиқиш билан келган меҳмонларнинг бирортасини ҳам буни кўриб, киноялі кулишга ёки бирор оғиз сўз айтишга ҳадди сиғмади. Туйғуларнинг бундай изтиробли портлашини ночор томоша қилишдан уялиб, ҳаммамиз бирин-кетин жимгина ўз хонамизга кетдик. Фақат ичкарида, зим-зиё хонада ушбу шармандаликдан барбод бўлган одам энтикиб-энтикиб, хўрсиниб-хўрсиниб ёш тўкар, у мана шу чироқлари аста-секин ўчаётган, пичирпичирлар, шивир-шивирлар, минғир-минғирларга тўлиб бораётган бинода ўзи билан ўзи бутунлай ёлғиз эди.

Одатда, фақат бекорчилик билан беташвиш вакт ўтказишга ўрганиб қолган одамларнинг шундоккина кўз ўнгида бунақа кутилмаган, кишини бадном қилувчи воқеа бўлиб ўтгач, бу нарса уларни қанчалар ҳаяжонга солиб қўйишини тушунса бўлади. Лекин ўша, бизнинг даврамизда авж олиб кетган бахс-мунозаранинг одоб доирасидан чиқиб кетиши, аслини олганда ҳаётга нисбатан бир-бирига тескари бўлган қарашларнинг тортишуви учун бир баҳона бўлганди, холос. Шўрлик эр ўшанда ўзи билан ўзи овора бўлиб, жаҳл аралаш мактубни қаёккадир улоқтиради, бир хизматкор қиз ўша хатни топиб олиб ўқиб кўради ва унинг беодоблиги туфайли тез орада хатнинг мазмуни барчага аён бўладикўяди. Маълум бўлишича, Ҳенритта хоним бир ўзи эмас, балки бир ёш француз йигит (унга бўлган қизиқиш кўпчиликнинг хаёлидан тезлик билан ўча бошлаган эди) билан олдиндан тил бириктириб қочиб кетибди. Хуллас, бу ҳолни бир қарашда тушунса бўлади, яъни ушбу кичкинагина оқсуяк хоним ўзининг бадавлат, тўпори эрини башанг кийинган, чиройли бир йигитчага алмаштирган бўлиши мумкин эди. Аммо меҳмонхонада ҳаммани қизиктириб қўйган бир ҳолат мавжуд эди, яъни ўша муҳаббат фариштасини илгари на фабрикант, на унинг қизлари ва на хонимнинг ўзи кўрган экан. Бошқача айтганда, айвондаги ўша икки соатлик кечки суҳбат ва боғдаги бир соатлик кофехўрлик, ўттиз уч ёшлик покиза бир хонимнинг эри ва икки фарзандини

бир кечада ташлаб кетиши ҳамда мутлақо бир бегона, ёшгина олифта билан боши оққан томонга кетвориши учун етарли бўлгани эди. Ана шу бир кўринишидан гуноҳсифат бўлган ҳолатни столимиз атрофидагилар бир овоздан бу эски ошиқ-маъшуқларнинг айёрлигидан бошқа нарса эмас деб баҳолашди, албатта. Ҳенритта хоним ўша йигитча билан анчадан бери хуфиёна дон олишиб юрган ва ўша айёр мушук фақатгина қочиб кетишнинг сўнгги майда-чуйдаларини гаплашиб олиш учунгина бу ерга келган, холос, чунки ҳеч бир бамаъни аёл икки соатлик танишувдан сўнг бир ҳуштакка ишониб бутунлай жўнавориши мутлақо мумкин эмас, дея хулоса қилинаётганди. Мен эса ҳамсуҳбатларимга қараганда бироз бошқача фикрда бўлиб кўргим келди, бу нарса ҳатто ўзимга ҳам завқли бўлиб туюлди ва қочоқларни ҳимоя қилиб, бундай вазият бўлиши мумкин дедим. Яъни, йиллар давомида зерикарли никоҳидан кўнгли совиб юрган ҳар қандай аёл, дуч келган биринчи дадил таклифга ўзини ич-ичидан тайёрлаб юриш эҳтимоли ҳам йўқ эмас-ку. Менинг бундай мухолифатда туриб гапиришим кутилмаганда тортишувнинг баттар авжига чиқиб, барчанинг аралашувига олиб келди, бундан айниқса иккала эр-хотинлар, немис ва итальян жуфтликлари қизишиб кетишди. Улар умуман ушбу coup de fourde[1] борлигини инкор этишиб, бу нарса романтик хаёлпарастлик, пасткашлик ва ҳақорат, дея туриб олишди.

Хуллас, шўрвадан то пудинг тортилгунча давом этган қизғин тортишувнинг барча икир-чикирларини баён этишнинг қизиғи йўқ деб ўйлайман, маълумки дастурхон атрофидаги баҳсларда ҳиссиётлар жўш уриб, далиллар ҳам алғов-далғов бўлиб, кўпчилиги сийқаси чиқиб кетган гаплардан иборат бўлади. Бизнинг баҳсимиз аслида қандай қилиб бунчалар тезлик билан кескин тус олганини тушунтириш мушкул, афтидан, ҳар иккала эркак беихтиёр ўз рафиқаларини бундай енгилтаклик ва юзаки нарсалардан холис эканлигини таъкидламоқчи бўлишди,

[1] Бир кўришда муҳаббат (сўзма-сўз – яшин уриши) (*франц.*).

шекилли. Афсуски, улар менга қарши бирортаям арзигулик эътироз топиша олмадилар ва бундай фикрни фақатгина аёлларнинг кўнглини онда-сонда арзон хушомадлар билан овлаб юрган ўсмирлар айтиши мумкин дея олишди, холос. Бу эса маълум маънода менинг нафсониятимга тегиб кетди. Бунинг устига яна немис хоним ўзича донолик билан сухбатга лукма ташлади, яъни албатта бир томонда хакикий аёллар бўлса, иккинчи томонда эса енгил табиатли аёллар бўлади, унинг фикрича Ҳенритта хоним шунака енгилтабиатлардан экан, деган фикрни илгари сурди. Шунда менинг сабр косам тўлиб кетди ва, ўз навбатида, ошкора эътироз билдира бошладим. Фикрларим тахминан куйидагича бўлди, яъни аёл киши умрининг айрим онларида қандайдир хуфиёна кучлар таъсири остида ўз хоҳиш-иродасини ва ақлу ҳушини йўқотиши мумкинлиги ҳақидаги ошкора далилларни биз ўз туйғуларимиздан ва елкамизда турган шайтоннинг васвасасидан қўрқканимиз учунгина инкор этамиз. Афтидан ўша «елгилтак» аёлларга қараганда ўзларини иродали ва тарбияли қилиб кўрсатиш айримларга жуда ёкса керак. Шахсан мен ўз туйғуларига ва эҳтиросларига бўйсунган аёлларни ўз эрининг кучоғида туриб, киприк қокмай алдайдиганлардан кўра ростгўйроқ деб ўйлайман. Бечора Ҳенритта хонимни қанчалик кўп айбламоқчи бўлишса, мен, ўз навбатида, уни шунчалар меҳр билан ҳимоя қилдим (аслида буларнинг ҳаммаси ичимдаги туйғулардан анча йироқ бўлса ҳам). Ушбу мулоҳазалардан сўнг, хуллас, талабалар тилида айтганда, дастурхон шу икки эр-хотинга қолди ва улар менга қарши унчалик қовушмаган квартет бўлишиб, шундай ташланишдики, бизни кузатиб ўтирган оққўнгил даниялик қария қўлларида секундомер билан худди футбол ўйинида судьялик қилаётган сингари вақти-вақти билан столни чертиб, «Gentltmen plase»[1] деб туришга мажбур бўлди. Тортишаётган эркаклардан бири шолғомдек қизариб кетиб, уч марта ўрнидан ҳам туриб кетди ва хотинининг ёлвориши билан аранг тинчланди. Агар

[1] Жаноблар, сиздан илтимос (*инг.*).

кутилмаганда К. хоним бизнинг бу тобора кўпириб бораётган баҳсимиз тошқинига қум сепиб совитмаганда эди, бу тортишувимиз аслини олганда яна бир неча ўн дақиқалардан сўнг ҳам тугамаган бўларди.

К. хоним оппоқ сочли, жуда тарбияли, ёши улуғ инглиз хоними бўлиб, у даврамизнинг норасмий президенти эди. У ўз жойида доимо салобат билан ўтирар ва ҳаммага бирдай дўстона бош ирғар, ҳеч ким билан гаплашмас, шу билан бирга у хотиржам, синчков тингловчи бўлиб, унинг бокира нигоҳларидан нур таралиб турар ва оксуякларга хос самимий табиатида эса кишини ром қилувчи одоб ва осойишталик балқиб турарди. У гарчи ҳар бир одамга алоҳида хушмуомалалик кўрсатса-да, ҳамма билан бир хил оралиқ масофа сақлар, кўпчилик ҳолларда у боғда китоб ўқиб ўтирар, гоҳида пианино чалар, уни камдан-кам давраларда ёки баҳсларда кўриш мумкин эди. У кўзга ташланмаса-да, лекин ҳаммамизга нисбатан ғалати бир ҳукмга эгалиги сезилиб турарди. Чунки мана ҳозир ҳам у баҳсимизга қўшилиши биланоқ, биз ҳаддан ортиқ бақир-чақир қилганимизни, ўзимизни тута олмаганимизни сезиб қолиб, кўнглимизда қандайдир ийманиш ҳисси пайдо бўлди.

Немис жаноб қизишиб ўрнидан туриб кетиб, рафиқасининг гапи билан қайтиб жойига ўтиргач, орага ноқулай жимлик тушди. Бундан фойдаланган К. хоним баҳсга аралашди. У бироз ийманганидек мовий шаҳло кўзларини кўтарди ва ҳиёл тараддудланиб менга қаради, сўнг мавзунинг асл моҳиятини ҳаёлида тиклаб олди шекилли, деди.

– Демак, сизнинг фикрингизча, агар мен сизни тўғри тушунган бўлсам, яъни Ҳенритта хоним, яъни тасодифий саргузаштга берилиб кетган бир аёл гуноҳкор эмас, яъни шундай вазиятлар борки, бир соат олдин бу нарсани мутлақо бўлиши мумкин эмас деб ўйлаб турган аёл, агар ўшандай вазиятга тушиб қолса, ўзини умуман ҳеч нарсага жавобгар деб ўйламаслиги ҳам мумкин, тўғрими?

– Мен айнан ана шуни айтмоқчи эдим, ҳурматли хоним.

– Бу билан, окибатда ҳар қандай ахлоқий меъёр ўз мазмунини бутунлай йўқотади ва урф-одатларнинг ҳар қандай турдаги бузилиши эса ҳақ деб топилади. Агар сиз чиндан ҳам шундай деб ўйласангиз, унда французлар айтадиган crime passionnel[1] жиноят ҳисобланмайди, у ҳолда давлатдаги суд идораларининг нима кераги бор? Тўғри, бу виждонсизликка киради, аммо сиз ўзингиз соф виждон билан ўйлаб кўрингчи, – деди у жилмайганча ва қўшимча қилди, – ахир ҳар бир жиноятда эҳтирос топса бўлади, демак, ана шу эҳтирос туфайли уни кечириш мумкин экан-да.

Унинг гапларидаги зукколик ва бироз жўшқинлик оҳанги мени бутунлай тўлқинлантириб юборди ва беихтиёр ундаги доноликни эътиборга олган тарзда мен ярим ҳазил, ярим жиддий қилиб жавоб бердим:

– Давлат суди албатта бундай нарсаларни менга караганда жуда қаттиқ қоралайди, ҳиссиётларга берилмасдан умумий қоидалар ва муносабатларни ушлаб туриш ахир унинг бурчи ҳисобланади, бундайларни кечириш ўрнига у айблашга мажбур. Лекин мен, оддий бир инсон сифатида ўз ихтиёрим билан прокурорнинг ўрнини эгаллаб олишим шарт эмас деб ўйлайман. Мен адвокат бўлишни афзал кўраман. Шахсан менга одамларни суд қилгандан кўра, уларни тушуниш кўпроқ қувонч бахш этади.

К. хоним ўзининг тиниқ ва мовий кўзларини менга тикканча, бир қанча вақт туриб қолди. У гапларимни тушунмадимикин дея хавотирландим ва айтганларимни яна бир бор инглиз тилида такрорлашга тайёрлана бошладим. Аммо, у ғалати бир жиддийлик билан, гўё имтиҳон қилаётгандай савол беришда давом этди.

– Бир аёл ўз эрини ва икки фарзандини ташлаб, кандайдир бир бегона эркакка илашиб кетворса, бунинг устига ҳали бу одам унинг муҳаббатини қадрлай оладими-йўқми, мутлақо номаълум бўлса, сиз буни жирканч ёки шарманда ҳолат деб ўйламайсизми? Сиз чиндан ҳам аёл кишининг шундай ўткинчи ҳаваси ва

[1] Эҳтиросларнинг таъсирида содир этилган жиноят (*франц.*).

беғамлигини кечира олармидингиз, бунинг устига у ун-чалик ёш ҳам бўлмаса, бунинг ўрнига ҳеч бўлмаганда болалари ҳаққи, уларнинг тарбияси билан шуғулланса ва ўзини шунга муносиб тутса бўлмасмиди?

– Яна қайтариб айтаман, ҳурматли хоним, – дедим мен, – бу ҳолатни мен суд қилишдан, ҳукм чиқаришдан бош тортаман. Сизга ростини айтадиган бўлсам, мен бироз ошириб юбордим, аслида шўрлик Ҳенритта хо-ним албатта ҳавас қилгулик қаҳрамон эмас, уни ҳатто бир сатанг жувон ёки саргузаштлар ишқивози ҳам деб бўлмайди. Билишимча, у баодоб ва ожиза бир аёл, қолаверса, унга маълум маънода ҳурмат билан ҳам қарайман, чунки у дадиллик билан ўз қалбига қулоқ солган, аммо ундан ҳам кўпроқ, менинг бу аёлга раҳмим келади, чунки у эртага ёки шу бугуннинг ўзидаёқ ўта бахтсиз бўлиб қолиши мумкин. Албатта, у аҳмоқона ва ўта шошқалоқлик билан иш тутган, лекин бу ҳеч қандай пасткашлик ёки шармандалик эмас. Шунинг учун ҳам ҳеч қачон бу бечора ва шўрпешона аёлни қоралашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ деб ўйлайман.

– Сиз ўзингиз, сиз ўзингиз унга ҳалиям аввалгидек ҳурмат ва эътибор билан қарайверасизми? Сизнингча, ўтган куни сиз билан кўришган одобли, оилали аёл ва кечагина ғирт бегона бир одам билан қочиб кетган аёл ўртасида бирортаям фарқ ёки чегара йўқми?

– Мутлақо йўқ, бир чимдим ҳам, ҳатто, бир мисқол ҳам фарқ йўқ.

– It that so?[1] – деди у беихтиёр инглиз тилида.

Афтидан, барча айтилган гаплар уни қандайдир тараддудга солиб қўйгандек эди. Бирпас ўйланиб тургач, у менга ўша қатъий нигоҳларини қадаганча яна бир бор сўради.

– Хўп майли, агар сиз эрта бир куни, айтайлик Ниц-цада Ҳенритта хонимни ўша йигитча билан қўл ушла-шиб юрганида учратиб қолдингиз дейлик, шунда ҳам сиз у билан саломлашган бўлармидингиз?

– Албатта.

---

[1] Шунақамикин? (*инг.*)

– Гаплашган ҳам бўлармидингиз?

– Албатта.

– Агар сиз, – яъни сиз агар уйланган бўлганингизда, шу аёлни ҳеч нарса бўлмагандек ўз рафиқангиз билан таништирган бўлармидингиз?

– Албатта.

– Would you really?[1] – деди у яна инглиз тилида ва умуман ишонгиси келмасдан саросима ичида.

– Surely I would[2], – дея жавоб бердим мен ҳам беихтиёр инглиз тилида.

К. хоним жим бўлиб қолди. Афтидан у ҳамон ниманидир ўйлаб асабийлашарди. Тўсатдан у гўё ўзининг дадиллигидан ҳайрон қолгандек, менга қаради ва деди:

– I don't knou, if I would. Perhaps I might do it also.[3] Сўнгра у яна ўша хотиржамлик билан, яъни фақат инглизларга хос усталик билан ҳеч кимни ранжитмасдан суҳбатни шу ерда чала қолдирди-ю, ўрнидан қўзғалди ва менга дўстона қўл чўзди. Бунинг таъсирида даврамизда яна тинчлик тиклангандек бўлди, ҳаммамиз ич-ичимизда ундан миннатдор эдик, чунки сал бўлмаса ҳаммамиз бир-биримизга душман бўлишимизга оз қолганди-да. Охирида ҳаммамиз бир-биримизга алоҳида ҳурмат билан таъзим қилганча хайрлашдик, даврадаги хавфли бўрон ортга чекиниб, унинг ўрнини яна енгилгина ҳазил-мутойиба эгаллади ва вазиятни юмшатиб юборди.

Гарчи тортишувимиз ўшанда рицарона оҳангда тинчгина тугагандек кўринса-да, мен ва рақибларим ўртасида кандайдир бегоналик ҳамда кек сақланиб қолганди. Немис эр-хотинлар мендан ўзларини узоқроқ олиб юришар, итальян жуфтлиги эса кейинги кунларда мени кўришлари билан атайлаб, «cara signora Henrietta[4]» ҳақида бирор хабар эшитдингизми, дея мени сўроққа

---

[1] Рост гапираяпсизми? (*инг л.*)

[2] Албатта, рост (*инг л.*).

[3] Билмадим, мен нима қилардим. Балки мен ҳам шундай қилармидим / (*инг л.*).

[4] Ҳурматли синьора Ҳенритта (*ит ал.*).

тутишарди. Хуллас, столимиз атрофидаги холис ва илиқ муносабатлар шакли бузилиб, унинг қайта тикланиши даргумон эди. К. хонимнинг менга кўрсатаётган алоҳида дўстона муносабати натижасида эса рақибларимнинг совуққон истеҳзолари янада кўпроқ кўзга ташлана бошлади. Одатда ўзини бошқалардан четда тутадиган ва тамадди чоғида ҳам даврадагилардан ҳеч ким билан гаплашмайдиган аёл, энди боғда мени учратиб қоладиган бўлса, ҳар сафар гапга тортадиган бўлди, гарчи, таъкидлаш жоизки, унинг инсон шахсий ҳаёти ҳақида ўзига хос одоб билан сўзлашини тинглашнинг ўзи менга алоҳида ҳузур бағишларди. Очиғини айтадиган бўлсам, у энди мени қидириб юрар ва кичкина бир имкон топилди дегунча сухбат бошлашга интиларди, агар у оқ сочли нуроний бир хоним бўлмаганда эди, хаёлимга қандайдир бемаъни фикрлар ҳам келган бўларди. Нима ҳақида гаплашишимиздан қатъи назар, суҳбатимиз ҳар сафар ҳеч адашмай яна шу мавзуга қайтар, гап айланиб яна Ҳенритта хонимга тақаларди. Хаёлимда, Ҳенритта хонимнинг ўз бурчини унутиб, эҳтиросларини жиловлай олмаганликда ва масъулиятсизликда айблаш унга ғалати бир ҳузур бағишлайдиганга ўхшарди. Лекин шу билан бирга, менинг қатъийлик билан ўша хушмуомала ва оққўнгил Ҳенритта хоним томонида қолганим ва унга бўлган ҳурматимни ўзгартириб бўлмаслиги уни кувонтираётганга ўхшаб кўринарди. У ҳар сафар суҳбат мавзусини шу томонга бурар, охир-оқибат мен бунақа ғалати ва телбаларча қайсарликнинг сабаби нимада эканлигини ҳам ортиқ тушунмай қолгандим.

Хуллас, бу суҳбатлар унга нима сабабдан бунчалар муҳим эканлиги ҳақида бирор сўз демасдан юриб, орадан бир неча кун, беш ёки олти кунлар ўтиб кетди. Масала айнан шундай эканлигига сайрларимиздан бирида тўла ишонч ҳосил қилдим. Мен унга бу ердаги дам олиш вақтим тугаётганини ва эртадан кейин жўнаб кетишни режалаштираётганимни маълум қилдим. Бу хабарни эшитиб, унинг одатда доим хотиржам кўринадиган чеҳрасида ғалати бир асабийлик ифодаси пайдо бўлди ва уммондек мовий кўзларига булут соя ташлаб ўтгандек эди:

– Минг афсус! Ҳали сизга айтмоқчи бўлган анчагина гапларим бор эди.

Шу лаҳзадан бошлаб у кўнглида мажбуран сақлаб келган, ўзи инкор этган, фош бўлишини истамаган паришонхотирлик ва саросима ошкор бўлгандек эди. Охирокибат ушбу ички қаршиликни унинг ўзи бузишга қарор қилганга ўхшарди, чунки орага тушган бу кутилмаган жимликдан сўнг у бироз ийманиб менга кўнглини очди:

– Қарасам, сизга айтмоқчи бўлганларимнинг ҳаммасини очиқ тушунтира олмайман. Яхшиси мен сизга ҳаммасини ёзиб юбораман.

Сўнг у одатдан ташқари илдам қадамлар билан мехмонхона томонга юрди.

Дарҳақиқат, кечкурун овқатдан бироз олдин хонамда унинг ҳафсала билан дона-дона қилиб битилган мактубини топдим. Умуман ёшлигимда мен ёзма ҳужжатларга унчалик жиддий эътибор бермаганман, шунинг учун ҳам ҳозир ўша мактубни сўзма-сўз ҳикоя қила олмайман, мен фақат унинг қиска мазмунини баён қилишим мумкин. Унинг ёзишича, у менга ўз хаётидан бир воқеани сўзлаб бермоқчи экан, бу нарса унинг ҳозирги ҳаёти билан боғлиқ бўлмай, анча илгари юз бергани, менинг эртадан кейин жўнаб кетишим эса, йигирма йилдан кўпроқ вақтдан буён уни азоблаб келаётган, кўнглига тинчлик бермаётган ўша воқеани айтиб бериш масаласини анча енгиллаштирганини маълум қилганди. Агар мен шундай бир сухбатни хиралик деб ўйламайдиган бўлсам, унинг учун бир соат вақт ажратишимни сўраганди.

Сизга фақат мазмунини баён қилиб берган ушбу мактуб мени ўта қизиқтириб қўйганди, унинг инглиз тилида ёзилганининг ўзи ҳам ундаги ўта аниқлик ва қатъийликни кўрсатиб турарди. Ҳар ҳолда жавоб ёзиш мен учун унчалик осон бўлмади, жавоб ёзаман деб нақ учта қораламани йиртиб ташлашимга тўғри келди:

«Билдираётган ишончингизни ўзим учун шараф деб биламан ва сўраганингиздек самимий талабингизга лойиқ бўлишга сўз бераман. Албатта кўнглингиз истаганидан ортиқчасини айтишингизни талаб қила олмасамда, аммо нимаики сўзлайдиган бўлсангиз барчасини

мутлақо самимий деб биламан. Мендан кўнглингиз тўқ бўлсин, ишончингиз мен учун улкан шараф».

Мактуб шу куни кечқурун унинг хонасига жўнади, эртаси эрталаб эса мен жавоб хати олдим: «Сиз бутунлай ҳақсиз, тўлиқ ҳақиқат олдида яримтаси ҳар доим қадрсиз бўлади. Мен ўз виждоним олдида ҳам, сизнинг олдингизда хам ҳеч нарсани яширмасликка бор иродам билан чин дилдан ҳаракат қиламан. Кечки таомдан сўнг менинг хонамга келинг, олтмиш етти ёшим билан бу нарсани нотўғри тушунишларидан чўчимайман. Чунки боғда ёки одамлар олдида гапира олмайман. Бундай қарорга келишнинг ўзи мен учун қанчалар осон бўлмаганини тушунишингизга умид қиламан».

Биз кундузи тушлик чоғида хам кўришдик, лекин умумий ва арзимас нарсалар ҳақида бироз фикр алмашган бўлдик. Аммо боғда қаршимдан чиқиб қолган чоғда у бироз саросима ичида мендан ўзини олиб қочди ва бу оппоқ сочли нуроний аёлнинг қиз болалардек қарағайлар тўла хиёбон томонга қочиб кетиши менга ғалати таъсир қилди.

Кечқурун келишилган вақтда мен унинг эшигини тақиллатдим, эшик дарҳол очилди. Хона ғира-шира ёритилган бўлиб, стол устидаги китоб ўқиш учун мўлжалланган ягона чироқ қоронғу хонага сарғиш хира ёғду сочиб турарди. К. хоним мени ҳеч қандай ийманишсиз, хотиржам кутиб олди ва креслога таклиф қилди, ўзи эса қаршимдан жой олди. Ушбу ҳаракатларнинг ҳар бирини у рухан аввалдан машқ қилганини сезиб турардим, аммо кутилмаганда ўртага жимлик чўкди, бу унинг хоҳишидан ташқари бир сукут эди, афтидан, бу муҳим қарор олдидан чўккан жимлик эди, сукут борган сари чўзилиб борар, бирорта сўз билан уни бузишга ҳаддим сиғмас, чунки бу ерда кучли бир ирода кучли бир қаршилик билан курашаётганини сезиб турардим. Биз ўтирган хонанинг тагидаги қаватдан онда-сонда қандайдир вальснинг бўғиқ овози эшитилиб турарди, мен ўртадаги жимликнинг юкидан бироз чалғиш учун куйни эшитишга уриниб кўрдим. Хоним ҳам афтидан ушбу жимликнинг нотабиий эканлигини

англади шекилли, тўсатдан ўзини ўнглаб олди ва гапиришга тушди:

– Фақат ана шу биринчи сўзни айтиш жуда қийин. Мутлақо ошкора ва ростгўй бўлиш учун икки кундан буён ўзимни тайёрлагандим ва буни уддалашга умид қиламан. Афтидан, сиз ҳали тасаввур ҳам қила олмайсиз, мен ҳозир сизга, яъни бир бегона одамга сўзламоқчи бўлган нарсалар, ишонасизми, ҳали бирорта кун ёки бирорта соат йўқки, мен ана шу воқеа ҳақида ўйламасдан ўтказган бўлсам. Бир қари кампирга ишонишингизни истардим, одам умридаги биргина нуқтага, биттагина кунга бутун ҳаётини боғлаганча яшаши қанчалар оғир. Чунки сизга ҳикоя қилмоқчи бўлган воқеа, олтмиш етти йил оралиғидаги қисқагина бир вақтда, яъни бор-йўғи йигирма тўрт соат ичида юз берганди, мен ўзимга-ўзим тез-тез такрорлайман, одам қайсидир лаҳзаларда ақл бовар қилмас нарсаларни қилиб қўйиши мумкин. Аммо одам ўша биз соддагина сўз билан айтадиган виждон деган нарсадан кутула олмас экан. Ўша чоғда, яъни сиз Ҳенритта хонимнинг аҳволи ҳақида жон куйдириб гапираётганингизни эшитган чоғимда, агар ҳаётимдаги ўша ягона кун ҳақида бирорта бегона одамга бемалол сўзлаб бера олсам, ушбу бемаъни ҳаёллар, ўтмиш хотиралари, тинимсиз ўзимга-ўзим арз қилишлар тугаган бўлармиди, деган қарорга келдим. Агар мен протестант бўлмасдан католик бўлганимда эди, аллақачон черковдаги руҳонийга дардимни айтиб кутулган бўлардим, афсуски бизга бундай йўл билан таскин топиш тақиқланган. Ва ниҳоят, бугун сизга ичимдагиларнинг ҳаммасини сўзлаб бериб, ўзимни бутунлай халос этишга уриниб кўрмоқчи бўлдим. Буларнинг бариси жуда ғалати эканлигини яхши биламан, аммо сиз кўнглингизга оғир олмасдан таклифимга рози бўлганингиз учун миннатдорчилик билдираман.

Хуллас, юқорида айтганимдек, сизга ҳаётимдаги бор-йўғи биттагина кун ҳақида сўзлаб бермоқчиман, қолганлари эса, менимча, аҳамиятсиз ва ҳар қандай одам учун умуман зерикарли деб ўйлайман. Қирқ икки ёшимгача бўлган ҳаётим одатдаги меъёрлардан бир қадам ҳам оғишмаган. Ота-онам Шотландиядаги бадавлат маҳаллий

лордлардан бўлиб, биз катта-катта заводлар ва ижара ерларга эгалик қилиб, маҳаллий одатларга кўра йилнинг асосий қисмини ўзимизнинг ерларимизда оқсуяклардек беташвиш ўтказардик, қишда эса Лондонда яшардик. Ўн саккиз ёшга кирганимда бир даврада эрим билан танишдим, у машҳур Р. оиласидан бўлиб, Ҳиндистонда ўн йил ҳарбий хизматда бўлганди. Биз тезда турмуш курдик ва ўз даврамизга мос тарзда беташвиш ҳаёт кечириб яшай бошладик, уч ой Лондонда яшасак, уч ой ўз ерларимизда, колган вақтимизни мехмонхонама-мехмонхона юриб Италия, Испания ва Францияда ўтказардик. Никоҳимизга гард ҳам юқмаганди, иккита ўғлимиз бўлиб, улар ҳозир аллақачон улғайиб кетишган. Қирқ ёшга кирганимда, тўсатдан эрим вафот этди. У ўша тропик ўлкалардан жигар касалини орттириб келганди, мен уни оғир кечган ўша икки ҳафта ичида қўлдан бой бердим. У пайтда катта ўғлим ҳарбий хизматда бўлиб, кичкинаси эса коллежда ўқирди. Шундай қилиб юқори табақанинг даврасига ўрганиб колган мендек бир аёл энди кечалари бутунлай бўшлиққа ва ёлғизликка маҳкум бўлиб колдим, бу даҳшатли азоб эди. Уйдаги ҳар бир нарса менга севимли эримнинг вафотини эслатар, ҳамма кетгач бўм-бўш бўлиб колган ва у ерда ҳатто бир кун ортиқча колишнинг ҳам иложи йўкка ўхшаб кўринарди. Хуллас, шундай қилиб ўғилларим ҳали уйланмаганлиги учун кейинги йилларни саёҳатларда ўтказишга қарор қилдим.

Аслини олганда ўша лаҳзадан бошлаб мен ўз ҳаётимни бутунлай мазмунсиз ва бехуда деб қарай бошлагандим. Йигирма уч йил давомида ҳар бир лаҳза, ҳар бир ҳаёлни мен билан биргаликда кечирган одам энди вафот этган, болаларимга эса энди менинг керагим йўқдек эди, ўзимдаги қайғулар ва хафахонлик билан уларнинг ёшлигини заҳарлагим келмас, ўзимни ўнглаш учун эса бирор нарса қилишни истамасдим. Бошида мен Парижга кўчиб ўтдим ва зериккан чоғларимда у ердаги дўконлар ва музейларни томоша қилдим, аммо бутун шаҳар ва атрофимдаги нарсалар ҳаммаси менга бегона эди, одамлардан ўзимни олиб қочардим, чунки улар менинг мотам кўйлагимни кўриб, ачиниш билан муомала қилишларини

кўтара олмасдим. Қандай қилиб шунча ойларни ҳеч нарсага эътибор бермасдан ўтказганимни ҳам ва бу орада айтарлик бирор арзигулик ҳол юз берганини ҳам эслолмайман, аммо фақат бир нарсани – тезроқ ўлиб кетишни истардим, аммо сўнгги кунга тезроқ етиш учун на мадорим ва на иродам етарди.

Мотамда юрганимнинг иккинчи йили, яъни ҳаётимнинг қирқ иккинчи йили март ойларига келиб, доимий қочиб юришлар оқибатида мен учун вақтнинг қадри йўқолган ва азобларга кўника бошлаган кунларнинг сўнггида бошим гангиб Монте Карлога бориб қолдим. Ростини айтадиган бўлсам, мен зерикиб кетганимдан, кўнглимдаги изтиробларга малҳам топиш, кўнглимдаги бўшлиқни тўлдириш учун арзимас бўлса-да, бирор нарса топиш ниятида бу ерга келгандим. Кўнглимдаги туйғулар қанчалик сўниб боргани сари, ҳаёт ғилдираги тезроқ айланадиган жойларга кўпроқ боргим келар, ҳақиқатан ҳам кўнгли бўм-бўш бир инсон учун бошқаларнинг изтиробларини ташқаридан туриб кузатиш худди театр ёки мусиқа каби унинг асабларига мадад беради.

Шунинг учун ҳам мен тез-тез казиноларга кириб турардим. Бошқаларнинг юзида қувонч учқунлари яшнаб кетиши, яна бирпасдан сўнг эса ҳафсаласи пир бўлишини томоша қилиш менга завқ бағишлар ва бу нарсалар мени азоблаётган ғам-ғуссаларни қисман бўлса-да, тарқатгандек бўларди. Бунинг устига эрим ҳам муккасидан кетмаган бўлса-да, вақт топиб тез-тез казиноларга киришни хуш кўрарди, мен эса ўзим билмаган ҳолда унга бўлган хурматим туфайли унинг одатларига тақлид қилишда давом этардим. Менинг қолган ҳаётимни бир қанча йиллар давомида издан чиқариб юборган ва ҳамма ўйинлардан кўра жозибалироқ кечган ўша йигирма тўрт соат ана шу ерда бошланди.

Ўша куни мен қариндошларимиздан бири герцогиня М. билан биргаликда тушлик қилдим, кечки меҳмондорчиликдан сўнг ҳали толиқмаганимни ва тез орада ухлай олмаслигимни англадим. Хуллас, шунчаки казинога кирдим, чунки ўзим ўйнамасдим, шу сабабдан столлар оралаб юриб, тўда-тўда бўлишиб ўйнаётган одамларни

ўзига хос алоҳида бир усул ёрдамида кузата бошладим. Алоҳида усул деганимки, яъни бир куни раҳматли эримга мен тинмай бир хил ўйинчиларни, уларнинг бир хил башараларини, юришдан олдин узоқ ўйлаб ўтирадиган афти буришган кампирлар, олғир устаси фаранглар ва карта ўйини ҳаваскорлари, умуман шунга ўхшаш шубҳали давраларни кўраверишдан безор бўлдим, зерикиб кетдим, деб арз қилган чоғимда, у менга бир кузатиш усулини ўргатганди. Ўзингиз биласиз-ку, бемаъни романларда бундай давра аҳлини Европа аристократлари ва fleur d'élégance[1], дея аташиб, жимжимадор қилиб тасвирлашсада, аслини олганда уларни ҳавас қиладиган даражада романтик деб бўлмайди. Бундан ташқари, йигирма йил олдинги казинода ҳақиқий пул айланар, шиқирлаган сўлкавойлару Наполеон тилло тангалари жаранглар, беш франклик пуллар ўйналар ва у ер ҳозиргидан кўра юз баробар кўпроқ одамларни жалб этарди. Ҳозир эса янги қурилган ва модага кирган ҳашаматли қиморхоналарда тутуриқсиз туристлар ўз пулларини қоғоз жетонга айлантиришиб, эснаганча ўйинга тикадилар. Мен ўша вақтдаёқ бир хил кўринадиган бефарқ башараларни зерикарли деб билардим. Хуллас, ўша пайтларда эрим ўзи хиромантия билан қизиққани учун менга ўзига хос қўл ҳаракатларини кузатиш усулини ўргатган эди. Яъни, бу нарса мутлақо бошқа турдаги томоша бўлиб, аслини олганда одамларни шунчаки кузатишдан кўра қизиқарлироқ, ҳаяжонлироқ ва жозибалироқ эди. Аниқроғи, бунда умуман ҳеч кимнинг юзига қаралмайди, фақат столнинг тўртбурчак юзини ва у ердаги одамларнинг қўлларини, фақат қўлларнинг ўзига хос ҳаракатларини кузатасиз. Билмадим, сиз бирор марта ўйин столининг фақатгина яшил мато қопланган юзини кузатганмисиз, йўқми, у ерда, ўртада сокка худди маст одамдай у сондан-бу сонга сакрайди, яшил тўртбурчак ичидаги катаклар худди қалин қилиб дон сепилгандек шиқирлаган қоғоз пуллар, кумуш ва тилло тангалар билан қопланади, кейин крупье[2] уни таёқчаси билан

---

[1] Нафосат гултожи (*франц.*).

[2] Croupier – казинода ўйин бошқарувчи хизматчи (*франц.*).

бир уринишда ҳосил йиққандек супуриб олади ёки омади чопган ғолибга бир қисмини суриб қўяди. Ана шундай тарзда қаралса, бу ерда фақатгина қўллар тиним билмай ҳаракат қиладилар. Яшил стол атрофини ҳам қўллар ўраб олишади, жуда кўпдан-кўп қўллар, оқ-сариқ, чаққон, сергак қўллар, улар барчаси турли енглар орасидан гўё ўз инларидан қарагандай мўралаб пойлаб туришади, ҳар бири ташланишга шай турган йиртқич, ҳар бири алоҳида рангда ва шаклда, бирлари ғирт яйдоқ, бирларига узукдан юган тақилган, бирларига эса жаранглаган занжирлар осилган, бирлари ёввойи ҳайвондек жунлари ҳурпайган, бирлари илонбаликдек шилимшиқ, лекин барчаси чексиз бетоқатлик сабаб ўта асабий ва ҳушёр турадилар. Ҳар сафар бу ер менга беихтиёр отчопарни эслатади, қўллар худди барвақт югуриб кетмасин дея машаққат билан тутиб турилган, қонлари қайнаган айғирлардек типирчилашар, талпинишар, сергакланишарди. Ҳамма нарсани қўллардан, яъни уларнинг қандай қимирлашига, кутиб туришига қараб билиб олса бўлади: тамагирни чанг солишига қараб, бойлигини совурувчи чайқамани пала-партиш қилиқларидан, тадбиркорни хотиржам қўллардан, чорасизни титраган бармоқлардан, пулни чангаллаши чоғида ҳам юзлаб характерлар бир лаҳзадаёқ ўзларини фош қилишади, кафтлар ғижимланади ёки асабий тугилади, ёки барабан айланаётган чоғда ҳолдан тойиб кафтларига таянадилар. Одам ўйин чоғида ўзини фош қилиши бор ҳақиқат, лекин мен ўйин чоғида одамнинг ўз қўллари унинг дилидаги ҳамма нарсани янада кўпроқ фош этишини жуда яхши биламан. Шунинг учун ҳам деярли барча қиморбозлар юзидаги ўзгаришларни назорат қилишни тезда ўрганиб олишади, кўйлак ёқалари устидаги башаралар ҳар доим совуққон impassibilité[1] билан ниқобланиб юрадилар – улар оғизлари атрофидаги ажинларни тарқатадилар, саросималарини қисилган тишлари остига яширадилар, кўзларидаги безовталикни бекитадилар, юзларидаги асабий ажинларни атайлаб текислашиб, ўзларини хушмуомала ва хотиржам қилиб

[1] Эхтиросизлик (*франц.*).

кўрсатадилар. Бутун диккати ташқи кўринишини эпақага келтириш учун банд бўлган айни чоғда, улар қўлларини ёддан чиқариб қўядилар ва шундай одамлар борлигини, улар фақат қўлларни кузатишини, яъни жилмайиб турган лаблар, ясама нигоҳлар нимани яшираётганини қўллар фош этаётганини ҳамда улар орқали ҳаммасини билиб олишлари мумкинлигини унутишади. Бу қўллар ўз ҳаракатлари билан ҳатто энг катта сирларни ҳам ҳеч иккиланмай фош этадилар. Чунки шундай бир лаҳза келадики, ундан қочишнинг иложи бўлмайди, бундай пайтда бор куч ва ирода билан ушлаб турилган, қимирламаётган бармоқлар одобли бўлиб жим турганларини унутадиларда, ҳаммасини ошкор этиб қўядилар, яъни рулетканинг соққаси қайсидир бир миттигина катакка бориб тушганда ва танланган рақам эълон қилиниши билан, айнан ана шу лаҳзада юзлаб, балки беш юзлаб қўлларнинг ҳар бири беихтиёр бошқаларига мутлақо ўхшамаган, фақат ўзигагина хос бўлган инстинктив ҳаракат қилади. Эримнинг ишқибозлиги туфайли ана шу қўллар аренасини томоша қилишнинг махсус усулини жуда яхши ўрганиб олгандим. Бу нарсани мен каби ўрганиб олган одам бу ерда ҳар сафар бошқа-бошқа ҳаракатлар, бошқа-бошқа темпераментларни кашф этиш ҳатто театр ёки мусиқадан ҳам жилвакорроқ эканлигини яхши билади. Қўлларнинг неча минглаб турдаги ўйинлари ва нағмалари борлигини тасвирлашга тил ҳам ожизлик қилади, хусусан, қийшайган панжали жун босган йирткичлар, тилло тангаларни чангаллаётган ўргимчаксифат панжалар, пулга тегишга ҳадди сиғмайдиган, титраган, рангсиз тирноқли, ўзини ўнглай олмайдиган қўллар, эҳ-ҳе улар саховатли ва калта, қўпол ва ҳадиксираган, муғамбир ва шу билан бирга журъатсиз, аммо-лекин ҳар бири ҳар турда намоён бўлади, чунки тўрт-бешта казино хизматчиларникини ҳисобга олмаганда, ушбу қўлларнинг ҳар бир жуфтлиги алоҳида яшаш тарзига эгадир. Хизматчиларники эса худди механизмларга ўхшайди, улар асабий титровчи панжалардан фарқли бўлиб, гўё ҳисоб машинасининг пўлат панжалари сингари аниқ ва совуққон ишлайдилар. Лекин мана шу сезгир қўллар ҳам ўзларининг олғир ва эҳтиросли би-

родарлари орасида ўзгача бир кўриниш кашф этадилар, айтмоқчиманки, улар тўлқинланиб турган, ҳаяжонга тўла одамлар тўдаси ўртасида турган махсус униформадаги полициячиларга ўхшайдилар. Бунинг устига, кузата туриб ўзинг ҳам айримларига қизиқиб қоласан, орадан бир неча кун ўтиб айримларининг одатларини, қизиқишларини олдиндан билиб оласан, мен масалан, бир-икки кун ўтгач уларнинг орасидан ўзимга танишларини ажратиб олиб, уларни худди одамлардай ёқадиган ва ёқмайдиганларга бўлиб чиқардим, айримлари шу даражада беҳаё, очкўз ва жирканч эдиларки, мен худди бир уятли нарсадан қочгандай улардан нигоҳимни олиб қочардим. Ҳар бир янги кўл мен учун бир катта воқеа бўлиб, уни қизиқиб кузатардим, кўп ҳолларда мен, ҳатто, унинг эгасининг юзига қарашни ҳам унутиб кўярдим, қараганимда ҳам оқ ёқа билан бўғиб қўйилган, смокинг, кўйлак ёки жимжимадор нимча тепасида қимирламайдиган қилиб кўндириб кўйилган расмий никобни кўрардим.

Ўша куни кечқурун залга кириб келганимда иккита стол одам билан тўла эди, мен уларнинг ёнидан ўтиб, учинчи столга яқинлашдим ва бир неча тилла танга олиб эндигина тайёрланаётган ҳам эдимки, ғалати бир шовқин эшитдим. Даврага ўлик сукунат чўккан, одатда бундай саросимали жимлик соққа икки рақамдан бирига тушай деб турган чоғда юз беради, ана шундай жимлик ичидан кутилмаганда шундоккина рўпарамдан, қасирқусур этган ғалати овоз келар, гўё кимдир суякларни синдираётганга ўхшарди. Беихтиёр рўпарамга қарадим. Қаршимдагини кўриб, ростини айтсам қўркиб кетдим, кўз ўнгимда иккита кўл турарди, мен уларни илгари ҳечам кўрмагандим, битта ўнг кўл ва битта чап кўл, иккаласи ҳам талашаётган итлардек бир-бирига чирмашиб олган ва шундай куч билан бир-бирини тортқилар, ғижимлар, эзғилардики, бундан бармоқларнинг бўғинлари қисирлаб кетарди, гўё тош қотган ёнғоқнинг синишига ўхшаш қурук қисирлаган овоз чиқарди. Бу кўллар ўта ноёб, гўзал кўллар эди, ғайриоддий узун ва ўзгача нафис бўлиб, мускуллар билан ўралган, оппоқ, тирноқларининг учи ёйсимон, рангпар садаф куракчани

эслатарди. Уларни мен бутун кеча давомида кузатдим, ҳа, маҳлиё бўлиб қолдим, улар ўта ғайриоддий ва ўзига хос ягона қўллар эди, аммо улардаги эҳтирос, саросимали ифодалар, бир-бирини ғижимлаб чангаллашлари ва ҳадиксираб ажралишлар борган сари мени қўрқувга сола бошлади. Бу ерда ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган одам турганини, у ўзидаги эҳтирослардан ёниб кетмаслик учун уларнинг ҳаммасини бармоқлари учига жамлаб олганини дарҳол англадим. Мана ҳозир, мана шу лаҳзада, сокка куруккина такирлаган овоз билан бориб катакчага тушганда, крупье рақамни эълон қилган чоғда... ана шу лаҳзада ҳар иккала қўл кутилмаганда бир-биридан ажралди-ю, худди бир ўқ билан отилган икки жонзотдек шилқ этиб йиқилди. Улар ҳолдан тойиб эмас, балки худди ҳалок бўлган каби йиқилишди, йиқилаётиб уларда шундай бир ҳолсизлик, умидсизлик, бир лаҳзада тамом бўлганлик ифодаси бор эдики, мен буни сўз билан тасвирлаб бера олмайман. Мен ҳали шу пайтгача ва ундан кейин ҳам, ҳеч қачон бунчалар ифодали сўзлайдиган қўлларни учратмадим, улардаги ҳар бир мушак сўзлар, ҳар бир ҳужайрадан эҳтиросларотилиб турарди. Бир лаҳза ичида иккаласи ҳам яшил стол устида тўлқинлар қирғоққа улоқтириб ташлаган медузалардек яксон ва бежон бўлиб қолишди. Сўнг улардан бири, яъни ўнг қўл аста-секин минг бир машаққат билан бармоқлари учидан бошлаб қайта жонлана бошлади, у титрар, сесканар, ғимирлар, чайқалар, айланарди ва тўсатдан бош бармоқ билан кўрсаткич бармоқ ўртасида тутиб турилган жетонни гўё митти ғилдиракдек саросима ичида айлантира бошлашди. Сўнг кутилмаганда у ёнига тисарилди, худди қоплондек тўлғониб олға сакради ва юз франкли жетонни қора майдонча ўртасига ташлади ва шу заҳотиёқ, гўё бир хавфни сезгандек безовталик билан тинчгина уйқусираб турган чап қўлнинг биқинига тиқилди, у қаддини ростлаб, суйкаланганча, жетон отилганда сесканиб тушган биродарининг пинжига суқилди, энди иккаласи ҳам қалтираганча бир-бирига тирмашиб ётишар, гўё аёзда колган ит тишларини такирлатгандек улар бармоқларини жимгина тақиллатганча стол че-

тида пойлашарди. Йўқ, мен хали хеч качон бунчалар дахшатли ифодалар билан сўзловчи, довдираган, саросимали ва асабийлашган қўлларни кўрмаганман. Энди мен учун ушбу гумбазли кошонадаги барча бошка нарсалар, заллардаги шивир-шивирлар, крупьеларнинг бозорчиларникига ўхшаш бакир-чакирлари, одамларнинг наридан берига юришлари ва айни лахзаларда доира бўйлаб чирпирак бўлиб айланганча юкоридан пастга туша бошлаган ва ёғоч катакчалар узра сакраётган соккининг ўзи хам, – шу ердаги барча асаб толаларини таранглаштирувчи ғала-ғовурлару ялтир-юлтирлар, хамма-хаммаси тўсатдан ғойиб бўлди ва бор диккатим билан ушбу титраётган, хўрсинаётган, бўғилаётган, умидвор кутаётган, дийдираётган, дириллаётган, бошкалар орасида хаммадан кўра зор какшаётган бир жуфт кўлга термулиб колдим, улар гўё мени жодулаб кўйгандек эди.

Охир-окибат ўзимни узок тутиб тура олмадим, чунки мен энди шу одамни, мана шу тилсимли кўллар эгасининг юзини кўришим зарур эди. Ҳадиксираганча, ха, дархакикат хадиксираганча, – чунки мен бу кўллардан кўркаётгандим, – нигохимни билаклар оша озғин елкаларгача кўтардим. Кўркувдан яна этим жунжикиб кетди, чунки бу чехра хам айнан кўллар каби довдираган ва бемаъни тилда сўзлаётганди. У кайғули азоблардан сўзлар, шу билан бирга унда киз боланикидан колишмайдиган ёркин бир чирой акс этиб турарди. Бунчалар саросимага тушган, мутлако хароб юзни хеч качон кўрмагандим. Мен учун шундай бир имкон пайдо бўлгандики, мен гўё бир никобни, бир хайкални мирикиб томоша килардим. Изтиробга тўла нигохлар бир лахза бўлсаям на чапга, на ўнгга карар, каттакон ковоклар остидаги шиша шарни эслатувчи тош котган корачиклар рулетка бўйлаб чирпирак айланаётган соккани ютиб юборгудек термулиб турарди. Ҳеч качон, айтаяпман-ку, хеч качон бунчалар асабий ва жозибали чехрани кўрмагандим. Бу чехра ёш, тахминан йигирма тўрт ёшлардаги йигитга тегишли бўлиб, озғин, тиник, бироз узунчок ва ифодали эди. У хам кўлларга ўхшаб эркакча эмас, балки кизикиш билан ўйнаётган болакайнинг юзини эслатарди. Аммо мен бу

нарсаларни бироз кейинроқ англадим, айни чоғда эса бу юз бутунлай бошқа аҳволда бўлиб, унда телбалик ва кучли иштиёқ акс этарди. Хушбичим оғиз чанқоқ босгандек бироз очилган, тишларнинг ярми кўриниб турар, лаблар шу тарзда қотиб қолгани учун нақ ўн қадамдан туриб уларнинг иситмадаги одамникидек бир-бирига урилаётганини кўриш мумкин эди. Терлаган пешонасига бир тутам малла соч ёпишиб қолган, бурун катакларининг атрофи худди териси остида кичик бир тўлкин мавж ураётгандек тинмай қалқиб турарди. Бутунлай эгилган боши борган сари олдинга эгилиб борар, гўё у айланаётган соққага қўшилиб кетадиганга ўхшаб туюларди, шундагина унинг қўллари нима сабабдан бунчалар маҳкам тутиб турганини тушундим, чунки фақат шу тарика у мувозанатини йўқотаётган гавдасини ушлаб турганди. Яна айтаманки, ҳеч қачон эҳтиросларини бунчалар фош этувчи, ҳайвондек уялмасдан барчасини ошкора ифода этувчи башарани кўрмаганман. Изтироблар, эҳтиослар, айланаётган соққанинг сакраши ва ўйнашига боғланиб қолган нигоҳлар, бу башара ... мени гўё сеҳрлаб қўйгандек эди. Шу лаҳзадан бошлаб мен залдаги бошқа ҳеч нарсани сезмасдим, аланга ичида ёнаётган мана шу башара олдида қолган барча нарса мен учун хира, бўғиқ, қоронғу ва жонсиз эди. Барча одамлар ичида фақат ана шу йигитни, унинг барча ҳаракатларини, нигоҳларининг пирпираган чироқдек ялтирашини, хизматчи узатган йигирма тилло тангага ташланаётган маҳкам қисилган қўллари ва бармоқларининг титраб зор қақшаётганини тахминан бир соатча кузатиб турдим. Қўли пулга тегиши биланоқ, шу лаҳзадан бошлаб тўсатдан унинг юзи ёришиб, ёшариб кетди, ажинлар тарқалиб, кўзлар яшнай бошлади, букилиб қолган гавда ростланиб, худди пойгада ғолиб чиққан чавандоз мисол салобат билан ўтирди, бармоқлар иштиёқ ва иштаҳа билан севимли тангаларини чертиб ўйнар, бир-бирига уриб шиқирлатар, эркин силкитар ва жаранглатарди. Сўнг у яна безовталик билан бошини кўтарди, худди ёшгина този ит ўлжанинг ҳидини олаётганга ўхшаб тумшуғини олдинга чўзди ва яшил столни бир бошидан

айланиб кузатиб чиқди, кутилмаган қалтис ҳаракат билан бир сиқим тилло танганинг ҳаммасини тўртбурчак катаклардан бирига қараб сурди. Ва шу захотиёқ яна ўша ўлжа пойлагандай кутиш ва ўша асабий саросима бошланди. Яна лаблар титраганча электр тўлқинларини сачрата бошлади, қўллар яна қалтираганча бир-бирига тирмашишди, ёш боланинг чехраси очкўзлик билан кутаётган башара соясида ғойиб бўлди, титратувчи саросимага энди умидсизлик ҳам қўшилди. Ҳозиргина ёш боланикидек яшнаган чехра, энди сўлғин бўлиб шалвираб, қариб қолди, кўзлар маъносини йўқотиб, ялтироқ шишага айланишди ва буларнинг барчаси бор-йўғи бир лаҳза ичида, соққанинг ютуксиз катакка тушиши биланоқ юз берди. У тамом бўлди, худди ҳеч нарсани тушунмагандек гангиб қолиб, бир неча сония телбаларча бақрайиб туриб қолди, аммо крупье натижани эълон қилар-қилмас бармоқлар бирданига яна бир-иккита тилло тангани чангаллаб турарди. Лекин энди хотиржамлик ғойиб бўлганди, дастлаб у тангаларни битта катакка қўйди, кейин яна ўйлаб туриб иккинчисига ўтказди ва сокка доирага тушиши билан яна қандайдир хаёлга борди шекилли, шоша-пиша яна бир жуфт ғижимланган пулларни ўша катакка улоқтирди.

Ушбу ютишлару ва бой беришлардан иборат тўхтовсиз алғов-далғов ҳаракатлар тахминан бир соатча давом этди ва ана шу соат давомида ўзимнинг маҳлиё бўлиб қолган нигоҳимни бир нафас ҳам мана шу тез ўзгарувчан юздан узолганим йўқ. Унинг юзидан барча эҳтиросларнинг худди тошқин дарёдек кўпириб қуйиларди. Бўртиб чиққан мускуллар билан ўралган жозибали қўллар эса гўё инсон ҳиссиётларига атаб моҳирлик билан ишланган бир ҳайкал эди. Инсон эҳтиросларини нур ва соядек бунчалар тез алмаштира оладиган, ҳиссиётларни, барча кечинмаларни бунчалар аниқ ифода эта олувчи чехрани, ҳатто, театрдаги актёрларда ҳам учратмагандим. Бошқаларнинг ишқибозлигини ҳам ҳали ҳеч қачон шунчалар берилиб кузатмагандим. Агар ўша пайт кимдир мени кузатиб турганда эди, тошдек қотиб унга термулиб туришимни гипнозга йўйиши тайин эди, чунки менинг ахволим ва

ўзимни тутишим хам шунга ўхшаб кетарди. Мен эса бор-йўғи ушбу мимикалар ўйинидан кўзимни узолмасдим, холос. Хонадаги барча бошқа нарсалар, чироқлар, қаҳ-қаҳалар, одамлар, нигоҳлар ҳаммаси мен учун шаклини йўқотган, коришиб кетган, гирдобдек айланганди. Мен фақат ўртада сап-сариқ алангани ва унинг марказида эса ўша башарани, яъни аланга ичидаги алангани кўриб турардим. Гўё сезгиларим ҳаммаси йўқолиб колгандек, хеч нарсани эшитмас, хеч нарсани сезмас, ёнимда туртиниб юрган одамларнинг хеч бирини, бошка қўлларнинг пул ташлаётганини ёки йиғиштириб олаётганини, хеч бирини пайқамасдим. Ҳатто казинонинг соккасига хам карамас, хизматчининг овозини хам эшитмас, нималар бўлаётганини фақат мана шу қўлларда худди кўзгуда кузатаётгандек маҳлиё бўлиб, барчасини унутиб, туш кўраётгандек мастона эдим. Чунки соккининг кизил ёки кора катакка тушганини, айланаётгани ёки тўхтаганини билиш учун мен айланага карашим шарт эмасди, барча жараён – ютуқ ва ютқизиш, кутиш ва ҳафсала пир бўлиши, хаммаси асаблар ва мимикалар оркали алангага айланиб, эхтирослар билан тўлиб-тошган ўша башарада акс этаётганди.

Аммо, бироз ўтгач дахшатли бир холат юз берди – бир холатки, мен ундан шунча вактдан буён юрагимни ховучлаганча кўркиб тургандим, бу хол гўё тепада кора булут бўлиб осилиб турганди ва ниҳоят, кутилмаганда у момакалдироккa айланди. Ана, соккa яна майда-майда сакраб ўз айланишини тўхтатди, яна хизматчининг овозига интизор бўлиб юзлаб одам нафасини ичига ютди, бу сафар у – ноль деб эълон килди ва унинг тайёр турган таёкчаси бирданига атрофдаги барча жаранглаган тангалар ва шикирлаган пулларни супуриб олди. Худди шу лахзада ушбу бир-бирига чирмашган иккала кўл жуда кўркинчли бир харакат килди, улар йўк нарсани илиб олмокчидек бирданига сакрашди ва гўё оғир бир юк босгандек мадорсиз, ўк текканде пастга, стол устига йиқилишди. Кейин улар кутилмаганда яна жонланишди, титраганча столдан ажралишди ва йигитнинг коматига тирмашишди, сўнг худди ёввойи мушук

сингари гавданинг паст ва баланд қисмига, ўнгига ва сўлига ўрмалай бошлашди, улар бирор жойда унутилиб колиб кетган пул бормикин, дея асабийлик билан барча чўнтакларни пайпаслаб чиқишди. Аммо, хар сафар улар бўм-бўш кайтишар, яна кайтадан ушбу бесамар ва бемаъни кидиришни давом эттиришар, бу орада рулетка яна айланишга тушди, бошкаларнинг ўйини яна давом этар, тангалар жаранглашар, креслолар ғичирлар, юзлаб хилдаги пичирлаган овозлар коришиб кетиб зални тўлдирганди. Мен дахшатга тушиб, титрай бошладим, чунки шунчалар берилиб кетгандимки, унинг қўллари саросима ичида бирорта пул кидириб чўнтакларни ва кийимларнинг катини кидирганда, саросимага тушганда, худди бу кўллар менинг ўз кўлларимдек туюлиб кетарди. Тўсатдан унинг шундоккина каршимда турганига кўзим тушди, у худди мазаси кочган одамга ўхшаб ўрнидан кўтарилди. У каддини ростлаганда эса оркасида стулнинг тарақлаб йиқилгани эшитилди. Аммо, у буни пайкамади хам, хадиксираб унга йўл беришган кўшниларига эътибор бермади ва судралганча столдан узоклашди.

Уни кўрдиму вужудим музлаб кетди. Чунки бу одам каёкка кетаётганини шу захотиёк тушунгандим – у ўз ажали томон кетарди. Кимки шундай ўрнидан турдими, у хеч качон мехмонхонага, майхонага, бирорта аёлнинг олдига ёки кичик бир кафега бормайди, яъни умуман одатдаги хаётга кайтмайди, балки ўзини тўғридан-тўғри жарга ташлайди. Умуман бунака дўзахларда бети котиб кетганлар бу одамнинг на уйда, на банкда, на кариндошларида пули колганини аллакачон тушунган бўлсалар керак, хозиргина у сўнгги пулини, бутун хаётини тикканини, энди у бошка томонга, тўғрироғи, хаётдан воз кечиб кетаётганини кўриб туришгандир. Мен шунча вактдан буён ана шу нарсадан кўркиб тургандим, чунки уни биринчи кўришимдаёк, бу ерда бир жоду борлигини хис килувдим, бу ўйинда ютиш ва ютказишдан-да каттарок нарса тикилганини сезгандим, унинг кўзларидан тирикликнинг учкунлари сўниб бораётганини ва хозиргина яшнаб турган юзини ажал чангали охиста силаб ўтганини кўргач, кўнглимни зул-

мат қоплаб олди. Бу одамнинг қай ахволда ўз жойини ташлаб чиқаётганини, гандираклаб кетганини кўриб, хуллас, унинг ҳаракатларига берилиб кетиб, беихтиёр этим жунжикиб кетди ва ўзимни ўзим чангаллаб олдим, чунки олдинрок унинг эҳтиросларн томирларимга ва асабларимга ўтиб кетгани каби, энди бу каловланиш унинг қиликларидан ўтиб менинг вужудимга ҳам кириб бўлганди. Аммо, энди у мени олга судрарди, мен буни истамасам ҳам, энди оёқларим унга эргашарди. Бу нарса бутунлай мен тушунмаган ҳолда, беихтиёр юз берди, бу нарсаларни мен қилмаётгандим, мен билан нимадир содир бўлганди, чунки мен ҳеч кимга эътибор ҳам бермасдан, ўзим ҳам билмаган ҳолда унинг ортидан йўлакка ва у ердан чиқиш залига чопдим.

У гардероб олдида турар, хизматчи унга пальтосини узатаётганди. Аммо қўллари унга бўйсунмас, шунда хизматчи худди бир ожиз одамга қарашгандек, эҳтиёткорлик билан унга енгини кийишга ёрдам берди. У чойчака бераман деб беихтиёр жакетининг чўнтагига қўл узатганини ва бармоқлар бўм-бўш қайтиб чиққанини кўрдим. Шунда у тўсатдан ҳаммасини эслади шекилли, бироз каловланиб, хизматчига нимадир деди ва худди уни кимдир итариб юборгандай гандираклаб илгари кетди, у гўё маст одамдек казино зиналаридан тушиб кетаётганда, хизматчи унинг ортидан аввалига бироз ёмон кўриб, сўнг киноя аралаш бирпас кузатиб турди.

Унинг ҳозирги ҳаракатлари шунчалар таъсирли эдики, мен ҳатто уни кузатиб турганимдан ўзим ҳам уялиб кетдим. Худди театрда бировнинг изтиробини томоша қилаётгандай ийманиб, беихтиёр ўзимни четга олдим, аммо, шу захотиёк мени яна ўша ғайришуурий қўркув олга етаклади. Тезлик билан гардеробдан нарсаларимни олдим-у, аникрок ўйлаб ҳам кўрмасдан, беихтиёр, мутлако ўзим билмаган ҳолда ушбу бегона одамнинг ортидан ўзимни зулматга урдим.

К. хоним бир неча дақиқага ҳикоясини тўхтатди. У каршимдаги креслода кимирламай ўтирар ва ўзига хос хотиржамлик ҳамда холисона оҳангда тўхтамасдан

ҳикоя қиларди, унинг гаплари худди олдиндан тайёрлаб қўйилган, воқеалар ҳам синчковлик билан тартибга солинган ҳикояни эслатарди. Мана у ҳозир биринчи марта ўз ҳикоясини тўхтатиб, бироз тараддудланди-да, деди:

– Мен сизга ҳам, ўзимга ҳам ваъда бергандим, – деди у бироз безовталаниб, – яъни ҳаммасини батафсил ва рўй-рост айтиб бераман дегандим. Аммо, менинг бу ростгўйлигимга тўлиқ ишонишингизни илтимос қиламан, ҳозир айтганларимдан ўшанда қандайдир яширин нияти бўлган, деб ўйламаслигингизни истардим, балки бу нарсалар ҳозир, шу кунларимда юз берганда эди, бундан уялмаган бўлармидим, аммо ўша чоғда бирорта нопок ният хаёлимга ҳам келмаганди. Яъни, таъкидламоқчиманки, ўша адойи тамом бўлган бир қиморбознинг ортидан кўчага югуриб чиққан чоғимда, калламда бу йигитни ёқтириб қолиш деган хаёл умуман бўлмаган, – ва умуман, у ҳақда мен бир эркак сифатида ҳам ўйламаганман, гарчи ўша пайтда мен эндигина қирқдан ошган ва турмуш ўртоғимнинг вафотидан сўнг бирорта эркакка қиё ҳам боқмаган эдим. Бу нарсадан мен бутунлай воз кечгандим. Мен сизга буни алоҳида таъкидлаяпман, буни айтишим шарт, йўқса сиз бундан кейин бўладиган воқеаларнинг бутун даҳшатини англай олмайсиз. Бундан ташқари, ўша чоғда ана шу бахти қаронинг ортидан телбаларча етаклаб борган туйғуни нима деб аташнинг ўзи ҳам ўта мушкул. Бу туйғуда менимча, қизиқиш деган нарса бор эди, авваламбор даҳшатли бир қўрқув, тўғрироғи, қандайдир даҳшатли нарсадан қўрқиш бор эди. Йигитни гўё кўз илғамас туман ўраб олгандай турганини дастлабки сониялардаёқ ҳис қилиб бўлгандим. Лекин бундай туйғуни бўлакларга бўлиш, тартибга солиш мумкин эмас, чунки авваламбор у сени жуда тез, кутилмаганда ва ўта маҳкам чулғаб олади, менимча, ўшанда кўнглимда гўё бир ёш боланинг кўчада келаётган машина тагига кириб кетаётганини кўриб қолдим-у, уни қутқариб қолиш, унга ёрдам кўрсатиш учун ўзини отган одамда кечадиган бир ҳис, бир туйғу бўлган. Ёки бўлмаса, ўзлари сузишни билмайди-ю, лекин чўкаётган одамни кўриши биланоқ, ўзини сувга ташлаётган одам-

ларнинг ҳолатини тушунтириб бўлармиди? Уларни қандайдир бир сирли куч тортиб кетади, ҳушларини ўнглаб олишга ҳам, қилаётган ишлари бемаънилигини ўйлаб кўришга ҳам вақти бўлмайди ва ўзларини сувга отишади. Худди шу тариқа ўшанда мен ҳам яхшироқ ўйлаб кўрмасдан, ғайриихтиёрий ҳолатда ўша бахти қаронинг ортидан аввалига ўйин залидан чиқиш эшигигача, у ердан эса ташқаридаги айвонга чиқдим.

Ишончим комил, сизми ёки бошқа бирорта ақли расо одам бўладими, бундай ғайриоддий аҳволни шунчаки ўтказиб юбормаган бўларди, чунки ёшгина йигит, нари борса йигирма тўрт ёшлардаги бир йигит худди қари чолдек ёки тўйиб ичган мастдек чайқалганча бир амаллаб судралиб, бутун аъзолари шалвираганча зинадан тушиб, йўл ёқасида судралиб кетаётганини кўрган ҳар қандай ақлли одам бунга қизиққан бўларди. Ўша ерда у худди бир бўшаган қопга ўхшаб йўл ёқасидаги ўриндиққа йиқилди. Унинг бундай ҳаракатини кўриб мени янаям вахима босди ва хаёлимдан бу одам бутунлай тамом бўлди деган фикр ўтди. Фақат ўлган одамгина ёки бирорта тирик томири қолмаган одамгина шундай йиқилади. Унинг боши оғиб ўриндиқ суянчиғининг орқасига осилиб тушган, қўллари шалвираб чўзилиб ётар, агар чироқларнинг хира ёғдусида буни бирорта йўловчи кўриб қолса, уни ўзини ўзи отиб қўйган бўлса керак деб ўйлаган бўларди. Хуллас, бундай тасаввур хаёлимга қаёқдан келганини тушунтириб беролмайман, аммо кутилмаганда кўз ўнгимда у шу алфозда турарди, шундай ёнгинамда, бутун борлиғи билан, этни жунжиктирувчи ва даҳшатли ҳақиқат эди бу. Ҳа, уни бир лаҳзага шундай, ўзини отиб ўлдирган ҳолда тасаввур қилдим ва кўнглимда нимагадир шу нарсага амин бўлдимки, агар у ёнида тўппонча олиб юрган бўлса, эртага мана шу ўриндиқдами ёки бошқа бирининг устидами уни жонсиз ҳолда, қонига беланган ҳолда топишлари муқаррар эди. Чунки у шунчалар тубанликка тушгандики, буни бир тошнинг уммон тубига тушиб кетиши билан қиёслаш мумкин эди, яъни тош токи сувнинг энг тубига етиб бормагунча тўхтамайди-ку. Ҳалигача мен ҳеч қачон бирорта

инсон жисми, аъзолари мадорсизлик ва чорасизликни шунчалар ёркин ифода этганини кўрмагандим.

Хуллас, менинг ўша аҳволимни бир ўйлаб кўринг-а, мен ўриндиқ устида қимир этмай ётган, адойи тамом бўлган одамдан йигирма ёки ўттиз қадам нарида нима қиларимни билмасдан иккиланиб турардим, бир томондан кўнглим унга ёрдам беришимга даъват этар, бошқа томондан эса менга сингдирилган ва мерос бўлиб ўтган ийманиш ҳисси кўчадаги бегона бир эркакка мурожаат қилишимга йўл бермасди. Газ чироқлари булутли осмон остида хира милтираганча нур сочишар, атрофда одамлар деярли кўринмас, чунки вақт ярим тунга яқинлашиб қолган, мен эса ўзини ўлдиришга аҳд қилган бир вужуднинг шундай ёнгинасида ёлғиз ўзим турардим. Унга яқинлашишдан олдин беш-ўн марта ўзимни қўлга олиб, ўйлаб кўрдим, мени қандайдир бир уялиш ҳиссими ёки бошқа бир хаёл, яъни йиқилаётган одам унга ёрдам бераётган одамни ҳам ўзи билан тортиб кетади, деган ички бир инстинкт орқага ундарди. Ўзимни шу каби ҳадиксираш ва иккиланишлар оралиғида шунақа бир бемаъни ва кулгули аҳволда эканлигимни сезиб турардим. Шундай бўлса-да на унга гапиришга, на қўл силтаб кетишга, на бирор нарса қилишга, на ундан воз кечишга қурбим етарди. Тахминан бир соатча, туганмас бўлиб туюлган ўша бир соат давомида мен туйғуларнинг кўринмас уммонидаги минглаб, юз минглаб митти тўлқинлари узра овора бўлиб вақт ўтказдим десам, сиз буни тушунарсиз деган умиддаман. Ўша хиёбондаги мутлақ тамом бўлган бир инсоннинг кўриниши мени ана шундай тўлқинлантириб, гангитиб қўйганди.

Бироқ, бир оғиз сўз айтишга ҳам, бирор нарса қилишга ҳам ўзимда куч тополмасдим ва шу тариқа яна ярим кечада ниманидир кутиб тураверишим ёки мабодо ақлим жойига тушадиган бўлса, уйга кетишим мумкин эди, чиндан ҳам, мадорим қуриб, бу юкни шу ҳолида ташлаб кетишга қарор қилган бўлардим, аммо шу пайт менинг бу қатъиятсизлигимга табиатнинг қудрати аралашди. Тўғрироғи, ёмғир ёға бошлади. Шамол бутун кеч давомида денгиз томондан қалин булутларни тўплаб

ҳайдаб келганди, булутларнинг тобора қуюқлашиб боришини ҳатто ўпканг ҳам, юрагинг ҳам сезиб турар, намхуш шамол тортқилай-тортқилай оғирлаштирган само кокилларидан кутилмаганда майда маржонлар сизиб чиқиб сочила бошлади, бироз ўтгач сийпалаб турган ёмғир жалага айланди. Беихтиёр ўзимни бир киосканинг айвончасига урдим, гарчи мен соябонимни очиб олган бўлсам-да, сакраб тушаётган қалин томчилар шамолда сачраб кийимларимни ҳўл қилаётганди. Юзимда ва қўлларимда ерга урилиб сачраётган томчилардан ҳосил бўлаётган совуқ шабада эпкинини сездим.

Аммо бу ўта дахшатли манзара эди, чунки мени ҳозиргача, яъни йигирма йилдан буён оромимни ўғирлаб, бўғзимдан бўғиб келаётган ўша касофат қузғуни ана шу шаррос қуяётган жалада ҳам ўриндиқда миқ этмай ўтирар, ҳатто қимирламасди ҳам. Барча тарновлардан қулдираб, шариллаб сув қуйилар, шаҳар кўчаларида фойтунларнинг тарақ-туруғи эшитилар, ён атрофда пальтоларини бошига ёпиниб олган одамлар югуриб қолишар, тирик жон борки, барчаси қўркувдан бошини буккан, югурган, бошпана қидирган, одамлару ҳайвонлар, ҳаммада келаётган офатдан қўрқиш бор эди, бироқ, биргина мана бу кулча бўлиб олиб, ўша ерда, ўриндиқ устида ўтириб қолган одамгина қимирламас, ҳатто бирорта белги ҳам бермасди. Аввал ҳам сизга айтганимдек, бу одамга ичидаги барча кечинмаларини ҳаракатлари ва қилиқлари билан ифода қила олиш сири ато этилганди. Аммо ҳеч нарса, ер юзида ҳеч нарса умидсизликни, ўзидан буткул воз кечишни, тарки дунё қилишни мана шундай қимирламасдан, миқ этмасдан, ҳеч нарсани сезмаётгандек ўтиришчалик таъсирли ифода этолмаса керак, мана шу шариллаб қуяётган жалада ўзини тиклашга, бирорта панага бориш учун бир неча қадам ташлашга шунчалар мадорсизлик қилиш — бу ўзига бўлган энг дахшатли лоқайдлик эди. Ҳеч бир мусаввир, ҳеч бир шоир, на Микеланжело, на Данте чорасиз тушкунликнинг ифодасини ва дунёнинг ожизлигини мана шу арзимас бир ҳаракат қилишга мадори

етмаётган, ночор тирик мурдачалик тасвирлаб беролмаган бўларди.

Мени айнан ана шу ҳолат олға ундади, бошқа ҳеч нарса қўлимдан келмасди. Бир уринишда ёмғирнинг муздек шамширини кесиб ўтдим ва ўриндиқда кулча бўлиб, шалаббоси чиқиб ётган одамни турткилай бошладим.

– Юринг, кетдик! – Унинг билагидан тутдим. Кўзларида нимадир бир нарса аранг белги берди. Қандайдир бир ҳаракат қилгандай бўлди-ю, аммо ҳеч нарсани англамади. – Юринг, кетдик! – дедим яна жаҳл билан унинг ҳўл бўлиб кетган енгидан тортиб.

Шундан сўнг у истамасдан, чайқалганча охиста ўрнидан қўзғалди.

– Нима хоҳлайсиз? – сўради у, бу саволга менда ҳали жавоб йўқ эди, чунки у билан бирга қаерга боришимни ҳам билмасдим. Фақат бу ердан, бу жаладан, ажал чангалидан, тушкунлик домидан тезроқ қочиб кетиш керак. Мен ушбу мутлақо хоҳиши йўқ одамнинг билагидан маҳкам тутиб олдим ва уни қўйиб юбориш ўрнига яқингинадаги киоскагача судраб борардим. У ерда кичкинагина айвонча бўлиб, ҳеч бўлмаганда уни жаладан ва шамолдан асрашнинг иложи бор эди. У ёғини эса ўзим ҳам билмасдим, бу ҳақда ўйлашни ҳам истамасдим. Хаёлим фақат бу одамни бирорта курук жойга, бирорта усти ёпиқ жойга олиш эди, ундан кейин нима килишимни ҳали ўйлаб ҳам кўрмагандим.

Хуллас, шу тарика иккаламиз торгина бир курук жойда турардик, ортимизда савдо дўкончасининг девори, тепамизда эса энсизгина айвонча, тиним билмай ёғаётган жала эса унинг тагига ҳам етиб келар, бунинг устига тўсатдан туриб коладиган шамол ёмғир томчиларини биз томонга ҳайдар, муздай томчилар кийимларимизга, юзларимизга уриларди. Вазият борган сари оғирлашиб кетаётганди. Бунинг устига шалаббоси чиққан бир бегона одамнинг ёнида мен узоқ вақт туриб қололмас ҳам эдим. Бошқа томондан эса, мен унга бир оғиз ҳам сўз айтмасдан бу ерга судраб келдимми, уни шундайлигича қолдириб ҳам кетолмасдим. Нимадир юз бериши лозим эди, ҳар холда мен ўзимни аниқ ва тиниқ фикрлашга ун-

дай бошладим. Энг яхшиси уни бирорта фойтунда уйига олиб бориб ташлашим керак, кейин ўзим уйга кетаман. Эртага эса у ўзига-ўзи ёрдам бера олиши мумкин. Шу ниятда мен ёнимда қимир этмай бўронли тунга термулиб турган одамдан сўрадим:

– Қаерда турасиз?

– Менинг уйим йўқ ... кечкурун эндигина Ниццадан келгандим ... меникига бориб бўлмайди.

Охирги гапини мен бирданига тушунмадим. Бироздан сўнг англадимки, бу одам мени ... мени енгилтак аёллардан бири деб ўйлабди, бу ерда, казино атрофида кечалари ўралашиб юрадиган, ўйинда ютганлардан ёки маст-аластлардан яна бироз пул ундириш ниятида санғиб юрадиган жувонлардан бири деб ўйлабди. Қолаверса, бошқа нима ҳам деб ўйлаши мумкин, чунки мана ҳозир, ҳаммасини сизга айтиб бераяпман-у, ўшандаги аҳволимни қанчалар ахмоқона ва мантиққа зид эканлигини энди ҳис қилаяпман, тўғри-да, мен уни ўриндиқдан юлқиб олиб, ўзим билан судраб кетган бўлсам, ахир ҳеч бир рисоладаги хоним чиндан ҳам бундай қилмайди-ку. Бу шубҳали тушунмовчилик, яъни мен ҳақимда ёмон хаёлга бориши ҳақидаги фикр бироз кечроқ, йўқ, анча кеч калламга келди. Бўлмаса кейинги сўзларни, яъни ушбу англашилмовчиликни янаям кучайтирувчи гапларни ҳеч қачон айтмаган бўлардим. Тўғрироғи, мана бундай дедим:

– Унда меҳмонхонадан бирорта хона олса бўлади. Сиз бу ерда қолмаслигингиз керак. Бирор жойдан бошпана топишингиз зарур.

Аммо, шундан кейингина, бирданига у мени нотўғри тушунаётганини англадим, чунки у менга бурилиб ҳам қарамади ва ғалати бир пичинг аралаш оҳангда деди:

– Йўқ, менга хона керак эмас, менга умуман ҳеч нарса керак эмас. Бекорга овора бўлма, менда ундирадиган нарсанинг ўзи йўқ. Сен бошқа одамга мурожаат қилдинг, менда пул йўқ.

Бу гап ҳам шунчалар аянчли тарзда, кишини тўлқинлантириб юборадиган бефарқлик билан айтилдики, унинг ёнимда туриши, ивиб, хўл бўлиб кетган, ичичидан адойи тамом бўлган бир одамнинг шалвираб

деворга суяниб туриши мени таъсирлантириб юборди, арзимас хафагарчилик учун эса менда вақт йўқ эди. Аввал бошданоқ, яъни уни казинодан гандираклаб чиқиб кетганини кўрганимдаёқ ва мана бу ерда ўтган туганмас бир соат давомида ҳам фақат бир нарсани ўйлардим: бу ерда бир одам, ёш, соғлом, тетик бир йигит ўз ажали олдида турибди ва мен уни қутқаришим зарур. Мен унга яқинроқ бордим.

– Пул ҳақида қайғурманг, юринг! Бу ерда қолишингиз мумкин эмас, мен ўзим сизни жойлаштираман. Ҳеч нарсани ўйламанг, фақат юрсангиз бўлди!

У менга бошини ўгирди, қуюқ жала бизни савалар, шовуллаб оқаётган ёмғир сувлари оёқларимизгача чиқиб келган ва ана шу қоронғулик ичида илк маротаба у менинг юзимга қарашга уриниб кўрди. Унинг вужуди ҳам энди аста-секин ўз уйқусидан уйғона бошлади.

– Майли, ўзинг биласан, – деди у итоаткорона охангда. – Менга ҳеч нарсанинг фарқи йўқ ... қолаверса, нима учун бормайин? Кетдик.

Мен соябонимни очдим, у мен томонга ўтди ва билагимдан тутди. Ушбу кутилмаган ишонч менга ноқулай туюлиб кетиб кўнглимга таҳлика солди ва мен ич-ичимдан кўркиб кетдим. Аммо, унга монелик қилишга ҳаддим сиғмасди, чунки мен уни орқага итарган бўлардим, у холда у яна тубсиз жарга қулаган бўларди ва шу пайтгача қилган барча уринишларим зое кетган бўларди. Бир неча қадамдан сўнг биз казино олдига ўтдик. Мен бу одамни нима қилишимни билмаслигимни энди чинакамига тушуниб етгандим. Яхшиси, дея шошиб ўйлай бошладим, мен уни бирорта меҳмонхонага олиб бораман, бугун тунаши ва эртага уйига жўнаб кетиши учун ўша ерда қўлига пул бераман, у ёғини бошқа ўйлаб ҳам ўтирмадим ва шошилганча казино олдида турган фойтунлардан бирини чақирдим ва биз унга ўтирдик. Извошчи қаерга деб сўраган чоғда, аввалига нима деб жавоб беришни ҳам билмадим. Аммо, ёнимдаги шалаббо бўлиб, бутунлай ивиб кетган одам билан бирорта дурустроқ меҳмонхона қабул қилмаслигини эсладим ва бир жиҳатдан бу борада ҳақиқатан ҳам тажрибасиз эканлигимни ҳамда айни

вазият жуда шубҳали эканлигини ҳам ўйлаб ўтирмасдан извошчига қичқирдим:

– Бирорта оддийроқ меҳмонхонага!

Извошчи шариллаб қуяётган ёмғирга парво ҳам қилмасдан отларга қамчи босди. Ёнимда ўтирган бегона одам эса миқ этмас, ғилдираклар ғичирлар, тўхтовсиз қуяётган ёмғир арава томини тинмай савалар, хаёлимда мана шу қоронғу, зим-зиё тобутсимон катакда бир жасадни олиб кетаётгандек эдим. Бу ғалати ва қўркинчли вазиятни бироз юмшатиш мақсадида бирорта гап ўйлаб топмоқчи бўлардим-у, аммо миямга ҳеч нарса келмасди. Бир неча дақиқадан сўнг фойтун тўхтади, биринчи бўлиб мен пастга тушдим ва извошчининг ҳақини тўладим, у лоқайдлик билан уйку аралаш яна қамчисини силкиди. Биз энди кичкинагина бир нотаниш меҳмонхона эшиги олдида турардик. Тепамизда гумбазли шиша айвонча бўлиб, у бизни зим-зиё тунда тинмасдан бир маромда қуяётган ёмғирдан асраб турарди.

Ёнимдаги нотаниш йигит ўз оғирини аранг кўтарганча бир амаллаб деворга суяниб турар, унинг ғижим бўлиб кетган кийимлари ва ивиб кетган шляпасидан ширилаб сув оқарди. У худди дарёда чўкаётганда қутқариб олинган-у, ҳали хушидан кетиб улгурмаган одамга ўхшар, чунки у суяниб турган бурчакда гўё тарновдан оққандек кўлмак ҳосил бўлганди. Аммо у ўзини ўнглашни ҳам, пешонаси ва юзига шляпасидан оқиб тушаётган томчиларни сидириб ташлашни ҳам хаёлига келтирмасди. У мутлақо бепарво турар, ушбу ночорлик менга қанчалик кучли таъсир қилганини сизга ҳозир тасвирлаб беролмайман.

Энди нимадир юз бериши керак эди. Мен сумкамга қўлимни тиқдим:

– Мана сизга юз франк, – дедим, – биронта хона олинг-да, эртага Ниццага қайтиб кетинг.

У менга ҳайрон бўлиб қаради.

– Сизни ўйин залида кузатиб тургандим, – дедим мен шошилиб, унинг ҳайрон бўлганини кўриб. – Биламан сиз ҳаммасини бой бериб қўйдингиз ва йўқ жойдан бирорта ахмоқлик қилиб қўйманг деб қўрқдим. Бировдан ёрдам олиш ахир, уят эмас-ку ... Олинг, мана буни!

Аммо у кутилмаган бир куч билан қўлимни ортга сурди.

– Сен албатта зўр одамсан, – деди у, – аммо пулингни бекорга совурма. Менга энди ҳеч нарса ёрдам беролмайди. Бугун тунда ухлайманми, йўқми, умуман фарки йўқ. Эртага шундоқ ҳам ҳаммаси тамом бўлади. Менга энди ёрдам бериб бўлмайди.

– Йўқ, сиз буни олишингиз керак, – таъкидлардим мен, – эртага бошқача ўйлайсиз. Энди ҳеч бўлмаса юқорига чиқинг-да, тўйиб ухлаб олинг. Кундузи ҳамма нарса бошқача кўринади.

Мен уни яна пулни олишга ундадим, у эса шошилганча қўлимни четга суриб ташлади.

– Қўйсангчи, – такрорлади у яна бўғиқ овозда, – фойдаси йўқ буни. Хонани қон билан ифлос қилиб, одамларни безовта қилгандан кўра, яхшиси, мен буни ташқарида қилганим маъқул. Менга юз франк билан ёрдам бериб бўлмайди, минг франк ҳам бефойда. Барибир эртага ҳам яна охирги франкларим билан казинога бориб, сўнгги пулим қолмагунича ўйнаган бўлардим. Яна бошидан бошлашни нима кераги бор, меники энди тамом.

Ушбу бўғиқ оҳанг менинг кўнглимга қанчалар оғир ботганини сиз англай олмайсиз. Ахир ўйлаб кўринг, шундай ёнгинангизда навқирон, келишган, тетик ва эркин нафас олиб турган бир йигит турибди, ўзингизга маълум, агар астойдил ҳаракат қилмасангиз, мана шу фикрлаб турган, сўзлаётган ва нафас олаётган бир навқирон йигит икки соатдан сўнг жасадга айланади, ахир. Хуллас, мана шу бемаъни қаршиликни кўриб, ҳам ғазабим қўзғади, ҳам нафратим келди ва унинг билагидан тутдим:

– Бас қилинг бу аҳмоқликни! Ҳозироқ тепага чиқасиз-да ўзингизга хона оласиз, мен эрталаб келаманда сизни поездга ўтқизиб юбораман. Бу ердан кетишингиз лозим, эртагаёқ уйга жўнайсиз, ўзим сизга чипта олиб бериб, поездга ўтиришингизни кўрмагунча кўнглим жойига тушмайди. Бор-йўғи бир неча юз ёки минг франк ютқаздим деб, одам ўзининг ёшгина умрини бунчалар оёқ ости қилмайди. Бу ғирт иродасизлик,

алам, васваса. Менинг ҳақ эканлигимни эртага ўзингиз тушунасиз!

– Эртага! – такрорлади у қандайдир ғамгин оҳангда пичинг аралаш, – Эртага! Билганингда эди, эртага мени қаерда бўлишимни, буни ўзим билганимда эди, ҳатто ўзимга ҳам бироз қизиқ кўринаяпти бу нарса. Йўқ, жўна уйингга қизалоқ, ўзингни овора қилма ва пулингни ҳам шамолга совурма.

Бироқ, энди мен бўш келмасдим. Бу худди васвасага ёки телбаликка ўхшарди. Куч билан унинг қўлини очдим-да пулни тутқаздим.

– Пулни олинг-да хозироқ юқорига чиқинг, – дедим ва қатъий бир ҳаракат билан қўнғироқни чалдим.

– Ана, мен ҳозир қўнғироқ чалдим, ҳозир эшик оғаси келади, юқорига чиқасиз-да бирданига ётиб ухлайсиз. Эртага соат тўққизда меҳмонхона олдида кутаман ва бирданига сизни вокзалга олиб бориб қўяман. У ёғига ташвишланманг, уйгача бўлган ҳамма зарур ҳаражатларингизни ўзим тўлайман. Лекин ҳозир ётиб ухланг, бошқа ҳеч нарсани ўйламанг.

Шу топда эшикдаги калит шарақлаб, хизматчи эшикни очди.

– Кетдик! – деди у кутилмаганда қандайдир қўполроқ ва аламли бир оҳангда, мен билагимда унинг маҳкам қисган панжаларини сездим. Қўрқиб кетдим ... шунчалар қаттиқ қўрқдимки, кутилмаганда фалаж бўлиб қолгандай эдим, барча хаёлларим учиб кетди. ... Мени қаршилик қилгим, унинг қўлидан қутулиб чиққим келарди ... Бироқ, менинг иродам қотиб қолганга ўхшарди ... ва мен ... сиз буни тушунасиз, мен ... эшик оғасидан уялиб кетдим, чунки у эшик олдида бесабр кутар, мен эса унинг қаршисида бир бегона одам билан қўлтиқлашиб турардим. Хуллас, шу тариқа ... шундай қилиб, кутилмаганда мен меҳмонхона ичига кириб қолдим. Мен бирор нарса дегим, гапиргим келар, лекин бўғзимга нимадир тиқилиб қолгандек эди ... унинг бақувват қўллари билагимни қўйиб юбормас ... у мени ғайриихтиёрий тарзда зиналардан юқорига олиб чиқаётганини ҳам аранг тасаввур қилардим ... эшик қулфи ўтказилди ... охири,

кутилмаганда мен ушбу бегона одам билан ёлғиз ўзим қандайдир бир алмисоқдан қолган меҳмонхонада, бир бегона хонада турардим, ҳалигача ўша меҳмонхонанинг номини ҳам билмайман.

К. хоним яна сукутга чўкди ва кутилмаганда ўрнидан турди. Афтидан, овози унга бўйсунмай қўйганга ўхшарди. У дераза томонга юрди, бир неча дақиқа сукутга чўмиб ташқарини томоша қилдими ёки эҳтимол, пешонасини муздек ойнага босганча туриб қолдими, билмадим, ҳар ҳолда унга қарашга ҳаддим сиғмади, чунки, кекса бир хонимнинг изтиробини кузатиб туриш мен учун жуда оғир эди. Токи, у яна хотиржам келиб қаршимдан жой олмагунча, мен савол ҳам бермадим, овозимни ҳам чиқармадим, жимгина кутиб ўтирдим.

– Мана, ниҳоят энг оғири ҳам айтиб бўлинди. Умид қиламанки, агар сизга яна бир бор таъкидласам, мен учун муқаддас бўлган нарсалар билан онт ичсам, номусим ҳаққи, фарзандларим ҳаққи билан қасам ичадиган бўлсам ишонарсиз деб ўйлайман, яъни ўша лаҳзагача ана шу бегона одам билан ... яқинлашиш деган фикр хаёлимга ҳам келмаганди. Ростдан ҳам бу вазиятга ўзим хоҳлаб ёки истаб эмас, балки тўсатдан тушиб қолгандим. Сизга ҳам, ўзимга ҳам ростини гапираман деб қасам ичгандим, яна бир бор такрорлайман, мен бировга чин дилдан ёрдам бераман дедим-у, берилиб кетдим, окибатда шу саргузаштга ўралашиб қолдим, хаёлимда ҳеч қанақа шахсий ҳис-туйғуларим, бирор хуфя ниятим, тасаввурим ҳам йўқ эди.

Ўша хонада, ўша тунда неки юз берган бўлса, сизга гапириб беришимдан мени халос этасиз деган умиддаман, ўзим эса ўша туннинг бирор лаҳзасини ҳам унутганим йўқ ва унутишни ҳам истамайман. Чунки ўша тунда мен бир бегона одамнинг шу ҳаётда тирик қолиши учун курашдим, бу кураш ҳаёт ва мамот кураши эди. Бир бегона одам, яшашдан умидини узган, изтироблар ва эҳтиросларо ичида куйиб тамом бўлиб, ажал остонасида турган бир йигит менга худди хасга тармашган чўкаётган одамдек талпинганини мен ўша чоғдаги теран тасавву-

рим билан жуда яхши тушуниб турардим. Бундай онлар эҳтимол инсон ҳаётида бир марта бўлар, унда ҳам миллиондан бир кишига насиб этиши мумкин, мен ҳам ана шу даҳшатли тасодиф бўлмаганда эди, бир хароб бўлган, ҳаммасидан воз кечган одам қанчалар алангали, қанчалар умидсиз, қанчалар чексиз очкўзлик билан яна бир бор ҳаётнинг жонли томчиларини қониқиб симиришини билмаган бўлардим. Йигирма йил ўтибди, ҳалигача барча кора кучларнинг кудратидан халос бўлсамда, бир нарсани ҳечам тушунолмайман, қандай қилиб буюк табиат гохида шунчалар мўъжизакор ва ғаройиб тарзда қисқагина бир нафас ичига иссиқ ва совуқни, ажал ва ҳаётни, шодлик ва тушкунликни жойлаштира олди экан. Ўша тун шунчалар бой эдики, унда кураш ва мунозара, изтироб ва ғазаб, нафрат ва телбалик, кўз ёшли қасамёдлар, барча-барчаси коришиб кетган, бу тун гўё туганмас, минг йиллар давом этгудек кўринар, биз – икки жон, ўзларини эҳтиросларнинг тубсиз жарлигига улоқтиришди-ю, бири талваса ичида, бири эса ақлҳушини унутиб, ушбу ҳаёт-мамот курашидан мутлако бошқа-бошқа одамларга айланиб, бошқа-бошқа орзулар, хаёллар ва туйғулар билан чиқиб келдик.

Лекин, бу ҳақда мен гапиришни истамайман. Бу нарсаларни тасвирлай ҳам олмайман, истамайман ҳам. Фақат эрталаб уйғонишим, унинг илк лаҳзалари ҳақида гапириб бераман. Тубсиз тун қаърида кўрғошиндек қуйилган вужудим қайта уйғонганида, ҳали ҳеч качон бундай тунни бошдан кечирмаганимни англаб етдим. Кўзимни очиш учун анчагина вақт керак бўлди ва биринчи бўлиб кўзим тушган нарса – бир бегона хонанинг шифти бўлди, сўнгра ҳадиксираганча мутлако бегона, нотаниш ва жирканч бир хонада эканлигимни англадим. Бу жой менга умуман бегона бўлиб, бу ерга қандай келиб колганимни ҳам тушунолмасдим. Аввалига буни бир туш бўлса керак деб ўйладим, ўша димиккан ва алғовдалғовлар билан тўлиб-тошган кечадан сўнг кўраётган тиниқ бир туш дегандим, аммо деразадан ҳақиқий, ёп-ёруғ қуёш нури, эрталабки ёғду тушиб турар, ташқаридан, кўча томондан эса извошларнинг тарақ-туруғи, трамвай

қўнғироқлари ва одамлар овози келаётганди. Билдимки, мен туш кўрмаяпман, аксинча, бу ўнгимда юз бераяпти. Ҳушимни тўплайин деб бошимни кўтардим, шу чоғ ... шундай ёнгинамга назар ташласам ... қанчалар кўрққанимни сизга хеч қачон тасвирлаб беролмасам керак, ёнгинамда, кенг кроватда бир бегона эркак ухлаб ётарди ... лекин у менга бегона, умуман бегона, яримяланғоч, нотаниш бир одам эди... Йўқ, бу даҳшатни тасвирлаб беришнинг имкони йўқлигини мен яхши биламан, мени шундай бир кўркув босдики, ҳолсизланиб яна ётиб қолдим. Лекин бу кишига хуш ёқувчи ҳолсизлик эмасди, ўйламасликнинг эса сира иложи йўқ эди, аксинча, барча ўтган нарсалар яшин тезлигида хаёлимда бирма-бир аниқ тикланди, тўсатдан ўзимни бир бегона одам билан, бегона бир тўшакда, бир фоҳишахонада эканлигимни англаш .... энди мени ягона истак – бу шармандалик ва жирканчликдан қутулиш учун тезроқ ўлиш истаги чулғаб олганди. Аниқ билиб турардим, юрагим уришдан тўхтаганди, нафасимни ичимга ютдим, бу билан гўё тафаккуримнинг ишлашини тўхтатмоқчи бўлдим, бу лаънати тиниқ тафаккур ҳаммасини билиб турарди-ю, лекин ҳеч нарсани тушуна олмаётганди. Бутун вужудим муз қотиб, шу тарзда қанча ётганимни бундан кейин хам билолмасам керак, чунки фақат мурдаларгина тобутда шундай ётишади. Бир нарсани биламанки, булар бари ҳақиқат бўлиб чиқмасин, бу ўнгим бўлмасин, дея мен нафақат худога ва яна қандайдир илохий кучларга ҳам илтижо қилардим. Бироқ, менинг ўткирлашаётган тафаккурим энди ҳеч қандай ёлғонга ишонмасди. Қўшни хонада одамларнинг гаплашгани, сувнинг шилдираши, ташқаридаги йўлакда қадам товушлари эшитилиб турар, бу белгиларнинг ҳар бири даҳшат билан ҳушим ўзимда эканлигини исботлаётганди.

Ушбу жирканч ҳолат қанчага чўзилганини айтолмайман, одатда бундай лаҳзалар бутун умр билан тенг бўлиб кетади. Шу пайт кутилмаганда мени яна бошқа бир кўркув эгаллади, бу этни жунжиктирувчи, таъқиб этувчи, даҳшатли кўркув эди, чунки ёнимда ётган ва мен ҳатто исмини ҳам билмайдиган одам энди уйғониб

қолиши ҳамда мен билан гаплашиши мумкин эди. Токи у уйғониб қолмагунча кийиниш ва бу ердан тезроқ кетишдан бошқа чорам йўқлигини тушундим. Энди ҳеч қачон унинг кўзига кўринмайман ва бошқа у билан гаплашмайман ҳам. Вақтида ўзимни қутқаришим, олисга, олисга, олис-олисларга, қандай қилиб бўлса ҳам ўз ҳаётимга қайтишим, ўз қўналғамга, навбатдаги биринчи поезд билан, дарҳол ушбу лаънат теккан жойдан, бу мамлакатдан олисга кетишим керак, уни бошқа учратмаслик, унга бошқа кўзим тушмаслиги учун, гувоҳлар ҳам, айбловчилар ҳам, холислар ҳам йўқ жойларга. Бу фикр мендаги ҳолсизликни ҳайдаб, ҳушимни ўзимга қайтарди ва мен ўта эҳтиёткорлик билан, худди ўғриларга ўхшаб шовқин қилмаслик учун бир амаллаб каравотдан тушдим ва кийимларимга яқинлашдим. Жуда эҳтиёткорлик билан кийимларимни кийдим, мана, кийиниб ҳам бўлдим, бунинг уддасидан чиқдим. Фақат менинг шляпам қарши томонда, каравотнинг оёқ томонида ётарди. Уни олиш ниятида астагина энгашган чоғимда, айнан шу лаҳзада, бошқа иложим ҳам йўқ эди, мана шу бегона одамнинг, умрим қасрининг пештоқидан бир ғиштни қўпориб юборган кимсанинг юзига яна бир бор назар ташлашимга тўғри келди. Бор-йўғи арзимас бир назар ташламоқчи бўлдим, аммо ... у, мен лол бўлиб қолдим, чунки тинчгина ухлаб ётган бу йигит ҳақиқатан ҳам мен учун бегона одам эди, бир қарашда мен кечаги чеҳрани таниб ололмадим. Чунки изтироблар билан тўлиб-тошган, буришган, асабийлашган ва даҳшат акс этиб турган чизгилар гўё энди ўчиб кетгандек эди. Бу йигит мутлақо бошқача эди, бу ёшгина ғўдакнинг, ёшгина ўсмирнинг юзи бўлиб, унда тиниқлик ва тириклик балқиб турарди. Кеча тишлар орасида қисилган, тишланган лаблар энди бир-бирига майин туташганча ярим жилмайишиб ором олишарди. Малларанг сочлари кенг пешонасига ёйилиб тушган, хотиржам нафас олар, бутун вужуди ширин уйқуда эди.

Эсингизда бўлса, аввал ҳам айтганимдек, мен ҳали ҳеч қачон ўйин столи атрофидаги одамларнинг бирортасида хиёнаткорона ҳирс ва эҳтироснинг бунчалар чексиз ифодасини учратмагандим. Сизга айтсам, ухлаб ётганда

унга қараб туриб, унинг юзида тиниқлик ва самимийлик аксини сездим, унда фақатгина норасида гўдакларда учрайдиган фаришталар беғуборлиги балқиб тургандек эди. Бу чеҳрада бир вақтнинг ўзида барча ёркин туйғулар мужассамлашган эди, у энди эркин, беғам ва барча хавотирлардан холи бўлиб, гўё биҳишт боғларида ором оларди. Ана шу мени ҳайратга солган биргина назар кўнглимдаги қўрқув ва дахшатларнинг барча хира пардаларини юлиб ташлади, энди мен ортиқ уялмай кўйгандим, аксинча, қувона бошладим. Мени дахшатга солаётган ва юрагимда ваҳима уйғотаётган нарсалар энди тўсатдан ўз мазмунини йўқотганди. Хаёлимга келган фикрдан хурсанд бўлиб, фахрлана бошлагандим, чунки агар мен ўзимни қурбон қилмаганимда эди, мана шу олдигинамда гўё бир нозик чечак каби хузур қилаётган бу навқирон ва хушбичим йигит хозир аллақачон топтаб ташланган, конига беланган, юзлари ёрилиб кетган, кўзлари дахшатдан олайиб, котиб колган бир аҳволда қайсидир бир коя тагидан топилган бўларди. Мен уни кутқардим, у энди кутқарилган эди. Хуллас, мен унга шундай термулиб турардимки, – буни бошқача тасвирлаб бўлмайди, – мен ухлаётган йигитга ўзимдаги оналик меҳри билан термулаётгандим, уни мен ўз фарзандларимдан ҳам кўпроқ оғриқ ва изтироблар билан қайтадан дунёга келтиргандим. Ва ана шу жандаси чиққан, ифлос бир хонанинг ўртасида, кок ўртасида турган холимда, хароб ва исқирт меҳмонхона ичида туриб, қалбимни шундай бир муқаддас туйғу қамраб олганди, – сиз балки буни кулгили бир хол деб ўйларсиз, – лекин мен ўшанда ўзимни худди черковда тургандек, илоҳий мўъжизадан бахт топгандек ҳис қилаётгандим. Умримдаги энг дахшатли лаҳзалар кутилмаганда ўз-ўзидан энг марокли ва энг ҳаяжонли онларга айланганди.

Бирорта шовқин чиқадиган ҳаракат қилдимми ёки беихтиёр бирор нарса деб юбордимми, билмадим, аммо ухлаётган одам кутилмаганда кўзини очди. Қўркиб кетдим ва ўзимни оркага олдим. У худди менинг бирпас аввалги аҳволимга тушди шекилли, ҳайрон бўлиб атрофга олазарак каради, у гўё аллақандай тубсиз гирдоб ичидан бош

кўтараётгандек эди. Унинг нигоҳи ушбу бегона, нотаниш хонани асабий кузатиб чиқди-да, менга қадалди. Аммо у ҳали тилга кириб ёки ўзига келиб улгурмасданоқ мен ўзимни қўлга олдим. Унга бирортаям сўз гапиртирмаслик, мендан бирор нарса сўрашига, ишонч билдиришига қўймаслик керак, ҳеч нарса қайтадан бошланмаслиги лозим, кечаги кун, ўтган тун ҳақида ҳеч нарса гапирилмаслиги, муҳокама қилинмаслиги лозим.

– Мен кетишим керак, – дедим шошилиб, – сиз шу ерда қолинг-да кийиниб олинг. Соат ўн иккида сизни казино эшиги олдида кутаман, қолган ҳамма нарсани ўша ерда ўзим ҳал қиламан.

У бирор нарса деб эътироз беришга ҳам улгурмасдан, бу хонани ортиқ кўрмаслик учун югуриб чиқиб кетдим ва ўша меҳмонхонани ҳам, унда бир кеча бирга тунаган одамни ҳам номларини билмай, билишни ҳам истамай, орқамга ҳам қарамай югуриб кетдим.

К. хоним бир нафасга ўз ҳикоясини тўхтатди. Лекин, энди унинг овозида барча изтиробли ва саросимали оҳанглар ғойиб бўлганди, бу гўё автомобилнинг қийналиб, бир амаллаб довон тепасига чиқиб олиши ва тепаликка етгач, пастга қараб енгилгина тушиб боришига ўхшаб кетар, энди унинг нутки эркин ва енгил оҳанг касб этганди.

– Хуллас, мен эрталабки ёғдудан яшнаб турган кўчалар бўйлаб ўз меҳмонхонамга шошилардим, худди мендаги таҳликали туйғулар ғойиб бўлгани каби, атрофдаги барча гардларни шамол ўз қанотлари билан супириб кетганди. Чунки, унутмаган бўлсангиз, сизга олдин ҳам айтгандим, турмуш ўртоғимнинг вафотидан сўнг мен ҳаётдан бутунлай совиб кетгандим. Болаларимга энди керагим бўлмай қолган, ўзимни эса бу ёлғончи дунёда яшашдан бирорта аниқ мақсадим ҳам йўқ эди. Мана, ниҳоят илк маротаба менинг зиммамга ўз-ўзидан бир вазифа юкланди: мен бир инсонни қутқариб қолдим, бутун борлиғимни, бор куч-ғайратимни ишга солиб, уни тубсиз жар ёқасидан қайтариб қолдим. Яна озгина бардошли бўлсам, бу вазифани охиригача уддалаган бўлардим.

Хуллас, мен шошилганча мехмонхонамга кириб келдим, эрталаб соат тўққизда ётоғимга қайтганимни кўриб ажабланган эшик оғаси мени ҳайрон бўлиб қарши олди. Кўнглимда эса энди бўлиб ўтган нарсалардан уялиш ёки асабийлашиш ҳислари қолмаган, аксинча, кутилмаганда мендаги ҳаётга бўлган хоҳиш қайта туғилгандек эди, қандайдир янги ва номаълум бир туйғу, ўзимни кимгадир кераклигимни ҳис этиш туйғуси томиримдаги қонни илита бошлаганди. Хонамга кириб, тезда кийимларимни алмаштирдим, бирорта ёркинроқ кийимга алмаштириш ниятида, эгнимдаги мотам либосини (буни кечроқ англадим) ечиб ташладим, сўнгра хисобимдан нақд пул оламан деб банкка бордим, кейин поезд қачон жўнашини билиш учун вокзалга шошилдим, хуллас, ўзимни ҳам лол қолдираётган қатъийлик билан, булардан бошқа яна бир неча юмушлар ва учрашувларни ҳам ҳал қилиб қўйдим. Мана, ниҳоят тақдир томонидан менга юборилган бир инсоннинг жўнаб кетишини ва унинг бутунлай қутқарилишини ниҳоясига етказишдан бошқа ташвишим қолмади.

Ростини айтсам, унга яна шахсан рўбарў келиш учун ирода керак эди. Чунки, кечаги нарсаларнинг ҳаммаси қоронғуда, гўё бир гирдоб ичида юз берган, биз худди тошкин улоқтириб ташлаган икки тош сингари тўқнашиб кетгандик, биз ҳалиям бир-биримизнинг юзимиздан таний олмасдик ва энди ўша бегона одам мени қайта таний олишига ҳам ишончим комил эмасди. Кеча – бу иккита адашган одамнинг тасодифий тўқнашуви, мастлиги, телбалиги бўлганди, бугун эса – энди унга ошкора баҳо бериш мен учун кечагидан кўра машаққатли эди, чунки энди ҳеч нарсани яшириб бўлмайдиган бешафқат ёруғ бир кунда, мана шу ахволимда, шу юзим билан, бир тирик инсон сифатида у билан тўқнаш келишим зарур эди.

Бироқ, ҳаммаси мен ўйлагандан кўра осонроқ кечди. Келишилган соатда мен казинога яқинлашиб ҳам улгурмагандимки, бир ёшгина йигит скамейкадан сакраб туриб мен томонга шошилди. Унинг шошқалоқ ҳаракатларида маълум бир ҳовлиқиш, болаларга хос қувонч акс этиб турар, шодликдан чақнаган кўзларида эса мин-

натдорлик туйғуси порларди, аммо мендаги саросимани англаши биланоқ, беихтиёр у кўзларини олиб қочди. Миннатдорлик – ҳа, бу туйғуни одамларда камдан-кам учратасан, миннатдор одамлар эса бу туйғу учун ифода тополмай овора бўлишади, одатда улар саросима ичида сукут сақлайдилар, уялганча туриб қоладилар, гоҳида ҳатто ўз туйғуларини яшириш учун бўлар-бўлмас нарсаларни ҳам сўзлай бошлашади. Лекин қаршимдаги инсон, ўз қалбидаги барча кечинмалари ва туйғуларини ёрқин рангларда тўла ифода этсин дея, Яратганнинг ўзи уни эринмай чизганди. У ҳозир бутун борлиғи билан, қайноқ, алангали, эҳтиросли ҳаракатлари билан ўз миннатдорлигини акс эттириб турарди. Унинг ўсмирларникидек хушбичим боши қаршимда эгилиб, ўта одоб билан бармоқларимга лабларини тегизди ва қаддини ростлади, кейин ҳадик билан менга қаради ва соғлигимни сўради, унинг сўзларида чексиз одоб-ахлоқ ва ҳурмат акс этиб тургани боис, бир неча дақиқалардан сўнг мендаги охирги саросималар ҳам ғойиб бўлди. Кўнглимдаги туйғулар ёришгани гўё кўзгуда акс этгандек, бирданига бутун борлиқ яшнаб кетди, табиат ҳам гўё ўз тилсимларидан фориғ бўлганга ўхшарди: кечагина безовта тўлғонган денгиз энди сокин ва тиниқ жилваланар, митти тўлқинлар остидан ҳар бир майда тош энди ялтираб кафтдагидек кўринар, казино, яъни мана шу жаҳаннам боткоғи ҳисобланган бино, энди мавритан услубида қурилган ярқираган томини мовий осмонга чўзиб салобат билан турар, кечагина жала савалаган чоғда биз бориб айвончасига тиқилган киоска энди гул дўконига айланган, у ерда эса оқ, қизил, яшил ва ёрқин ранглардаги катта-катта дасталарда аралаш бўлиб атиргуллар, ғунчалар тўп-тўп бўлиб турар ва бугун бу ерда энди ёрқин рангдаги кўйлак кийган бир киз савдо қилаётганди.

Мен йигитни кичик бир ресторанга тушликка таклиф қилдим, ўша ерда у ўзининг фожиали саргузашти тарихини айтиб берди. Мен уни илк бор кўрган чоғимдаги, яъни у титраган, асабий қўллари билан яшил стол атрофида турган пайтда хаёлимга келган гумонларим унинг

гаплари билан тўлиқ тасдиғини топди. У австриялик поляклар нинг зодагон оилаларидан бирининг вакили бўлиб, дипломат бўлиш ниятида хозир Венада таҳсил олаётган экан ва армия бош штабида юқори бир лавозимда хизмат қилувчи амакисининг уйида тураркан. Бир ой олдин у биринчи имтиҳонини зўр муваффақият билан топширади ва амакиси шу кунни нишонлаш учун мукофот тариқасида уни фойтунга ўтқизиб Пратерга сайрга олиб чиқади. Шунда у амакиси билан бирга отчопарга тушади. Амакисининг ўйинда омади келиб, бирин-кетин уч марта ғолиб чиқади ва қаппайган халтачадаги ютуқ пулларни олишиб, кечки овқатни энг асл ресторанларнинг бирида тановул қилишади. Бир неча кундан сўнг имтиҳондаги ўша муваффақияти учун бўлғуси дипломат отасидан бир ойлик харажат пули миқдоридаги мукофот пулини олади. Икки кун олдин жуда катта сумма бўлиб кўринган бу пул, ўша осонгина ютуқни кўргач, энди унга арзимас ва камгина бўлиб туюлади. Хуллас, тушликдан сўнг у яна отчопарга жўнайди ва кўзига қарамасдан иштиёқ билан пул тика бошлайди. Унинг бахтига, балки бахтсизлигигами, ўша куни охирги пойгадан сўнг у отаси берган суммани нинг уч баробари билан отчопарни тарк этади. Қисқаси, у қимор ўйинининг васвасасига гирифтор бўлади ва бу дард уни гоҳ отчопарга, гоҳ қаҳвахоналарга ёки клубларга судрайди, охир-оқибат бу нарса унинг ҳам вақтидан, ҳам ўқишидан, ҳам асабидан ва энг муҳими, пулларидан махрум қилади. У энди ўйиндан бошқа ҳеч нарсани ўйлашни ҳам, тинчгина ухлашни ҳам, ҳаммадан ёмони эса, у энди ўзини қўлга олишни ҳам истамай қўяди. Бир куни тунда у ҳамма нарсасини бой бергач, уйга қайтиб келади ва ечинаётган чоғида жакети чўнтагидан унутиб қолдирилган, ғижимланиб кетган пул чиқиб қолади. У ҳатто ана шу пулни ҳам асраб қолмасдан, қайта кийинади ва кўчага чиқиб кандайдир бир қаҳвахонадаги домино ўйнаётганларни топмагунча дайдиб юради ва улар билан бирга то тонг ёришгунча қолиб кетади. Бир сафар уни турмушга чиққан опаси қутқариб қолади ва судхўрларга барча қарзларини тўлаб беради. Судхўрлар ҳам бу оксуяклар оиласининг вакилини алоҳида сахо-

ват билан қарзга ботиришган экан. Шундан кейин уни яна бирмунча муддат ўйинда омади келиб туради, сўнг яна омад тутқич бермай қўяди, қанча кўп ютқизгани сари, бош ютуқни қўлга киритиш шунчалик муҳим бўла бошлайди, чунки тўланмаган мажбуриятлар ва муддати тугаётган ваъдалар унга тинчлик бермай қўяди. У энди ўзининг соатини, кийимларини аллақачон бой бериб бўлган эди ва ниҳоят, энг дахшатлиси ҳам юз беради: кекса холасининг камдан-кам тақиладиган иккита каттакон қимматбаҳо гул тўғнағичини ўғирлайди ва улардан бирини каттагина пул эвазига гаровга қўяди, шу кеча бу пул тўрт бараварга кўпаяди. Бориб гаровнинг ҳақини тўлаб қутулиш ўрнига у яна таваккал қилади ва ҳаммасини ютқазиб қўяди. Бу ёққа жўнагунга қадар ҳали ўғирлик ошкор бўлмагани учун, у иккинчи тўғноғични ҳам гаровга қўяди ва калласига келган биринчи хаёл билан, яъни орзу қилган пулини казинода ютиб оламан деган фикр билан поездга ўтиради-да, Монте Карлога жўнаворади. Бу ерда у аллақачон чемоданини сотиб улгурган, на соябон, на дурустроқ кийим қолади, хуллас, тўртта патронли тўппончаси билан бриллиант тошли авлодлари тамғаси босилган бутдан бошқа ҳеч нарсаси қолмаганди. Бут унинг боболаридан бирига, графлик оиласига мансуб бўлгани учун ундан воз кечгиси келмаганди. Охири, шу куни кечқурун яна бир марта, сўнгги бор қиморнинг хушхўр кайфини татиш, ҳаёт-мамот учун курашиб кўриш ниятида, тушдан кейин ўша крестни ҳам беш франкка пуллаганди.

У буларнинг барисини ўзидаги кишини маҳлиё қиладиган бир ёқимтойлик билан сўзлаб берди. Мен бундан жуда таъсирланиб кетдим, бутун диққатимни жамлаганча уни берилиб эшитдим, лекин бир сонияга бўлса ҳам, ўзимни қўлга олиш ва олдимда ўтирган одам аслида оддий ўғри эканлигини ўйлаб кўриш хаёлимга ҳам келмабди. Агар бир кун олдин кимдир менга, ҳаётини бокиралик билан яшаб келаётган ва ўз даврасида одатдаги ахлоқ меъёрларини сақланишини қатъий талаб этувчи мендек бир покдомон аёлни ўғли тенги ғирт бегона, бунинг устига олмос кўзли тўғнағич ҳам ўғирлаган ёшгина

бир йигит билан яқин одамлардек бирга ўтирибди дейдиган бўлса, мен бундай одамни ақлдан озган деб ўйлаган бўлардим. Лекин, мен унинг бу ҳикоясини эшитиб бир чимдим бўлса-да, қўркув сезмадим, бунинг устига у ўз ҳаракатларини шунчалар ҳаяжон билан, гўё иситмалаганини ёки касаллигини таърифлагандек айтиб бердики, бу менда кўпроқ ачиниш ҳиссини уйғотди. Бундан ташқари, кимдир агар ўзи ҳам менга ўхшаб кечагидек кутилмаган бир тунни хира туман ичида ўтказиб кўрган бўлса яхши билади, бундайлар учун «бунинг иложи йўқ» деган тушунча ўз маъносини йўқотиб қўяди. Мен оддий бир инсон сифатида яшаб ўтган қирқ йиллик умрим давомида ҳам мана шу ўн соатчалик ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатини бошдан кечирмаган эдим.

Шунга қарамасдан унинг бу тавба-тазаррусини эшита туриб, бошқа бир нарса, яъни унинг кўзларининг ўйноқи ялтираши мени саросимага солди, чунки у ўзининг ўйинга бўлган иштиёқи ҳақида сўзлаган чоғида юзидаги барча томирлар гўё ток ургандек асабий титраб кетарди. Қимор ҳақидаги ҳикоянинг ўзиёқ уни тўлқинлантирар ва унинг ҳар бир кечинмаси юзида асабий акс этаётганди. Беихтиёр унинг қўллари, ўша чиройли ва асабий, хушбичим бармоқли қўллари худди ўша ўйин столи атрофида тургандай ўз-ўзидан яна йиртқич ҳайвонга айланиб, ташланишга шайлана бошлади. У гапирар, мен эса унинг қўлларини кузатардим. Кутилмаганда бармоқлар олдинга интилиб титрай бошлади, сўнг бир-бирини қисишиб ғижимланди, кейин яна ташланишга шайланди ва яна бир-бирининг қўйнига кириб қовушиб олишди. У тўғнағичларни қандай ўғирлаганини гапираётганда эса қўллар худди қарокчилардек яшин тезлигида олға ташланди (мен беихтиёр чўчиб тушдим), кўзимга бармоқлар безакка қандай чанг солганию кафтлар уни қандай қилиб ютиб юборишгани кўриниб кетди. Шунда мен бу одам сўнгги томчи қонигача ўзининг ўша эҳтиросларн билан заҳарланиб бўлганини аллақандай даҳшат ва ҳайрат билан англаб етдим.

Мана шу ёшгина, беғубор ва табиатан беғам йигит ўзидаги биргина дайди ишқибозликка қулдек тобе бўлиб

қолгани беихтиёр кўнглимда вахима уйғотди ва азоблай бошлади. Хуллас, ҳакиқий дўст сифатида уни бу йўлдан қайтишга кўндириш менинг бурчим деб ўйладим ва ҳозироқ уни Монте Карлодан жўнаб кетиши кераклигини, бу ерда хавф ўта кўплигини, тўғнағичлар йўқолгани фош бўлмасдан, шу бугунок ўз оиласига қайтиши лозимлигини, ўз келажагини бутунлигича қутқариши зарурлигини тушунтирдим. Қолаверса, йўл харажатларига ва безакнинг товонини тўлашга ҳам ўзим пул беришни ваъда қилдим, фақат бир шарт билан, бунинг эвазига у шу бугунок бу ердан жўнаб кетиши ва бундан кейин ҳеч қачон ҳеч бир картага қўл урмасликка ҳамда қимор ўйнамасликка онт ичиши зарурлигини айтдим.

Бу бегона бир инсон, адойи тамом бўлган бир банда менинг сўзларимни илоҳий бир ўтинч, итоат, миннатдорлик билан тинглар, айниқса ёрдам бериш ҳақидаги сўзларимни худди болдек симирар, стол устида турган қўллари кутилмаганда гўё бир илоҳга ёки маъбудга сиғинаётган каби кўтарилди ва шукроналик ҳиссини шундай ифода қилдики, мен бу ҳолатни ҳеч қачон унутолмасам керак. Унинг яшнаб турган ва одатдагидай бироз ҳадиксираган кўзларида ёш милтирар, бутун жуссаси қувончдан ва ҳаяжондан титрай бошлаганди. Ундаги ҳаракатлар ва қиликлар қанчалар ифодали эканлигини аввал ҳам сизга тасвирлаб беришга уриниб кўргандим. Айни лаҳзаларда унинг нигоҳи шу қадар маъсум ва мафтункор эдики, бу нарсалар оддий одамга насиб этмаган, агар таъбир жоиз бўлса, сиз гўё туш кўриб уйғонаяпсизу тушингизда кўрган оппоқ фариштанинг нигоҳи тасаввурингизга ўрнашиб қолаяпти.

Яшириб нима қилдим, мен бу нигоҳга бардош беролмадим. Миннатдорлик кишини бахтиёр қилади, чунки бу нарсанинг амалдаги ифодасини камдан-кам учратасан. Айниқса мендек совуққон ва жиддий бир инсонни ушбу зийраклик тўлқинлантириб юборди, қолаверса, бунақа бахт ва қувонч мен учун бир янгилик ҳам эди. Яна бунинг устига мана шу ҳаяжондан титраб турган йигитча билан биргама-бирга атрофимдаги табиат ҳам янгиланганди, кечаги жаладан сўнг бугунга келиб, борлиқ ўзгача

жозиба кашф этганди. Ресторандан чиққанимизда денгиз буткул тинчиб улгурган ва тиниқ зангори тус олган, мовий уфқ қўйнида эса чайкалар чарх уришарди. Сиз Ривьера табиатини яхши биласиз. У доим гўзал кўринади, худди фотосурат каби ўзидаги ёрқин ранглар билан кўзингизни қамаштиради, у ташқи назарларга бефарқ бўлган жозибаси, нафислиги ва абадий шарқона хуснмалоҳати билан сизга маҳтал бўлиб турганга ўхшайди. Тўғриси, жуда камдан-кам бўлса-да, шундай кунлар ҳам бўладики, унда бу гўзаллик бор бўйича юзини очади, ташқарига чиқади ва фусункор ранглари билан атрофни чулғаб олади, ғолибона бош кўтариб борликни гулларга кўмиб ташлайди, унинг қўйнида не-не ҳис-туйғулар чўғланиб, алангалана бошлайди. Хуллас, ўша бўронли, бесаранжом тундан сўнг мафтункор ва ажойиб кун келган бўлиб, кўчалар чиннидек ювилган, феруза осмон, ямяшил намхуш табиат, ҳамма ёқда яшнаган буталар бош кўтарган ва ранг-баранг ғунчалар кўзни қамаштирарди. Қоялар куёш нурида яшнаб, мусаффо ҳавода кўкрак кериб туришар, улар гўё ялтираб товланаётган шаҳарча атрофига янаям яқинроқ келган ва уни қизиқиш билан куршаб олишганга ўхшарди. Ҳамма ёқда табиатнинг тетик ва илҳомлантирувчи кучини ҳис қиласан ва беихтиёр юрагинг ҳаприқиб кетади:

– Келинг, битта фойтун ушлаймиз, – дедим мен, – соҳил ёқалаб айланиб келамиз.

У қувонч билан бош ирғади, афтидан, бу йигит шу ерга келганидан бери илк маротаба табиатга эътибор билан қараётганга ўхшарди. Шу пайтгача у димиққан казино зали, унинг оғир ҳавосидан, тер ҳидидан, у ердаги жирканч ва бужмайган одамларнинг ғала-ғовуридан, шовқинли, қўпол ва совуқ денгиздан бошқа нарсани билмаган эди. Қаршимизда эса куёшда товланаётган кенг кумлоқ соҳил, унда тўлкинлар мавжланиб ётар, қараган сари бу манзара нигоҳингни олис-олисларга олиб қочарди. Биз ўтирган фойтун шошилмасдан бир текис юриб борар (у пайтлар ҳали автомобиллар йўқ эди), катта йўл ёқалаб эса кўплаб виллалар ва ранг-баранг манзаралар ястаниб ётарди. Шу ҳовлиларга қараб ту-

риб, мана шу итальян қарағайлари соясида ям-яшил бўлиб яшнаб турган виллаларни кузата туриб, беихтиёр кўнглингнинг туб-тубида сирли ва яширин хаёллар уйғонгандек бўлади: шу ерда тинчгина, беғам, бу дунё ташвишларидан холи бўлиб яшасамчи дейсан!

Билмадим, умримда ҳали бир мартагина бўлса ҳам ўша соатлардагидек ўзимни бахтли ҳис қила олдиммикин? Фойтунда, менинг шундоқ ёнгинамда кечагина хаёт ва мамот оралиғида гангиб юрган навқирон бир йигит ўтирар, у қуёш нурларидан марокланиб симирар ва гўё ёш болага айланиб қолгандек эди. У худди мурғаккина гўдакка ўхшарди, чиройли, ўйинқароқ қувноқ ва шўх болакай, ҳаммасидан менга ёққани ундаги хушёрлик бўлиб, агар йўл тепаликка ўрмалаб, отлар қийналаётганини сезса, у бирданига сакраб тушиб, фойтуннинг ортидан итаришга тушарди. Бирор-бир гул ҳақида гапирсам ёки йўл ёқасида бирорта чечак учрайдиган бўлса, у югурганча бориб териб келарди. Кечаги ёмғирда шалаббоси чиқиб қолган ва бугун йўл ёқасида тимирскиланаётган кичкинагина бақани кўриб қоладиган бўлса, бошқа фойтунлар босиб кетмасин, дея авайлаб ердан кўтарар ва четроққа, ям-яшил ўтлоққа олиб қўярди. Ўзи эса қувонч билан қандайдир кишини кулдирувчи ва ёқимли нарсалар ҳақида тинмай сўзларди. Имоним комилки, мана шу табассум ва қувонч унинг барча ғамлардан холис бўлганининг ифодаси эди, агар иложи бўлганда эди, у кўшиқ куйлаши, қувончдан сакраши ёки ўйинга тушиши ҳам мумкин эди. Ундаги бу кутилмаган ўзгариш ана шундай қувонч ва шодликка бой эди.

Биз тепаликка кўтарилиб қандайдир бир кичкинагина қишлоқ оралаб кетаётганимизда, у кутилмаганда йўловчиларга бош ирғади ва илтифот билан шляпасини ечиб таъзим қилди. Мен ундан бу ердаги бегона одамларга нима сабабдан салом бераётганини сўраганимда, у саволимдан бироз ийманиб, узр сўрагандек тушунтира кетди, биз ҳозир бир черков олдидан ўтаётганимизни, уларда, яъни Польшада, католик динининг таъсири катта бўлган барча мамлакатлардаги сингари, черков, яъни худонинг уйи ёнидан ўтаётганда бош кийимини ечиб

таъзим қилиш болаликдан одат тусига кириб қолганини айтди. Унинг ана шундай илоҳий нарсалардан ҳайиқиши менга қаттиқ таъсир қилди ва бирданига крест ҳақидаги гаплари эсимга тушди. Мен ундан худога ишониш-ишонмаслигини сўрадим. Шунда у бироз уялганча ҳа, деган ишора қилиб, албатта Яратганнинг марҳаматига умид қилишини айтганда эса, миямга кутилмаган бир фикр келди:

– Тўхтатинг! – дея қичқирдим аравакашга ва шошилиб фойтундан тушдим.

У ҳайрон бўлиб менга эргашди:

– Қаёққа бораяпмиз?

– Юринг мен билан, – дея жавоб бердим мен.

Унинг кузатувида мен орқага қайтдим ва пишиқ ғиштдан қурилган қишлоқ черковига келдим. Ичкари бўм-бўш, хирагина ёришган, деворлари эса оҳак билан сувалган. Кираверишдаги эшик катта очиқ турар, ундан ичкарига ўткир тиғдек нур тушиб турар, тўрда ғира-шира ёришган кичкина мехроб бўлиб, у ерда иккита шам хирагина нур сочар ва ладан ҳиди анқирди. Биз ичкари кирдик, у шляпасини бошидан олди, қўлини муқаддас сувга ботириб чўқинди ва тиз чўкди. Ўрнидан турар-турмас унинг қўлидан тутдим.

– Олдинроққа юринг, – судрадим мен, – сиз учун муқаддас бўлган мехробга ёки бирорта икона олдига боринг ва мен сизга айтадиган сўзларни қайтариб тавба қилинг.

У менга ҳайрон бўлиб термулди, кўзларида кўркув бор эди. Аммо, бирданига ҳаммасини тушунди ва бир бурчакка бориб муқаддас бут қаршисида жимгина тиз чўкди.

– Айтганларимни такрорланг, – дедим мен ҳаяжондан титраб, – менинг айтганларимни такрорланг. Онт ичаман.

– Онт ичаман, – дея такрорлади у.

Мен давом этдим:

– Бундан кейин пул учун бирортаям ўйинга аралашмайман, нима бўлишидан қатъи назар, энди ҳеч қачон мана шу ишқивозлик учун таваккал қилмайман.

У титраганча сўзларни такрорлади, бўш бино ичида сўзлар аниқ ва равшан жаранглади.

Шундан сўнг бир зумга сукунат чўкди, шунчалар жимлик чўкдики, хатто ташқарида баргларини шамол силкиётган дарахтларнинг шивирлаши ҳам эшитилди. Кутилмаганда у худди ҳақиқий тавба қилаётган одамдек ўзини ерга ташлади ва телбаларга ўхшаб шоша-пиша поляк тилида нималарнидир тез-тез гапира бошлади. Бу менимча унинг шукронасини, тавбасини ифода этувчи илоҳий бир дуо бўлса керак, чунки сўзлаётиб тинмай хочга бошини эгиб таъзим қилар, тобора ҳаяжон билан нотаниш сўзларни қайтарар ва бир дуони ўта ички бир изтироб билан қайта-қайта такрорларди. Бундан аввал ҳам, бундан кейин ҳам, ҳеч қачон бирор-бир черковда бундай сажда қилинганини қайтиб эшитмадим. Унинг қўллари ёғочдан ясалган меҳроб тахтасини маҳкам қучиб олган, бутун вужуди ички бир изтироб бўронидан силкинар, у гоҳ инграр, гоҳида эса мунгли оҳангда нола қиларди. У ҳеч нарсани кўрмас, ҳеч нарсани англамасди, унинг борлиғи гўё бошқа бир оламда эди, у кандайдир рухий покланиш алангаси ичида тобланар ёки илоҳий бир маконда сузиб юргандек эди. Ниҳоят у ўрнидан турди, яна бир бор чўқинди ва оғир уриниш билан оркага ўгирилди. Унинг тиззалари қалтирар, ранги окариб кетган, худди оғир дарддан турган одамга ўхшарди. Лекин менга назари тушиши биланоқ, яна унинг кўзлари яшнаб кетди, изтиробли чеҳрасини бокира ва чинакам илоҳий табассум ёритди. Сўнгра у яқинроқ келди, русчасига чуқур таъзим бажо келтирди, иккала қўли билан қўлларимни олди ва чуқур хурмат билан лабларига босди:

– Сизни менга Яратганнинг ўзи юборди. Бунинг учун Унга мен шукрона айтдим.

Мен нима дейишни ҳам билмасдим. Мен ҳозир кутилмаганда мана шу ўриндиқлар узра тантанали орган садолари янграшини истардим, чунки мен бу одамни бутунлай куткариб олишнинг уддасидан чиққанимни ҳис қилаётгандим.

Биз черковдан қайтиб чиқдик, ташқари яшнаб кетган, куёш ҳақиқий баҳорий ёрқин нурларини сочар,

ҳали ҳеч қачон кўзимга бу дунё бунчалар гўзал бўлиб кўринмаганди. Ҳар бир муюлишида янги бир манзарани ҳадя этаётган йўл билан тепалик ёқалаб, шошилмасдан яна роса икки соат фойтунда сайр қилдик. Бироқ, энди биз ҳеч нарса гапирмасдик. Ҳиссиётларнинг бунақа тошқинидан сўнг ҳар қандай сўз ортиқчага ўхшаб кўринарди. Нигоҳим тўсатдан унинг нигоҳи билан дуч келиб қоладиган бўлса, мен ўз-ўзимдан уялганча кўзимни олиб қочардим ва ўзимдаги бу ғаройиб ҳолатдан тўлқинланиб ҳам кетардим. Кечки соат бешларда биз яна Монте Карлога қайтиб келдик. Мен энди қариндошларим билан учрашишим керак бўлиб, ундан воз кечишнинг ҳечам иложи йўқ эди. Ростини айтсам, кўнглим энди бирозгина бўлса-да, осойишталик истар, туйғулар тошқинининг босилиши учун эса бироз вақт керак эди, чунки бахтнинг жудаям кўпайиб кетиши мени озроқ толиқтирганди. Шу пайтгача ҳаётимда бирор мартаям бошимдан кечмаган бунақа ортиқча қайноқ ҳиссиётлар, телбаликлардан сўнг бирозгина нафас ростлашим зарурлигини сезиб турардим. Шу ниятда мен йигитга ўзим турган меҳмонхонага бир неча дақиқага бўлса ҳам кириб ўтишни таклиф қилдим. Ўша ерда мен унга йўл харажатлари ва ўғирланган безакнинг бадали учун етарли бўлган суммани топширдим. Мен учрашувга бориб келгунимча, у поездга билет олишини, кейин биз соат еттида, яъни уни Генуя оркали уйига элтувчи поезд жўнаб кетишидан ярим соат олдин, вокзалнинг кириш залида учрашишни келишиб олдик. Мен унга беш дона қоғоз пулни бермоқчи бўлиб узатаётганимда, унинг лаблари докадек оқариб кетди:

— Йўқ ... йўқ ... пул ... ўтинаман сиздан ... пул керак эмас! — деди у тишини-тишига босиб ва бармоқлари асабий қалтирай бошлади. — Ҳеч қандай пул ... ҳеч қанақа пул ... мен унга қарай олмайман, — яна такрорлади у ва нафратданми ёки қўркувданми ўзини ўнғайсиз тута бошлади. Лекин мен унинг уятини енгиллатишга уриндим ва бу шунчаки қарзга берилаётганини, у ўзини ноқулай сезмаслигини, агар истаса, менга тилхат ёзиб бериши мумкинлигини тайинладим.

– Ха ... ха ... тилхат, – минғирлади у тескари қараб ва гўё қўлига ифлос бир шилимшиқ нарсани ушлаётгандек пулларни ғижимлади-да, санамасдан чўнтагига солди ва битта варақка апил-тапил ҳаракатлар билан бир нечта сўз ёзди. У бошини кўтарганда эса пешонасини қалин тер босган, кўнглида гўё нимадир уни тўлқинлантириб юборганга ўхшарди, чунки менга кўлидаги варақни узатиши билан кутилмаганда қалқиб кетди, мен беихтиёр кўркиб кетдим ва ортга тисарилдим, у эса тез чўкди-да менинг этагимни ўпди. Бу ҳаракатларни тасвирлашга тил ожизлик қилади, кандайдир кучли бир туйғудан бутун вужудим титраб кетди. Бошқача бир ғалати титроқ бутун вужудимни чулғаб олди, гангиб қолдим.

– Бунчалар миннатдорлигингиз учун раҳмат сизга. Лекин энди сиз боришингиз керак! Кечқурун соат еттида вокзалнинг кириш залида хайрлашамиз,– дея олдим, холос.

У менга қаради, ҳаяжондан кўзларида ёш милтирарди, бир лаҳза у менга нимадир демоқчи бўлди, тушда кечгандек ўша бир лаҳза, гўё у ҳозир ўзини кучоғимга ташлайдигандек туюлиб кетди. Бироқ, у тўсатдан яна таъзим қилди, чукур, ўта чукур таъзим қилди-да хонадан чиқиб кетди.

К. хоним яна ҳикоясини бўлди. У ўрнидан турди ва дераза ёнига борди, ташқарига термулди-да, узоқ туриб қолди, унинг маъбудалар ҳайкалини эслатувчи коматида мен енгилгина бир титроқни англадим. Бирданига у қатъийлик билан менга ўгирилди, шу пайтгача тинчгина, суҳбатда иштирок этмай турган қўллари тўсатдан кескин ва бир нарсани йиртиб ташламоқчи бўлгандек ҳаракат қилди. Сўнгра у менга қатъий, тўғрироғи совуқ қаради ва алоҳида шижоат билан сўзлашга тушди:

– Мен сизга бутунлай ошкора бўлишга ваъда бергандим. Ана шу ваъданинг қанчалар зарур эканлигини энди билаяпман. Чунки ҳозир ўша соатларда бўлиб ўтган воқеаларни бир бошидан ҳикоя қилишга ўзимни мажбурлай туриб, бир-бирига коришиб, алғов-далғов бўлиб кетган ҳиссиётларимни чиройли сўзлар билан

безатаётиб, ўша пайтда билмаган ёки эҳтимол билишни истамаган кўп нарсаларни мана энди аниқ тушуна бошладим. Сизга ҳам, ўзимга ҳам ҳақиқатни рўй-рост гапираман деган эканман, демак, қатъий ва совуққонлик билан сўзламоқчиман. Ўша сонияларда, яъни йигит бир ўзимни ёлғиз қолдириб, хонадан чиқиб кетиши билан, мени қандайдир бўғиқ бир ҳолсизлик босди, юрагимда нимадир бир нарса кучли зарба бергандек бўлди. Нимадир бир нарса менга шафқатсиз оғриқ бераётганди, бунинг сабаби нимадалигини билолмадимми ёки билишга юрагим бетламадими, билмадим, нахотки йигитнинг одоб ва ҳурмат билан ўзини тутиши мени шунчалар изтиробга солган бўлса.

Аммо ҳозир, бу ерда мен ўз ичимдагиларни худди бир бегона одам каби холисона жиддий ва қатъий тарзда ошкор этишга мажбурлай туриб, бундан ташқари сизнинг гувоҳлигингиздан ҳеч нарсани, бирор сирни ёки уятли туйғуни яширмасликка уринаётиб, ўшанда менга оғриқ берган нарса нима эканлигини тушуниб етдим, бу менинг умидларим пучга чиқиши ... умидсизлик эди, ахир бу йигит мени ушлаб қолишга, мен билан қолишга ... бир марта бўлса ҳам уриниб ҳам кўрмасдан, итоаткорлик билан кетиб қолганди, у мени ўзиники қилиб олиш ўрнига, мени ўз тақдири йўлида учраган бир илоҳий малак дея улуғлаганди ... ва у мени ... у мени бир аёл сифатида ҳис қилмаганди.

Бу ўша умидсизлик ... мен учун, ўшанда ўзим тан олмаган, кейинчалик ҳам тан олишга бўйним ёв бермаган ҳафсаламнинг пир бўлиши эди. Ахир аёл туйғуси ҳеч қандай сўзсиз ва ақл-идроксиз ҳам барчасини билиб туради. Чунки ... энди мен ўзимни ортиқ алдаб юришни истамайман, агар шу йигит ўшанда мени қучоғига босганида, мендан талаб қилганида эди, мен у билан дунёнинг нариги чеккасига ҳам кетган бўлардим. Мен ўз номимни булғаган, фарзандларимни номусга қолдирган бўлардим ... одамларнинг гап-сўзларига ҳам, ичимдаги соғлом ақл-идрокимга ҳам эътибор қилмасдан, худди бир кун олдин исмини ҳам билмаган ёшгина француз йигити билан кетиб қолган Хенритта хоним каби мен

ҳам у билан жўнаб кетган бўлардим. Мен ундан ҳатто қаёққа, қанчалик олисга кетаяпмиз, деб сўрамасдим ҳам, ўтган олдинги ҳаётимга бурилиб ҳам қарамасдим ... мен пулларимни, номимни, бутун бойлигимни ва номусимни ҳам мана шу йигит учун курбон қилган бўлардим ... тиланчилик қилган бўлардим ... эҳтимол, у мендан илтимос қиладиган бўлса, бу дунёнинг ҳар қанча хўрлигига чидаган бўлардим. Менга бир оғиз сўз айтишга, мен томонга бир қадам ташлашга, мени тутиб қолишга, ҳеч бўлмаганда уриниб кўрганда эди, одамлар уят ва андиша деб атайдиган барча нарсаларни улоқтириб ташлаган бўлардим, ўша сонияларда мен бутунлай унинг иродасига бўйсуниб тургандим.

Аммо сизга айтганимдек, бу савдойи йигит энди мени кўриб турса-да, менинг кўнглимда ҳам бир аёл борлигини кўрмасди. Қанчалар, мен қанчалар уни деб ёнганимни фақат ёлғиз қолганимдагина англадим, ишқий эҳтиросларнинг чиндан ҳам унинг илоҳий ва ёркин чеҳрасида бир бора белги бердию яна қайтиб ўша бўмбўш, ташландиқ юракни эзғилай бошлади. Мен минг бир машаққат билан бўлса-да ўзимни ўнглай бошладим, унга берган ваъдам эса янаям жирканч кўрина бошлади. Гўё бошимни пўлатдан ясалган оғир дубулға босиб турар, унинг юки остида эса оёққа туролмай чайқалардим, охири чорасиз гандираклаганча бошқа меҳмонхонада турган қариндошимнинг олдига кетаётган чоғимда ҳаёлларим худди қадамларим сингари тарқоқ эди. У ерда одамларнинг қизғин суҳбатлари ичида бошим гангиб ўтирар, вужудимни эса қайта-қайта даҳшат қамраб олар, вақти-вақти билан атрофдагиларнинг ҳеч бир маънони англатмайдиган юзларига термулиб қолардим, бу чеҳраларни йигитнинг ўша нур ва соя каби ўзгарувчан чеҳраси билан қиёсланганда, булар гўё бир ниқобга, муз қотган башараларга ўхшарди. Мен ўзимни гўё шовқин солиб сўзлашаётган мурдалар орасида ўтиргандек ҳис қилардим, бу қизғин давра менга жонсиздек кўринарди. Олдимдаги чашкага қанд ташлаб, паришонхотирлик билан даврадаги суҳбатга кўшилган киши бўлиб турсам-да, юрагим нотинч депсинар, кўз ўнгимда эса унинг сиймоси

гавдаланар, гарчи бу чехрани кузатиш ўзгача бир бахт бўлса-да, яна бир ёки икки соатдан кейин уни сўнгги марта кўришим мумкинлиги ҳақидаги хаёллар кўнглимга ваҳима соларди. Мен беихтиёр эснадимми ёки ножўя гапирдимми, кутилмаганда жиянимнинг турмуш ўртоғи мен томонга ўгирилди ва менга нима бўлганини, ўзимни ёмон ҳис қилмаяпманми, бирор ташвишим борми, нимагадир рангим оқариб кетганини айтиб, ҳол сўрай бошлади. Ана шу кутилмаган савол осонгина баҳона топишимга туртки бўлди ва мени аслида бош оғриғи безовта қилаётгани, агар имкони бўлса мени ҳозироқ кетишимга рухсат беришларини сўрадим.

Хуллас, энди яна ихтиёрим ўзимда эди ва мен тўппа-тўғри меҳмонхонага шошилдим. У ерда ёлғиз қолишим биланоқ, мени бўшлиқ ва ташлаб кетилганлик туйғуси чулғаб олди, қандайдир бир ички туйғу унинг ортидан боришимни, бугун мени ташлаб кетаётган йигитнинг олдига боришимни талаб қилаётганди. Мен хонада у ёқдан-бу ёққа юрар, ҳеч бир мақсадсиз стол тортмаларини очиб-ёпар, кийимларим ва соч турмакларимни алмаштирар, ўзимни баҳолаш учун ойнага солиб кўрардим, балки мен шундай безансам унинг эътиборини тортарман, деган хаёл кечарди кўнглимдан. Тўсатдан мен ўзимнинг асл ниятимни тушуниб етгандай бўлдим, нима бўлса бўлсин, лекин уни кўйиб юбормаслик керак! Даҳшатли бир сония ичида бу истак қарорга айланди. Пастга, портье олдига югурдим ва бугун кечки поезд билан жўнаб кетишимни унга маълум қилдим. Хуллас, энди шошилиш керак: нарсаларимни тахлашимга ёрдам берсин дея хизматкор қизни чақирдим, ҳақиқатан ҳам вақт жуда оз қолаётган эди, биз биргаликда куйиб-пишиб кийимлар ва майда-чуйда нарсаларни чемоданга жойлаётган чоғимизда ҳам мен у билан поездда қандай бирга кетишимни хаёл қилардим, айнан сўнгги, энг сўнгги сонияда, яъни у менга хайрлашув учун қўлини чўзган чоғида, уни лол қолдираману вагонга ўтираман, у билан шу кеча, эртаси куни ва умуман у қанча хоҳласа шунча бирга бўлиш учун. Томирларимдаги қон ўзига хос тўлқинлантирувчи, ҳаяжонлантирувчи мастоналик би-

лан оқа бошлади. Кийимларимни чемоданга ташлай туриб, хизматкорни лол қолдирган ҳолда, беихтиёр баланд овозда кулиб юбордим – ақлим оза бошлаганини сезиб турардим. Юк ташийдиган хизматчи чемоданларимни олиб кетиш учун келганида эса, мен унга аввалига бирпас ҳайрон бўлганча бақрайиб қараб қолдим, ахир ичимдаги ҳаяжон шундай куч билан тўлиб-тошаётган бир пайтда бу дунё ташвишлари ҳақида ўйлаш жуда қийин эди.

Вақт шоширар, соат роппа-роса етти бўлган, поезд жўнашига эса яна кўпи билан йигирма дақиқа қолганди, ростини айтсам, кетишга қарор қилган сониядан бошлаб, мен энди у билан хайрлашгани бораётганим йўк-ку, бу хайрлашув эмас, уни йўлда кузатиб бораман-ку, токи у мендан безор бўлгунга қадар бирга бўламан-ку, дея ўзимни ўзим овутардим. Хизматкор чемоданларни ташқарига олиб чиқди, мен ҳисоб-китоб қилиш мақсадида мехмонхона кассасига шошилдим. Иш бошқарувчи менга қайтимни узатди ва мен эндигина йўлимда давом этмоқчи бўлаётган ҳам эдимки, бир кўл эҳтиётлик билан елкамдан тутди. Чўчиб тушдим. Бу менинг жияним эди. Мен ўзимни ёмон ҳис қилганим учун безовта бўлиб, кўргани келибди. Кўз олдим қоронғулашиб кетди. Мен учун ҳозир унинг умуман кераги йўқ эди. Имиллаган ҳар бир дақиқа кечириб бўлмас пушаймонга айланиши мумкин. Лекин, илтифот юзасидан бирмунча вакт унинг саволларига жавоб беришга мажбур эдим.

– Сен тезда тўшакка ётишинг лозим, – қистарди у, – аниқ иситманг бор сени.

Шундай бўлиши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмасди, чунки манглайимда томирларнинг уриши сезилиб турар ва ҳолсизликдан кўз олдим қоронғулашиб борар, йиқилишим ҳам ҳеч гап эмасди. Мен эса ҳаммасини инкор этар, ўзимни ундан миннатдор қилиб кўрсатишга уринар, айтилаётган ҳар бир сўз ичимни ёндирарди, бевакт келган бу ҳамдардни меҳрибончилиги билан бирга кўшиб ҳайдагим келарди. Аммо, кутилмаган дардкашим тураверди, тураверди, тураверди, бу орада у менга одеколон тавсия қилди, рад этганимни кўриб, эринмасдан ўзи совуқ тер

босган пешонамга суртиб ҳам қўйди, мен эса ҳар бир ўтган дақиқани санар ва у ҳақда ўйлардим. Ҳаммадан ҳам муҳими, мана бу менга азоб бераётган ҳамдардликдан қутулиш учун қандай баҳона топсам экан, деб ўйлардим. Мен безовталанганим сари, унинг кўзига гумонли бўлиб кўринаётгандек эдим. Қўйиб берса у мени мажбурлаб ўз хонамга олиб кириб, тўшакка ётқизишга ҳам тайёр эди. Унинг қистовлари орасида тўсатдан фойенинг ўртасида осилган соатга кўзим тушди: еттидан йигирма саккиз дақиқа ўтди, соат 7.35 да поезд жўнайди. Бирданига, ҳовликиб, совуққонлик билан жиянимга қўлимни узатдим:

– Хайр, мен кетишим керак!

Унинг бақрайиб туришига эътибор ҳам бермадим, ортимга ҳам бурилиб қарамадим, ҳайрон бўлиб турган хизматчилар олдидан ўтиб, эшикдан ташқарига чиқдим, у ердан кўчага отилдим ва вокзалга югурдим. Юк ташувчи аллақачон перронда кутиб турар, унинг ҳовлиққанча қўл силташидан билдимки, ҳозир айни вақти. Шошилганча тўсиқ олдига чопдим, аммо назоратчи йўлимни тўсди. Мен чипта олишни унутгандим. Бор кучимни ишга солиб, мени перронга ўтказиб юборишига кўндираман деб овора бўлиб турган бир вақтимда эса, поезд жўнаб кетди. Барча аъзоларим қалтираб, бирорта вагон деразасидан унинг нигоҳини, бирор ишорасини, ҳеч бўлмаганда кичик бир табассумини кўриб қоларманми, деган умида термулиб туриб қолдим. Лекин мен энди бу шошилиб ўтаётган қатор деразалардан унинг чеҳрасини ажратиб ололмасдим. Поезд тобора тезлашиб бориб, бир дақиқадан сўнг гангиб қолган нигоҳларим олдида қорамтир тутунлардан бошқа ҳеч нарса қолмади.

Шу туришда, тошдек қотиб қолгандим, қанча вақт турганим фақат Яратганга аён, чунки юк ташувчи, афтидан, бир неча бор менга гапириб кўрган шекилли, охири билагимдан ушлаб турткилаб ўзимга келтирмоқчи бўлаётганди. Шундагина чўчиб ўзимга келдим. У юкларимни меҳмонхонага олиб борайинми, йўқми дея сўраётганди. Бўлиб ўтган воқеаларни англаб етишим учун ҳам бир неча дақиқа керак бўлди, бунақа шар-

мандаларча ховлиқиб жўнаб кетишдан кейин, ортга қайтишнинг имкони йўқ эди, қолаверса, буни ўзим ҳам истамасдим, ҳеч қачон. Бирпас ёлғиз қолайин дея, унга юкларни сақлаш хонасига топширишини буюрдим. Шундан кейингина хаммасини бир ўйлаб кўришга, хушимни йиғиб олишга уриниб кўрмоқчи бўлдим. Вокзал бинои ғала-ғовурга тўла бўлиб, гоҳ оломон билан тўлиб-тошар, гоҳо бўшаб қоларди. Ичимни куйдираётган, азоб бераётган аччиқ алам, афсус ва надоматнинг қонли панжаларидан ўзимни халос этишим зарур эди. Яшириб нима қилдим, сўнгги учрашувни ўз айбим билан бой берганим ҳақидаги пушаймонларим энди мени алангали нигоҳлари билан тинимсиз ва шафқатсиз таъқиб қилар, чўғдек ловуллаб куйдирар, ханжардек аёвсиз санчилар, қалбимдаги оғриқ борган сари даҳшатли тус олар, беихтиёр ўкириб-ўкириб йиғлагим келарди. Ахир, фақатгина эҳтирос нималигини билмайдиган ва ундан бегона бўлган одамларгина умрининг мана шундай биргина лаҳзасига келиб, эҳтиросларнинг шу каби кутилмаган алангали портлашини бошдан кечирадилар. Шунда йиллар давомида қалбингдаги қайсидир бурчакда бесамар, бекерак бўлиб ётган бир қудрат уйғонадию бутун адоватини тўкиб, юрагингни азоблаб беадад эзғилайверади-эзғилайверади. Ўша сонияларда бошимдан кечган алам билан тўлиб-тошган ночорлик ва тушкунлик ҳолига ҳали умрим бўйи ундан олдин ҳам, кейин ҳам дуч келмаганман. Бутун умр асраб-авайлаб келганим, сокин ва зерикарли ҳаётимни мана энди бир уринишда иткитиб ташлаш учун ўзимда журъат топдим деган бир чоғимда, қаршимда шундай бир бемаъни тўсиқ пайдо бўлгандики, уни кўриб мендаги эҳтиросларнинг ҳолдан тойган ва нақ пешонаси билан шу тўсиққа урилганди.

Кейин нима қилдим денг, биласизми, бир вақтнинг ўзида яна нима ҳам шунчалик бемаъни, шунчалик телбанамо, шунчалик аҳмоқона бўлиши мумкин, буни гапиришга ҳатто ҳозир ҳам уятдан юзим бетламайди. Аммо биласиз, мен сизга ҳам, ўзимга ҳам ҳеч нарсани яширмасликка сўз берганман, хуллас, мен ... мен уни яна изладим, ... у билан бирга ўтган ҳар бир лаҳзани

қадам-бақадам ортга қайтариб уни изладим, ... бу нарса мени хаёлан у билан бирга бўлган кечаги жойларга мажбуран етаклаб борди: мен уни олиб кетган хиёбондаги ўриндиққа, уни илк бор учратган казино залига, ҳа, ҳеч бўлмаганда ўша хароба мехмонхонага, ўтган лаҳзаларни яна бир бор ҳис қилиш, бошдан кечириш учун. Хаёлимда эртага яна фойтун оламан-да, ўша йўлдан соҳил бўйлаб сайр қиламан, унинг ҳар бир сўзи, ҳар бир ҳаракатини қайта туяман деб ўйлардим, – ҳа, гангиб қолганим учун ана шундай бехуда, шундай болаларча дайди хаёлларга берилиб қолгандим. Аммо ўзингиз ўйлаб кўринг, бўлиб ўтган воқеалар мени шунчалар тўлқинлантириб юборгандики, мен ўзимни худди туганмас тўфон ичида қолгандек ҳис қилардим. Хуллас, мени гангитиб қўйган ўша туйғулар бўронидан сўнг бироз ўзимга келдиму ўша биз ўзимизни алдовчи ва сеҳрли бир туйғу, яъни биз хотира деб атайдиган туйғу ёрдамида бошимдан ўтган ҳар бир лаҳзани мисқоллаб қайта тиклаб кўришга уриндим. Дарҳақиқат, буни тушуниш учун ўтли юрак керак бўлади.

Шундай қилиб, биринчи навбатда у ўйнаган столни топиш, у ердаги қўллар ичида эса унинг қўлларини эслайман деган умидда казинога бордим. Ичкари кирдим, эсимда бор, мен уни илк бор иккинчи залнинг чап томонидаги стол ёнида кўргандим. Бу ҳол хотирамда шундай ёркин ўрнашиб қолгандики, мен кўзларимни юмиб ҳам у турган жойни топа олардим. Хуллас, ичкарига кирдим ва зални кесиб ўтдим. Шунда ... эшик олдида туриб ичкаридаги авжига чиққан ўйинга кўзим тушиши билан, ... хаёлимда мутлақо бир ғаройиб ҳол юз бергандай бўлди, ... ўша жойда, айнан мен хаёлимга келтирган жойда, ... худди иситма аралаш туш каби ... у ... ҳақиқатан ҳам ... У ... У ... худди мен орзу қилгандек ... худди кечагидек, кўзларини соққага қадаганча, арвоҳдай оқариб, У ... У ...айнан унинг ўзи эди ...

Шунчалар кўркиб кетдимки, бақириб юборишимга бир баҳя қолди. Лекин бу бемаъни саҳна олдида қўркувимни ичимга ютдим-да кўзимни юмдим: «Сен ақлдан озяпсан, сен туш кўраяпсан, сен алаҳсираяпсан»,

дердим ўзимга-ўзим. «Бўлиши мумкин эмас, сени хаёлларинг олиб қочаяпти ... У ахир ярим соат олдин бу ердан жўнаб кетган». Сўнг яна кўзларимни очдим. Аммо не кўргуликки, у худди аввалгидек ўша ерда ўтирарди, адашишим мумкин эмасди ... бу қўлларни мен миллионта қўлнинг орасидан ҳам ажрата олардим ... йўқ, мен туш кўраётганим йўқ, бу ҳақиқат эди. У қасам ичиб, менга ваъда қилганидек, жўнаб кетмаганди. Бу ҳуши оғиб қолган жинни шу ерда ўтирарди. Мен унинг ортидан бутун борлиғим билан, қалбимни бериб, интиқиб, чопиб юрган бир пайтда, уйга кетиш учун мен берган пулларни у бу ерга олиб келган, бор дунёни унутгану иштиёқ билан ўйинга киришиб кетганди.

Бутун вужудим аланга ичида қолганга ўхшарди, қаҳр ва ғазабим тошиб кўзларим қонга тўлди, ишончимни, туйғуларимни, садоқатимни мана шундай шармандаларча оёқ ости қилган қасамхўрнинг бўғзига ташлангим келарди. Лекин, яна шайтонга ҳай бердим. Минг бир машаққат билан ўзимни мажбурлаб, хотиржам (бунга қанчалар куч сарфламадим дейсиз) столга, унинг қаршисига келдим, бир жаноб бирданига менга жой бўшатди. Орамизни икки метр яшил мато ажратиб турар, мен худди театр балконида туриб томоша кўраётгандек унинг юзига термулдим, бундан икки соатгина аввал миннатдорликдан яшнаган ўша юзга, Яратганнинг иноятига сажда қилиб, нурга тўлган ўша чеҳра энди яна эҳтиросларнинг дўзахий ўтида алангаланаётган эди. Қўллар, боягина, тушликдан сўнг черковдаги муқаддас тавба курсисини чангаллаган ўша қўллар, энди яна қонхўрлардек бир-бирини эзғилаганча пулнинг изини пойлаш билан овора эдилар. Кўринишидан унинг омади чопганга ўхшайди, афтидан кўп, жуда кўп пул ютиб олганди, чунки унинг олдида бир уюм жетонлар, луидорлар[1] ва қоғоз пулларнинг каттагина уюми бўлиб, бармоқлари, ўша асабий, титроқ бармоқлар, уларнинг ичида бахтиёр қоришар, чўмилишарди. Улар қоғоз пулларни силаб-сийпалар, маҳкам тутар, букиб кўрар, тан-

[1] Қадимий француз танга пули (*тарж.*).

галарни айлантириб ўйнар, маҳкам баррига босар ва мана, тўсатдан янги ўйин бошланиб, унга тикиш учун бирданига чангали пулга тўлдию бир катакка қараб ирғиди. Мана энди яна бурун катакларининг беўхшов учиши бошланди, крупьенинг товушини эшитиб кўзлари косасидан чиккудай олазарак боқар, бемаъно ялтираган нигоҳлар энди пулларни қўйиб, чарх уриб айланаётган соққага термулади, беихтиёр бутун гавда олдинга эгилади, тирсаклари яшил столга михлаб қўйилгандек чайқала бошлайди. Унинг бутун борлиғи кеча тундагидан ҳам даҳшатлироқ, ундан-да аянчлироқ манзара кашф этганди, у бугунги ҳар бир харакати билан мен кеча мехр билан қалбимга мухрлаб олган муқаддас суратларни битталаб эзғилаб ташлаётган эди.

Шундай қилиб, бор-йўғи икки қадам масофада туриб иккимиз ҳам хўрсинардик, мен унга термулиб қолгандим, у эса менинг борлигимни пайқамасди ҳам. У менга қиё ҳам боқмасди, йўқ, у хеч кимга карамасди, унинг нигоҳи фақат пулга қадалган, кўзларидан аланга сачраб, айланишдан тўхтаётган соққани кузатарди, ана шу чархпалак бўлиб айланаётган яшил доирачада унинг бутун фикру хаёли жамланган, у таҳлика ўтида ёнарди. Бутун башар, бутун инсоният бу ашаддий ишқивоз учун ана шу тўртбурчак яшил мато билан битта бўлиб, коришиб кетганди. Мен шу ерда соатлаб турсам ҳам, у менинг борлигим ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаслигини жуда яхши англаб турардим.

Лекин, бунга ортиқ бардошим етмади. Кутилмаганда кескин бир қатъийлик билан столни айланиб ўтдимда, оркасидан келиб, қўлларим билан унинг елкасини махкам тутдим. Унинг нигоҳи бир лаҳзага қалқиб кетди, ҳайрон бўлиб шишадай корачиқларини менга тикканча бакрайиб колди. У худди минг бир машаққат билан уйқудан уйғотилган маст одамга ўхшар, нигоҳларида эса ички изтироблари ва аламлари акс этиб турарди. Кейин у мени таниди шекилли, лаблари титраганча нимадир пичирлади, қандайдир тушуниб бўлмайдиган кувонч билан менга қараб колди ва аллақандай сирли гангиш билан кўнглини ёрди.

– Зўр, жудаям яхши ... Келишим билан бирдан билдим, у шу ерда эканлигини бирданига сездим ...

Мен уни умуман тушунмадим. Фақат унинг ўйиндан маст эканлигини сездим, холос, бу телба ҳаммасини унутганди, ўз қасамини, ваъдасини, мени ва бутун дунёни ҳам унутганди. Аммо шу алғов-далғов ичида унинг телбалиги менга шунчалар таъсир қилдики, унинг гапига берилиб кетиб, беихтиёр ким бу ерда эканлигини сўрадим.

– Ана, у ерда, бир қўли йўқ кекса рус генерали, – шивирлади у худди бу ғаройиб сирни биров эшитиб қоладигандек менга жудаям яқин келиб. – Ана оқ бакенбардли, оркасида хизматкориям турибди. У ҳар доим ютади, буни кеча пайқагандим. У қандайдир махсус қоидалар тизими асосида ўйнаса керак. Шунинг учун мен доим у билан бир хил жойга тикаяпман ... Кечаям у фақат ютганди ... аммо, менинг хатоим, кеча у кетгандан кейин ҳам мен ўйинни давом эттиравердим ... кеча у нақ йигирма минг франк ютди-ёв ... бугун ҳам у ҳар бир юришида ютаяпти ... энди мен ҳам унга тақлид қилиб ўйнаяпман ... мана ҳозир ...

Гап орасида у кутилмаганда тўхтаб қолди, чунки крупье баланд ва дўриллаган овозда, – Faites votre jeu![1] – дея қичқирди. Унинг кўзлари олазарак бўлиб аллақачон оқ бакенбардли генерал ўтирган жойга қараб турарди, генерал эса салобат билан шошилмасдан аввал битта тилло танга, сўнг бироз иккиланиб турди-да иккинчисини ҳам олиб, тўртинчи катакка қўйди. Шу заҳотиёқ олдимда турган ҳовликма қўллар пул уюмига чанг солди-да, бир ҳовуч тилло тангани олиб, худди ўша жойга ташлади. Бир дақиқадан сўнг крупье «Zéro!»[2] деб эълон қилди ва куракчасининг бир ҳаракати билан бутун столни шипшийдам қилиб йиғиб олди. У эса бой берилган пулларга худди ғаройиб нарсага қарагандай термулиб қолганди. Ўйлайсизки, у менга бурилиб қарадими, йўқ, у мени бутунлай эсдан чиқарганди, мен унинг ҳаётидан итқитиб

---

[1] Мархамат, пул тикишингиз мумкин! (*франц.*)

[2] Ноль (*франц.*).

ташланган, йўқ қилинган, ўчириб ташлангандим. Унинг бутун диққати янада таранглашиб, яна ўша рус генералига қадалганди. Генерал эса мутлақо бепарво тарзда яна иккита тилло танга олди-да қайси рақамга тиксам экан дея иккиланиб, тангаларни ўйнаб турарди.

Сизга мен кўнглимда кечган аламларим ва афсусу надоматларимни тасвирлаб беролмайман. Ўша пайтдаги менинг туйғуларимни бир тасаввур қилинг-а, бутун ҳаётингни бағишлаган одаминг учун энди сен бепарво кўл силтаб ҳайдаш мумкин бўлган чивинчалик қадринг бўлмаса. Мени яна ўша ғазаб тўлқинлари қамраб олди. Қатъий бир шижоат билан унинг билагидан тутдим.

– Ҳозироқ ўрнингиздан туринг! – шивирладим буйруқ оҳангида. – Бугун черковда нима деб қасам ичганингизни эсланг, сиз бир қасамхўр, пасткаш экансиз-ку.

У худди айб устида қўлга тушган одамдек докадек оқариб, менга қараб бақрайиб қолди. Кўзларида худди калтакланган итнинг қарашлари акс этар, лаблари эса титрарди. Афтидан у бирданига ҳамма ўтган воқеаларни эсга олганга ўхшарди, гўё бутун вужудига титроқ киргандек эди.

– Ҳа ... ҳа ... , – минғирлади у , – эй худойимей, эй худойимей ... Ҳа ... ҳозир бораман, афу этинг ...

Олдинига унинг қўллари шошилганча бир сапчиб, очкўзлик билан олдида турган пулларга чанг солди, кейин қандайдир хаёл кучи таъсир қилди шекилли, астасекин имиллай бошлади. Унинг нигоҳи яна эндигина пул тикмокчи бўлиб турган генералга тушиб қолди.

– Ҳозир, яна бир дақиқа ..., – у тезда бешта тилло тангани олди-да, ўша катакка ташлади. – Бор-йўғи яна битта, мана шу биргина ўйин ... Онт ичаман, ҳозироқ сиз билан кетаман ... бор-йўғи шу ўйин ... фақат яна бир марта ...

Яна унинг товуши ўчиб қолди. Соққа айлана бошлади, у йигитни ҳам ўзи билан кўшиб чархпалак қилиб юборганди. Хаёлимда ёнимда турган телба ҳам соққага кўшилиб рулетканинг силлиқ доирасига сирпаниб тушиб олгану сакраб-сакраб айланаётган тошга ҳамоханг бўлиб кетганди. Крупье яна қичқирди, унинг куракчаси яна

қўйилган бешта тилло тангани қўшиб супуриб кетди, у яна ютқизди. Аммо у бурилиб ҳам қарамади. У қасамини ҳам, бир дақиқа аввал берган ваъдасини ҳам унутганди. Мана унинг очкўз қўллари яна пул уюмига чанг солди, ишқибозликдан маст бўлган нигоҳлар каршисидаги омад келтирувчи оҳанрабога аланглаб термуларди.

Сабр косам тўлиб бўлди. Мен уни яна туртдим, бу сафар энди мажбурлай бошладим:

– Ҳозирок ўрнингиздан турасиз! Шу заҳотиёқ! ...Айтдингиз-ку, бу ўйин охиргиси ....

Бирок, шу пайт умуман кутилмаган ҳол юз берди. Тўсатдан у менга ўгирилди, лекин бу юз, менга қараб турган юз энди телбанамо ва гангиган одамнинг юзи эмасди, балки у ғазабдан ёнар, кўзлар қаҳрга тўла, лаблар аламдан титрарди.

– Мени тинч қўйинг! – пишқирди у менга қараб. – Кетинг бу ердан! Сиз менга омадсизлик келтирасиз. Доим, сиз менинг ёнимда турсангиз, мен ютқизиб қўяман. Кеча ҳам худди шундай қилгандингиз, мана бугун яна шу ахвол. Боринг, бу ердан нари кетинг!

Мен бир лаҳзага бакрайиб қотиб қолдим, унинг жиннилиги олдида менинг ғазабим сўниб борарди.

– Мен сизга омадсизлик келтираманми? – сўрадим мен ундан жаҳл билан. – Сиз ёлғончисиз, ўғрисиз, менга қасам ичгандингиз...

Аммо мен бошка давом этолмадим, чунки бу телба ўрнидан сакраб туриб кетди, қизиқиш билан атрофни ўраб турган оломонга ҳам қарамасдан менга ўшқирди:

– Мени тинч қўйинг, – қичқирди у юзсизларча баланд овоз билан,– мен сизнинг қарамоғингизда эмасман ... мана ... мана ... мана пулингиз, – деди ва олдимга бир нечта юз франклик пулни ирғитди,...– энди аммо, мени тинч қўйинг!

У баланд овозда, атрофда турган юзлаб одамларга эътибор ҳам бермасдан, худди аклдан озган одамдек бакирарди. Атрофда ҳамма ҳайрон бўлиб қарар, пичирлашар, пичинг қилишар, кулишар ва қўшни залдагилар ҳам қизиқсиниб биз томонга кела бошлаганди. Гўё устимдан кийимларим юлқиб олингану қизиқиб

қараб турганлар ўртасида мен қипяланғоч турганга ўхшардим.

Silence, Madame, s'il vous plaît![1] – деди крупье баланд ва буйруғона оҳангда ва куракчаси билан столни тақиллатди. Бу менга каратилган эди, мана шу бир бечора боланинг гапи менга каратилган эди. Бошим эгилган, уятдан қизарганча, зўр иштиёқ билан пичирлашаётган одамлар олдида худди башарасига пул ирғитишган фоҳишадек титраб турардим. Айни чоғда менинг юзимга икки юзта, йўқ, уч юзта орсиз кўз термуларди. Мен бу жирканч шармандалик ва таҳқирланишдан қаддим букилиб, эндигина ўзимни олиб қочаман деб юзимни четга бурган ҳам эдимки, менга лол бўлиб, тешиб юборгудек термулиб турган бир жуфт кўзга дуч келдим – бу менинг жияним эди. У ранги оқариб, оғзи очилганча даҳшатли нарсани кўргандек қўлларини кўтариб менга ҳайрон қараб турарди.

Шу чоғ ичимда нимадир титраб кетди, у ҳали ўзига келмай туриб, хушини йиғиштиришга улгурмасдан, мен залдан ташқарига отилдим. Ўзимни аранг судраб тўғри боғдаги ўриндиққа бордим, бу ўша, кеча мен анави телбани турғизиб олган ўриндиқ эди. Мен ҳам энди худди ўшандай ҳолсиз, мадорсиз, яксон бўлиб ўша шафқатсиз ва тақир ёғоч устига йиқилдим.

Мана йигирма тўрт йил ўтди, лекин ҳалиям ўша мен ҳайдаб солинган лаҳзани, унинг таҳқирлаши остида минглаб одамлар олдида турганимни эсласам, томирларимдаги қон ҳам музлаб кетади. Мени яна ваҳима босади. Биз ўзимизча ғурурланиб кўнгил, руҳият, ҳиссиёт деб атовчи, оғриқ деб атовчи нарсалар ҳаммаси биргаликда қўшилиб, биргина изтироб чекаётган жисмни, азоб ичида ёнаётган танани парчалаб, титиб юбора олмагач, бу туйғуларнинг қанчалар ожиз, ночор, хор, хўрланган эканлигини англадиму даҳшатга тушдим. Чунки ҳозир яшин урган бир дарахт мисол қулаб тушиш ўрнига, ҳалиям томиримда пишқириб қон оқарди. Мана шу оғриқнинг бор-йўғи бир лаҳзаси мени ҳолдан

[1] Илтимос, хоним, секинроқ! (*франц.*)

тойдириб, ўриндиққа йиқитиши ва мен жон талвасасида ажалимни кутиб ётишим керак эди. Бироқ, ҳозиргина айтганимдек, ҳар қандай оғриқ ҳаёт деб аталмиш неъматнинг олдида ортга чекинади, жисмимиздаги яшаш ишки, рухимиздаги ўлим туйғусидан устун келади. Шунча ҳиссиётларнинг барчаси бирпасда парчаланиб кетиши эса мени лол қолдирганди. Мен яна ўрнимдан турдим, ростини айтсам энди нима қилишимни ҳам билмасдим. Бирданига юкларим вокзалда тайёр тургани ёдимга тушди ва бу фикр мени ўша ёққа етаклай бошлади, ичимда бир нарса кет, йўқол, йўқол, бу ердан фақат кетиш керак, бу дўзахдан олисроққа йўқол, дея ундарди. Ҳеч кимга эътибор ҳам бермасдан тўғри вокзалга чопдим, Парижга кетадиган навбатдаги поезд қачон жўнашини сўрадим, хизматчи соат ўндалигини маълум қилди. Мен дарҳол юкларимни ўшанга юклашларини буюрдим. Соат ўн бўлди ва айнан ўша дахшатли учрашувга йигирма тўрт соат бўлади, туйғуларнинг қарама-қарши тўфони билан тўлиб-тошган, менинг кўнглимдаги дунёни вайрон қилган, парчалаб ташлаган йигирма тўрт соат. Бошида мен бу тахликали дақиқалар учун арзигулик сўз тополмадим: фақат кетиш, кетиш, кетиш! Миямга бир қозиқ қокилгандай, фикримга тинчлик бермас, тинмай бир нарсани такрорларди: кет! кет! кет! Бу шаҳардан олисроққа, ўзимдан ҳам олисроққа кетишни, уйимга, ўз яқинларимнинг олдига, аввалги ҳаётимга, ўз шахсий ҳаётимга қайтишимга ундарди. Тун бўйи йўл юриб Парижга бордим, у ерда бир вокзалдан бошқа вокзалга алмашиб тўғри Булонга, Булондан Дуврга, Дуврдан Лондонга, ўғлимнинг олдига кетдим. Шунча йўл юриб бир лаҳзага бўлса ҳам нафас ростламадим, ҳеч нарсани ўйламадим ҳам, қирқ саккиз соат мижжа қоқмасдан, бир оғиз сўз ҳам демасдан, бир бурда нон ҳам емасдан, шу қирқ саккиз соат давомида ғилдираклар фақат бир сўзни такрорлади: кет! кет! кет! Ниҳоят кутилмаганда, ҳеч нарсадан хабари йўқ ўғлимнинг уйига етиб келганимда, ҳамма менга дахшат билан қараб турар, афтидан кўринишимда нимадир бир нарса аҳволимни фош қилаётгандай эди. Ўғлим бағрига босиб ўпмоқчи бўлди.

Мен эса уни рад этдим, чунки хаёлимда бу шармандa лаблар бунга лойиқ эмас, деган фикр чарх урарди. Саволларнинг бирортасига хам жавоб бермасдан, фақат менга ванна хозирлашларини буюрдим, чунки йўл гарди билан бирга жисмимдаги барча кирлардан, ўша телбанинг хотираларидан халос бўлишни истардим. Сўнгра бир амаллаб хонамга кирдим-да, ўн икки, йўқ, ўн тўрт соат тошдай қотиб ухладим, бундай уйқуни мен унгача хам, ундан кейин хам кўрмадим, бу шундай уйқу эдики, ўшанда биринчи марта ўлик одам тобутда қандай ётиши мумкинлигини тушуниб етдим. Яқинларим худди беморга қарагандек қайғуришарди, лекин уларнинг мехри менга азоб берар, уларнинг ҳамдардлигидан, дилгирлигидан мен уялиб кетардим, бир лаҳзалик дийдор учун уларга хоинлик қилганимни, уларни унутганимни, уларни ташлаб кетганимни айтиб, кутилмаганда бақириб юборишдан аранг ўзимни тиярдим.

Сўнгра мен ҳеч бир мақсадсиз ҳеч ким мени билмайдиган, танимайдиган кичик бир француз шаҳарчасига жўнадим, чунки хаёлимда кимки мени учратса кўзларимдан менинг шармандалигимни ўқиб оладиганга, ўзгарганимни фош этаётганга ўхшар, қалбимнинг тубтубидан ўзимни шунчалар шармандаю шармисор хис қилардим. Гоҳида эрталаблари уйғониш олдидан мени даҳшатли хаёллар қоплар, гўё яна ўша тўшакда ётгандек, кўзимни очишга қўрқардим. Ўша тун, ёнимда бир бегона эркак, яримяланғоч, тўсатдан кўзимни очганим, қайта-қайта хаёлимга келаверарди. Шунда яна менинг бутун борлиғимни ягона истак, шу захотиёк ўлиб кетиш истаги қамраб оларди.

Лекин, вақт энг олий ҳакам, умр ўтган сари унинг ғаройиб қудрати барча туйғуларни ўз назоратига олар экан. Ўлимнинг ҳақлигини тобора яқиндан ҳис қила бошлайсан, унинг сояси йўлингга туша бошлагач, бу дунё ташвиши чекина бошларкан. Энди рухинг ўткинчи нарсаларга берилмайди, даҳшатли кечинмалар бирин-кетин қудратини йўқота борар экан. Аста-секин мен хам ўша тақдир зарбасини унута бошладим, орадан анча йил ўтиб, бир даврада Австрия элчихонасининг атташеси

лавозимида хизмат қилаётган ёшгина бир поляк йигит суҳбат чоғида бир амакисининг ўғли ўн йилча олдин Монте Карлода ўзини отиб қўйганини айтганида эса, бу нарса энди мени ҳатто заррача ҳам рақмимни қўзғамади. Бу нарса нимагадир кўнглимга оғир ҳам ботмади, афтидан, хуллас, ўз худбинлигимни яшириб нима қилдим, мен аксинча энди ўзимни эркин ҳис қилдим, чунки уни яна бирор кун учратиб қоларман деган қўркув энди йўқолганди. Энди ўз хотирамдан бошқа гувоҳим йўқ эди. Ўшандан буён хотиржам бўлиб қолдим. Кексайиш дегани – бу ўтмишдан қўрқмай қўйиш дегани, холос.

Ўшанда нима сабабдан сиз билан ўз тақдирим ҳақида гаплашишни истаганимни энди тушунгандирсиз. Сиз ўшанда Ҳенритта хонимни самимий ҳимоя қилиб, йигирма тўрт соат ҳам аёл тақдирини буткул белгилаб бера олиши мумкин деганингизда эса, худди гап мен ҳақимда кетаётганга ўхшаганди. Сиздан миннатдорман, чунки ўшанда илк бор мен ўзимни оқланган одамдек ҳис қилгандим. Сўнг ўйланиб қолдим, кўнглимдагини ҳеч бўлмаганда бир мартагина бўлса ҳам бировга тўкиб солсамчи, балки бу нарса ўтмишимдан узилолмай азоб чекаётган кўнглимни дардлардан фориғ қилармиди ва мен эртага яна ўша залга, ўша ўз тақдирим билан тўқнаш келган залга, унга нисбатан ҳам, ўзимга нисбатан ҳам нафратсиз кира олармидим. Шунда балки қалбимдаги дарддан фориғ бўларман, оғриқлар ўтмишда қолар ва бошқа мени безовта қилмасмикин деб ўйладим. Буларнинг ҳаммасини сизга айтиб берганим, мен учун жуда яхши бўлди, кўнглимдан тоғ ағдарилгандай бўлди, анча енгилман, салкам қувонаяпман ҳам ... бунинг учун сиздан миннатдорман.

Шу сўзлар билан у ўрнидан қўзғалди, мен унинг ҳикоясини тугатганини тушундим. Унинг кўнглини кўтариш ниятида бирорта ширин сўз қидириб тараддудландим. Лекин у менинг ниятимни англади шекилли, бирданига инкор қилди.

– Йўқ, илтимос, гапирманг, сиз менга жавоб беришингизни ёки бирор нарса дейишингизни хохламайман.

Мени тинглаганингиз учун ўта миннатдорман, энди жўнаб кетсангиз бўлади.

У қаршимга келди ва хайрлашиш ниятида қўлини узатди. Мен беихтиёр унинг юзига қарадим, бу нуроний хонимнинг чеҳраси нурга тўла, ундан ризолик шуъласи тараларди. Шу билан бирга у қаршимда бироз иймангандек турарди. Ўтмишдаги эҳтиросларсоясими, тараддудми билмадим, ҳар ҳолда кутилмаганда унинг яноқларидаги аланга оқ оралаган сочлар томиригача етганга ўхшарди. У хотиралар оғушида худди қиз боладек ийманиб, ўз ҳолидан хижолат чекарди. Беихтиёр унга бирор сўз дегим, унга бўлган хурматимни нимадир деб изҳор қилгим келди. Аммо нафасим бўғзимга тиқилиб қолганди. Шунда мен унга чуқур таъзим қилдим ва хазонрезги япроқлар мисол титраётган сўлғин бармоқларига лабимни босдим.

ШАХМАТ НОВЕЛЛАСИ

Новелла

Ярим тунда Нью-Йоркдан Буэнос-Айресга жўнаб кетиши лозим бўлган баҳайбат пароходда ҳар доимгидек сафар олди югур-югури ва безовталик ҳукмрон. Кузатувчилар яқинларини тезроқ жўнатиш илинжида куйиб-пишишади, кепкалари қийшайган телеграф ташувчи ўсмирлар дўконлар оралаб йўловчиларнинг номларини айтиб жар солишади, қандайдир гулдасталар, жомадонлар, судра, торт, қизиқувчан болакайлар эса шўхлик қилиб шовқин солишар, зиналарда югуришар, юқоридаги палубада эса кема оркестри тинимсиз сафар маршини чаларди. Мен бир оғайним билан палубада, мана шу ғала-ғовурлардан бироз четроқда турардик. Шу пайт ёнгинамизда суратқашнинг чироқлари олдинма-кейин бир неча марта яраклади. Афтидан, қандайдир довруғи чиққан кимса йўлга чиққан шекилли, репортёрлар сўнгги лаҳзаларда интервьюга кўшиб унинг суратини ҳам олишаётган кўринади. Оғайним уларга бир қаради-да, истеҳзоли жилмайиб кўйди.

– Улар бортга ноёб кушни кўндиришибди, Чентовични. Гап нимадалигини англай олмай бақрайиб турганимни кўриб, у изоҳ тарикасида кўшимча қилди: – Мирко Чентович, шахмат бўйича жаҳон чемпиони. У бутун Американинг ғарбидан шаркигача мусобақалар ўтказиб, ҳаммасининг пўстагини кокиб чиқди, энди Аргентинага, янги зафарлар сари ошиқаяпти.

Чинданам шунақа бир ёшгина жаҳон чемпиони борлиги ва унинг яшин тезлигида эришган мартабаси билан боғлиқ айрим икир-чикирлар ёдимга тушди. Оғайним

менга қараганда хушёррок газетхон бўлгани учун, мен билган тафсилотларга у яна бир талай ҳангомаю латифалар қўшиб, янаям бойитиб берди. Хуллас, Чентович бир йилча олдин бир уринишда Алехин, Капабланка, Тартаковер, Ласкер, Боголюбов каби шахмат санъатининг дарғалари қаторидан ўрин олганди. Бир минг тўққиз юз йигирма иккинчи йили Нью-Йоркдаги турнирда етти яшар вундеркинд Решевский пайдо бўлганидан буён, хали бунака мутлако номаълум бир кимсани машҳурлар дунёсига бостириб кирганини ва бунақанги катта шовшувларга сабаб бўлганини шахмат оламида ҳеч ким эслай олмайди. Гап агар Чентовичдаги аклу заковатга бориб тақаладиган бўлса, унинг дунёга бундай донг таратиши ва обрў-эътиборга эришишини олдиндан башорат қилиш даргумон бўлур эди. Вақт ўтиб тез орада чемпионнинг шахсий ҳаётидаги тилсимлар хам бодрокдай бирин-кетин очила бошлади. Ахир бу шахмат устаси дунёнинг хеч бир тилида имло хатосиз, хатто бирорта жумлаям бита олмас, унинг бир ҳамкасби жахл ва киноя аралаш таъкидлаганидек, «унинг чаламуллалиги барча соҳалар учун бир хил – универсал» эди. У аслида югославиялик қашшоқ бир Дунай қайиқчисининг ўғли бўлиб, бир куни тунда отасининг мўъжазгина елканли қайиғи дон ташийдиган баҳайбат пароход тагида колиб кетади, отасининг вафотидан сўнг, ўшанда эндигина ўн иккини коралаган болакай шу якин атрофдаги бир руҳоний томонидан рахм-шафқат юзасидан асраб олинади.

Мехрибон руҳоний бу бефахм, тор пешона, оғзидан сўз олиб бўлмайдиган, кишлокдаги мактабда савод чиқаришдан ҳам воз кечган болакайни тарбиялайман, деб роса куйиб-пишади ва бор кучини ишга солиб кўради. Бирок, барча уринишлар зое кетади. Мирко олдиндан юз маротаба тушунтирилган имло белгиларига, хар сафар, худди биринчи марта кўраётгандай бакрайиб тураверар, имиллаган миясининг эса жўнгина сабокларни хам эслаб колишга курби етмасди. Хатто ўн тўртга кирганидаям, мабодо бирор нарсани санашга тўғри келиб коладиган бўлса, хар сафар у, албатта, бармокларидан ёрдам олар, бирорта китоб ёки газета мутолаа килиш эса шундай

бир ўсмир учун алоҳида машаққат талаб этарди. Аммо шундай бўлса-да, Миркони ишёқмас ёки қулоқсиз деб бўлмасди. У ўзига буюрилган нарсаларни бажону дил бажарар, сув ташир, ўтин ёрар, ҳамма қатори далада ишлар, ошхонани йиғиштирар, хуллас, талаб қилинган ҳар бир юмушни, одамнинг ғашига тегадиган даражада имиллаб бўлса ҳам, пухта бажарарди. Саховатли қариянинг энг кўп хунобини чиқарадиган нарса – бу қайсар болакайнинг ҳамма нарсага мутлақо бефарқлиги эди. Агар алоҳида талаб қилинмайдиган бўлса, у умуман ҳеч нарса қилмас, ҳеч қачон савол ҳам бермас, бошқа болалар билан ҳам ўйнамас, токи буюришмагунча, ўзидан билиб бирор юмушга қўл ҳам урмасди. Одатга кўра, Мирко кундалик уй ишларини уддалагач, худди отарига термулиб хаёл сураётган чўпонга ўхшаб, бўм-бўш нигоҳи билан хонанинг бир бурчагида жимгина ўтирар, атрофдаги воқеаларга эса заррача ҳам эътибор қилмасди. Кечқурунлари қария ўзининг узун ёғоч трубкасини сўрганча жандармерия вахтмайстери билан одатдаги уч партиялик шахматини ўйнаётганда эса, бу малласоч болакай уларнинг даврасига яқин жойда чўккалаб олар ва оғир қовоқларини осилтириб, уйқусираганча бефарқлик билан чизиқли тахтага термулиб ўтирарди.

Аёзли қиш кечаларининг бирида иккала шерик кундалик партияларига эндигина киришиб, завқ билан ўйнашаётган ҳам эдики, қишлоқ йўлида чананинг қўнғироқлари эшитилиб қолади. Қўнғироқлар жаранги борган сари яқинлашиб келиб, уларнинг яқинида тўхтайди. Кўп ўтмай телпагини қор босган бир деҳқон ҳовликиб кириб келади ва қари онаси ўлим тўшагида ётганини, руҳоний ўз вақтида зарур бўлган сўнгги маросимни бажо этиш учун шошилиши лозимлигини маълум қилади. Руҳоний шу захотиёқ у билан бирга жўнаб кетади. Жандармерия вахтмайстери эса ҳали пивосини ҳам ичиб улгурмаганди, шунинг учун кетиш олдидан трубкасини яна бошқатдан ўт олдиради ва эндигина мўйнали этигининг қўнжига оёқ тикмоқчи бўлиб турганида, Мирконинг тугалланмаган партия терилган шахмат тахтасига диққат билан термулиб турган нигоҳини сезиб қолади.

— Хўш, ўйинни охирига етказиб қўйишни хоҳлайсанми? — дейди у ҳазил қилиб, чунки бу уйкусираб турган, карахт болакай тахтадаги бирорта сипоҳни тўғри силжитишга ҳам ақли етмаслигига унинг ишончи комил эди. Бола журъатсизлик билан нигоҳини кўтаради ва «ҳа» деган маънода бош ирғайди ва руҳонийнинг ўрнига ўтиб ўтиради. Ўн тўртинчи юришдан кейин жандармерия вахмайстери мағлуб этилади, тан олиш керак, унинг бу мағлубияти шунчаки тасодифий бой беришларнинг натижаси эмасди. Иккинчи партия ҳам худди шундай тугалланади.

Қайтиб келиши билан бу хабардан ёқа ушлаган руҳоний «Валаамнинг эшаги» бўлибди-ку, дея қичқириб юборади ва инжилни унча чуқур билмайдиган жандармерия вахтмайстерига ўгирилиб, бундан икки минг йил олдин ҳам шундай мўъжиза юз берганини, гунг ва соқов бир жонзот кутилмаганда тилга кириб кетиб, ҳатто унга ақл ҳам битганини тушунтириб ўтади. Анча кеч бўлиб қолганига қарамасдан, руҳоний бу чаласавод ёрдамчиси билан бир қўл куч синашишдан ўзини тийиб туролмайди. Мирко эса уни ҳам осонгина ютиб қўяди. У ўйнаганда сабр-тоқат билан, шошилмасдан, бутун диққатини жамлаб, торгина пешонасини шахмат доскасидан бир марта ҳам кўтармасдан ўйнарди. Шу билан бирга, у ўта ишонч ва бамайлихотирлик билан ўйнарди, ҳатто кейинги кунлардаги ўйинларда ҳам уни мағлуб этишга жандармерия вахтмайстерининг ҳам, руҳонийнинг ҳам курби етмайди. Ўзининг калтафаҳм шогирдининг аҳволини ҳаммадан яхши биладиган руҳоний беихтиёр шу бир ёқлама ривожланган ғаройиб иқтидор жиддийроқ синовларга дош бера олармикин, деб ўйланиб қолади.

Қария Миркони сал эпақага келтириб, одамбашара қилиш мақсадида, унинг сарғиш пахмоқ сочларини қишлоқ сартарошига олдиргач, чанага ўтқизади-да, шу яқин атрофдаги қўшни шаҳарчага жўнайди, чунки ўша ердаги бош майдон ёнида бир қаҳвахона бўлиб, унинг бурчагида ишқивоз шахматчилар йиғилишини у яхши билар, қолаверса, чолнинг ўзи ҳам ҳали уларнинг даражасига етмаган эди. Ушбу муқим даврада руҳонийнинг ўн

беш яшар, шолғомдай қизарган, малласоч бир ўспирин билан пайдо бўлиши, ҳамманинг қизиқишини уйғотди. Боланинг эгнида яғири чиққан пўстин, оёғида баланд қўнжли эски этик бўлиб, токи уни шахмат тахталаридан бирига чақиришмагунча, у бир чеккада ерга термулганча, бегонасираб тураверади. Нихоят ўйин бошланиб, биринчи партияда Мирко мағлуб этилади, чунки у хали сицилияча ҳимоя усулини мехрибон руҳонийнинг ўйинида хечам учратмаган эди-да. Аммо, иккинчи партиянинг ўзидаёқ у энг зўр ўйинчи билан дуранг курашди. Учинчи ва тўртинчи партиялардан бошлаб эса у ҳаммасини бирин-кетин йиқитиб ташлайверади.

Жуда камдан-кам бўлса-да, Югославиянинг провинцал шаҳарчаларида ҳам оламшумул воқеалар бўлиб туради. Шу қишлоқи чемпионнинг пайдо бўлиши ҳам маҳаллий зодагонлар учун ҳақиқий шов-шувга айланади. Хуллас, бу ғаройиб болакай сўзсиз яна бир неча кунга шаҳарчада колиши керак, деган қарорга келинади, чунки шахмат клубининг бошқа аъзоларига, айникса, шу яқин атрофдаги қасрнинг эгаси ҳамда шахмат ўйинининг ҳақиқий ишқибози кекса граф Зимчиг ҳам бу хабардан огоҳ қилиниши зарур эди. Руҳоний энди ўзининг шогирдига бошқача бир ғурур билан карай бошлайди, аммо у ўзининг бу кашфиётчилик қувончи билан овора бўлиб, черковдаги якшанбалик маросимларини ўтказиб юборишни ҳам хоҳламайди. Шу сабабдан ҳам Миркони кейинги синовлар учун бу ерда колдириб кетишга тайёр эканлигини маълум қилади. Чентович шахмат ишқибозлари ҳисобидан меҳмонхонага жойлаштирилади ва шу куни биринчи марта ҳақиқий туалет нималигини кўради. Эртаси куни, яъни якшанба куни тушдан сўнг, шахмат ишқибозларининг бурчаги одам билан тўлиб кетади. Шахмат тахтаси олдида тўрт соат қимир этмай ўтирган Мирко бир оғиз сўз демасдан, хатто нигоҳини ҳам кўтармасдан, рақибларнинг ҳаммасини бирин-кетин енгиб бўлгач, нихоят симултант, яъни умумий партия ташкил этилади. Аммо, бу мактаб кўрмаган боланинг бунақанги бир вақтнинг ўзида бир кишининг кўпчиликка қарши ўйинини тушуниб олиши учун ҳам унчалик кўп

вақт керак бўлмайди. Мирко тез орада бу алифбони ҳам эгаллаб, ғайрат билан муаммонинг ечимига киришиб кетади. У ўзининг оғир ботинкасини ғирчиллатиб, шошилмасдан у столдан-бу столга судралиб ўтавериб, охири саккиз партиядан еттитасида ғолиб чиқади.

Хуллас, жиддий маслаҳатли кенгашлар бошланади. Гарчи ушбу янги чемпион тор маънода мазкур шаҳарга тааллуқли бўлмаса-да, маҳаллий миллий ғурурни яхшигина алангалантириб қўйганди. Мамлакат харитасида мавжудлиги шу пайтгача бирор кимса томонидан эътироф этилмаган бу кичкинагина шаҳарча ниҳоят, биринчи марта дунёга шундай бир машҳур инсонни чиқариб бериб, донг таратиши мумкин-ку. Маҳаллий гарнизоннинг ресторанига раккоса ва хонанда қизлар етказиб бериш билан шуғулланувчи Коллер исмли бир ишбилармон, агар унинг харажатлари кейинчалик қопланадиган бўлса, ушбу ўсмирни бир йилга веналик ажойиб бир уста шахматчи танишининг қўлида махсус таълим олишини таъминлашга тайёр эканлигини маълум қилади. Олтмиш йилдан бери шахматда ўзига муносиб рақиб кўрмаган граф Зимчиг дарҳол лозим бўлган бадални тўлашга розилик билдиради. Худди шу кундан эътиборан қайиқчи ўғлининг ҳаётида кўз кўриб, қулоқ эшитмаган муваффақиятлар бошланиб кетади.

Ярим йил деганда Мирко шахмат техникасининг деярли барча сирларини эгаллаб олади. Аммо, унда ғалати бир камчилик бор эди, бу ҳол кейинчалик ҳам мутахассислар томонидан кўп марта кузатилиб, уларнинг кулгуларига сабаб бўлади. Аслини олганда, Чентович бирортаям шахмат партиясини хаёлан қайта тиклай олмас, мутахассислар тили билан айтганда, кўзини юмиб ўйнолмасди. Шахмат тахтасини кўрмасдан туриб, уни хаёлан тасаввур қилиш қобилияти унга насиб этмаганди. Унинг олдида доим шу олтмиш тўрт хона ва ўттиз икки сипоҳи турган тўртбурчак оқ-қора тахта бўлиши шарт эди. У ҳатто мана шундай дунёга машҳур шахматчи номини олгандан кейин ҳам, агар унга бирорта мураккаб партияни ёки муҳим масалани ечиш зарур бўлиб қолса, сипоҳларнинг жойлашувини кўз ўнгида тасаввур

килиш учун, ўзи билан бирга тахланадиган миттигина чўнтак шахматини олиб юрарди. Аслини олганда, бу арзимас камчилик бўлса-да, у одамнинг тасаввур килиш кобилияти йўклигидан далолат берар, тор давраларда эса бу хол тез-тез турли хангомаларга сабаб бўларди, бу хол гўё уста созанда нота дафтарисиз хеч нарса ижро эта олмагандек эди. Лекин, бу камчилиги Мирконинг омадли парвозига мутлако халакит бермасди. Ўн етти ёшга етганда у ўнлаб шахмат совринларини кўлга киритади, ўн саккиз ёшида Венгрия, йигирмада эса жахон чемпиони бўлишга эришади. Худди Наполеон имиллаган Кутузовга, Ганнибал Фабиус Кунктаторга жангни бой берганидек, акл-заковат, тасаввур ва журъат борасида ундан бир неча марта устун бўлган довюрак чемпионлар хам Мирконинг ўжар ва совуккон мантиғига карши курашда курбон бўлаверишади, колверса, Ливиуснинг таърифига кўра, ўша Кунктатордаги локайдлик ва акли ожизлик белгилари анча илгари, яъни унинг болалик чоғларидан бошлаб маълум бўлган экан. Хуллас, турли хил иктидор эгаларини, файласуфлар, математиклар, бадиий ижод вакиллари кабиларни бирлаштирган уста шахматчилар галереясига маънавий олам учун мутлако бегона бўлган, камгап, оғиртабиат кишлоки бир болакай бостириб кириб келганди. Унинг камгаплигидан, хатто энг олғир журналистлар хам ундан бир оғиз гап суғуриб олишолмасди. Аммо, Чентовичнинг газеталардаги шовшувлардан яширган нарсаларининг ўрнини тез орада у хакдаги бир талай латифалар тўлдирарди. Гарчи шахмат столи атрофида тенги йўк уста ўйинчи бўлса-да, у ердан кўзғалиши биланок, Чентович антика ва кулгили бир одамга айланиб коларди. Устида кора силлик костюм, дур кадалган кистиргич такилган дабдабали бўйинбоғи ва иштиёк билан маникюр килинган бармокларига карамасдан, у ўзини тутиши ва киликлари билан халиям ўша кишлокда рухонийнинг кулбасини супуриб юрган содда болакай бўлиб колганди. У ўзининг шундай иктидори ва машхурлиги ёрдамида иложи борича кўпрок пул топишга интилар, бу максад йўлида эса, гохида ўта кўпол ва беўхшов зикналиклар хам киларди. Бу нарса эса

ҳамкасбларининг ғашига тегар ҳамда уларнинг пичингларига сабаб бўларди. У шаҳардан бу шаҳарга саёҳатлари чоғида бу чемпион энг арзон меҳмонхоналарда тўхтар, агар гонорар тўлашадиган бўлса, у энг ночор клубларда ҳам ўйнайверар, ҳатто ўзининг суратини арзимас совун рекламасига ҳам сотаверарди. Гарчи рақиблари унинг учта гапни ковуштириб ёза олмаслигини яхши билишса-да, уларнинг пичингларига эътибор ҳам бермасдан, у ўз номидан «Шахмат фалсафаси» деган китоб ҳам чиқартирганди. Китоб аслида кандайдир тадбиркор нашриётчининг буюртмасига асосан галициялик бир қашшоқ студент томонидан ёзилган эди. Барча ўжар ва калтафаҳм табиатли одамлар сингари Чентович ҳам ҳазил нималигини тушунмас ва халқаро турнирда ғолибликни қўлга киритганидан буён у ўзини дунёдаги энг муҳим инсон деб ҳисобларди. Айниқса, у мана бу доно, зиёли, зукко нотиқлару ёзувчиларнинг майдонларида туриб, уларнинг ўзларини мағлуб этгач ва чиндан ҳам улардан кўра кўпроқ пул топаётганини англаб етганидан кейин, ундаги аввалги бечоралик билан безовталик энди совуққон ҳамда бачкана ғурурга айланганди.

– Ахир, шундай тез келган шон-шуҳрат ушбу бўмбўш каллани маст қилиб қўймасинми?, – деди дўстим ва изоҳ тарзида Чентовичнинг болаларча манманлик билан жамиятда обрў топмоқчи бўлганлиги билан боғлиқ яна бир-иккита қизиқ мисоллар келтирди. – Йигирма бир яшар қишлоқ ўсмири ўзига бино қўймай нима қилсин, ахир у ёғоч тахта устида бир тўп сипоҳларни у ёқдан-бу ёққа суриш билан шундай кўп даромад қилмоқдаки, бу пулни унинг ҳамқишлоқлари ҳаммаси бир бўлишиб, ўлиб-тирилиб бир йил ёғоч кесишса ҳам топиша олмайди. Бундан ташқари, агар калласида бир вақтлар Рембрант, Бетховен, Данте, Наполеон каби буюк сиймолар яшаб ўтганлиги ҳақида заррача тасаввур бўлмагандан кейин, одам ўзини буюк инсонлардай тутиши ҳам унчалик осон вазифа бўлмас экан. Унинг данакдай кичкина мияси фақатгина бир фикр билан банд, яъни бир неча ойдан буён у бирортаям партияни бой бермаганини ўйлайди, унинг учун дунёда шахмат ва пулдан бошқа

бирортаям қимматли нарса бўлмагандан кейин, албатта унинг ўз қилмишларидан мағрурланишига асоси бор-да.

Оғайнимнинг бу гаплари мендаги ўзига хос қизиқишнинг янаям ортишига ва алангаланишига туртки бўлди. Мономания билан, яъни ягона бир ғоя билан боғланиб қолиб, унинг чегарасидан чиқа олмайдиган одамларнинг турли хиллари анчадан бери мени қизиқтириб келар, чунки инсон бир томондан, қанчалик кўп чекланган бўлса, иккинчи томондан эса, у чексизликка шунчалар яқин бўлади, айнан ана шундай инсонлар ўзларининг хаёлий оламидаги махсус маконда худди термит чумолилар сингари ўз дунёларини яратишади. Мен ушбу антика мавжудотни Рио-де-Жанейрогача бўлган ўн икки кунлик саёҳатим давомида яқиндан ўрганиш ниятим борлигини оғайнимга маълум қилдим.

– У ҳолда, сизда имконият жудаям кам бўлади, – дея огоҳлантирди оғайним, – чунки, билишимча, ҳалигача бирор кимса Чентовичдан психологик тасвирга арзигулик ҳеч нарса суғуриб ололмаган. Бу одам ўзидаги бирёқламалик ва чегараланганлик билан бир каторда, ўта ақлли ҳамдир, чунки у фақатгина ўзига яқин одамлар билан кичкинагина меҳмонхоналарда учрашувини ҳисобга олмаганда, бошқа ҳамма билан гаплашишдан ўзини олиб қочади. Агар у ўз ёнида билимли одам турганини сезиб қолса, шу заҳотиёқ худди шилимшиқ куртдай ўз чиғаноғига кириб олади, шунинг учун ҳам ҳеч ким ундан хали бирорта ахмоқона сўз эшитгани ва дарҳақиқат, унинг калтафахмлигини баҳолай олганлиги билан мақтана олмайди.

Бу маънода дўстим чиндан ҳам ҳақ бўлиб чиқди. Океан бўйлаб бошланган саёҳатнинг биринчи кунларида Чентовичнинг ёнига кўполлик ишлатмасдан яқинлашиб бўлмасди, қолаверса, бунақа усул қўллаш мен учун умуман ёт эди. У гоҳида кема палубасида сайр қилар, худди ўша машҳур суратдаги Наполеон сингари қўлларини орқасига қилиб, ўйчан тарзда оғир қадам ташлар, аммо кимдир унга мурожаат қилиш учун зинадан кўтарилаётганини пайқаши билан палубадаги сайр кутилмаганда тўхтатиларди. Оммавий жойларда,

бар ва чекиш хоналарида уни ҳечам учратиб бўлмасди. Мен ишончига кириб улгурган бир кема хизматчиси, яъни бир стюарднинг маълум қилишича, у куннинг асосий қисмини каттакон шахмат тахтаси олдида турли ўйинларни таҳлил қилиш ва муаммоли масалаларни ҳал қилиш билан ўтказар экан.

Уч кундан кейин унинг ҳимоя тактикаси менинг унга яқинлашиш истагимдан устун эканлигини тушуниб етиб, хунобим оша бошлади. Умримда ҳали менга ҳеч қачон бирорта шахмат устаси билан яқиндан танишиш имкони насиб этмаганди. Мана ҳозир мен шундай турдаги инсонни моҳиятан тушунишга қанчалик интилганим сари, бутун умрини фақатгина ана шу олтмиш тўрт катакдан иборат маконда ўтказадиган одамнинг фикрлаш усулини шунчалик ақлимга сиғдиролмаётган эдим. Ўз тажрибамга таяниб айтишим мумкинки, ушбу «шоҳлар ўйини»нинг мафтункорлик сирларини мен яхшигина тушунардим, чунки шахмат инсон ихтиро этган ўйинлар ичида вазият таъсиридан энг ҳоли ўйинлардан ҳисобланади. Ундаги ғолиблик гултожи фақатгина руҳиятга, тўғрироғи, руҳиятдаги биргина иқтидорга насиб этади, холос. Ахир, шахматни бор-йўғи «ўйин» деб аташ, эҳтимол, уни бироз таҳқирлаш билан тенг эмасмикин? Уни фан ҳам, санъат ҳам деб бўлмайди, у худди муқаддас Каъба тоши ер билан осмон ўртасида муаллақ тургани каби, унинг ўрни ҳам юқоридаги икки категория ўртасида қалқиб туради ва ўз моҳиятида бир-бирини инкор этувчи жуфт тушунчаларни мужассам этади: у ўта қадимий, лекин унинг оҳори абадий тўкилмайди, унинг қурилмалари механик бўлса-да, ўзи тасаввур оламини нурафшон этади, геометрик маконда чегараланган бўлса-да, ундаги комбинациялар чексиздир, тинимсиз такомиллашса-да, мутлақ ўзгаришсиз қолаверади, у шундай бир тафаккурки, унинг оқибатида хулоса кўринмайди, бу шундай математикаки, у ҳеч нарсанинг ҳисобини чиқариб беролмайди, бу шундай санъатки, унда шоҳ асарнинг ўзи йўқ, бу шундай меъморчиликки, унда девор йўқ. Аммо, у ўзининг борлиғини ва борлигини ҳар қандай асарлару китоблардан ҳам кўра кўпроқ исбот этган, у барча за-

монларга ва барча халқларга тегишли ягона ўйиндир, зерикиш балосидан қутулиш, ақл тиғларини чархлаш, эҳтиросларни алангалантириш учун уни бу заминга қайси бир худо олиб тушганини ҳам ҳеч ким билмайди. Унинг ибтидоси қаерда-ю, интиҳоси қаерда, ҳар қандай болакай унинг асосий қоидаларини ўргана олади, ҳар қандай ҳаваскор ўзини бу ўйинда синаб кўра олиши мумкин, аммо мана шу ўзгармас тор катакларда шундай ўзига хос уста шахматчилар юзага келадики, уларни ҳеч ким билан тенглаштириб бўлмайди. Бундай одамларнинг фақат шахматга бағишланган иқтидори бўлади. Улар ўзига хос илми уммонлар бўлиб, улардаги иштиёқ, сабр-тоқат ва моҳирликнинг самараси математиклар, шоирлар ва мусиқачиларникидан кам бўлмайди, аммо бу бошқа даражада ва бошқача уйғунликда амалга ошади, холос. Бир замонлар, яъни физиогномик тадқиқотлар авж олган даврларда Галлга[1] ўхшаш бирортаси шахмат усталаридан бирининг миясини ўрганиб, уларнинг миясидаги ўша кулранг бўтқа ичида бошқа томирлардан кўра фаолроқ бўлган алоҳида бурама томирчами, шахмат мускулими ёки ғуррачасими борлигини аниқлашга уриниб кўрганда эди, уни масалан, Чентович албатта қизиқтирган бўларди. Чунки бекерак тоғ жинслари орасида олтин кони бекиниб ётганидек, унинг мутлақо тош қотган миясининг бир четида буюк бир истеъдод яшириниб ётарди. Умуман олганда, бунга ўхшаш буюк ўйин ўзига хос иқтидорларни юзага келтириши мумкинлигини мен яхши тушуниб турсам-да, бироқ руҳан соғлом бўлган одамнинг бутун умри давомида ўттиз икки сипоҳини шу торгина оқ-қора чизиқлар орасида у ёқдан-бу ёққа, олдинга ва орқага бесамар силжитиш йўли билан ном таратишни хоҳлаши, бор-йўғи шахмат ўйини учун ёзилган қўлланманинг иловасидаги арзимас бир бурчакда исмини ўчмайдиган қилиб қолдириш истаги билан ёниши мени лол қолдирарди. Агар одамнинг

[1] *Галль Франц Иосиф* (1758–1828) – немис врачи, френология деб аталган сохта фан асосчиси, у инсоннинг бош суягидаги шакл ва қабарик жойларга қараб, унинг қобилиятларини аниқлаш мумкин, деган тахминни илгари суради. (*тарж.*)

хаёли жойида бўлиб, ақлдан озмаган бўлса, у умрининг ўн, йигирма, ўттиз, қирқ йили давомида тафаккурининг бор қувватини қайта-қайта фақатгина шу кулгили юришларга, яъни ёғоч қиролни шу ёғоч тахтанинг бир бурчагига тиқиб қўйишга сарфлаши мумкинлиги тасаввуримга сиғмасди.

Хуллас, шундай бир феномен, шунақа бир гений ёки ғаройиб бир мавжудот илк маротаба менинг шундоққина ёнгинамда, мен билан бир кемада, яна бор-йўғи олтита каюта нарида турар, мен эса унга яқинлашишга чора тополмасдим, оқибатда эса ушбу антиқа руҳий ҳолатга қизиқишим борган сари ортар, гўё бу иштиёқ ўз чегарасидан чиқиб кетаётганга ўхшарди. Ўзимча унга яқинлашишнинг ҳар хил йўларини қидира бошладим: унинг манманлигидан фойдаланиб, ўзимни фалон бир газетанинг мухбири, деб таништирсам ва ундан ўта бир муҳим интервью сўрасамчи ёки Шотландия бўйлаб саёҳат таклиф этиб, унинг очкўзлигини уйғотсам-чи. Шу пайт ёдимга овчиларнинг ўрмон қаркуроғини тузоққа илинтириш учун қўллайдиган бир айёрлиги тушиб қолди, улар бу қушни чорлаш учун модасининг овозини қилиб чақиришади. Мен ҳам ўзимни шахматчи деб эълон қилсам, балки бу уста шахматчининг эътиборини тортишим мумкиндир.

Мен шу пайтгача бирор марта ҳам шахматга жиддийроқ эътибор қилмагандим. Бунинг сабаби жуда оддий эди, чунки мен шахматга ўта енгил назар билан қарардим ва қолаверса, уни бир кўнгилочар ўйин деб ҳисоблардим. Мабодо шахмат тахтаси ёнида бир-икки соат қолиб кетадиган бўлсам ҳам, буни мен ўзимни зўрлаб эмас, балки ўзимдаги руҳий чарчоқдан қутулиш учунгина қилардим. Бошқалар, яъни ҳақиқий шахматчилар шахматга жиддий ва илоҳий ўйин деб ёндашадиган бўлишса, мен шахматни тўғри маънода, яъни оддий ўйин деб «ўйнардим». Умуман, шахматда ҳам ишқ-муҳаббатда бўлгани каби битта шерик бўлиши талаб қилинади. Мен эса ҳали кемада мендан бошқа шахмат ишқибози борлигини ҳам билмасдим. Ана шундай ишқибозларни инларидан суғуриб чиқариш ниятида, мен чекиш залида сод-

дагина бир тузоқ қўйдим, яъни у ерга шахмат тахтасини олиб чиқдим-да, хотиним билан бирга ўйнай бошладим, энг қизиғи, рафиқам бу борада мендан ҳам нўноқроқ эди. Дарҳақиқат, хийла иш бериб, биз ҳали беш-олти қўл юриб улгурмасимиздан, кимдир ўтиб кетаётиб тўхтади, яна бир киши ўйинни томоша қилишга рухсат сўраган бўлди, ниҳоят биттаси мен билан бир партия ўйнашни таклиф қилди. Бу айнан мен кўзлаган шерик эди. Унинг исми Мак Коннер бўлиб, у шотландиялик бурғуловчи инженер эди. Маълум бўлишича, у Калифорниядаги нефть бурғулаш ишларида яхшигина бойлик орттирган бўлиб, кўринишидан юзлари узунчоқ ва бўртиб чиққан, тишлари мустаҳкам, ўта пишиқ гавдали одам эди, тўлишган юзларининг ранги, яъни улардан қон томиб туриши эса, тахминимча, уни вискидан кўпроқ роҳатланишидан дарак бериб турарди. Унинг ўта кенг, худди полвонларникидек елкаси ўйин чоғида ҳам уни бесўнақай қилиб кўрсатарди. Мак Коннер табиатан шундай ўзига ишонган ва омадли одамлар тоифасига кирарди-ки, ўйиндаги ҳатто арзимас бой беришни ҳам, у гўё унинг ғурурини ерга уриш деб қабул қиларди. Ҳаётда ҳамма нарсага ўз кучи билан эришиб, ўз ютуқларидан роҳатланишга ўрганиб қолган бу одам ўз ҳаёлида ҳар қандай мақсадга ета оламан, деб ўйлар ва олдидаги ҳар қандай тўсиқни ноўрин бир нарса ёки салкам ҳақорат, деб ўйларди. У биринчи партияни ютқазиб қўйиши биланоқ, тумтайиб қолди ва зўр бериб буйруқ оҳангида, бу унинг арзимаган эътиборсизлиги оқибати эканлигини батафсил тушунтира бошлади. Унинг учинчи партияда бой беришига эса қўшни хонадаги шовқин айбдор бўлди. У бирортаям партияни бой беришни хоҳламас, бой берилган партияларни эса жавобсиз қолдирмасди. Аввалига унинг бунақа иззатталаблик билан жаҳл қилишларидан завқланган бўлсам, кейинчалик унга анча ўрганиб қолдим ва бу ҳолни ўзимнинг асл мақсадимга эришиш, яъни жаҳон чемпионининг эътиборини ўз столимизга тортиш учун зарур бўлган ва инкор этиб бўлмайдиган ҳолат, деб қабул қилдим.

Учинчи куни келиб мақсадим амалга ошди, тўғрироғи, фақат ярмигина амалга ошди. Чентович бизни

шахмат тахтаси олдида ўтирганимизни палубадаги ойналардан кўриб кузатганми ёки ўзининг иштироки билан чекиш залига эътибор қаратмоқчи бўлдими, ҳар ҳолда у кутилмаганда залга кириб келди. Унинг санъатига биздай нўноқларни қўл урганимизни кўриб, яқинроқ келди ва обрў сақлаган бўлиб узоқроқдан туриб бизнинг ўйинимизни билимдонларча кузатиб турди. Шу пайтда юриш навбати айнан Мак Коннерники эди. Аммо Чентович учун шу биргина юришнинг ўзи, бизнинг ҳаваскорларча уринишларимиз унинг моҳирона иқтидори олдида арзимас эканлигини тушуниб етишга кифоя қилди. У худди китоб дўконида унга таклиф этилган ёмон детектив романни варақлаб ҳам кўрмасдан қайтариб жойига қўйган одамга ўхшаб, бепарво бир ишора билан столимиздан нари кетди ва чекиш залини тарк этди. «Кўрди-ю, дарҳол юзини бурди», дея ўйладим. Унинг бундай совуқ ва менсимай қарашидан бироз жаҳлим ҳам чиқди ва ночорлигимни бироз юпатиш учун Мак Коннерга дедим:

– Юришингиз чемпионни унчалик завқлантирмади шекилли.

– Қанақа чемпионни?

Мен унга, ҳозиргина ўйинимизга менсимайроқ қараб, ёнимиздан ўтиб кетган одам шахмат бўйича жаҳон чемпиони Чентович эканлигини тушунтирдим. Биз иккаламиз унинг кибрини деб ғам чекмаслигимиз керакку, камбағалга ёвғон атала ҳам бўлаверади, дея қўшиб қўйдим. Аммо, менинг бу эҳтиётсизлик билан айтган гапим Мак Коннерга бутунлай бошқача таъсир қилди. У шу заҳотиёқ қизишиб кетди, ўйнаётган партиямиз ҳам эсидан чиқиб, ундаги шухратпарастлик ҳисси жўш ура бошлади. Унинг Чентович бортда эканлигидан хабари ҳам йўқ экан, энди Чентович албатта у билан битта партия ўйнаши лозим эди. У хали ҳаётида ҳечам жаҳон чемпиони билан ўйнамаган, фақат бир марта, унда ҳам кирк киши бирваракайига ўйнаган, лекин ўшанда ҳам роса зўр ўйин бўлгани, ютишига бир баҳя қолганини эслади. Мен шу жаҳон чемпионини шахсан танийманми? Мен инкор этдим. Мен ундан бизнинг столимизга келишини илтимос қила оламанми? Мен Чентовичнинг янги

танишувларни унчалик хушламаслигини баҳона қилиб, бу таклифни ҳам рад этдим. Ундан ташқари, биздек бир учинчи табақали ўйинчилар билан ўралашиб юриш, шундай бир чемпионга унчалик завқ бағишламаса керак, дея кўшиб кўйдим.

Умуман олганда, Мак Коннердек бир иззатталаб кимсага учинчи табақадаги ўйинчилар, деган гапни айтмасам бўларкан. У жаҳл билан гапларимни инкор этди ва қатъий тарзда, бу гапга унчалик ишонмаслигини айтди. Чентович зиёли бир жентельменнинг одоб билан қилинган таклифини рад этмаса керак, ҳарҳолда, масаланинг бу томонини у ўз бўйнига оладиган бўлди. Унинг бу ниятидан кейин, мен унга ушбу жаҳон чемпионининг шахси ҳақида бироз тушунтириш бердим. Мак Коннер бизнинг шахмат тахтамизга кўл силкиди-да, ҳовлиққанча палубада Чентовични қидириб кетди. Агар бунақа елкадор, бахайбат одам бирор нарсага карор қилса, уни бу фикрдан зўрлаб қайтариб колиш амримаҳол эканлигини мен яна бир бор ҳис этдим.

Мен уни сабрсизлик билан кута бошладим. Ўн дақиқалардан кейин Мак Коннер бироз кайфияти тушган ҳолда қайтиб келди.

– Хўш, – сўрадим мен.

– Ростдан ҳам ҳақ экансиз, – деди у ғазабини босолмай. – Унчалик хушмуомала одам эмас экан. Бориб саломлашдим, ўзимни таништирдим, кимлигимни айтдим. У эса менга қўлини ҳам узатмади. Мен унга, агар у биз билан биттагина симултант партия ўйнаб берса, биз кемадаги ҳаммамиз ундан миннатдор бўлиб, фахрланган бўлардик, дедим. Аммо у пинагини ҳам бузмади ва ўзини жуда афсусдалигини, чунки унинг турнир ташкилотчилари билан тузган шартномасидаги мажбуриятларига биноан, у бутун саёҳат давомида гонорарсиз бирортаям ўйин ўйнаши мумкин эмаслигини, гонорарининг эса бир партия учун энг кам миқдори икки юз эллик доллар эканлигини айтди.

Мен кулдим.

– Хаёлимга бундай фикр умуман келмаган экан, қандай қилиб сипоҳиларни оқ катакдан корасига су-

риш билан пул ишлаш мумкин. Сиз, албатта бу таклифни мулойимгина қилиб, рад этган бўлсангиз керак.

Аммо, Мак Коннернинг кўриниши жиддий эди.

– Партия эртага тушдан кейин соат учга белгиланди. Шу ерда, чекиш залида. Умид қиламанки, биз ўзимизни осонгина лойга булашларига йўл қўймаймиз.

– Қанақасига? Сиз унга икки юз эллик доллар беришга рози бўлдингизми, – дея бақирдим бу ҳолдан ҳайрон бўлиб.

– Нима бўпти? C'est son métier.[1] Агар менинг тишим оғриб қолса ва бортда тиш доктори топилса, мен ундан тишимни текинга суғуриб ташлашини илтимос қилолмайман-ку. Қиммат нарх қўйиб тўғри қилади. Ҳар қандай соҳадаям зўр усталар доим ишбилармон бўлишади. Менга ёққани, савдо қанча ошкора бўлса, шунча яхши. Қандайдир бир жаноб Чентовичнинг марҳаматига бош эгиб, охирида яна унга таъзим қилгандан кўра, мен унга нақдини тўлайман. Қолаверса, ўзимизнинг клубда, гарчи мен ҳеч қандай жаҳон чемпиони билан ўйнамаган бўлсам ҳам, бир кечанинг ўзида икки юз эллик доллардан ҳам кўпроқ ютқизганман. «Учинчи табақадаги» ўйинчи учун қандайдир Чентовичдан енгилиш унчалик уяларли ҳол ҳам эмас.

Арзимаган «учинчи тоифа» деган сўз билан Мак Коннернинг иззат-нафсига қанчалар озор бериб кўйганимни энди англай бошладим. Аммо, ушбу қимматга тушган ҳазилимнинг харажатини у тўламоқчи экан, унинг бу ноўрин манманлигига монелик қилгим келмасди, қолаверса, ниҳоят мен режа қилган ўша варойиб танишувни ҳам ваъда қилмоқда. Биз тезлик билан шу атрофдаги ўзларини шахматчи деб маълум қилган жанобларни кутилаётган тадбирдан хабардор қилиб чиқдик. Бундан ташқари, ўйин чоғида нафақат ўзимизнинг столимизни, балки бошқа столларни ҳам банд этмасликларини ва ўтган-кетган одамларни ўйинга халақит бермаслигини ҳам илтимос қилдик.

---

[1] Бу унинг касби-ку (*франц.*).

Эртаси куни келишилган соатда бизнинг кичкина гуруҳимиз жамулжам бўлди. Чемпионнинг қаршисидаги марказий жой, табиийки, Мак Коннерга ажратилди. У асабийлашмасликка ҳаракат қилиб, аччиқ сигарадан бирининг кетидан иккинчисини тутатар ва безовталаниб тинмай соатига қарарди. Аммо чемпион, роппа-роса ўн дақиқага ушланиб қолди. Оғайнимнинг ҳикояларидан хулоса қилиб, мен ҳам ундан шунга ўхшаш бирорта қилиқ кутган эдим, ўйлаганимдай бўлиб чиқди. Ўзини ўн дақиқа куттирган Чентович, кўзлаганидек, ўз қимматини янада оширган бўлди. У ўта салобат билан, битта-битта босиб столга яқинлашди. Манмансираб, ҳатто ўтирганларга салом ҳам бермади ва ҳақиқий усталардек совукконлик билан ўйин шартларини тушунтира бошлади.

– Менинг кимлигимни биласизлар, менга эса сизларнинг кимлигингизни қизиғи йўқ.

Кемада симултант партия ўйнаш учун етарлича шахмат тахталари топилмагани учун, у ҳаммамизни биргаликда келишиб унга қарши ўйнашимизга рухсат берди. Ўз навбатини юриб бўлгач, бизнинг мунозарамизга халақит бермаслик учун, у хонанинг нариги четига бориб ўтириб турадиган бўлди. Биз ўз юришимизни амалга ошириб бўлгач, кемада зарур қўнғироқча йўқлиги туфайли, бир шиша идишга қошиқ билан чертиб, уни огоҳлантиришимиз лозим эди. Ўйлаш учун энг кўпи билан, агар бошқа таклиф бўлмаса, ўн дақиқа вақт берадиган бўлди. Биз худди ақлли ўқувчилардек унинг ҳамма шартларини қоида сифатида қабул қилдик. Ранг танлашга келганда, Чентович бизга ён берди ва қоралар билан ўйнайдиган бўлди. У тик турган жойида биринчи жавоб юришини тугатди-да, шу заҳотиёқ ўзига ажратилган кутиш жойига ўтиб ўтирди ва хотиржамлик билан қандайдир рангли журнални варақлай бошлади.

Партиянинг аҳволини гапирмаса ҳам бўлади. У қандай тугаши лозим бўлса, худди шундай тугади, тўғрироғи, йигирма тўртинчи юришда бизнинг гуруҳ ер билан яксон қилинди. Гарчи, бутун бошли жаҳон чемпионининг бешолтита чаласавод шахматчини бир уринишда йиқитиши одатий ҳол бўлса-да, бизга алам қиладигани Чентович-

нинг калондимоғлиги эди. У ҳар сафар тахтага менсимасдан кўз югуртирар, бизга эса эътибор ҳам қилмасдан ўтиб кетар, унинг назарида биз ҳам ёғочдан ясалган фигураларга ўхшардик, унинг бу қиликлари, худди дайди қўтир итга ювинди ташлаётган одамнинг ҳаракатини эслатарди. Менимча, унда агар озгина бўлса ҳам ширин муомала бўлганда эди, ўйин чоғида у бизнинг арзимас хатоларимизни кўрсатиши, ҳеч бўлмаганда, бир-икки оғиз гап билан бизни рухлантириб қўйиши мумкин эди. Аммо ушбу шахмат автомати, ҳатто ўйинни тугатиб, «мот» деган сўзни айтганидан кейин ҳам, яна бирор киши у билан бир-икки партия ўйнашни хохлармикан, деган маънода стол олдида миқ этмай котиб турарди. Мен бу беўхшов қўполликдан ранжиб, бир қўл силташ орқали ушбу танишув тадбири тугаганини эндигина намойиш қилмоқчи бўлиб, ночор ўрнимдан тураётган ҳам эдим, бахтга қарши, кутилмаганда Мак Коннернинг «реванш», деган ҳайқириғи эшитилди.

Бундай талабкор оҳангни эшитиб қўрқиб кетдим. Айни чоғда у одобли жентельмендан кўра, рақибига ҳал қилувчи зарба беришга шайланган боксчига кўпрок ўхшаб кетарди. Чентовичнинг бизга қилган беҳурмат муомаласиданми ёки ўзининг чегарадан чиқиб кетадиган ғазабиданми, ҳар ҳолда, Мак Коннернинг ҳолати мутлақо ўзгарган эди. Унинг юзлари, ҳатто мўйловининг томирларигача қизариб кетган, бурун катаклари таранг тортган, пешонасини тер босган, ғазаб билан лабларини қаттиқ тишлаганидан, олдинга туртиб чиққан иягида чизиқча ҳам пайдо бўлганди. Унинг кўзларида ёввойи эҳтирос учқунини кўриб, бироз саросимага тушдим. У худди олти-етти сафардан буён керакли ранг тушмаётган, лекин тиккан пуллари икки баробарга ортиб кетган рулетка ўйнаётган ишқивозни эслатарди. Айни чоғда ушбу фанат бир марта бўлса ҳам, шу шухратпараст Чентовични ютиш учун бутун бойлигини тикиб, қайта-қайта ўйнашга тайёр эканлиги кўриниб турарди. Агар Чентовичнинг сабри чидаса эди, Буэнос-Айресгача Мак Коннердай олтин ўрадан икки-уч минг доллар кавлаб олган бўларди.

Чентович пинагини ҳам бузмади.

– Мархамат, – деди у ширинсўзлик билан, – жаноблар энди кора билан ўйнашади.

Агар бир-иккита иштиёқмандлар ҳисобига бизнинг даврамиз нафақат кенгайгани, балки сал-пал жонланганини ҳисобга олмаганда, иккинчи партияда ҳам деярли ўзгариш сезилмасди. Мак Коннер шахмат тахтасига шундай бир ўткир назар билан боқардики, ғолиб чиқиш учун у гўё нигоҳи билан шахмат сипохларини сехрламоқчига ўхшарди, у қаршисидаги рақибнинг башарасига «мот», деб қувонч билан хайқириш учун минг доллардан воз кечишга ҳам тайёр эканлигини сезиб турардим. Аввалги партияга қараганда энди ҳар бир юриш ўта иштиёқ билан муҳокама қилинар, Чентовични столимизга чақиришдан олдин, сўнгги лаҳзаларгача у ёки бу йўлни ўйлаб кўрардик. Ўн еттинчи қўлга келиб, ўзимиз ҳам билмаган ҳолда, бизни бироз шошириб қўядиган қулай бир вазиятга тушиб қолдик, чунки биз *c* қаторидаги пиёдани *c1* катаккача олиб боришга муваффақ бўлгандик, энди фарзинни қўлга киритишимиз учун, уни *c1* катакка сурсак кифоя эди. Умуман олганда, ушбу бизни қизиқтираётган устунлик ва яккол кўзга ташланиб турган имкониятдан биз ўзимизни унчалик бемалол ҳис этмасдик, чунки бу вазиятни анча олдиндан била оладиган Чентович томонидан атайлаб, бизни чалғитиш учун қўйилган кўринмас тузоқ бўлса керак, деб гумон қилардик. Аммо биргалашиб қанча музокара қилмайлик, йўл қидирмайлик ушбу айёрликни жиддий қабул қилгимиз келмасди. Ниҳоят, ўйлашимизга ажратилган вақт тугашига бир неча лаҳза қолганида, биз шу юришни амалга оширишга қарор қилдик. Мак Коннер пиёдани охирги катакка сураман деб, эндигина қўл чўзган ҳам эди-ки, кимдир астагина, лекин қатъий охангда шивирлади:

– Худо хайрингизни берсин! Йўқ!

Беихтиёр ҳаммамиз унга қарадик. Бу тахминан кирк беш ёшлардаги бир жаноб бўлиб, олдин ҳам палубада унинг озғин, жиддий ва бўрдай оппоқ юзига кўзим тушгандай эди. У даврамизга кечроқ, яъни биз қизишиб

муҳокама қилаётган чоғда келиб қўшилганга ўхшайди. Бизнинг эътиборимизни сезгач, у қатъий оҳангда тушунтира бошлади:

–Агар ҳозир фарзинни олсангиз, у *c1* катакдаги фил билан уради, уни сиз от билан йиқитасиз. Аммо у ўзини эркин турган пиёдаси билан *d7* катакка юради-да, рухга таҳдид қила бошлайди. Сиз шунда от билан «шох» бersангиз, тўққиз ёки ўнинчи юришдан кейин ўйинни бой берасиз. Худди шундай вазиятни 1922 йилда Пестьенидаги катта турнирда Алехин Боголюбовга карши қўллаган эди.

Мак Коннернинг ҳайрати ҳам бизникидан кам эмасди. У беихтиёр пиёдани қўйиб юборди ва кутилмаган нажот фариштаси каби осмондан тушган бу одамга бақрайиб қолди. Тўққизта юришни олдиндан ҳисобини ололган одам, албатта, олий тоифали мутахассис бўлиши керак. Менимча, у чемпионнинг рақиби, у ҳам айнан ана шу турнирга кетаётгандир. Унинг кутилмаганда келиб қолиши ва айнан оғир лаҳзаларда вазиятни қўлга олиши қандайдир нотабиий ҳол эди. Биринчи бўлиб Мак Коннер ўзини ўнглаб олди.

–Сиз нима маслаҳат берган бўлардингиз, – деди у ҳаяжон билан шивирлаб.

–Ҳозир буни юрманг, унинг ўрнига чап бериб кўринг! Энг аввал шоҳни мана бу хавфли *g8* катакдан *h7* га ўтказинг. Шунда, менимча, у ҳужумни бошқа қанотга ташлайди. Бироқ, сиз у ҳолда фарзинни *c8* дан *c4* га ўтказиб каршилик қиласиз. Шунда у иккала қанотдаги имкониятини ҳам йўқотади ва бир пиёдадан ҳамда бутқул устунликдан воз кечишига тўғри келади. Ундан кейин эркин пиёдага қарши эркин пиёдангиз бўлади, агар ҳимояни тўғри ташкил эта олсангиз, ҳалиям бўлса, дуранг қилишингиз мумкин. Бу ерда бошқа нарса ўйлаб топишнинг иложи йўқ.

Биз яна бақрайганча унга термулиб қолдик. Ундаги ҳисоб-китобларнинг тезкорлиги ва аниқлиги бизни лол қолдирганди, у гўё ушбу юришларни қандайдир бир рисоладан ўқиб бераётгандай эди. Нима бўлганда ҳам, унинг ўйинга аралашиши эвазига бизнинг бутун бошли

жаҳон чемпионига қарши партиямизда дуранг имкониятини пайдо бўлиши, худди тушга ўхшарди. У шахмат тахтасини бемалол кўрсин, деган ниятда ҳаммамиз дарҳол четрокка сурилдик. Мак Коннер яна бир бор сўради:

– Шундай қилиб, шохни *g8* дан *h7* га?

– Худди шундай! Биринчи бўлиб четга ўтиш керак!

Мак Коннер у айтгандек қилди ва биз стаканни чертдик. Чентович одатдагидай бепарво қадамлар билан столимизга яқинлашди ва бир қарашдаёқ жавоб юришини баҳолади. Сўнг, худди бизнинг нотаниш халоскоримиз айтганидай, шоҳ турган қанотдаги пиёдани *h2* дан *h4* га юрди. Халоскоримиз эса, ҳаяжон билан яна шивирлай бошлади:

– Фарзинни олдинга, фарзинни олдинга, *c8* дан *c4* га. Шунда у аввал пиёдани ҳимоя қилишга мажбур бўлади. Аммо, бу унга ёрдам бермайди! Сиз унинг эркин пиёдасига эътибор ҳам қилмасдан *d3* даги от билан *e5* га урасиз, қарабсизки, мувозанат қайта тикланади. Ҳимоя қилиш ўрнига бор ғайрат билан ҳужумга!

У нимани ўйлаётганини биз тушунмасдик. У айтаётган нарсалар биз учун хитойчага ўхшарди. Аммо, Мак Коннер сеҳрлаб қўйилгандек, ўйлаб ҳам ўтирмасдан у айтган томонга тош сурарди. Чентовични чақириш учун биз яна стаканни чертдик. Бу сафар у биринчи марта бепарволик билан эмас, балки диққат билан тахтага термулди. Беихтиёр қошлари тугилди. Сўнгра, худди нотаниш кимса айтгандай юрди-да, кетишга шайланди. У эндигина ўтирган жойига қайтиб кета бошлаган ҳам эдики, биз умуман кутмаган ва янги бир ҳол юз берди. Чентович беихтиёр нигоҳларини кўтарди ва диққат билан бизнинг сафимизни кўздан кечириб чиқди. Афтидан, у бундай қаршилик куввати кимдан чиқаётганини аниқламоқчига ўхшарди.

Шу лаҳзадан бошлаб биздаги кувончнинг чегараси йўқ эди. Шу пайтгача биз бирор нарсага жиддийроқ умид ҳам қилмасдан ўйнаётган эдик. Ниҳоят Чентовичнинг совуқ манманлигини синдириш мумкинлиги ҳақидаги фикр томиримиздаги қонни илита бошлаганди. Мана, янги шеригимиз навбатдаги юришни ниҳоясига

етказди, энди Чентовични чақирсак бўлади, қошиқни стаканга ураётган чоғда, хатто бармоқларим ҳам титраб кетди. Ниҳоят, бизнинг биринчи тантанали қувончимиз. Шу чоққача фақат тик туриб ўйнаётган Чентович бу сафар асабийлашаверди, асабийлашаверди ва ниҳоят, ўтириб қолди. У жуда секин ва оғир юк билан тиз чўкди, шу билан унинг манманлигига ҳам чек қўйилди, ташқаридан қараганда эса, энди бизнинг у билан тенг эканлигимиз тан олинганди. Бу нарса ҳеч бўлмаганда, инсон сифатида бизнинг у билан бир хил даражада эканлигимизни эътироф этишимиз учун ҳам жуда муҳим эди. У узоқ ўйлади, унинг нигоҳлари гўё шахмат тахтасига сингиб кетгандай эди. Қорайган қовоқлари остидаги кўз қорачиғлари гўё ғойиб бўлган, қаттиқ ўйлаганидан унинг оғзи бироз очилган бўлиб, бу унинг думалоқ юзига қандайдир лақмалик соясини ташлаб турарди. Чентович яна бир неча дақиқа ўйлаб кўрди-да, тошни юриб ўрнидан қўзғалди. Дўстимиз яна шивирлай бошлади:

— Вақтдан ютмоқчи бўлаяпти! Яхши ўйланган! Аммо бунга чув тушманг! Тош бериб ҳужум қилинг, албатта тош бериб, ўшанда дурангга эришамиз ва унга энди ҳеч қайси худоси ёрдам беролмайди.

Мак Коннер унинг айтганини қилди. Кейинги юришларда улар иккаласининг ўртасида бизга тушунарсиз бўлган у ёқдан-бу ёққа тош суришлар бошланди, иккаласи ўртасида деганимга сабаб, биз аллақачон ҳеч нарсани тушунмайдиган бўм-бўш ҳисобчиларга айланиб қолгандик. Тахминан еттита юришдан сўнг Чентович узоқ ўйлаб кўриб, «дуранг», деб эълон қилди.

Бир дақиқа ўртага ўлик сукунат чўкди. Бирданига тўлқинларнинг шовуллаши ва радиодаги жаз оҳанглари эшитила бошлади, палубадаги ҳар бир қадам ва ҳатто дераза тирқишларидан кираётган шабаданинг ўта майин шивирлаши ҳам сезила бошлади. Ҳаммамиз нафасимизни ичимизга ютгандик, бу ахир умуман кутилмаганда юз берди-да, қолаверса, кўз кўриб қулоқ эшитмаган бу ҳолдан бироз қўрқиб ҳам кетгандик. Ахир бир нотаниш кимса нақд ярми бой берилган партияда жаҳон чемпионини ўз ҳукмига бўйсундирган бўлса. Мак Коннер

биринчи бўлиб каддини ростлади, унинг ичига тушиб кетган нафаси лабларидан завқ билан айтилган «эҳ» деган сўзга айланиб чиқди. Мен эса тинмай Чентовични кузатардим. Назаримда, сўнгги юришлар вақтида у докадай оқариб кетганди. Бироқ, у ўзини тутишни яхши билар, шунинг учун ҳам ташқи хотиржамлиги ва совуққонлигини сақлаб қолганди. У шахмат тахтасидаги сипоҳларни бамайлихотир четга сура туриб, курукқина оҳангда сўради:

– Жаноблар яна учинчи партияни ҳам хоҳлайдиларми?

У бу саволни ўта расмий ва ўта қатъий оҳангда ўртага ташлади. Аммо, энг эътиборлиси шунда эдики, у бу пайтда Мак Коннерга эмас, балки тўппа-тўғри бизнинг халоскоримизга термулиб турарди. Худди айғирлар узангининг зўрлигига қараб ҳақиқий чавандозни англашгани каби, у ҳам охирги юришлар чоғида ўзининг чинакам жиддий рақибини аниқлаб олганга ўхшарди. Биз ҳам беихтиёр унга қўшилиб, ҳаяжон билан нотаниш кишига қараб қолдик. У киши ҳали хушини йиғиб олиб, жавобга оғиз очишга ҳам улгурмасдан, Мак Коннер кўтаринки бир иштиёқ билан тантанали тарзда гап бошлади:

– Албатта, бу табиий ҳол! Бироқ, энди бир ўзингиз у билан ўйнайсиз! Ёлғиз ўзингиз Чентовичга қарши!

Шу пайт бирданига умуман хаёлга келмаган бир ҳолат содир бўлди. Нотаниш киши, афтидан, боядан буён йиғиштириб олинаётган шахмат тахтасига термулиб, хаёл суриб турган экан шекилли, ҳамманинг унга қараб турганини ва қизиқиш билан мурожаат қилаётганини кўрди-ю, эсанкираб қолди. Ҳатто, бутун гавдаси қандайдир ўнғайсиз ҳаракатлар қилгандай бўлди.

– Ҳеч ҳачон, жаноблар, – дея дудуқланди у хижолат тортиб. – Бу мутлақо мумкин эмас ... Мени умуман ҳисобдан чиқариб ташланг ... мен ахир йигирма, йўқ йигирма беш йилдан бери бирортаям шахмат тахтасига яқинлашмаганман ... Ўйинингизга берухсат аралашиб, қанчалар ахмоқлик қилиб қўйганимни энди тушунаяпман. Илтимос, шошқалоқлигимни кечиришин-

гизни сўрайман. ... Табиийки, бу ёғига умуман халақит қилмайман, – деди у ва биз ҳали ўзимизга келиб улгурмасданоқ, шоша-пиша зални тарк этди.

– Ахир, бунақа бўлиши мумкин эмас, – дея бақирди қизиққон Мак Коннер ғазаб билан столни муштлаб. – Бу одамнинг йигирма беш йилдан бери шахмат ўйнамагани, мутлақо мумкин эмас! У ахир, ҳар бир юришни, ҳар бир қарши фикрни беш-олти қўл олдиндан билди-ку. Бундай иш ҳамманинг ҳам қўлидан келмайди. Бу мутлақо мумкин эмас, мутлақо, тўғрими?

Сўнгги савол билан Мак Коннер беихтиёр Ченто-вичга мурожаат қилди. Аммо, чемпион миқ этмасдан совуққонлигини сақлаб турарди.

– Мен бу ҳақда гаплашишни истамаган бўлардим. Аммо, ҳар ҳолда бу жаноб анчагина бошқача ва қизиқ ўйин кўрсатди, шунинг учун ҳам мен унга атайлаб яна бир имконият бердим.

У хотиржам ўрнидан тураётиб, ўзига хос расмий тарзда қўшиб қўйди.

– Мабодо ушбу жаноб ёки шу ердаги жаноблардан бирортаси яна янги партия ўйнашни ният қилишса, эртага соат учдан кейин мен сизнинг ихтиёрингиздаман.

Биз эса шу лаҳзаларда мағрур жилмайишдан ўзимизни тутиб тура олмасдик. Чунки Ченто-вич бизнинг нотаниш халоскоримизга мурувват юзасидан имконият бермаётгани, бу гапларни эса у ўзининг ночорлигини яшириш учун, бир ниқоб сифатида айтаётганини ҳар биримиз яхши англаб турардик. Димоғдор ва совуққон бир такаббурни энди шундай чорасиз ҳолатда кўриб туриш, биздаги иштиёқни янада ошира бошлаганди. Кемада хотиржам ва тинчгина кетаётган йўловчиларни тўсатдан ёввойи бир жўшқин кураш иштиёқи қамраб олганди, чунки айнан бизнинг кемамизда, океаннинг қоқ ўртасида, шахмат чемпиони ғолиблик гултожидан айрилиши мумкинлиги, янги рекорд ўрнатилиши ва дунёнинг барча телеграф идоралари бу хабарни бутун жаҳонга яшин тезлигида тарқатиши мумкинлиги ҳақидаги фикрлар бизга тинчлик бермаётган ва ҳаракатга ундаётганди. Ундан ташқари, бу ерда қандайдир сирли жумбоқ

ҳам бизни ўзига тортарди, чунки энг оғир вазиятда кутилмаган тарзда бизга халоскор етиб келиши ва ундаги ҳақиқий шахмат усталаридек ишонч билан бирга ғалати ҳадиксираш ва камтарликнинг бир-бирига мос келмаётгани ҳам бизни қизиқтириб қўйганди. Бу нотаниш одам аслида ким экан-а? Бу ерда балки, ҳали кашф этилмаган шахмат генийси пайдо бўлдимикин? Балки, машҳур бир шахмат устаси номаълум сабабларга кўра ўз номини биздан яширдимикин? Шунга ўхшаш мулоҳазаларни ҳаммамиз шоша-пиша ўртага ташладик, лекин ушбу қуруқ тахминлар нотаниш кимсанинг кишини лол қолдирувчи билимлари ва қойилмақом ўйинининг сабабини ойдинлатиш учун камлик қиларди. Лекин ҳаммамиз бир карор устида, яъни кутилаётган янги шахмат курашидан воз кечмаслик фикрида якдил эдик. Эртага Чентовичга карши бўладиган партияда халоскоримизнинг ўйнаши учун хар кандай усулни қўллаб бўлса ҳам, уни кўндиришга уриниб кўришга карор қилдик. Масаланинг моддий жиҳатини эса Мак Коннер ўз бўйнига оладиган бўлди. Бу орада кема стюардидан суриштирилиб, унинг австриялик эканлиги аниқланди ва у менинг ҳамюртим бўлгани учун ҳам, илтимосимизни унга етказиш менга топширилди.

Шошилинч кетиб колган ҳамюртимни палубадан кидириб топиш учун кўп вақтим кетмади. У палубадаги йиғма креслода чалқанча ётиб олиб, ўқиш билан машғул эди. Яқинроқ боргач, мен уни яхшироқ кузатиш имконига эга бўлдим. Сочлари силлиқ таралган, боши ёстиққа ҳорғин чўккан, оппоқ сочлари қовоқларини ёпиб турар, рангпар, аммо навқирон кўринадиган юзи эса яна эътиборимни тортди. Нима сабабданлигини билмадим-у, лекин бу одам тўсатдан кексайиб колгандек таассурот уйғотарди. Якинига боришим билан у ўрнидан турди ва хурмат билан ўзини таништирди. Исми-шарифидан бу одам Австриянинг обрўли оилаларидан эканлиги маълум бўлди. Мен шундай фамилия эгаларидан бири Шубертнинг энг якин дўстларидан эканлигини, яна бири эса ўша даврда кирол табибларидан бири бўлганлигини эсладим. Мен доктор Б.га илтимосимизни етказишим би-

лан у саросимага тушиб қолди. Бу ҳол унинг шундай машҳурликка эришган жаҳон чемпиони билан бўлган ўйиндан мутлақо хабари бўлмаганидан дарак берарди. Билмадим нима сабабдан, аммо мен айтаётган гаплар уни қизиқтира бошлади ва ўзининг рақиби ҳақиқатан ҳам машҳур жаҳон чемпиони эканлигига ишонч ҳосил қилди. Бу эса, ўз навбатида, менинг вазифамни анча енгиллаштиргандай бўлди ва масаланинг моддий томони Мак Коннер томонидан ҳал этилиши ҳақида атайлаб гапирмадим. Доктор Б. бирмунча вақт ташвишланиб турди ва охири битта ўйин ўтказишга тайёрлигини маълум қилди. Аммо, жаноблар унинг имкониятига унчалик катта умид боғламаса ҳам бўлишини айтиб илтимос қилди.

– Чунки, – деди у паришон жилмайиб, – мен аслида ҳақиқий шахмат партиясини барча қонун-қоидалари билан ўйнашни ростдан ҳам билмайман. Илтимос, менга ишонишингизни истардим, бу ортиқча камтаринлик эмас, ростдан ҳам мен гимназия давримдан, тўғрироғи, йигирма йилдан кўпроқ даврдан бери бирор мартаям шахмат тошига қўл ҳам тегизмаганман. У пайтларда эса ўзим ҳам ҳали шахматни дурустроқ ўйнай олмасдим.

У бу гапларни шундай табиий тарзда айтардики, менда уларнинг самимийлигига заррача ҳам шубҳа туғилмади. Шунга қарамасдан, мени лол қолдирган ҳолнинг, яъни у чемпионларнинг ҳар бир комбинацияларини алоҳида-алоҳида эслаб қолиш учун, ҳеч бўлмаганда шахмат назарияси билан кўп шуғулланган бўлиш керак-лигини айтдим. Доктор Б. яна бир бор ўзига хос бир завкланиш билан жилмайди.

– Ҳа, кўп шуғулланганман! Худо шоҳид, шахмат билан кўп шуғулланганман, деб бемалол айтишим мумкин. Аммо бу ҳол мутлақо бошқача, фақатгина бир марта бўладиган, бошқа қайтарилмайдиган шароитда юз берган. Бу ўта оғир ҳикоя, аммо у ҳозирги фаровон кунларимиз учун озгина бўлса ҳам фойда келтирган бўлса ажаб эмас. Агар, ярим соатлик сабр-тоқатингиз бўлса ...

У ёнидаги креслога ишора қилди. Мен эса унинг таклифини бажону дил қабул қилдим. Атрофимизда ҳеч

ким йўқ эди. Доктор Б. кўзидан ойнагини олиб, бир четга қўйди-да ҳикоясини бошлади.

— Сиз оиламнинг номини веналиклар сифатида ўта ҳурмат билан тилга олдингиз. Аммо бир вақтлар отам билан иккаламиз бошқарган, кейинчалик мен раҳбарлик қилган адвокатлик идорамиз ҳақида, албатта эшитмаган бўлсангиз керак. Чунки биз газеталарда шов-шув бўладиган ишлар билан шуғулланмаганмиз ва анъанамизга кўра янги мижозлар ҳам олмасдик. Аслини олганда биз одатдаги адвокатлик амалиётини юритмасдан, асосан, катта черковларнинг мол-мулкини бошқарар ва уларга ҳуқуқий маслаҳатлар бериш билан чегараланардик. Сабаби, отамиз бир вақтлар депутат бўлганлар ва у кишининг диний партиялар билан алоқаси яхши эди. Бундан ташқари, — энди монархия тарихда қолди-ку, бу ҳақда бемалол гапириш мумкин, — бизга қироллик оиласининг айрим аъзолари тузган фондларни бошқариш ҳам ишониб топширилганди. Оиламизни ҳам қиролликка, ҳам диндорларга боғлиқлиги икки авлод нарига бориб тақалади, шунинг учун ҳам бир амаким қиролнинг шахсий врачи бўлса, яна бошқаси эса Зайтенштеттида руҳоний эди. Биздан талаб қилинадиган асосий нарса ана шу алоқаларни сақлаб қолиш бўлиб, бу иш анча осойишта ва шов-шувсиз вазифа эди. Мерос бўлиб ўтган мажбуриятларимиз биздан асосан камтар ва содиқ бўлишни талаб этар, ушбу иккала сифатни ҳам рахматли отамга худонинг ўзи берганди. Чунки, у ўша инфляция даврларининг алғов-далғов кунларида мижозлардаги мол-мулкларининг қийматини сақлаб қолишга эришганди. Аммо Германия ҳукумати тепасига Гитлер келиб, черковлар ва монастирларнинг мол-мулкини талон-торож қила бошлагач, ҳеч бўлмаганда черковларнинг олиб чиқиб кетиш мумкин бўлган мол-дунёсини қутқариш учун хориждагилар билан айрим музокаралар бўлган эди. Рим папаси вакиллари ва император оиласи ўртасидаги махфий сиёсий музокаралар биз орқали амалга оширилиб, ўшанда биз отам иккаламиз расмий ҳукумат вакилларидан кўра кўпроқ нарсаларни билардик. Идорамизнинг ташқаридан кўзга ташланмаслиги,

ҳатто унинг эшигида ёзуви ҳам йўқлиги ва отам иккаламизнинг бошқа монархия тарафдорлари билан мулоқот қилмаслигимиз, бизни ортиқча гап-сўзлардан, суриштиришлардан асраб турарди. Аслини олганда, шунча йиллардан буён Австрия амалдорларидан бирортаси император оиласининг махфий чопарлари бизнинг ўша тўртинчи қаватдаги идорамизга энг муҳим ҳужжатларни олиб келиши ва уларнинг жавобларини олиб кетишини хаёлларига ҳам келтирмаганди.

Аммо, фашистлар ҳали ўз қўшинини бутун дунёга қарши қўймасларидан анча олдин, улар қўшни мамлакатларда ҳукуматдан норози бўлганлар, домонгирлар ва сафлардан чиқариб ташлаганлардан иборат ўта хавфли, яхшигина мактаб кўрган ёлланма қўшин ташкил қилишган эди. Ҳар бир идорада, ҳар бир корхонада уларнинг «уялари» бўлиб, ҳар қандай жойда, ҳатто Шушниг ва Дольфусларнинг хонадонларигача уларнинг хуфялари ва «қулоқлари» ўрнашиб олганди. Бизнинг ўша кўзга ташланмайдиган идорамизда ҳам уларнинг одами бор экан, афсуски, мен буни анча кеч англадим. Умуман олганда, у унчалик қобилиятли ва ҳаракатчан хизматчи ҳам эмасди. Аслини олганда, мен идорамиз ташқаридан қараганда ростмана ишхона бўлиб кўринсин, деган ниятда бир руҳонийнинг тавсияси билан ўша одамни ишга олгандим. Биз унга чиндан ҳам деярли ҳеч қандай муҳим нарсани ишониб топширмасдик, у унчалик аҳамиятли бўлмаган топшириқларни бажарар, телефонларга жавоб берар, ҳужжатларни жўнатар, яъни мутлақо холис ва оддий ҳужжатлар билан ишларди. Келадиган почтани очишга унинг рухсати йўқ эди. Ҳамма муҳим хатларни машинкада ўзим бир нусхада тайёрлар, бошқа ўта аҳамиятли бўлганларини эса ўзим билан уйга олиб кетиб ёзардим. Махфий музокараларни эса фақатгина черковнинг ҳужраларида ёки амакимнинг шифохонасидаги махсус хоналарда ўтказардим. Ана шундай эҳтиёт чоралар туфайли «қулоқлар» ишимизнинг асл моҳияти ҳақида арзигулик ҳеч нарса била олмаган. Аммо, қандайдир бир омадсиз вазият юз бергандирки, ушбу писмиқ ва пасткаш бола бизнинг унга ишонмаётганимизни, унинг кўзидан панада

жуда кизиқ нарсалар бўлаётганини сезиб қолган. Менимча, чопарлардан бири мен йўқлигимда унинг олдига келган бўлса, келишилгандай «Барон Ферн» дейиш ўрнига «ҳазрати олийлари» деб юборганми ёки бу аблаҳнинг ўзи яширинча хатларни очиб ўқиганми, билмадим, ҳар ҳолда, мен гумондор бўлиб қўлга олинишимдан салгина олдин бу ярамас Мюнхенданми ёки Берлинданми бизни пойлаш ҳақида буйруқ олгани аниқ. Мен буни анча кейин, яъни қамоқда ўтирган чоғимда тушуниб етдим, чунки охирги ойларга келиб, илгарилари хизматга бефарқ бўлган одам тўсатдан қизиқувчан бўлиб қолганди, ҳатто ҳужжатларни почтага олиб боришни ўзи сўрай бошлаган эди. Мен айнан қаерда эҳтиётсизлик қилганимни айтолмайман, қолаверса, гитлерчилар хуфя ўйинлар бобида не-не буюк дипломатларни ва қўмондонларни доғда қолдиришмади, тўғрими? Гестапонинг қанчалик аниқ ишлаганини, мени анчадан бери кузатиб юрганини яна бир аниқ далил исботлади. Чунки Шушниг тахтдан воз кечган куни кечқурун, яъни Гитлер Венага бостириб кириши биланоқ, мени «SS»нинг одамлари қамоққа олиб улгуришганди. Бахтимга, ҳамма ўта муҳим бўлган ҳужжатларни Шушнигнинг хайрлашув нутқини радиодан эшитишим билан ёқиб юборгандим, босқинчилар эшигимни муштлаётган чоғда эса, қолган ҳужжатларни, яъни иккала эрцҳерцог[1] ва монастирларнинг хориждаги мол-мулки билан боғлиқ тилхатлар билан қўшиб, уйдаги ифлос кийимларнинг ичига яшириб, кирсаватни содиқ оқсоч кампирдан амакимникига жўнатишга улгурдим.

Доктор Б. сигарасини ёндириб олиш мақсадида ҳикоясини тўхтатди. Аланга шуъласида унинг чап юзи асабий учаётганига кўзим тушди, бу ҳол ҳар икки-уч дақиқада такрорланар, шунинг учун ҳам бу сал илгарироқ менинг эътиборимни тортганди. Бу кўз илғар-илғамас ҳаракат бўлса-да, унинг бутун чеҳрасини ўта безовта қилиб кўрсатарди.

---

[1] 1918 йилгача Австрия қироли саройидаги шаҳзодаларнинг макоми (*тарж.*).

– Сиз ҳозир, эҳтимол, мени ўша қадимий Австриянинг садоқатли вакиллари ташланган босқинлар, қийноқлар ва азобларга тўла концлагерлар ҳақида гапирса керак деб ўйлаётгандирсиз. Аммо мен билан умуман буларга ўхшамаган ҳол юз берди. Мен ўшандай ҳам жисман, ҳам руҳан қийноқларга солинадиган нафратга тўла жойга эмас, балки алоҳида кичкина бир гуруҳдагилар каторига тушган бўлиб, фашистлар одатда ундайлардан ёки пул, ёки ўта муҳим маълумотларни сиқиб олишган. Шахсиятимнинг гестапо учун умуман қизиғи йўқ эди. Аммо менга ўхшаганлар уларнинг ашаддий душманлари учун ишонган кишилар, мулк бошқарувчилари, содиқ одамлари бўлганмиз. Улар мендан билиб олмоқчи бўлган нарса, бу черковлар ва уларнинг мол-мулкини фош этувчи ҳужжатлар, кироллик оиласига қарши маълумотлар, умуман эски монархияга қарши қўллаш мумкин бўлган ашёвий далиллар эди. Уларнинг гумон қилишларича, – умуман олганда гумонлари асоссиз эмасди, – ўша фондлар ва қимматли ашёлар мукаммал тарзда бекитилган ва уларга насиб этмаслиги ҳам мумкин эди, шунинг учун ҳам улар мендан ўзларининг синалган усуллари ёрдамида ушбу сирларни сиқиб чиқариб олиш учун мени биринчи куниёқ хибсга олишганди. Шу сабабдан ҳам менга ўхшаш турдаги одамлар, яъни улардан пул ёки маълумот ундириш мумкин бўлганлар, концлагерларга жўнатилмас, балки махсус эҳтиёт чоралари билан сақланарди. Сиз менимча, канцлеримизни ва Барон Ротшильдни эсласангиз керак, уларнинг қариндошларидан ҳам миллионлар умид қилишганди, шунинг учун ҳам улар тиканли сим билан ўралган қамоқхоналарга ташланмади, балки махсус шароит яратилиб, меҳмонхоналарга жойлаштирилди, жумладан, ўша «Метрополь» меҳмонхонасида ҳар бирига алоҳида хона ажратилганди. Бу ер билсангиз, ўшанда гестапонинг штаб-квартираси бўлганди. Мен гарчи арзимас одам бўлсам ҳам, менга ҳам шундай марҳамат насиб этганди.

Бир меҳмонхонанинг алоҳида хонаси – ташқаридан жуда инсонпарвардек эшитилади, тўғрими? Аммо, менга ишонаверинг, улар бизга ўхшаган «обрўли одамлар»ни

йигирма кишилик музлаган баракларга эмас, сал-пал иситилган алоҳида хоналарга жойлаштириб, инсонпарварлик ҳақида умуман ўйлашмаган, балки ўта нозик бир усулни қўллашганди. Зарур «материал»ни сиқиб олувчи босим ўтказиш усули бу ерда ҳақорат ва сўкишлар, жисмоний қийноқларга қараганда, ўта зийраклик ва муғомбирлик билан, бутунлай ажратиб, яккалатиш йўли билан ўтказилиши керак эди. Улар бизга ҳеч нарса қилишмади, бор-йўғи бутунлай бўшлиққа ташлаб қўйишди, холос. Ахир ер юзида инсон руҳига ёлғизликчалик ҳеч нарса кучли босим ўтказолмайди. Бундай вазиятда одам ташқи дунёдан буткул ажратилиб, тубсиз бўшлиққа тушиб қолади, чексиз танҳолик домига чўкади. Уларнинг фикрича, айнан ана шундай аҳволда инсоннинг ичидан қайнаб чиқадиган руҳий босими уни ҳақоратлар ва аёзли совуқлардан кўра тезроқ тилга киритиши керак эди. Менга ажратилган хона бир қарашда шинам кўринарди. Унда битта эшик, битта кроват, битта кресло, ювиниш учун битта тоғора ва битта панжара тортилган дераза бор эди. Аммо эшик кечаю кундуз берк турар, стол устида бирортаям китоб, газета, бир варақ қоғоз ёки қалам бўлиши мумкин эмас, дераза эса ўт ўчирувчилар учун мўлжалланган ёндеворга тақалар, бутун борлиқда ёлғиз Мен ва ўз вужудим бўлиб, биз танҳоликка маҳкум этилгандик. Ҳамма нарсамни олиб қўйишганди, вақтни билмасин дея соатимни, бирор нарса ёзолмасин дея қаламимни, томирини кесиб қўймасин дея қаламтарошимни, ҳатто, наркози бор, дея сигарет ҳам тақиқланганди. Ташқарида соқчидан бошқа ҳеч ким кўринмас, у бир оғиз ҳам сўз гапирмас, бирортаям саволимга жавоб бермасди. Бирорта бошқа одамнинг юзини ҳам кўрмас, овозини ҳам эшитмас эдим. Эшитиш, кўриш, хуллас, барча сезгилар тонгдан тунгача, тундан тонггача ташқаридан заррача озуқа ололмасди, фақат бир ўзинг, ўз жуссанг билан, нари борса тўрт-беш ашё билан — стол, кроват, тоғора, дераза ва ёлғизлик сиртмоғи. Сен гўё сукунат уммони тубидаги шиша қалпоқда умидсиз қолиб кетган ғаввосга ўхшайсан. Ғаввоски, уни ёруғ дунё билан боғлаб турган арқон узилиб кетган ва у энди

ушбу жим-жит уммон тубида, тубсизлик қаърида абадий қолишга маҳкум эди. Бирор иш қилмоқлик, бирор нарса эшитмоқлик, бирор нарса кўрмоқлик эса даргумон, атроф йўқлик қаърига чўккан, мутлақо бемакон ва безамон бўшлиқ. Ёлғиз ўзинг наридан-берига юрасан, юрган сари фикрларинг ҳам наридан-берига бориб келаверади, қайта-қайта наридан-берига, наридан-берига. Фикрларинг ҳам мазмунини йўқотган, уларга таянч нуқтасини қидирасан, бўлмаса хаёлларинг бемазмун бир жойда, ўз атрофида айланаверади, айланаверади, гирдобга айланади, бемазмун йўқликка ғарқ бўлади. Эртадан-кечгача нимадир юз беришини кутасан, ҳеч нарса юз бермайди. Яна ва яна кутаверасан. Ҳеч нарса юз бермайди. Кутаверасан, кутаверасан, кутаверасан, ўйлайверасан, ўйлайверасан, ўйлайверасан, қовоқларинг зирқираб оғрий бошлайди. Ҳеч нарса юз бермайди. Ёлғизлигингча қолаверасан. Ёлғиз. Ёлғиз.

Бу ҳол ўн тўрт кун давом этди, ёруғ оламдан ташқарида, замондан ташқарида яшадим. Шу орада агар янги уруш бошланганда ҳам, мен уни билмаган бўлардим. Менинг дунём бор-йўғи ўша стол, эшик, кроват, тоғора, кресло, дераза ва девордан иборат бўлиб, доим ўша бир хил гулқоғозга, ўша бир хил деворга термулиб куним ўтар, шунчалик кўп термулганимдан, ҳатто, улардаги ҳар бир нақшнинг чизиқлари, қирралари тасаввуримнинг тубтубигача сингиб кетганди. Сўнгра қандайдир товушлар эшитила бошлади. Тўсатдан чақириб қолишди, тунми ёки кун эканлигини англаш мушкул эди. Чақиришди, бир-иккита йўлаклардан ўтказишди, қаёққа олиб кетаётгани номаълум, қаердадир бир ерда кута бошладик, тўсатдан бир стол олдида туриб қолдим, унинг атрофида бир-иккита ҳарбий кийимдаги одамлар ўтиришарди. Столда бир тўда қоғоз ётар, булар ҳужжатлар эди, уларда нима ёзилганини ҳам билмайсан. Сўнгра сўроқлар бошланди, тўғри саволлар, нотўғри саволлар, аниқ саволлар, муғамбир саволлар, чалғитувчи саволлар, тузоқ саволлар, уларга жавоб бераётганингда эса бегона ва маккор бармоқлар ҳужжатларни варақлайди, уларда нималар битилганини билмайсан, бегона ва маккор

бармоқлар баённомага нималарнидир ёзади, нима ёзаётганини эса сен билмайсан. Ушбу терговлар давомида мен учун энг дахшатлиси шунда эдики, гестапочилар менинг идорамдаги ишлардан шу пайтгача қанчасини билишади-ю, энди мендан нималар хоҳлашини англолмаслигим эди. Сизга аввал ҳам айтганимдек, энг муҳим ҳужжатларни сўнгги дақиқаларда оксоч кампирдан амакимга бериб юборгандим. У ҳужжатларни олдимикин? У ҳужжатларни ололмадимикин? Ўша хизматчи қанча нарсани фош этди экан? Хатлардан нечтаси уларнинг қўлига тушди экан, биз ишини юритган монастирлардан нечта нўноқ руҳонийни сиқувга олишди экан? Мен ўша монастирлар учун қандай қимматли қоғозлар сотиб олганман, қайси банклар билан хат ёзишганман, қандайдир жаноб Саундсонни танийманми, йўқми, Швейцариянинг қандайдир Штейнокерцел деган жойидан хат олганманми? Уларнинг қанчалик маълумотга эгалигини билмаганим учун ҳам ҳар бир жавоб ўта улкан масъулият талаб қиларди. Агар уларга номаълум бўлган бирор нарсани гуллаб кўйсам, демак, ортиқча кимнидир дорга тортган бўлардим. Мен жуда кўп нарсаларни инкор этар, кўпларидан юз ўгирардим, бундан ўзимга ҳам зиён келтирардим.

Аммо тергов ҳали энг даҳшатлиси эмасди. Энг даҳшатлиси терговдан сўнг хонага қайтиш эди, яна ўша йўқликка, яна ўша стол, ўша кроват, ўша тоғора, ўша гулқоғози бор ғариб хонага қайтиб кириш эди. Чунки бу ерда ёлғиз ўзимдан бошқа ҳеч ким менинг жавобларимни муҳокама қилмасди, яъни қайси бир саволга ақл билан жавоб беришим мумкинлиги, билмасдан айтиб кўйган жавобларимдан туғилган гумонлардан қутулиш учун кейинги сафар нима дейишим кераклигини ўйлаб кўриш учун менга ҳамдард йўқ. Ҳаммасини ўзим хотирамда тиклардим, ўзим битталаб чамалаб чиқардим, ўзим битталаб ўрганиб чиқардим, терговчининг ҳар бир саволига берган ҳар бир жавобимни ўзим битталаб қайта текшириб чиқардим. У берган ҳар бир саволни ва мен берган ҳар бир жавобни тасаввуримда қайта-қайта тиклардим. Гарчи аниқлашга мутлақ кўзим етмаса-да, ба-

ённомага нималар киритилганини англашга уринардим. Бирок, ана шу бўм-бўш хонада фикрлар бошимда тинимсиз айланар, тасаввурим ҳар сафар қайта-қайта янгидан-янги тафсилотлар билан тўлиб бораверар, ниҳоят бошим ғувиллаб ухлаб қолардим. Шу тарика гестапонинг ҳар бир терговидан кейин хаёлларим менга тинчлик бермас, саволлар, таҳлиллар, изтироблар исканжасида қоврилардим. Гарчи ҳақиқий тергов бир соат деганда тугаса-да, ёлғизлик сабаб туғиладиган изтиробларнинг ниҳояси кўринмасди. Кўз олдимда ҳамон ўша стол, ўша шкаф, ўша кроват, ўша гулқоғоз, ўша дераза, фикримни чалғитишга арзигулик хеч нарса, на бир китоб, на бир газета, на бир янги чеҳра топилар, бирор нарса ёзай десам на бир қалам, ўйнаб овуниш учун атиги на бир кути гугурт ҳам, ҳеч нарса, ҳеч нарса, хеч нарса топиб бўлмасди. Мехмонхонадаги хоналар тизими қанчалар иблисона қилиб, кишининг руҳини ўлдиришни кўзлаб топилганлигини энди тушуна бошлагандим. Концлагерда, балки тошлар таширсан, ундан қўлларинг конаб кетар, оёқларинг муз котар, ўн беш-йигирмата одам бир бўлиб фитналар ичида колар ёки аёзларга ташланар. Аммо, у ерда одамларни кўрган бўлардинг, карай десанг хеч бўлмаганда бирорта дала, бирорта тошлоқ, бирорта дарахт, бирорта юлдуз топардинг, бу ердачи — ўша ўзгармас бир хиллик, доимий бир хиллик, дахшатли бир хиллик. Бу ерда хаёлларимдан, қўрқинчли тасаввурларимдан, шикаста туйғуларимдан чалғита оладиган хеч нарса йўқ эди. Улар эса айнан шу нарсани режалаштиргандилар, яъни мен ўз хаёлларим ичида бўғилавериб, бўғилавериб, шу даражага бориб колишим керак эдики, ниҳоят ўзимга ўзим гапира бошлашим ва улар нимани хоҳласа шуни айтишим ва охир-оқибат, барча ҳужжатларни, одамларни ҳам сотиб қўйишим керак эди. Бўшлиқнинг ваҳимали босимлари натижасида аста-секин асабларим панд бера бошлаганини сеза бошладим ва бу хавфдан, яъни асабларим панд бериб қўйишидан кочиб кутулиш имкони йўқлигини англагач, ўзимни нимадир бир нарса билан чалғитиш йўлини қидиришга тушдим. Ўзимни хеч бўлмаганда бирор нарса билан банд қилиш

мақсадида, бир вақтлар ёд олган ҳамма нарсаларимни эслаб чиқдим, билган барча машҳур ибораларни ёддан айтиб чиқдим, гимназиядаги Гомер асарларини, болаликдаги ўйинларимни, фуқаролик кодексининг бобларини бирин-кетин қайтариб чиқдим. Кейин яна энг севимли сонларни қўшиш ва кўпайтиришга уриниб кўрдим, аммо хотирам ушбу бўшлиқда ўзига таянч нуқтаси топа олмади. Фикримни нимага жамлашни билмасдим. Бошимда доим ўша бир хил саволлар айланарди: Улар нимани билишади? Кеча мен нима дедим, кейинги сафар нима дейишим керак?

Мана шу тасвирига тил айланмайдиган ҳол роппа-роса тўрт ойга чўзилди. Атиги тўрт ой, бу ёзишга осон, олтита ҳарф. Айтишга осон, икки бўғиндан иборат жумла. Тўрт ой, чорак сония ичида лаблар бу жумлани талаффуз қила олади. Аммо маконсиз ва замонсиз бўшлиқда вақт тушунчасини унутасан. Бунда на бировнинг ҳолини тасвирлай оласан, на ўзингникини, на баҳо бера оласан, на кузата оласан. Мана шу йўқлик, бўшлиқ, тубсизлик сени қанчалар емиришини, вайрон қилишини ҳеч кимга тушунтириб ҳам беролмайсан. Фақат ўшалар — стол, кроват, тоғора, гулқоғоз ва доимий жимлик, сенга бурилиб ҳам қарамайдиган, овқатни суриб қўйишдан бошқасига ярамайдиган ўша битта соқчи, токи ақлдан озмагунингча бўшлиқда тўхтамай чарх урадиган ўша бир хил хаёллар. Асабларим аста-секин издан чиқиб, арзимас нарсага ҳам безовта бўла бошладим. Аввалига тергов чоғида мен ўзимни руҳан тетик тутардим. Саволларга вазминлик билан ўйлаб жавоб берардим. Нимани гапиришим мумкин-у, нимани гапиришим мумкин эмаслигини назорат қилувчи сезгиларим ҳали ишлаётган эди. Энди эса, мен оддийгина гапларни ҳам тутилиб талаффуз қилар, гапираётган чоғда гипноз қилингандек, гўё ёзилаётган ўз сўзларим ортидан эргашиб кетмоқчи бўлгандек баённома варағи устида югураётган қаламга термулиб қолардим. Аста-секин мени куч-қувват тарк этаётганини сеза бошладим. Ўзимни қутқариш, бу бўшлиқ сиртмоғидан қутулиб чиқиш учун, мен ҳамма билганларимни, балки ундан ҳам кўпроқ нарсаларни гапи-

риб берадиган лаҳзалар тобора яқинлашиб келаётганини ҳис этардим. Шунда мен ўн икки кишини ва уларнинг сирларини қўшиб сотган ва бунинг эвазига эса бирозгина нафас ростлашдан бошқа нарсага эришмаган бўлардим. Бир куни кечқурун асабларим панд бериб, аҳволим шу даражагача бориб етдики, менга овқат олиб келган соқчига қараб тўсатдан қичқира бошладим:

– Мени терговга олиб боринг! Ҳаммасини айтмоқчиман! Ҳаммасини айтмоқчиман! Ҳужжатлар қаерда эканлигини, пуллар қаерда ётганини айтмоқчиман! Ҳаммасини айтаман, ҳаммасини!

Бахтимга у мени эшитмади. Балки у мени бошқа эшитишни ҳам истамагандир.

Ана шундай даҳшатли азоблар чоғида, ниҳоят, кутилмаган бир ҳол юз берди, ниҳоят, нажот илинжи кўрингандай бўлди, бир илинжки, ҳеч бўлмаганда у мени вақтинча бу азоблардан қутқариши мумкин эди. Ўшанда июлнинг охири эди, жуда қоронғу, булутли ва ёмғирли кун эди. Ушбу тафсилотларнинг ёдимда қолганига сабаб, ўшанда мени терговга олиб кетишаётган йўлақдаги дераза ойналарини ёмғир томчилари саваларди. Терговчининг қабулхонасида кутиб туришга тўғри келди. Ҳар доим сўроқдан олдин албатта кутиш керак эди, чунки куттириб қўйиш ҳам тергов техникасининг бир қисми эди. Кутилмаганда қоқ ярим тунда эшик қўнғироғи жиринглайди ва сени тўшагингдан суғуриб олиб кетишади, ундан кейин терговга олиб киришади-да, эндигина аклинг ва ироданг қаршилик қилишга чоғланган пайтда тергов олдидан бир соат, икки соат, уч соат мазмунлими, бемазмунми, балки шунчаки, жисмингни ҳоритиш ва руҳингни сўндириш мақсадида кутишга мажбур қилишади. Ўша куни, яъни 27 июль чоршанба куни мени роппа-роса икки соат қабулхонада тик оёқда машаққат билан кутишга мажбур қилишди. Бу кунни бунчалар аниқ эслаб қолишимга яна бир сабаб, тик оёқда туравериб девордаги календарда 27 июль деган ёзувга термулавердим, термулавердим, сизга қандай тушунтирсам экан, мен гўё оч қолгандай, ёзилган нарсани ўқишни, тушунишни шундай қўмсаган эдимки, мен ушбу сана-

ни бутун фикрим, онгим билан ютиб юборгандай эдим. Сўнг яна эшикка термулиб, қачон у очиларкан деб кутавердим, кутавердим. Инквизиторлар бу сафар мендан нимани сўраркан деб ўйлардим, улар барибир олдиндан жавоб тайёрлаб қўйган нарсаларни эмас, умуман бошқа нарсаларни сўрашини сезиб турардим. Бироқ, ушбу кутиш ва тик туриш азобларига қарамасдан бу ерда мен ўзимни анча эркин ва хотиржам ҳис қилардим, чунки бу хона меникига қараганда анча бошқача эди, у бироз каттароқ, иккита деразаси бор, кроватсиз, тоғорасиз, ўша мен миллион марталаб томоша қилган дераза панжараларисиз эди. Эшик ҳам бошқа рангга бўялган, деворга суялган кресло ҳам бошқача эди. Чап томонда эса хужжатлар тўла шкаф турар, унинг ёнида эса кийим илгак бўлиб, унда менинг жаллодларимга тегишли бўлган уч-тўртта ёмғирда ивиб кетган пальто осиғлиқ турарди. Мен очиққан кўзларим билан бир марта бўлса ҳам ниҳоят янги нарсаларни, қандайдир бошқачароқ нарсаларни кўздан кечирардим, улар эса ўз-ўзидан тезлик билан яна майда-майда деталларга ажралиб кетаверарди. Мен пальтоларни, уларнинг ҳар бир ғижимини, ҳар бир қатламини битталаб кўздан кечириб чиқдим. Мисол учун, сизга балки жуда кулгили бўлиб туюлар, лекин ўшанда мен ҳўл ёқада осилиб турган митти бир томчини кўриб қолдим ва томчи ёқадан пастга думалаб тушиб кетадими ёки тортиш кучини инкор этиб, ўз жойида узокроқ осилиб турадими деган хаёлда, худди менинг ҳаётим шу томчи билан боғлиқдек, қандайдир бир бемаъни қизиқиш билан интизор кута бошладим. Ниҳоят, томчи пастга думалаб кетди, кейин мен пальтодаги тугмаларни санай бошладим, биринчисида саккизта тугма, иккинчисида саккизта тугма, учинчисида ўнта, кейин яна ҳамма букланган ғижим жойларни бир-бирига қиёслаб чиқаман. Бу ҳақда гапиришни ҳам хоҳламайман-у, лекин мана шундай ҳамма бачкана, бемаъни икир-чикирлар менинг очиққан кўзларимни ёндириб, ўзларига тортаверади, ўйнатаверади, олиб қочаверади. Тўсатдан нигоҳларим бир нарсага қадалиб қолди. Пальтоларнинг бирида, аниқроғи унинг ён чўнтагида нимадир бир нар-

са каппайиб турарди. Бу осилиброк турган чўнтакка яширинган тўртбурчак нарса нима эканлигини билиш ниятида мен унга бироз якинроқ силжидим. Бу китоб эди! КИТОБ! Ҳатто тиззаларим титраб кетди. Тўрт ойдан буён қўлимга бирорта хам китоб ушламагандим. Китоб нималиги, унда бирин-кетин тартиб билан терилган сўзларни кўриш мумкинлиги, китобдаги каторлар, бетлар, варакдар, уларда эса бошка, янги, чалғитувчи фикрларни ўкиш, кидириш, миянгга жойлашинг мумкинлиги хакидаги хаёллар ақлимни олган ва колаверса, бундай иштиёкда кандайдир кишини маст килувчи хамда сехрловчи нимадир бир нарса бор эди. Мен гўё гипноз килингандек ўша китоб солинган чўнтакнинг дўппайган жойига термулиб колдим. Нигохларим гўё хозир пальтонинг ўша ерини куйдириб, тешиб юборгудек эди. Хуллас, кизикишимни жиловлай олмадим ва беихтиёр янада якинроқ бордим. Пальтонинг чўнтагидаги китобни кўлларим билан пайпаслаб кўриш, унга кўл тегизиш фикрининг ўзиёк бармоқларим, хатто тирноқларимнинг учигача асаб толаларимни ловуллата бошлади. Ўзимни деярли ирода килолмасдан, борган сари ўша томонга якинлашавердим. Бахтимга, менинг бу ғалати харакатимга соқчи хам унчалик эътибор бермасди. Менимча, бир одам икки соат давомида тик оёкда туравергач деворга суяна бошлаши унга хам табиий хол бўлиб кўрингандир. Мана, нихоят пальтога якин келиб олдим ва уни титкилаётган чоғимда кўлларим кўзга ташланмасин дея уларни оркамга яширдим. Матони пайпаслаб кўриб, у ерда кандайдир тўғри бурчакли, бироз букилувчан ва варакдари шикирлаётган нарса борлигини сездим. Бу – китоб! Ҳа, бу китоб эди! Шунда бир фикр мени худди ток билан ургандай чўчиб тушдим: ўғирла шу китобни! Балки омадинг келар, уни хонангга бекитиб кўясан, кейин ўкийверасан, ўкийверасан, ўкийверасан, нихоят ўкиш бахтига муяссар бўласан! Бу фикр худди ўткир захар каби аввалига миямни, кейин кулокларимни, юрагимни куйдириб ўтди, кўлларим гўё музлаб колгандек иродамга бўйсунмай кўйишди. Дастлабки гангишларим бироз таркалгач, эхтиёткорлик билан пальтога янада

яқинроқ келдим, соқчидан кўз узмаган ҳолда қўлимни оркага чўздим ва чўнтакнинг устидан китобни аста-секин тепага сура бошладим, нихоят, мана ушладим, секингина тортдим, кутилмаганда қўлимда кичкинагина, унчалик қалин бўлмаган китоб пайдо бўлди. Бу килмишимдан чиндан ҳам энди қўрқиб кетдим. Аммо энди уни жойига қайтариб қўйишнинг иложи йўқ эди. Китобни энди эхтиёткорлик билан орқамга, шимимнинг белига тикдим, у ердан бир амаллаб биқинимга қараб сурдим. Нихоят, юрганда қўлларимни ҳарбийларникидек ёнимга қисиброқ юрсам, китобни тушириб юбормаслигим мумкин эди. Хуллас, бир амаллаб биринчи уринишда буни уддаладим. Аста-секин пальтолардан узоқлаша бошладим, бир қадам, икки қадам, уч қадам. Ҳаммаси жойида. Агар билагимни биқинимга қисиброқ юрадиган бўлсамгина, китобни тушириб юбормасликнинг имкони бор эди.

Ундан сўнг яна тергов бўлиб ўтди. Бу сафар мен аввалгиларига қараганда кўпроқ диққат бўлишимга тўғри келди, жавоб бераётганда эса бутун иродамни терговчига бераётган жавобларимга эмас, балки китобни тушириб юбормасликка сарфладим. Бахтимга бу сўроқ анча тез тугади ва китобни хонамга безиён етказиб олдим. Шу орада бўлиб ўтган барча икир-чикирлар билан сизнинг вақтингизни олмасам ҳам бўлади, аммо терговчининг олдидан қайтаётиб, йўлакда тўсатдан китоб қисилиб турган жойидан пастга силжий бошлади, уни шимимнинг ичидан яна жойига қайтариш учун ўзимни қаттиқ йўтал тутиб қолганга солишга тўғри келди. Бироқ кулбамга қайтиб келишим, нихоят ёлғиз қолишим мумкинлиги, аниқроғи, энди ёлғиз ўзим эмаслигимни хис этиш жуда ҳаяжонли лаҳзалар эди.

Сиз балки бу одам китобни бирданига очган, томоша қилган, ўқиб ташлаган, деб ўйлаётгандирсиз. Йўқ, мутлақо! Мен олдимдаги ушбу қувончли онлардан лаззатланишни истардим, ахир энди қўлимда бутун бошли китоб бор эди, бундан роҳатланаётган асабларимни атайлаб эркин қўйиб бергим ва шу ёқимли онларда ширин орзулар уммонида сузгим келарди. Менга қолса, мана шу

ўғирлаганим шундай китоб бўлишини истардимки, энг аввало, у майда ҳарфлар билан зич қилиб ёзилган бўлсин, унда жуда-жуда кўп ҳарфлар ва жуда-жуда кўп варақлар бўлиши лозим, чунки мен уни роса кўп ва узоқ ўқишим зарур. Яна бу китоб бир асар бўлсин, кўнглимни ром этсин, у юзаки ва жўн асар бўлмасин, балки уни ўқиш, ёд олишим мумкин бўлсин, дея орзу қила бошладим. Агар шеърий мисралар бўлса ундан ҳам яхши – қандай зўр орзу-а! Гёте ёки Гомер! Аммо ичимдаги алангани ортиқ тутиб туришга, жиловлашга сабрим етмади. Мабодо соқчи кузатиб турган бўлса, кўриб қолмасин дея эҳтиёткорлик билан кроватга чўзилдим ва қўлларим қалтираб китобни аста жойидан суғуриб олдим.

Тўғрисини айтсам, бошида китобни кўришим билан ҳафсалам пир бўлди, ҳатто қаттиқ ғазабландим ҳам: ахир, жонимни шундай дахшатли хатарга қўйиб ўғирлаб келганим, шунчалик ўтли иштиёқ билан кутган китобим бор-йўғи шахмат ўрганувчилар учун қўлланма бўлиб чиқди-да. Унда жаҳон чемпионларининг энг зўр бир юз элликта ўйини тўпланганди. Агар мен туткунда, яъни қамоқда бўлмаганимда эди, биринчи жаҳлдаёқ бу китобни деразадан улоқтирган бўлардим, ахир мен бу бекерак нарсани нима ҳам қилишим мумкин? Гимназияда ўқиб юрган кезларим бошқа болаларга ўхшаб мен ҳам зерикканимда шахмат тахтаси олдида сал-пал ўзимни синаб кўрганман. Аммо ҳозир, менга бу назарий қўлланманинг нима кераги бор? Ахир шеригинг бўлмаса, шахмат ўйнай олмасанг, бунинг устига тошлар ҳам, шахмат тахтаси ҳам йўқ. Бутунлай тушкун кайфият билан, бирорта ўқишга арзигулик нарса топиш истагида бетларни варақлаб кўрдим, битта кириш сўзи ва битта ўйин қоидасидан бошқа нарса топилмади. Китобда ҳар бир чемпионнинг ўйинини тасвирлаш учун бўш катак чизиқлар, уларнинг орасида эса тушуниб бўлмайдиган *a2-f3*, *f1-g3* каби белгилар бор эди. Буларнинг ҳаммаси мен учун ўзига хос алгебра бўлиб, мен уларнинг ечимига калит тополмасдим. Аввалига мен *a, b, c* ҳарфларини шахмат тахтасининг бўйига қараб жойлашганлигини, 1 дан 8 гача бўлган рақамларни эса унинг энини англати-

шини топдим ва улар ёрдамида тошларнинг турган жойини аниқлаш мумкинлигини тушуниб олдим. Оқибатда тушунарсиз чизиқлар аста-секин тилга кира бошлади. Ўзимча хонамда шахмат доскаси ясаш ва ушбу партияларни қайта ўйнаб кўриш истаги туғилди. Шунда, гўё Яратганнинг тухфаси каби, ўзим ётган чойшаб жонимга оро кирди. Унда даҳалроқ бўлса-да тўртбурчак чизиқлар бўлиб, агар чойшабни қулайроқ қилиб тахланадиган бўлса, олтмиш тўрт катакли шаклни ҳосил қилиш мумкин эди. Мен аввалига китобни тўшагимнинг тагига яширдим ва ундан фақатгина битта бетни йиртиб олдим. Сўнгра ейдиган нонларимдан тежаб қолган ушоқлардан шахмат фигураларини – шоҳ, фарзин ва бошқаларни ясай бошладим. Ясаган сипоҳларим ўта кулгили ва беўхшов чиқаётган бўлса-да, машаққатли уринишлардан сўнг ниҳоят китобда тасвирланган позицияларни чизиқли чойшабнинг устида қайтадан тиклашга эришдим. Аммо, ўша партияни охиригача ўйнамоқчи бўлиб ҳаракат қилиб кўргандим, мен ясаган кулгили ва қийшиқ фигуралар бунга ярамади, рангларни фарқлаш учун мен ҳатто уларнинг ярмини тупроққа булаб, қорайтириб ҳам олгандим. Дастлабки кунларда жуда кўп адашдим ва тинка-мадорим куриди, мен битта партияни беш, ўн, йигирма марталаб бошидан бошлаб қайта ўйнардим. Аммо бу ёруғ дунёда мендек бир йўқлик ва бўшлиқнинг асиридан бошқа яна кимда ҳам шунчалик кўп, бефойда, бесамар бўш вақт, чексиз иштиёқ, ирода ва сабр-тоқат бўлиши мумкин? Олти кун деганда ниҳоят, мен партияни охиригача ўйнаб тугатдим, яна саккиз кундан кейин эса китобда баён этилган шахмат тошларининг жойлашувини тасаввуримда тиклаб олишим учун чойшаб устидаги қийшиқ фигураларнинг кераги ҳам бўлмай қолди, кейинги саккиз кун давомида эса чойшаб ҳам кераксиз нарсага айланди, чунки бошида мавҳум бўлиб кўринган *a1, a2, c7, c8* каби позициялар энди ўз-ўзидан миямдаги тасвирларга айланиб улгурганди. Энди барча тошларни тасаввуримда тўла қайта жойлаштира олардим. Мен ўша бемаъни формулалар ёрдамида ўзимни шахмат тахтасининг ичида юргандек тасаввур қилардим ва

хатто, керакли позицияларни хам ясай олардим. Бу худди барча охонглар ва уларнинг жўрлигини англаб олиш учун уста созанда ноталар ёзувига арзимаган бир назар ташлаш билан кифояланишига ўхшаб кетарди. Яна ўн тўрт кундан кейин эса, мен китобдаги хар бир партияни хеч бир машаккатсиз ёддан кайта ўйнай бошладим ёки мутахассислар тили билан айтганда, «кўзимни юмиб» ўйнардим. Ўша жасурлик билан килган ўғирлигим менга канчалик катта фойда келтирганини энди тушуна бошлагандим. Чунки бу билан мен ўшанда бирданига аник бир машғулотга эга бўлгандим-да, майли у бемазмун ва бесамар бўлса хам. Аммо бу билан ўша йўклик ва бўшлик мени эзғилаб ташлашининг олдини олгандим, чунки имиллаган вакт ва хонадаги ёлғизликнинг босимига карши энди кўлимда юз элликта чемпионнинг ўйини тасвирланган ғаройиб куролим бор эди-да. Янги машғулотнинг иштиёкини сўндирмаслик ва унинг давомий бўлиши учун мен хар бир кунимни аник бўлакларга бўлиб чикдим. Эрталаблари икки партиядан, тушликдан кейин яна икки партия ўйин, кечкурун эса барчасини тезгина тахлил килиб чикардим. Шу билан менинг бемазмун куним ўзгача бир шакл ва мазмунга тўлар, ўзимни хоритмасдан кун бўйи банд бўлардим. Чунки шахмат ўйинининг шундай афзал томони борки, унда рухий кувватни чегараланган бир маконга жамлайсан-у, лекин миянг фикрлашдан чарчамайди, балки тафаккуринг чархланиб, тасаввуринг уйғонади. Аввалига чемпионларнинг партияларини шунчаки таклид килиб ўйнаган бўлсам, аста-секин ўзимда уларнинг мафтункор жихатларини тушунишга иштиёк сеза бошладим. Мен хужум ва химоянинг нозик тарафлари, энг калтис турлари, айёрликларини ўргандим. Олдиндан ўйлаш, комбинациялар тузиш, позицияларни кайта яратиш техникасини кашф этдим. Тез ўтмай мен шу даражада киришиб кетдимки, худди мухлислар бир шоирнинг шеърини бир-икки мисраларда билиб олганидек, мен хам хар бир чемпионнинг ўйинидаги ўзига хос, алохида усулларини бир карашда англайдиган бўлдим. Ушбу марокли машғулотлар бошланиши билан Алехин, Лас-

кер, Боголюбов, Тартаковер каби шахмат даҳоларининг сиймолари ёлғизлигимдаги энг яқин оғайниларимга айланишди ва менга таскин бера бошлашди. Тасаввурнинг чексиз ўзгаришлари жимжит қафасга ҳар куни янги рух бағишлар, ҳаётимда маълум бир меъёр пайдо бўлиши эса тафаккуримни тетиклаштириб, руҳимга осойишталик ато этганди. Бир маромдаги тартибли фикрлаш оқибатида тафаккурим тозаланиб, ақлим чархлангандек эди. Аниқ ва мукаммал фикрлай бошлашим, энг аввало терговларда кўрина бошлади. Ўзим билмаган ҳолда шахмат тахтаси ёрдамида мен ёлғон таҳдидлар, айёрона ҳужумлардан ҳимояланиш борасида малакамни оширган эканман. Шу кундан бошлаб мен тергов чоғида бўлар-бўлмас нарсаларни гапирмай кўйдим, хаёлимда гўё гестапочилар ҳам борган сари менга қандайдир хурмат билан мурожаат қилаётгандек туюларди. Менимча, улар ҳам бошқаларнинг иродаси бирин-кетин синаётганини кўриб туриб, бунчалик сабот билан қаршилик кўрсатиш учун бу одам қайси бир яширин манбадан қувват олаётган экан, деб ўйлашган бўлса керак.

Хуллас, менинг китобдаги юз элликта партияни кунма-кун, қайта-қайта ўйнаб ўтказган бахтли онларим тахминан икки ярим ойга чўзилди. Кейин ўзим билмаган ҳолда қандайдир бир ўлик нуқтага тақалиб қолдим. Кутилмаганда мен яна ўша йўқлик қаршисида турардим. Чунки ҳар бир алоҳида партияни йигирма, ўттиз марта қайта ўйнаганимдан кейин, мен учун улардаги янгилик ва мафтункорлик йўқолиб, улардаги аввалги ўзига тортувчан ва қизиқтирувчан қувват тугаб қолганди. Ахир, ҳар бир юришини ёддан биладиган партияларни қайта-қайта ўйнашдан қандай маъно бор? Биринчи дебютни амалга ошириб улгурмасимданоқ, ундаги барча жараён ўз-ўзидан ёдимга тушаверар, мен учун ҳеч қанака ажабланиш, диққат бўлиш ва ҳеч қандай муаммо йўқ эди. Мендаги ўша қизғин иштиёқ ва чалғишларни яна тиклаш учун, балки менга бошқа ўйинлар баён этилган янги китоб керак бўлгандир. Бу эса мутлақо мумкин эмас эди, демак, бу тузоқдан чиқишнинг ягона йўли – мен ўзим янги партиялар яратишим керак эди. Мен ўзим

билан ўзим ёки ўзимга карши ўйнашга уриниб кўришим зарур эди.

Сиз хозир бу ўйинлар шохининг инсон руҳиятига таъсири қай даражада бўлишини тушундингизми, йўқми, билмадим-у, аммо ўзингга карши ўзинг ўйнасанг – бу оддий мантиқ жиҳатидан ҳам бемаънилик хисобланади. Чунки, шахмат фақатгина тафаккур ўйини бўлиб, у ташқи муҳит ёки вазият таъсиридан холи бўлади. Шахматнинг мафтункорлиги ҳам аслида ундаги стратегияни икки хил тафаккур асосида турлича ривожланишидадир. Бу мантиқий кураш бўлиб, унда коралар оқларнинг қандай юриш қилишини билмайди ва доим уни олдиндан топишга ҳамда йўлини киркишга харакат қилади. Ўз навбатида, оқлар ҳам кораларнинг режаларини илғаб олишга ва уларга чап беришга интиладилар. Агар оқ ва кора битта шахс бўлганида эди, бу умуман мантиққа зид ҳолат бўларди, чунки битта тафаккурнинг ўзи бир вақтда ниманидир билиши ҳамда гўёки билмай туриши керак бўларди. Яъни, у оқ билан ўйнаётганда бир дақиқа олдин кора билан ўйнагандаги режаларини унутиб юбориши керак. Бу тариқа икки хил фикрлаш худди оддий механик ускунада бўладиган ўчириш ва ёқиш функциялари сингари тафаккурнинг тўлиқ икки қисмга бўлинишини талаб этади. Шахматда ўзингга карши ўзинг ўйнасанг – бу худди ўз соянгни кувиб ўтишга ўхшаш парадокс хисобланади. Хуллас, кисқасини айтадиган бўлсам, мен ўша чорасиз кунларимда мана шу имкони йўқ, бемаъни нарсани бажаришга ойлаб уриниб кўрганман. Аммо менда ўша пайтда ошкора жиннни бўлишдан ёки бутунлай руҳий тушкунликка тушиб колишдан қутулиш учун мана шу мантиқсизликдан бошқа чора колмаган эди. Ўша ачинарли ҳолатимдаги дахшатли бўшлиқнинг босимидан чиқиб олиш учун ҳеч бўлмаганда, оқ Мен ва кора Менга айланишга, иккига бўлинишга уриниб кўришим керак эди.

Доктор Б. бироз тин олиб, ўзини кресло суянчиғига ташлади ва бир дақиқага кўзларини юмди. У гўё ўзини безовта қилаётган хотираларни куч билан бостиришга

уринаётганга ўхшарди. Унинг чап жағидаги ўша беўхшов ва унинг иродасига бўйсунмайдиган учиб тушиш яна такрорланди. Сўнгра у яна каддини ростлаб ўтирди.

– Хўп, умид киламанки, шу жойгача хаммасини сизга анча тушунарли тарзда хикоя килдим. Аммо, сизга давомини хам худди шундай аник баён кила олишимга унчалик ишона олмаяпман. Чунки энди бу янги машғулот тафаккуримдан шундай қатъий куч талаб килардики, бунда бир вактнинг ўзида ўзингни канча назорат килишга уринма, барибир бефойда эди. Аввал айтганимдек, менинг фикримча, ўзингга карши ўзинг шахмат ўйнашинг мутлақо бемаънилик хисобланади. Аммо бу бемаънилик агар бирорта шахмат тахтасининг олдида бўлганида эди, балки бир чимдим бўлса хам имконга эга бўлиши мумкин эди, чунки шахмат тахтаси ўзининг реаллиги билан хар холда маълум бир масофа пайдо килади ва маълум бир худудни яратади. Жумладан, хакикий фигуралари бор хакикий шахмат тахтасининг олдида одам хар холда ўйлаб кўриш учун маълум бир танаффусга эга бўлади, яъни жисман гохо столнинг бир томонига ўтишинг, гохо бошка томонига ўтишинг мумкин. Окибатда, вазиятни бир сафар оклар томонидан туриб, бошка сафар эса коралар томонидан, уларнинг нуктаи назаридан туриб тасаввур килишинг мумкин. Аммо, мен ўзимга карши курашни ёки ўзим билан ўзим ўйнашни, колаверса, онгимдаги маълум бир хаёлий маконда ташкил этишим ва олтмиш тўртта катакни хаёлимда тутиб туришим керак эди. Бундан ташкари, мен фигураларнинг нафакат бир марталик жойлашувини эсда тутишим, балки хар иккала томоннинг кейинги юришларини хам хисоблаб чикишим зарур эди. Тўғри, гапларим канчалик бемаъни эканлигини тушуниб турибман, лекин чиндан хам мен ўша вазиятда икки, уч баробар кўпрок хаёлпарастликка берилишим, йўк, тўғрироғи олти, етти, саккиз марта кўпрок фикрлашим ва хар сафар ўша ок Мен ва кора Мен учун тўртта, бешта юришни олдиндан кўра олишим керак эди. Ушбу телбалик билан бошингизни котираётганим учун узр сўрайман албатта, аммо бу тарзда ўйнаш учун мен хаёлий маконда ок ўйинчи бўлиб тўртта ёки бешта

юришни олдиндан режалаштирадиган бўлсам, худди шу тариқа қора ўйинчи ҳам бўлардим ва ораликдаги барча вазиятларни ҳам оқ ўйинчининг миясида, ҳам қора ўйинчининг миясида таҳлил қилиб чиқишим зарур эди. Бунақа иккига бўлинишим ҳали ушбу бемазмун тажрибамда энг ҳавфлиси эмасди, айнан ана шундай қилиб ҳар бир партияни алоҳида тасаввур этаверишим оқибатида, оёғим остидаги ерни, яъни таянч нуқтамни йўқота бошладим ва гўё ҳар сафар тубсизликка тушиб қолаётганга ўхшардим. Ўтган ҳафталар давомида чемпионларнинг партияларини шунчаки қайта ўйнаб чиқиш, умуман олганда, бу бор-йўғи оддий қайта ишлаш жараёни эди, яъни каллани қаттиқ ишлатмасдан, мавжуд материяни қайта тиклаш эди. Бу худди шеър ёдлаш ёки қонун бобларини эслаб қолиш каби маълум бир чегарага эга бўлган ва тартибга келтирилган фаолият эди, шунинг учун ҳам бу мен учун ажойиб тафаккур машқи саналарди. Ҳар куни тушликкача ва тушликдан кейин ўйнаган иккитадан партияларим менга ўзига хос сабоқ бўлганди, шунинг учун ҳам бу ерда мен ўзимни қийнамасдан туриб бош оғриғини енгардим. Ўша ўйинлар мен учун одатдаги меъёрий фаолиятнинг ўрнини босаётган эди. Чунки мен ўйин давомида адашиб кетсам ёки нима қилишни билмасам ҳар доим китобга ёпишардим. Шунинг учун ҳам бу асабларим учун шифобахш ва ором берувчи фаолият эди, чунки бировнинг ўйинини қайта ўйнаш дегани – ҳали бу ўзим ўйинга киришдим дегани эмасди. Бу ерда оқ ғолиб чиқадими, қора ғолиб чиқадими, мен учун фарқи йўқ эди. Ахир ўйнаётганлар мен эмас, балки ғолиблик гултожи учун курашаётган Алехин ёки Боголюбовлар эди, менинг ўз шахсим, онгим ва руҳиятим эса ҳар бир партиянинг жозибасини ва гўзаллигини яхши тушунадиган томошабин сифатида иштирок этарди. Аммо, ўзимга қарши ўйнашга ҳаракат қилган лаҳзалардан эътиборан, ўзим билмаган ҳолда азоблана бошладим. Ичимдаги ҳар иккала Мен ҳам – оқ Мен ва қора Мен бир-бирига қарши кураша бошлар, уларнинг ҳар бири ўз иштиёқи ва сабрсизлиги билан ғолиб бўлишга, ўйинда ютишга интилишар, мен эса қора Мен бўлиб юришни тугатгач, энди оқ

Мен нима қилар экан, дея саросимага тушардим. Агар улардан бири хато қиладиган бўлса, иккинчиси тантана қилар ёки қилган хатоси учун изтироб чекарди.

Аслини олганда, бунақа сунъий тарзда шизофрения бўлиш, тафаккурни иккига бўлиш бемаъниликка ўхшаб кетади ва ақли расо одамнинг меъёрдаги ҳолати учун бунинг таъсири ўта хавфли телбаликка олиб келиши мумкин. Бироқ, сиз шуни ҳам унутмангки, мен барча меъёрдаги нарсалардан мажбуран юлқиб олинган, айбсиз панжара ортига ташланган, ойлар давомида қийноққа, ёлғизлик қийноғига маҳкум этилган бир маҳбус эдим. Анчадан буён тўпланиб, тўлиб-тошаётган қаҳримни эртами-кечми нимадир бир нарсага бўшатишим керак эди. Менинг ана шу бемаъни ўйинда ўзимга қарши ўйнашдан, барча ғазабларим ва ўч олиш иштиёқимни шу ўйинга сарфлашдан бошқа чорам ҳам йўқ эди. Ичимда нимадир бир нарса ўз ҳақлигини талаб қилар, унинг курашиши ва енгиши учун эса ичимдаги иккинчи Мендан бошқа нарса йўқ эди. Шунинг учун ҳам ўйин чоғида салкам телбалик даражасигача борардим. Бошида анча тинч ва хотиржам ўйлаб иш кўрар, қаттиқ фикрлашлардан толиқсам бироз дам олиш мақсадида партиялар оралиғида танаффус ҳам қилардим. Аммо аста-секин тутоқиб кетган асабларим менга кутиш учун имкон бермай қўйишди. Ок Мен ҳали юришни тугатмасданоқ, қора Мен сабрсизлик қилиб тинчлик бермас, бир партия тугаб улгурмасданоқ бошқасини бошлашга шошилардим. Чунки ҳар сафар Менлардан бири бошқасидан мағлуб бўлиши биланоқ, дарҳол реванш талаб қиларди. Ўша сўнгги ойлар давомида қафасда ўтириб шу тарика телбаларча очкўзлик билан ўзимга қарши нечта партия ўйнаганимни ҳатто тахминан ҳам айта олмасам керак, балки мингтадир, балки ундан ҳам кўпроқдир. Бу шундай бир телбалик эдики, уни енгишга менинг қурбим етмасди, эртадан то ярим тунгача мен фақат филлар, пиёдалар, қироллар, фарзинлар, *a* қатор, *b* қатор, *c* қатор, рокировкалар ва мотлар ҳақида ўйлардим, бу нарса менинг бутун вужудим ва руҳимни ана шу катак чизиқли тахтага қишанлаб ташлаганди. Ўйинга бўлган

ҳавасим қизиқишга айланди, қизиқишим эса мажбуриятга айланди, унга тобелик ва ёввойи васваса нафақат кундузги оромимни бузди, балки аста-секин тушларимга ҳам сингиб борарди. Энди мен фақат шахматчасига фикрлардим, фақатгина шахматдаги юришлар, шахматдаги масалаларни ўйлардим. Гоҳида совуқ терга ботиб уйғониб кетсам ҳам, уйқумда ҳам шахмат ўйинини давом эттираётганимни англаб қолардим. Агар одамлар ҳақида ўйлайдиган бўлсам ҳам фақат фил ёки фарзиннинг ҳаракати асосида фикрлардим. Терговга борадиган бўлсам ҳам энди фикримни бир жойга қўйиб, ўз жавобгарлигим ҳақида ўйлай олмасдим. Терговчилар ҳам ундан олдинги сўроқлардаги аниқ жавобларимни эшитганликлари учун гоҳида менга ҳайрон бўлиб қараб қолишарди. Аслини олганда эса, улар сўроққа тутиб сирларимни фош қилишаётган бир пайтда мен ҳамон ўша лаънати иштиёқ чангалидан чиқолмасдим ва тезроқ мени ўз катагимга қайтаришларини, ўша телбаларча ўйинни давом эттиришни, яна ва яна янги партияларни ўйнашни орзу қилардим. Энди менга ҳар қандай танаффус халақит бера бошлаганди. Соқчининг ҳатто ўн беш дақиқага хонамни йиғиштириши ёки овқат олиб келгандаги икки дақиқалик танаффус ҳам мен учун азобга айланарди. Гоҳида кечқурунлари косадаги овқатга қўл ҳам тегизилмасдан қолиб кетар, чунки мен ўйинга берилиб кетиб тамадди қилишни ҳам унутиб қўярдим. Бироқ, энди менинг жисмимни қийнаётган ягона нарса – бу дахшатли чанқоқ бўлиб, бу менимча, тинимсиз ўйлаш ва ўйнаш натижаси бўлса керак, чунки икки юришдаёқ олдимдаги бир шиша сувни ичиб қўярдим ва яна сув сўраб соқчини ҳол-жонига қўймасдим, бирпас ўтмасдан яна томоғим қақраб, тилим танглайимга ёпишиб қолаверарди. Охирқибат, ўйин чоғида жазавам қўзий бошлади, энди эртадан кечгача бошқа ҳеч нарса қилмасдим, бир лаҳза ҳам тинч ўтиришни истамас, партияларни режалаштира туриб, тўхтовсиз у ёқдан-бу ёққа, бу ёқдан-у ёққа, янада тезроқ, янаям тезроқ, у ёқдан-бу ёққа, бу ёқдан-у ёкка юраверардим, ўйиннинг якуни яқинлашган сари эса ҳаракатим янада тезлашар, ютиш, ғолиб чиқиш, ўзимни

ўзим мағлуб этиш иштиёқи аста-секин ўзига хос бир ўткир қахрга айланиб борар, ичимдаги Менлардан бири иккинчисидан кўра имиллаб ҳаракат қилганда эса, мен сабрсизликдан титрай бошлардим. Бири иккинчисини тезроқ ҳаракат қилишга ундарди, менимча, бу сизга кулгули туюлаётган бўлса керак, лекин ичимдаги менлардан бири иккинчисига тезроқ навбат бермаётган бўлса, мен ўзимни ўзим уриша бошлардим – «тезроқ, тезроқ!» ёки «олдинга, олдинга!» Албатта, бугун мен аниқ биламанки, менинг ўша пайтдаги ҳолатим руҳий талвасанинг ўта кучли патологик шакли бўлган ва мен уни ҳали тиббиётда ўрганилмаган шахмат билан заҳарланиш деган номдан бошқа ном билан атай олмайман. Охирқибат, ушбу телбаларча жазава нафақат тафаккуримни эгаллади, балки жисмимга ҳам ҳужум қила бошлади. Мен бутунлай озиб, тўзиб кетдим, кечалари тез-тез чўчиб тушиб, безовта ухлардим, уйғонишим учун, яъни қуйма кўрғошиндек ёпишиб қолган ковоқларимни бирбиридан ажратиш учун эса алоҳида машаққат талаб этиларди. Гоҳида ўзимни шу қадар бедармон сезардимки, қўлларим шундай қаттиқ қалтирардики, бир стакан сувни аранг лабларимгача олиб келардим. Аммо, шахмат ўйини бошланар-бошланмас қандайдир бир ёввойи куч қуйилиб келар, муштимни маҳкам қисганча у ёқдан-бу ёққа югура бошлардим. Гоҳида ўзимга ўзим қаҳр ва ғазаб билан «шоҳ» ёки «мот» деб бақирган овозимни эшитиб қолардим, овозим худди тўфонли қуюн ортидан келаётганга ўхшаб кетарди.

Бу дахшатли ва тасвирлаб бўлмайдиган ҳолат қандай қилиб инқироз даражасига етиб келганини сизга аниқ айтиб бериш имконига эга эмасман. Бу ҳақда билганларимнинг ҳаммаси шундан иборатки, бир куни эрталаб кўзимни очдим, бу уйғониш аввалгиларидан мутлақо бошқача эди. Бутун жисмим бўм-бўш ва пардай енгил эди. Кўнглим жуда осойишта, ковоқларимни эса шундай бир ширин ҳорғинлик босиб турардики, бунақасини мен неча ойлардан буён ҳис қилмагандим. Шундай бир илиқлик қўйнида роҳатланиб ётардимки, кўзимни очишга ҳам ҳаддим сиғмасди. Шу тариқа яна бирмунча

вакт ўша ширин ҳолсизлик ва осойишталикдан лаззатланиб ётдим. Тўсатдан ёнгинамда кандайдир овозлар, ҳақиқий тирик одамларнинг овозларини, сўзларни эшитдим. Сиз менинг ўша кувончимни тасаввур ҳам қила олмайсиз, чунки қанча ойлардан, билмадим, балки бир йилдан буён, мен тергов хонасидаги қўпол, зардали ва таҳқирли сўзлардан бошқасини эшитмагандим-да. «Туш кўраяпсан», – дедим мен ўзимга ўзим, «Сен туш кўраяпсан! Умуман кўзингни оча кўрма! Унинг давом этишига имкон бер, бўлмаса ўзингни яна ўша панжара ортида кўрасан, яна ўша стул, ўша тоғора, ўша стол, ўша сийқаси чиқиб кетган нақшли гулқоғоз. Сен туш кўраяпсан – тушингни давом эттиравер!»

Аммо қизиқиш ҳаммасидан устун келди. Ўта эҳтиёткорлик ва секинлик билан кўзимни очдим. Во ажабо, мен ётган хона меҳмонхонадаги катагимдан бошқача бўлиб, ундан кўра кенгроқ ва шинамроқ эди. Панжараси йўқ деразадан ичкарига енгилгина нур тушиб турар, ташқарида менинг ўша тош қотган ёнғиндан қутқариш деворим эмас, унинг ўрнига кўм-кўк дарахтлар шамолда тебранишар, деворлар оппоқ, теп-текис ва ёруғ эди, устимга ҳам оппоқ чойшаб ёпилган, бегона бир кроватда ётардим. Бу дарҳақиқат туш эмасди, чунки тепамда кимлардир секин шивирлашарди. Ҳаяжонда беихтиёр қимирлаб кетдим шекилли, кимнингдир кадам товушлари якинлашгани эшитилди. Мен томонга оқ рўмол ёпинган бир аёл енгил қадамлар билан яқинлашаётган эди. Бу менга қараб турган ҳамшира экан. Ҳаяжондан бутун вужудим музлаб кетди. Мен ахир бир йилдан буён аёл зотини кўрмагандим. Бу фариштасимон аёлга бақрайиб термулиб қолдим. Менимча, қарашим ўта ёввойи ва кескин бўлди шекилли:

– Тинчланинг, қўзғалманг, хотиржам ётаверинг! – деди ҳамшира мени тинчлантириб. Мен эса фақат унинг овозига қулоқ тутардим: – нахотки шу гапирган инсон бўлса? Шу ер юзида мени тергов қилмайдиган, қийнамайдиган одамлар нахотки ҳали ҳам бор бўлса? Яна бунинг устига, бу қандай мўъжизаки – бу мулойим, илиқ ва нафис аёл товуши эди! Мен интиқиш билан

унинг лабларига термулдим, чунки дўзах ичида ўтган бир йил ичида мен одам одамга шунчалар меҳр билан гапириши мумкинлигини унутиб юборгандим. У менга жилмайиб турар, ҳа у жилмаярди, наҳотки ҳали ҳам меҳр билан жилмаювчи одамлар бор бўлса, кейин у бармоқларини секин лабларига босиб жим дегандек сал нарига кетди. Аммо, мен унинг айтганини бажаришни умуман хохламасдим, чунки мен ҳали ушбу мўъжизага тўйиб, қониқиб улгурмагандим. Инсон деб аталмиш ушбу мўъжизага яна бир бор боқиш, меҳридан қониш ниятида мен бор кучим билан жойимдан туришга уриниб кўрдим. Аммо, кроват четини ушламоқчи бўлиб ҳаракат қилгандим, бунинг иложи бўлмади. Ўнг қўлим, билакларим, бармоқларим, ҳаммаси қандайдир катта, қалин, оқ нарсанинг остида эди. Қўлларимни босиб турган ушбу оппоқ, қалин ва нотаниш нарсаларни кўздан кечира бошладим, аста-секин ўзимга келиб, қаерда эканлигимни ҳамда нима бўлганини тушунишга ҳаракат қила бошладим. Балки кимдир мени жароҳатлаганми ёки ўзимни ўзим ярадор қилганманми, билмадим, аммо қўлларим жароҳатланган ва мен қандайдир бир госпиталда ётардим.

Тушга яқин врач кириб келди, у ёши улуғ, хушмуомала жаноб экан. У менинг оиламни яхши танир экан, қироллик саройининг врачи бўлган амакимни жуда ҳурмат билан тилга олди. Бирданига ҳушим ўзимга кела бошлади. Унинг фикрича, менинг аҳволим ҳозир анча яхши эмиш. Сўнгра у, ҳар эҳтимолга қарши, касбим математик ёки химик эмасми, дея қизиқиб кўрди. Мен рад жавобини бердим.

– Ғалати, – деди у, – иситмалаб ётганингизда ҳадеб *c3*, *c4* деган жуда ғалати формулаларни айтиб бакирдингиз. Биз ҳаммамиз бу ерда ҳеч нарсани тушунолмадик.

Ўзимга нима бўлганини суриштирдим. У жимгина маъноли кулиб қўйди.

– Айтарли, жиддий ҳеч нарса бўлгани йўқ. Кучли асаб бузилиши, холос, – кейин эҳтиёткорлик билан атрофга бир қараб олди-да, қўшиб қўйди, – хуллас, бу тушунарли ҳолат. Сиз ахир 13 мартдан буён ўша ердасиз-ку.

Мен бош ирғадим.

– Бунақа усуллардан кейин ажабланмаса ҳам бўлади, – дея ғудранди у. – Сиз бу ерда биринчиси эмас. Аммо қайғурманг.

Унинг бундай тинчлантирувчи шивирлашларидан ва меҳрга тўла нигоҳларидан тушундимки, у менга жуда авайлаб қараган.

Орадан икки кун ўтгач, ушбу меҳрибон врач менга нима бўлганини ўзи айтиб берди. Хуллас, соқчи хонада мени қаттиқ бақираётганимни эшитибди ва аввалига бирортаси олдига кирган бўлса, ўша билан жанжал қилаётган бўлса керак, деб ўйлабди. Аммо у эшикни очар-очмас, уни турткилаб, бор овозим билан:

– Сен, ярамас, қўрқоқ, юрсангчи тезроқ, – деб қичқира бошлабман ва бўйнидан бўғмоқчи бўлиб унга ташланибман. У эса ёрдам чақиришга мажбур бўлибди. Шундай талваса ичида мени врач кўригига судраб келишаётганда эса, бутунлай жазавага тушибман. Йўлакдаги деразага ўзимни уриб, ойнани синдирибман ва ўша ерда қўлим жароҳатланибди. Мана ҳозир ҳам ўша жойимда чукур чандиқ қолган. Госпиталдаги биринчи кечаларда мен ўзига хос асаблар иситмасини бошдан кечирган эмишман, аммо унинг фикрича, энди менинг сезги органларим мутлақо тиниқ ишлаётган эмиш.

– Хотирингиз жам бўлсин, – деди у пичирлаб, – мен бу нарсаларни хўжайинларга айтмайман, бўлмаса улар сизни яна ўша ерга қайтариб олиб кетишади. Менга ишонаверинг, қўлимдан келган барча яхшиликни қиламан.

Ушбу жонкуяр табиб менинг ситамгарларимга нима деганини билмадим-у, аммо ҳар холда у ваъдасининг устидан чиқа олди ва мен озод қилиндим. У балки мени ақлдан озган деб тушунтиргандир, ёки билмадим, бу орада мен ёки гестапо учун аҳамиятсиз бўлиб қолдимми, чунки ўтган вақт ичида Гитлер чехлар томонга ўтиб, бутун Богемияни ишғол қилган ва Австриянинг иши энди аллақачон ҳал бўлганди. Мен учун эса ўн тўрт кун ичида юртимни ташлаб чиқиб кетиш ҳақидаги мажбуриятга имзо чекиш қолганди, холос. Бироқ, шу ўн тўрт кун ҳам минг хил қоғозни расмийлаштириш ташвиши билан тўла

бўлди. Чунки бизнинг давримизда чет элга чиқаман деган фуқаро озмунча ҳужжат тўғрилаши керакми – ҳарбий ҳукуматнинг, полициянинг, солиқ маҳкамасининг рухсатномалари, паспорт, виза, тиббий далолатномалар олиш керак. Шулар билан овора бўлиб, бошимдан ўтган нарсаларни ўйлаб кўришга ҳам вақт тополмагандим. Афтидан, инсон миясини қандайдир тилсимли бир куч бошқариб турса керак ва рухингга нимаики ёқмаса ёки ўта оғир ботса, ўша нарсани у ўз-ўзидан ўчириб ташласа керак, чунки мен ҳар сафар ўша ҳибсда ўтказган кунларимни эслашга ҳаракат қиладиган бўлсам, хотирам ўз-ўзидан хиралашиб, зулматга айланади. Мана энди, орадан қанча ҳафталар ўтгач, аниқроғи мана шу ерда, яъни пароходда бошимдан ўтган нарсаларни ўйлашга ва қайта тасаввур қилишга ўзимда куч топа олдим.

Хуллас, нима учун сизнинг ҳамроҳларингизга қулоқ солмаганим ва уларга ғалати муомала қилганимни энди тушунгандирсиз деб ўйлайман. Ўшанда шунчаки чекиш залидан ўтиб кетаётгандим. Ҳамроҳларингизни шахмат тахтаси олдида тортишиб турганини кўрдим-у, ўзим ҳам билмаган ҳолда худди ерга михлангандай нари кетолмай қолдим. Чунки мен шахматни мана шундай ҳақиқий шахмат тахтаси устида, ҳақиқий шахмат тошлари билан ҳам ўйнаш мумкинлигини ва бу ўйинда мутлақо бошқа-бошқа одамлар бир-бирига қарши ўтиришини умуман унутиб юборган эдим. Мен чиндан ҳам ўша ночор кунларимда ўйнаган шахматларимни эслашим учун бор-йўғи икки дақиқа кифоя қилди, аслини олганда бу айнан ўша, мен ўзимга қарши ўзим ўйнаган ўйин эди. Ачинарли вазиятимда менга ёрдам берган рақамлар бор-йўғи ҳақиқий фигураларнинг рамзи эди. Мени лол қолдирган нарса эса тахта устидаги фигураларни суриш худди менинг хаёлимдаги каби эканлиги эди. Тасаввур қилинг, буни худди бир астрономнинг ҳолига қиёслаш мумкин, масалан, аввалига у ўта мураккаб илмий усуллар ёрдамида, яъни фақат қоғозларда янги бир планетанинг мавжудлигини ҳисоб-китоб қилиб, кашф этди, орадан бирмунча вақт ўтгач унга ҳақиқий осмонга, оппоқ, тиниқ ва юлдузли самога қараш бахти насиб

этди. Мен ҳам ўшанда худди жоду қилингандек шахмат тахтасига термулиб қолгандим, у ерда эса ўша менинг чизиқларим, от, фил, қирол, фарзин, пиёдалар – ҳаммаси ёғочдан ясалган бўлиб, ҳақиқий эди. Ўйиндаги асл ҳолатни англаб олиш учун эса тасаввуримдаги мавҳум рақамлар дунёсини тахтадаги тошларга кўчириб олишим керак эди, холос. Шу тариқа менда аста-секин икки томон ўртасидаги ҳақиқий ўйинни кузатишга қизиқиш уйғона бошлади. Худди ана шу пайтда ҳаммаси издан чиқиб кетди ва мен одоб нималигини ҳам унутиб, сизнинг ўйинингизга аралашиб кетдим. Аммо, ўртоғингиз нотўғри юргани ҳаммасидан юрагимга оғир ботди. Дўстингизни тўхтатиб қолганим, ростдан ҳам, бу бор-йўғи беихтиёр ўзим билмаган тарздаги ҳаракат эди, худди панжарадан ошиб йиқилишига бир баҳя қолган болани тутиб қолгандек. Бу ишим билан ўта одобсизлик қилиб қўйганимни эса анча кейинроқ тушуниб қолдим.

Мен дарҳол доктор Б.ни тинчлантиришга тушдим, биз ҳаммамиз бу кутилмаган воқеадан жуда мамнун эканлигимизни ва ана шу учрашув сабаб мен у билан танишганимни, унинг менга ишониб бошидан кечирганларини гапириб бергани эса янада қизиқарли бўлганлиги ҳамда агар у эртанги ўйинда иштирок этадиган бўлса, барчамиз ундан миннатдор бўлишимизни таъкидлаб ўтдим. Доктор Б. бироз саросимага тушди.

–Йўқ, чиндан ҳам мендан кўп нарса умид қилманг. Бу, менимча, бир синов бўлади ... ҳа, ростдан ҳам бир синов – оддий шахмат партиясини ҳақиқий шахмат тахтасида, ростакам шахмат тошлари билан, жонли рақибга қарши ўйнай олармикинман ... мен ўзим ўйнаган ўша юзлаб, балки минглаб партиялар ҳақида туш билан ўнгим оралиғида бўлиб ўтганга ўхшаб туюлади, ростдан ҳам улар рисоладагидек партиялар эканлигига, уларни тушда кўрмаганимга, иситма аралаш «шоҳ» деб бақирмаганимга ҳам иккилана бошлаяпман. Яна сиз мени жаҳон чемпиони деган унвонни олишга, ном чиқаришга уринаяпти деб жиддий ўйламассиз, деган умиддаман. Мени бунга ундаётган нарса – бор-йўғи арзимас қизиқиш бўлиб,

ўшанда, яъни хибсхонадаги ўйнаганим шахмат ўйини бўлганми ёки телбаликми, мен ҳақиқатан ҳам даҳшатли жар ёқасига бориб қолганмидим ёки йўқми, фақатгина ана шуни аниқлаш, холос.

Шу пайт кеманинг нариги томонида кечки овқатга жом урилди. Биз салкам икки соат суҳбатлашибмиз. Доктор Б. бу ерда баён қилганимдан ҳам батафсилроқ ҳикоя қилганди. Унга миннатдорчилик билдирдиму тезда хайрлашдим. Бироқ, мен ҳали палубадан ўтиб ҳам улгурмагандимки, у ортимдан етиб келди ва бироз дудуқланиб, асабий оҳангда илова қилди:

Яна бир нарса! Жанобларга олдиндан айтиб қўйсангиз, кейин яна бехурматлик бўлмасин, мен фақат биттагина партия ўйнайман ... бу янги ўйин деб эмас, балки аввалги ўйиннинг давоми деб ҳисобланса яхши бўларди. Мен иккинчи марта ўша изтиробли ўйин талвасасига тушиб қолишни истамаган бўлардим, чунки ўша кунлар ҳақида менда даҳшатли хотиралар сақланиб қолган ... умуман олганда ... умуман олганда, менга буни врач ҳам ман этганди ... ҳа, жиддий тақиқлаган. Кимки ҳаётида бир марта васвасага тушган бўлса ёки савдойиликни бошдан кечирган бўлса, унда бутун умр ўша ҳолатнинг жароҳати қолади. Шахмат билан заҳарланган одам, ҳатто даволаниб чиққандан кейин ҳам, яхшиси шахмат тахтасига яқин йўламагани маъқул ... Хуллас, сиз тушундингиз-а, бу бор-йўғи менинг ўзим учун биттагина синов ўйини бўлади, бошқа ҳеч нарса эмас, хўпми.

Эртаси куни роппа-роса соат учда ҳаммамиз чекиш залида жамулжам бўлдик. Бу шоҳона санъатнинг ишқибозлари гуруҳи яна икки кишига кўпайибди. Булар шу кема офицерлари бўлиб, улар ушбу ўйинни томоша қилиш учун хизматларидан алоҳида рухсат ҳам сўрашибди. Чентович ҳам бу сафар кечагидек куттириб қўймади. Ранглар тезгина аниқлаб олингач, Homo obscurissimus[1] ва машҳур жаҳон чемпиони ўртасидаги ғаройиб ўйин бошланди. Худди Бетховеннинг пианинодаги мусиқий машқлари ҳеч қандай ёзма из қолдирмагани

[1] Номаълум одам (*лот.*).

каби, минг афсуски, бу ўйин ҳам бизга ўхшаган бесавод томошабинлар учун ўйналган бўлиб, унинг батафсил баёни шахмат санъатининг солномачилари учун номаълумлигича қолмоқда эди. Тўғрироғи, биз ҳаммамиз эртаси куни тушдан кейин ўша ўйин жараёнини хаёлимизда батафсил қайта тиклашга уриниб кўрдик, аммо самарасиз, менимча, ҳаммамиз ўйин чоғида юришларни қандай амалга оширилаётганига эмас, балки иккала ўйинчига кўпроқ ишқивоз бўлганга ўхшаймиз. Чунки, ҳар иккала партнёрнинг ақлий рақобати ўйин давомида улардаги жисмоний ҳаракатларга кўпроқ таъсир эта бошлаганди. Чентович, ҳақиқий захматкаш сифатида, бутун ўйин давомида кўзларини шахмат тахтасидан узмасдан, мустаҳкам қоядек туриб берди. Унинг бутун вужуди гўё диққатга айлангандек эди. Аммо доктор Б. анча эркин ва бемалол ҳаракат қиларди. Ҳақиқий ҳаваскор сифатида, яъни ҳаваскор сўзининг энг гўзал маъносида ифода этилгандек, унга ўйин давомида фақатгина «ўйиннинг» ўзи кувонч бағишларди. У ўзини жисман эркин ҳис этар, танаффуслар оралиғида бизга ўйинни тушунтиришга уринар, тез-тез сигара тутатар, унинг навбати келганда эса шахмат тахтаси тўғрисига келиб термулганча бир дақиқа туриб қоларди. У гўё рақибининг юришини ҳар сафар олдиндан кутиб турганга ўхшарди.

Ўйин бошидаги дебют жуда тез ўйналди. Еттинчи ёки олтинчи юришга келиб, маълум бир режалар шакллана бошлади. Чентович ўйлаш вақтини анчага узайтирди, демак биз билдикки, ўйиндаги ташаббус учун кураш бошланди. Аммо, ростини айтадиган бўлсам, ҳар қандай жиддий мусобақада вазиятнинг ўта секинлик билан ривожланиб бориши биздек чаласаводларнинг ҳафсаласини пир қилиши табиий. Чунки фигуралар бир-бири билан чалкашиб, қанчалик мураккаб кўриниш кашф этгани сайин, ўйиндаги асл вазиятни аниқлаш биз учун шунчалик муаммога айланаётганди. Биз қайси бир ўйинчи бошқасига қарши нимани режалаштираётганини, улардан қай бири айнан устунликка эга бўлаётганини тушунолмай овора эдик. Биз бор-йўғи айрим фигуралар рақибнинг олдини тўсиш учун худди

ричаглардай у ёқдан-бу ёққа сурилаётганини кўриб турардик, холос, афсуски, ҳар бир ўйинчининг ҳаракатида бир қанча юришлар олдиндан ҳисобга олинаётгани, оддийгина фигурани суриш орқали стратегик режалар амалга ошаётганини англай олмасдик. Бунинг устига бизни аста-секин оғир чарчоқ боса бошлади. Бунга Чентовичнинг узундан-узоқ ўйлашлари сабаб эди, бу нарса ҳатто бизнинг дўстимизни анчагина ичини қиздираётган эди. Чунки, юриш навбати қанчалик узоқ чўзилгани сари, у ўтирган жойида безовталанар, гоҳида сигарет кетидан сигарет тутатар, гоҳида бир нарсаларни ёзиб қўйиш учун қаламга тармашар, мен саросима ичида буларнинг ҳаммасини кузатиб турардим. Сўнгра у яна маъданли сув буюрар, стакан кетидан стаканни бўшатар, уни Чентовичдан кўра юз баробар тезроқ фикрлаётгани шундоққина кўриниб турарди. Ҳар сафар рақибнинг чексиз фикрлаши ниҳоясига етиб, имиллаган қўллар бир фигурани илгари суриши биланоқ, дўстимиз худди узоқ кутилган нарса содир бўлгандек қувонар ва тезда қарши юришни бажариб қўярди. Менимча, у ўзининг тезкор тафаккури билан калласида рақибнинг ҳамма имкониятларини олдиндан ҳисоблаб чиқаётган эди. Чентович қарор қабул қилишни қанчалик орқага сургани сайин, унинг сабрсизлиги ортиб борар, рақибнинг юришини кута туриб, у жаҳлдан ҳатто лабларини тишлаб оларди. Аммо, Чентович мутлақо шошилмасди. Майдонда фигуралар қанчалик камайгани сари, у мум тишлагандек мик этмас ва қайсарлик билан узоқроқ ўйларди. Навбат кирк иккинчи юришга келганда, яъни роса икки соатдан сўнг ҳаммамиз аллақачон ҳолдан тойиб, ўйинга ҳам бефарқ ўтирардик. Офицерлардан бири аллақачон кетиб бўлган, иккинчиси эса қўлига китоб олиб ўқишга киришган ва ҳар сафар ўйиндаги вазият ўзгарганда бир назар ташлаб қўярди. Чентович энди юраман деб турган пайтда, умуман кутилмаган бир ҳол юз берди. Чентовичнинг отни юришга ҳозирланаётганини кўрган доктор Б. худди мушукдек бир сапчиб тушди. Унинг бутун вужуди титрай бошлаганди. Чентович отни юрар-юрмас, у фарзинни илгари сурди-да, тантанали равишда эълон қилди:

– Ниҳоят, тугади!

У гавдасини орқага ташлаб, қўлларини кўкрагида чалиштириб олди ва мағрурона нигоҳ билан Чентовичга қаради. Унинг қорачиғларида илиқ бир нур таралгандай бўлди.

Шунчалар тантана билан эълон қилинган юришни тушуниб олиш учун биз ҳаммамиз беихтиёр шахмат тахтасига қарадик. Бир қарашда ҳеч қандай тўғридан-тўғри хавф кўзга ташланмасди. Дўстимизнинг қувончи, менимча, кейинги юришларга мўлжалланган бўлса керак, аммо калта ўйлайдиган бизга ўхшаш ҳаваскорлар буни ҳали ҳисоблаб чиқа олмасдик. Ичимиздан фақат Чентовичгина ушбу ошкора тантанага эътибор ҳам бермади. У шунчалик қатъият билан ўтирардики, гўё у «тугади» деган шикаста хайқириқни умуман эшитмаганга ўхшарди. Биз ҳаммамиз беихтиёр нафасимизни ичимизга ютдик, бирданига стол устидаги вақт белгиловчи соатнинг чиқиллаши ҳам эшитила бошлади. Орадан уч дақиқа, етти дақиқа, саккиз дақиқа ўтди ҳамки, Чентович миқ этмасди, менимча, қаттиқ ўйлаганидан унинг шундоқ ҳам катта бўлган бурун катаклари янада кенгайгандек эди. Ушбу бесамар кутиш худди бизга ўхшаб дўстимиз учун ҳам ўта оғир кечаётган эди. Кутилмаганда у ўрнидан сакраб турди ва зал бўйлаб у ёқдан-бу ёққа бориб кела бошлади, аввалига секин, кейин тезроқ ва янаям тезроқ юра бошлади. Ҳамма ҳайрон бўлиб уни кузатиб турар, лекин ўтирганлардан ҳеч ким менчалик безовта эмасди, чунки у қанчалик ўнғайсиз қадам ташламасин, барибир бир хил катталикдаги майдонда у ёқдан-бу ёққа ҳаракат қилар, гўё бўм-бўш залнинг ўртасида қандайдир кўринмас шкаф турибди-ю, у ҳар сафар юрганда ўша шкафга тўқнашади ва орқага қайтишга мажбур бўлаётгандек эди. Мен саросима ичида шу нарсани англаб қолдимки, у мана шу у ёқдан-бу ёққа юришида беихтиёр бир кишилик қамоқ камерасининг ҳажмини такрорлар, менимча у ўша қамоқда ётган пайтларида худди қафасга тушган ҳайвон сингари ойлаб худди шу тариқа қўлларини олдига чалкаштириб олиб, елкаларини қисганча у ёқдан-бу ёққа юрган бўлса керак.

Ҳа, айнан шундай титроқ аралаш, кўзлари косасидан чиқиб кетгудек бўлиб, минглаб марта у ёқдан-бу ёққа чопган бўлиши керак. Аммо, унинг хаёли ҳали жойидага ўхшар, чунки у вақти-вақти билан Чентович бу орада масалани ҳал қилдимикин, дея стол томонга ўгирилиб қараб қўярди. Ниҳоят тўққиз, ўн дақиқа ҳам ўтди ва умуман ҳеч биримиз кутмаган воқеа юз берди. Чентович шу пайтгача столда қимирламай турган оғир қўлларини юқори кўтарди. Биз ҳаммамиз сабрсизлик билан унинг қарорини кутардик. Бироқ Чентович бошқа юрмади, балки қатъий тарзда қўлларининг орқаси билан тахта устидаги хамма тошларни секин четга супуриб ташлади. Биз шундагина Чентовичнинг ўйинни бой берганини тушуниб етдик. У бизнинг олдимизда мот бўлмаслик учун ўйинни тугатганди. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳол юз берди, жаҳон чемпиони, сон-саноксиз мусобақалар ғолиби бир номаълум одам олдида, яна йигирма ёки йигирма беш йилдан буён бирортаям шахмат тахтасига қўл теккизмаган инсон олдида ғолиблик байроғини бой берди. Бизнинг дўстимиз – мутлақо номаълум одам эса ошкора курашда ер юзидаги энг кучли шахматчи устидан ғолиб чиқди!

Ҳаммамиз ўзимиз билмаган холда бирин-кетин ўрнимиздан туриб кетдик. Ҳар биримиз ичимиздаги қувонч ва қўркувни чиқариб юбориш учун нимадир дейишимиз ёки қилишимиз керакдек эди. Орамизда тошдай қотиб, қимир этмасдан ўз тинчлигини сақлаб қолган ягона одам – Чентович эди. Бирмунча вақт танаффусдан кейин у дўстимизга қаҳрли бир нигоҳ билан қаради ва:

– Яна битта партиями? – дея сўради.

– Ҳа, албатта, – жавоб берди доктор Б.

Унинг бу хаяжони менга унчалик ёкмади. Мен ҳали унга яқинлашишга ва ўйиндан олиб чиқишга улгурмасимдан, у шошилиб жойига ўтирди ва апил-тапил тошларни янгитдан тахлай бошлади. У тошларни шунчалик шошиб-пишиб тахлардики, ҳатто битта пиёда икки марта қўлидан тушиб кетди. Унинг ноқулай ҳаракатларини кўриб, мендаги аввалги саросима энди қўркувга айланди. Чунки бирпас олдин ўзини хотиржам ва босик

тутган одам энди қаттиқ ҳаяжондан тўлиб-тошган, жағининг учиб-тушиши ҳам тезлашган, бутун вужуди совуқ титроқ билан қопланаётган эди.

– Йўқ! – дедим мен унга астагина шивирлаб. – Ҳозир эмас! Қўйинг, бугунга етарли! Бу сизга оғирлик қилади.

– Оғирлик қилади! Э-ҳе! – деди у ва баланд овозда асабий кулди. – Бунақа лақиллаб ўтиргунча, мен ўн етти партия ўйнаган бўлардим! Бундай тезликда менга оғирлик қилаётган ягона нарса – бу уйқуга тўймаётганим, холос! Қани! Бошласангизчи!

Охирги сўзни у Чентовичга қараб анчагина кўпол оҳангда айтди. Чентович эса унга хотиржам ва қатъийлик билан қараб турар, бу қарашларда яширин бир ғазаб акс этганди. Иккала ўйинчи ўртасида бирданига қандайдир янги бир нарса – хатарли асабийлашув ва кучли бир нафрат пайдо бўлганди. Улар энди ўз имкониятларини ўйинда синаб кўрмоқчи бўлган шериклар эмас, балки бир-бирини йўқ қилишга онт ичган ҳақиқий душманлар эди. Чентович биринчи юришни бошлашдан олдин анча иккиланиб турди, кўринишдан у атайлаб вақтни чўзаётганди. Бу тактика устаси учун энди ҳаммаси аён эди, ўзининг айнан имиллаши билан рақибни ҳолдан тойдириб, жинни қилади. Масалан, энг оддий ва осон юришни, яъни шоҳнинг пиёдасини икки катак олдинга суриш учун у тўрт дақиқача вақт сарфлади. Бизнинг дўстимиз эса шу заҳотиёқ пиёдани илгари сурди, Чентович эса яна охири кўринмайдиган танаффусни танлади, бу танаффусга эса чидаб бўлмасди, худди кучли бир чақмоқ чақиб ўтди-ю, сен энди юрагинг безовта бўлиб момақалдироқни кутишинг керак, аммо момақалдироқдан эса дарак йўқ. Чентович миқ этмасди. У бемалол, хотиржам ва менимча, меъдага тегадиган даражада имиллаб ўйларди, аммо бу билан у менга доктор Б. ни кузатиш учун яхшигина вақт ажратиб бераётганди. Бизнинг дўстимиз эса бу орада учинчи стакандаги сувни бўшатишга улгурди, беихтиёр унинг қамоқдаги дахшатли чанқоғи ҳақидаги гаплари ёдимга тушди. Руҳий безовталикнинг барча белгилари шундоқ кўриниб турарди, унинг пешонасини тер қоплаб келар, қўлидаги чандиқ эса қизариб аввалгидан ҳам

аникрок кўзга ташланаётганди. Аммо, у ҳали ўзини идора килиб турарди. Тўртинчи юришга келиб, Чентович яна узок танаффус кила бошлади, у эса бу сафар ўзини тутиб тура олмади ва кутилмаганда ракибига дўк урди:

– Умуман ўйнайсизми, йўкми!

Чентович унга совук назар ташлади.

– Агар акли ожизим панд бермаётган бўлса, биз ўйлаш учун ўн дакикага келишгандик, шекилли. Ана шунинг учун мен атайлаб тўлик вактдан фойдаланаяпман.

Доктор Б. лабини тишлаб колди. Аммо, стол остида унинг оёклари безовта кимирлаётганини сездим, оёкларнинг калтираши тобора кучайиб, охири у полни тепкилай бошлади ва беҳуда кутишдан бесаранжом бўла бошлади. Кўринишидан унинг ичида кандайдир бир акла сиғмайдиган ҳол юз бераётганди. Дархакикат, саккизинчи юришга келиб иккинчи марта ғалати вазият бўлди. Сабрсизлик билан кутавериб чарчаб кетган доктор Б. беихтиёр гох у томонга, гох бу томонга бурилиб караганча, беихтиёр бармоклари билан столни чала бошлади. Чентович яна ўзининг каттакон деҳконча калласини кўтарди.

– Столни чертмай туришни илтимос килсам бўладими? Менга халакит бермокда. Бунакада мен ўйнолмайман.

– А-ҳа, – дея зардали кулди доктор Б. – кўриниб турибди.

Чентовичнинг пешонаси кизариб кетди.

– Бу билан нима демокчисиз? – деди у катъий охангда жаҳл билан.

Доктор Б. яна киска ва кахрли кулди.

– Ҳеч нарса. Факат айтмокчиманки, сиз афтидан жуда асабийлашаяпсиз шекилли.

Чентович хеч нарса демади ва яна тахтага термулди. Накд етти дакика деганда, у кейинги юришни амалга оширди ва ўйиннинг давоми худди шундай имиллаган тарзда давом эта бошлади. Чентович борган сари тошга айланиб борар, ниҳоят у ўйлашга келишилган энг кўп вактни кўллай бошлади, бир юриш билан иккинчисининг оралиғидаги вактда эса дўстимизнинг киликлари борган сари ғалати тус олаётганди. Кўринишидан, у

гўё ўйинда умуман иштирок этмасдан, қандайдир бир бошқа нарсалар билан машғул одамга ўхшарди. У энди михлангандек бир жойда ўтирар, у ёқдан-бу ёққа бориб келишлари тўхтаган, тешиб юборгудек, тўғрироғи телбаларникидек бир назар билан бўшлиққа термулиб қолган ва қандайдир узуқ-юлуқ тушуниб бўлмайдиган сўзларни айтиб, ўзи билан ўзи сўзлашаётганди. Сезишимча, у ёки чексиз комбинациялар ичида адашиб қолган ёки умуман бошқа партияларни таҳлил қилаётган эди, чунки ҳар сафар Чентович ўз юришини тугатгач, унинг эътиборини кимдир яна ўйинга жалб этишга мажбур бўлаётганди. Шундан кейин унинг яна вазиятга қайтиши учун маълум бир муддат керак бўларди. Менимча, у телбаликнинг изғиринли даштларида улоқиб кетиб, Чентовични ҳам, бизни ҳам аллақачон унутиб юборган ва бу нарса охири бориб бир жазава билан тугаши мумкин-ку, деган гумоним тобора кучайиб борарди. Ҳақиқатан ҳам, ўн тўққизинчи юришга келиб фалокат юз берди. Чентович ҳали ўз тошини юриб ҳам улгурмасдан, доктор Б. шахмат тахтасига яхшироқ ҳам қарамасдан отни уч катак олдинга юрди-да, шундай қаттиқ бақирдики, биз ҳаммамиз чўчиб тушдик:

– Шоҳ! Қиролга шоҳ!

Ҳаммамиз қандайдир ғайриоддий юришни кўриш ниятида шахмат тахтасига термулдик. Аммо бир дақиқа ўтмасданоқ мутлақо кутилмаган ҳол юз берди. Чентович секин, жуда секинлик билан бошини кўтарди ва даврадагиларга бирма-бир қараб чиқди, у аввалларида ҳечам бундай қилмаганди. Кўринишидан у нимадандир чексиз қувонаётган эди, чунки аста-секин унинг лабларида заҳарханда мамнунлик табассуми пайдо бўлди. Ушбу тушунарсиз тантанадан қониқиб ҳузур қилгандан кейингина, у бизнинг даврамизга қараб муғамбирона илтифот билан деди:

– Шошилманг, сабр қилинг, ахир мен бу ерда шоҳни кўрмаяпман. Балки, жаноблардан бирортаси менинг киролимга нисбатан шоҳни кўраётгандир?

Ҳаммамиз беихтиёр тахтага ўгирилдик ва безовталик билан доктор Б.га қарадик. Чентовичга тегишли бўлган

шоҳнинг атрофи ҳақиқатан ҳам отга қарши пиёда билан пухта ҳимоя қилинган бўлиб, буни ёш бола ҳам аниқлай оларди. Бизни саросима босди. Дўстимиз қизиқ устида бирорта тошни бошқа жойга, бир катак наригами ёки берига юриб юбордимикин? Нафасимиз чиқмай қолганини кўрган доктор Б. ҳам беихтиёр эътиборини шахмат тахтасига қаратди ва безовталик билан нималарнидир тушунтира бошлади.

– Аммо, бу ерда турган қирол *f7* катакда бўлиши керак ... у нотўғри турибди, мутлақо нотўғри. Сиз хато юргансиз! Бу тахтанинг устида ҳаммаси умуман нотўғри турибди ... пиёда ҳам *g4* катакда эмас, *g5* да туриши керак ... бу, бу ахир умуман бошқа партия-ку. Бу ахир ...

Тўсатдан у тарашадек қотиб қолди. Мен шоша-пиша унинг билагидан тутдим, тўғрироғи, ушбу телбалик ҳолатида қўлларимни сезиб, сал ўзига келармикан деган ниятда, билагини маҳкам қисдим. У худди тушида алаҳсираётгандек менга бақрайди.

– Нима ... сизга нима керак?

Мен унинг чандиғини кўрсатиб,

– Эсласангизчи! – дедим ва бармоқларим билан унинг чандиғини силадим. У беихтиёр менинг ҳаракатимга бўйсунди ва жигарранг чандиққа термулиб, туриб қолди. Бирпасдан сўнг у кутилмаганда титрай бошлади ва ушбу совуқ титроқ бутун баданини қоплади.

– Эй худойим, нақадар даҳшат, – шивирларди у лабларининг ранги қочиб. – Наҳотки мен бирорта бемаъни нарса деган ёки қилган бўлсам ... мен охирида, яна қайтадан ...

– Йўқ, – дедим мен секин шивирлаб. – Аммо, сиз ҳозироқ ўйинни тўхтатишингиз лозим, ҳозир айни вақти. Врач сизга нима буюрганини эслаб кўринг!

Доктор Б. шошиб ўрнидан турди.

– Ушбу аҳмоқона хатойим учун мени кечиришингизни сўрайман, – деди у ўзининг ўша аввалги илтифотли оҳангида ва Чентовичга эгилиб таъзим қилди. – Дарҳақиқат, айтганларим ҳаммаси бемаънилик. Албатта, бу партия сизники бўлиб қолади. Сўнгра у биз томонга ўгирилди. – Жаноблар ҳам мени кечиришларини

илтимос қиламан. Ахир, мендан унчалик кўп нарса кутмаслик лозимлиги ҳақида олдин ҳам огоҳлантиргандим. Бу шармандаликни афв этинг, шахмат ўйнашга урониб кўришимнинг бу энг сўнггиси эди.

У таъзим бажо қилди ва дастлаб қандай пайдо бўлган бўлса, худди шундай илтифотли ва сирли тарзда ғойиб бўлди. Биргина мен бу одамнинг нима сабабдан энди хеч качон шахмат тахтасига қўл тегизмаслигини тушуниб турардим, бошқалар эса қанақа ақл бовар қилмайдиган ва хатарли вазиятга дуч келганликларини билиш илинжида гангиб туриб қолишганди.

– Жин урсин ҳаммасини! – минғирлади Мак Коннер хафсаласи пир бўлиб. Охирги бўлиб Чентович ўрнидан турди ва ярим тугалланган ўйинга яна бир назар ташлади.

– Афсус, – деди у самимий оҳангда. – Ҳужум умуман олганда ёмон ташкил қилинмаганди. Бир ҳаваскор сифатида бу жаноб дарҳақиқат нодир қобилият эгаси экан.

АМОК

1912 йилнинг мартида Неаполь портида турган океан пароходининг юклари туширилаётган чоғда ғалати бир бахтсиз воқеа юз берганди. Ўшанда газеталар бу ҳақда жуда батафсил ва жимжимадор хабарлар ҳам тарқатишганди. Гарчи ўзим ҳам ўша «Океания»нинг йўловчиси бўлсам-да, менга бошқалар каби бу воқеанинг гувоҳи бўлиш насиб этмаганди, чунки воқеа тунда, кемадаги кўмир ва бошқа юкларни тушириш чоғида содир бўлиб, одатга кўра бу пайтда биз ғала-ғовурдан қутулиш учун қирғоқдаги бирорта қаҳвахона ёки театрда вакт ўтказишни афзал кўргандик. Шундан буён бу ҳақда айрим нарсаларни гумон қилиб юрсам-да, бу ҳақда расман гапирмаганман ва шахсан менинг фикримча, ана шу тахминларим ўша мудҳиш бахтсизликнинг асл сабаблари ва айрим лавҳаларини ёритишга ёрдам беради. Бундан ташқари, ўтган йиллар армони ва айнан ўша воқеа арафасида юз берган бир сухбат чоғида менга билдирилган ишонч туфайли ҳам бунга ҳаққим бор деб ўйлайман.

Мен Европага қайтиш учун Калькуттадаги кемалар ваколатхонасига «Океания»дан битта жойга буюртма бермоқчи бўлганимда, хизматкор иккиланиб елка қисди, чунки бу кемадан айни чоғда жой топиш мушкул бўлиб, одатда ёмғирлар фасли олдидан пароходдаги ҳамма ўринлар Австралиядаёқ сотиб бўлиниши ва у энди Сингапурдан телеграмма кутиши лозимлигини маълум қилди. Ниҳоят эртаси куни у анча хурсанд бўлиб менга битта жой топилиши мумкинлигини, лекин бу кеманинг қоқ ўртасидаги, яъни палубанинг шундоқ тагидаги каю-

талардан бири эканлигини айтди. Уйга қайтишга сабрим чидамай турганлиги сабаб, узоқ ўйлаб ўтирмасдан, ўша жойни ўзимга ёздириб қўйдим.

Хизматчи чиндан ҳам тўғри айтган экан. Кема лиқ тўла ва каюта анча ночор эди. Бу пар машинаси яқинидаги тўртбурчак катак бўлиб, унга ягона бир шиша туйнукдан хира нур тушиб турар, ундаги ҳаво туриб қолган, ёғ ва ачқимтил зах ҳиди анқир, электр вентиляторидан эса ўзингни олиб қочолмайсан, у қафасга тушган пўлат кўршапалакдек нақ пешонангда тинмай айланарди. Пастдан кема моторининг худди кўмир тўла аравани бир зинадан тўхтовсиз судралишига ўхшаш тараклаган шовқини келар, тепадан эса палубадаги тинимсиз дупур-дупур қадам товушларининг бориб-келиши тинчлик бермасди. Жомадонларимни бурчакдаги димиққан юкхонага жойладиму дарҳол палубага қочиб чиқдим ва қирғоқдан тўлқинлар оралаб эсаётган тотли ва майин шабадани худди мушк-анбардек тўйиб симирдим.

Палуба ҳам тўлиб-тошган ва нотинч эди. Одамлар чорасиз бекорчиликдан зерикиб, асабий гап сотишар ва тинимсиз у ёқдан-бу ёққа ўтишар ёки пастдан тепага чиқиб тушишарди. Аёлларнинг ҳиринг-ҳиринги, танг палубадаги бетўхтов ҳаракатлар, палубадаги креслолар олдида тўпланган ва тер ҳиди анқиб ётган одамлар тўдасида туриш нима учундир дилимни сиёҳ қилди. Мен яқиндагина янги бир дунёга тўқнаш келгандим, ундаги чақмоқдек ўрин алмашаётган суратлар ақлимни шоширар, ҳаловатимни ўғирларди. Хуллас, эътиборимни тортган тасвирлар ҳақида хаёл сургим, уларни бўлакларга бўлгим, тартибга келтиргим, навбатдаги асаримга чизгилар яратгим келарди. Аммо, бу тор палубада бир дақиқа ҳам ҳузур-ҳаловат йўқ бўлиб, мен ўйлаётган сатрлар ушбу тинимсиз ғала-ғовурлар билан қоришиб кетаётганди. Кеманинг мана шу нотинч ва офтоб қиздирган йўлагида бир ўзинг ёлғиз қолишнинг ҳечам имкони йўқ эди.

Бунга уч кун уриндим, охири тақдирга тан бериб, одамларни ва океанни томоша қила бошладим. Аммо, океан ҳар доимгидек ўзгармай турар, кўм-кўк ва бўм-

бўш, фақатгина қуёш ботиши арафасида тўсатдан камалакнинг барча ранглари билан тўлиб-тошарди. Одамларни эса етмиш икки соатдан бери ҳадеб кўравергач, ҳаммасининг кўриниши ёдимда сақланиб қолганди. Ҳар бир башара энди кўнглимни айнитар даражада таниш бўлиб қолган, аёлларнинг қаҳқаҳаси энди кайфиятимни бузмас, қўшни хонадаги икки голланд офицерининг бемаъни тортишувлари ҳам ғашимни келтирмасди. Мен учун ягона йўл — буларнинг ҳаммасидан қочиб кетиш бўлиб, бундан қутулишнинг бошқа иложи қолмаганди. Аммо, каютага кирай десам, у ер жуда иссиқ ва дим, залда эса нўноқ инглиз хонимчалар пианинода миси чиқиб кетган бир вальсни чалгани-чалган эди. Охири, кун тартибимни мутлақо ўзгартиришга қарор қилдим. Тушлик тугаши биланоқ каютага шўнғидим, кечки овқат ва кўнгилочар соатларни ухлаб ўтказиш ниятида бир-икки бокал пиво ҳам симириб олдим.

Уйғониб кетганимда эса менинг торгина тобутим зим-зиё ва жимжит эди. Вентиляторни ўчириб қўйганим учун намхуш ва ёғли ҳаво киприкларимга ёпишиб қолганди. Бошим ғувиллаб ётар, ўзимга келиб, вақт ва замон тартибини ўнглаб олишим учун бир неча дақиқа керак бўлди. Нима бўлганда ҳам вақт ярим тундан ўтган бўлиши керак, чунки менга на мусиқа товушлари, на тўхтовсиз қадамлар дупури эшитиларди, фақат моторгина худди Левиафаннинг пишқирган юраги сингари депсиниб, кеманинг ғичирлаган жуссасини олдинга, сирли дунёлар сари судраб борарди.

Тимирскиланиб палубага чиқдим. У бўм-бўш эди. Беихтиёр юқорига назар ташладим, кема пархонаси кувури ва мачталар тепасидан қандайдир сеҳрли бир ёрқин шафақ кўзимни қамаштирди. Осмон яшнаб турарди. Юлдузларни қандайдир ёрқин оқ туман пардаси қоплаб олган, аммо улар ушбу парданинг тешикларидан милтираб термулишар, турли рангдаги нурлар ўзаро қоришиб кўзни қамаштирувчи бекиёс гўзаллик кашф этганди. Мен ҳали фалакнинг ўша тундагидек ёрқин бўлишини ҳеч ам кўрмагандим, у ой ва юлдузлар ёғдуси билан тўлиб-тошган, тубсиз, кулранг, совуқ, аммо ялти-

рок, гўё ой фонуси юлдузларни тўсиб қўйгану фалакнинг қаеридадир сирли бир ички аланга нур таратаётгандек эди. Ойдан таралаётган кумуш нур океаннинг кора сиёҳи билан қоришиб, кема бортининг четларини, арқонларни, елкан ёғочларини ёритиб турарди. Мачта тепасидаги кема кузатувчисининг чироқлари фалакнинг шаффоф ёғдулари орасидан сариқ юлдузчалардан ясалган митти кўзлардек осилиб туришарди.

Шундоққина қаршимда фусункор юлдузлар мажмуи – Жанубий Бут турарди, у гўё милтираган олмос ниналар билан кўринмас деворга осиб қўйилганди, кема эса оҳиста чайқалиб, гоҳ пастга, гоҳ юкорига шўнғир, улкан наҳанг сингари оғир хўрсиниб, кўкраги билан мавжли тўлқинларни ёриб борарди. Мен тик турганча тепамдаги осмонга маҳлиё бўлиб қолгандим. Ўзимни худди душ тагида тургандек ҳис қилар, тепамдан илиқ сув қуйилар, фақат бу сув эмас, илиқ ёғдулар эди, улар оппоқ бўлиб қўлларим, елкаларим ва бутун жисмимни майин томчилари билан ювиб ўтар, гўё ичимдан нимадир бир нарсаларни хайдаётгандай эди, чунки мени бўғаётган нарсалар кутилмаганда изсиз йўқолиб бораётганди. Эркин ва енгил нафас олдим, озод қушдай тўйиб-тўйиб нафас олдим, енгил энтикиш билан лабларимда шу яқин атрофдаги ороллардан келаётган меваларнинг майин ва маст қилувчи шаффоф майдек тотли ифорини сездим. Кемага қадам қўйганимдан буён биринчи марта менда хаёллар уммонига ғарқ бўлиш истаги туғилди ва бутун вужудим мени ўраб олаётган ширин орзулар кучоғида роҳатлана бошлади. Осмонга, ундаги оқ иероглифларга термулганча чўзилиб ётгим келди. Аммо, палубадаги чилвир креслолар ва ўриндиқлар йиғиштириб кетилганди, бўм-бўш палубанинг ҳеч қаерида хаёл суриб ҳордиқ чиқариш учун қулайроқ жой топилмади.

Атрофдаги нарсаларда акс этган ёғдулардан кўзим камашиб, қоқилиб-туртиниб, аста-секин кеманинг олд кисмига қараб юра бошладим. Кумушдек яшнаган ёнар юлдузлар ёғдуси кўзларимни деярли кўр қилиб қўйган, шунинг учун мен бирорта бир соя жой топиб, худди

қоронғу хонадан ёруғ далани кузатган сингари атрофни томоша қилгим келди. Нихоят, қоқила-суқила турли пўлат тўсиқларга урилиб кема арқонлари оралаб, унинг тумшуғига етиб келдим. У ердан тўлқинларнинг кемага урилиши, ой нурини кемага урилиб, худди тўлқинлардай иккига бўлиниб кетишини томоша қилдим. Кема тумшуғидаги ўткир қирралар қора тўлқинларни парчалаганча худди омоч сингари гоҳ кўтарилар, гоҳо пастга шўнғирди. Мен ушбу манзарада инсон кучининг қудратини кўриб завқим қўзғаб кетди. Атрофга маҳлиё бўлиб, қанча вақт ўтганини ҳам унутиб қўйибман. Мен шу ахволда бир соат турдимми ёки бир неча дақиқами билмадим, мени гўё кеманинг улкан беланчаги тебратганча олис-олисларга замондан ташқарига олиб кетгандек эди. Мени қандайдир ширин чарчоқ босиб кела бошлади. Бу жозибали оламдан ўз катагимга қайтгим келмас, шу ерда ухлагим, кўзларимни юмганча хаёлларга берилгим келди. Беихтиёр оёқларим билан ерда ётган бир тўда кема арқонини топиб олдим. Ўша ерга ўтирдим ва кўзларимни юмдим, бутун вужудим ўша юлдузлар ёғдуси ва кумуш нурлар қўйнида эди. Пастдан сувнинг майин шилдирашини эшитдим, тепамда эса ёғдулар оламининг оппоқ нурлари оқарди. Аста-секин ушбу шилдирашни мен ўз томирларимдан ҳам эшита бошладим ва ўзимни бутунлай унутдим, энди бу ерда мен нафас олаяпманми ёки юраги гуппилаётган кема хўрсинаяптими, билолмасдим. Бу тунги олам қўйнида тинимсиз шивирлаган оханглари ичида сузавердим, сузавердим. Енгилгина қуруқ бир йўтал хаёлимни бўлди. Ўзимнинг бунака мастона хаёлпарастлигимдан чўчиб тушдим. Оппоқ шуъладан қамашиб қолган кўзларимни аста очдим. Шундайгина қаршимда кема деворининг панасида бир жуфт кўзойнак ва трубканинг чўғи ялтираб кўринди. Мен тепамдаги Жанубий Бут юлдузларининг жозибасига ва кема тумшуғидаги мавжларга мафтун бўлиб, шунча вақтдан буён қимир этмай ўтирган қўшнимни сезмаган эканман. Ҳали хаёлларимдан бутунлай форғ бўлмасдан, беихтиёр немис тилида мурожаат қилдим:

—Узр, кечирасиз!

– Оҳ, марҳамат..., – дея жавоб берди кимдир қоронғулик ичидан немис тилида.

Қоронғуда ёнма-ён мик этмасдан ўтириш қанчалик оғир эканлигини мен ҳали тасаввур қилолмасдим. Хаёлимда мен бу одамга қанчалик термулиб турган бўлсам, у ҳам менга шундай қараб тургандек эди. Аммо, ёғду шунчалар кучли эдики, иккаламиз ҳам шафақда бирбиримизни кўролмаётгандек эдик. Ниҳоят, тамаки тутунининг пуфлангани эшитилди.

Ўртага тушган бу жимликка эса чидаб бўлмасди. Жон деб нари кетган бўлардим-у, аммо бу кутилмаганда ўта қўполлик бўлиб кўриниши мумкин эди. Мени бироз саросима босди, беихтиёр чўнтагимдан сигарет чиқардим. Гугуртнинг ёнгани эшитилди, бу торгина майдон бир неча лаҳзага ёришди. Кўзойнаклар ортидан менга қараб турган умуман нотаниш бир чеҳрага кўзим тушди. Уни кемада олдин ҳечам учратмагандим, на овқатланиш чоғида, на йўлакларда. Кутилмаган ёрқин нурлар кўзини қамаштирганми ёки менга шундай кўриндими, ҳар ҳолда, унинг юзи даҳшатдан қорайиб кетган, бужмайган ва арвоҳсифат эди. Аммо, мен ҳали батафсилроқ кўриб улгурмасимдан бир лаҳзага ёришган чизгиларни яна қоронғулик ютиб юборди, мен энди фақат коронғулик ичида қорайиб турган жуссани аранг илғаб турардим, трубканинг чўғи эса товланиб, худди бўшлиқдаги алангали ҳалқани эслатарди. Ҳеч биримиз гапирмасдик, ўртадаги жимлик худди тропик ҳаво сингари оғир ва диққинафас эди.

Охири бунга бардошим етмади. Ўрнимдан турдим-да, кета туриб илтифот билан:

– Хайрли тун, – дедим.

– Хайрли тун, – деди қоронғуликдан аламли ва ҳорғин бир товуш.

Мен бир амаллаб кема арқонлари ва ёғочларига қоқила-суқила нари кетдим. Тўсатдан орқамдан безовта ва шошилинч қадам товушлари эшитилди. Бу ҳозиргина ёнимда ўтирган ҳамроҳим эди. Беихтиёр жойимда туриб колдим. У менга унчалик яқин келмасдан тўхтади, қоронғулик ичида уни нимадандир ҳадиксираётгани, са-

росимада эканлигини қадам босишларидан сезиб турардим.

– Кечирасиз, – деди у шошилиб, – агар сиздан бир нарсани илтимос қилсам. Мен... мен ... – хижолатдан кўнглидагини бирданига айтолмай тутилиб қолди, – мен ... мен ўзимни олиб қочишимга ... мутлақо шахсий сабабим бор ... бу бир қайғули ҳол ... мен кемадаги одамларни кўргим келмайди. Йўқ ... йўқ ... сизни айтмаяпман. Фақат илтимос қилмоқчийдим... Агар мени бу ерда кўрганингизни кемадагилардан ҳеч кимга айтмасангиз, сиздан ўта миннатдор бўлардим... Бунга... умуман у ерга боролмаслигимга шахсий сабабим бор, агар сиз тунда бу ерда кимнидир кўрганингизни айтадиган бўлсангиз ..., яъни мени бу ердалигимни...

Унинг гапи яна томоғига тиқилиб қолди. Мен дархол унинг истагини бажаришга ваъда бериб, уни хижолатдан қутқаришга тиришдим. Иккаламиз бир-биримизга қўл бердик. Сўнгра мен ўз каютамга қайтдим ва жуда нотинч ҳамда алғов-далғов тушлар кўриб ухладим. Сўзимнинг устидан чиқиб, гарчи ичим қизиб кетса ҳам, кемадагилардан ҳеч кимга ғаройиб учрашувим ҳақида гапирмадим. Чунки денгиз саёҳатида кичик нарсалар ҳам катта воқеага айланади, масалан, уфқдан кўринган бир елкан, сакраб чиққан бирорта дельфин, енгил ҳангома ёки арзимас ноз-карашма ҳам. Аммо, мени ҳамон ўша ғайриоддий йўловчи ҳақида кўпроқ нарса билиш иштиёқи тинч қўймасди, бирорта исм унга тегишли бўлса керак деган ниятда кемадагиларнинг рўйхатини титиб чиқдим, бирортасининг ўша одам билан алоқаси бордир деб одамларни синчиклаб кузатиб ҳам чиқдим, хуллас, кун бўйи ичимдаги асабий бесабрликни бостириш билан овора бўлдим, аслини олганда эса, уни яна учратиш умидида кеч бўлишини кутардим. Ростини айтсам, шунақа жумбоқли ва руҳият билан боғлиқ нарсалар олдида мен ўзимни тутиб туролмас, улардаги ўзаро боғлиқликни англаш мени қон-қонимгача қизиқтирар, ғайриоддий одамлар ўзларининг биргина туришининг ўзи билан мендаги жўшқин қизиқишни қўзғатиб юборарди. Бу иштиёқ эркак кишининг аёл олдида ўзини йўқотиб

кўйишидан кам эмасди. Шу куним умуман самарасиз ва бефойда ўтиб кетди. Жуда эрта ухлагани ётдим, чунки бу нарса мени ярим тунда уйғотишини аниқ билардим.

Дархақиқат, мен айнан кечаги вақтда уйғониб кетдим. Соатнинг радиум циферблатидаги иккала кўрсаткичлар ҳам бир нуктада турарди. Шошилганча димиққан каютадан чиқиб, ўзимни ундан ҳам димроқ тун кучоғига урдим.

Худди кечагидек юлдузлар чарақлаб турар, титраб турган кема тепасини яна ўша қоришган ёғду қоплаган, юқорида эса Жанубий Бут яшнаб турарди. Ҳамма нарса худди кечагидек эди, тропик ўлкаларда биз тарафлардан фарқли ўлароқ, кун ва тун эгизакларга ўхшайди, фақат энди мендаги ёқимли ва мулойим хаёлларга тўла ҳолат энди кечагидек эмасди. Нимадир бир нарса мени тортқилар, чалғитар ва у мени қаёққа тортаётганини мен билиб турардим, ўша ёққа, кеманинг зим-зиё бўлиб турган тумшуқ томонига чорлар, ўша сирли мавжудот ҳалиям жойидамикин, деган хаёл тортқиларди. Юқорида кема соати бонг урди. У мени дадиллантириб олға чорлади. Аста-секин, қадам-бақадам, истар-истамас ўша томонга ўтиб бордим. Ҳали супачага етиб келмасимданоқ, тўсатдан нимадир бир нарса худди чўғдай ёнаётган кўз сингари яшнаб кўринди, бу трубка эди. У шу ерда ўтирганди.

Мен беихтиёр сесканиб кетдим ва туриб қолдим. Энди қайтиб кетмоқчи бўлгандим, қаршимдаги коронғуликда нимадир ғимирлади ва ўрнидан турди, мен тарафга бир-икки қадам ташлади ва кутилмаганда шундоқ олдимда унинг илтифотли ва бўғиқ овозини эшитдим.

– Кечирасиз, – деди у, – менимча сиз яна ўз жойингизга ўтмоқчисиз, хаёлимда мени кўриб, қайтиб кетмоқчи бўлдингиз. Илтимос, ўтираверинг, мен ҳозир кетаман.

Мен, ўз навбатида, уни шу ерда қолиши кераклигини, оркага қайтмоқчи бўлганим, – бу бор-йўғи унга халақит бермаслик эканлигини тушунтирдим.

– Менга халақит бермайсиз, – деди у қандайдир ялинчоқ оҳангда, – аксинча, бир марта бўлса ҳам ўзим

ёлғиз эмаслигимдан хурсандман. Ўн кундан бери бирортаям сўз гапирганим йўқ ... тўғрироғи, бир неча йиллардан бери ... ва бу ҳолат жуда оғир, айниқса одам ҳаммасини ичига ютавериб бўғилиб кетса ... Каютада ортиқ ўтира олмайман ... ўша ... ўша лаҳад ичида, мен ортиқ ... ортиқ одамларни кўришга мадорим йўқ, чунки улар кун бўйи қаҳқаҳа отишади ... мен энди буларни кўтара олмайман ... уларнинг овози пастга, менинг каютамгача етиб боради, қулоқларимни бекитиб оламан... умуман олганда, сиз ҳали билмайсиз, ростдан ҳам бировнинг ташвишини биров қаердан ҳам билсин ...

У тўхтаб қолди. Кутилмаганда у шоша-пиша яна гап бошлади.

– Бироқ, мен сизнинг бошингизни қотирмоқчимасман... кўп гапириб юбордим шекилли, узр ...

У таъзим қилди ва кетишга шайланди. Аммо мен шошилганча уни шаштидан қайтаришга тушдим.

– Қўйсангизчи, сиз ҳечам менга юк бўлаётганингиз йўқ. Аксинча, шу ерда бир-икки оғиз хотиржам суҳбатлашишдан мен ҳам хурсандман ... Мархамат, сигарет чекасизми?

У битта сигарет олди. Мен олов тутдим. Яна унинг юзи ёришиб, қоронғуда кема бортидан қалқиб, ажралиб чиқди, бу сафар у менга қараб турарди. Кўзойнаклар ортидаги кўзлар қандайдир бир оч ва телбаларча шижоат билан менинг юзимни синчиклаб ўрганаётгандек термулиб қолганди. Беихтиёр этим жунжикиб кетди. Бу одам гапиришни хоҳлаётганини, ва у албатта кўнглини ёриши лозимлигини ҳис қилдим. Унга ёрдам бериш учун эса мен фақат сукут сақлашим кераклигини англадим.

Иккаламиз ҳам ўтириб олдик. Унинг олдида яна бир кресло бўлиб, у менга шуни таклиф қилди. Биз чекишда давом этдик, унинг сигаретидаги чўғ митти доирача бўлиб титраётганидан кўриниб турардики, унинг қўллари қалтираётганди. Мен миқ этмасдан жим турардим, у ҳам жим эди. Сўнгра у секингина сўради:

– Сиз жуда толиқдингизми?

– Йўқ, умуман чарчаганим йўқ.

Зулмат ичида унинг товуши яна тинчиб қолди.

– Сиздан бир нарсани сўрамоқчиман ... яъни, тўғрироғи, сизга бир нарсани айтиб бермоқчийдим. Билиб турибман, дуч келган биринчи одамга мурожаат қилиш, қанчалик бемаънилик эканлигини яхши биламан ... аммо ... мен ... шундай бир аянчли руҳий ҳолатдаманки, мен ҳозир жар ёқасидаман, ким биландир албатта гаплашишим зарур, йўқса нобуд бўлишим аниқ .... Сиз буни албатта тушунасиз ... албатта, ҳозир сўзлаб берганимдан сўнг, албатта тушунасиз. Биламан, менга ёрдам бера олмайсиз ... аммо, нима десам экан, мен шу сукут билан касалланганман ... ва беморлар, биласизки, бошқалар учун кулгили кўринади ...

Мен унинг гапини бўлиб, ўзини бунчалар қийнамаслигини илтимос қилдим. У менга бемалол сўзлаши мумкинлиги ... албатта, мен ҳеч нарса ваъда қила олмайман, аммо ҳар бир одам учун бошқаларга ёрдам бериш, бу унинг бурчи-ку. Агар кимнидир ночор ҳолда кўрса, унга ёрдам бериш албатта бурч ҳисобланади, дедим.

– Бурч ... ёрдам беришга шай туриш бурчи ... уриниб кўриш бурчи ... Демак, сиз ўйлайсизки, сиз ҳам одамнинг бурчи бор деб ўйлайсиз ... Бурч ... ёрдам беришга шай туриш бурчи.

У бу гапни уч марта такрорлади. Бунақа бемаъно ва аламли такрорлашдан этим жунжикиб кетди. Бу одам аклдан оздимикин? У балки мастмикин?

Мен худди хаёлимдагини овоз чиқариб айтгандек, у гумонимни англади шекилли, кутилмаганда мутлақо бошқа овоз билан деди:

– Сиз, эҳтимол, мени ҳозир ё жинни деб ўйлаяпсиз ёки маст. Йўқ, мен унака эмасман – ҳар ҳолда ҳали унака бўлганим йўқ. Фақат, сиз айтган сўз ғалати туюлди ... шунчалик ғалати туюлдики, чунки айни чоғда худди шу нарса мени қийнамоқда, яъни бурч борлиги ... одамнинг бурчи бўлиши.

У яна тутила бошлади. Кейин, бир муддат жим бўлиб колди ва яна янги бир хафсала билан сўзлай бошлади.

– Ростини айтсам, мен врачман. Тиббиётда шундай қалтис вазиятлар бўладики .... Тўғрироғи, ҳал қилувчи ҳолатлар, шундай ҳолларда қанака бурчлигини ҳам бил-

май қоласан. Ахир, бурч бу битта нарса эмас-ку, бировга ҳамдардлик бурчи, ўз виждонинг олдидаги бурч, давлат олдидаги бурч, илм-фан олдидаги бурч .... Тўғри, бировга ёрдам бериш керак, биз шунинг учун ҳам яралганмиз ... аммо, бу ақидалар назарий томондан яхши ... Хўш, қанчалик даражада ёрдам бериш керак? Мана, масалан, сиз бир бегона одамсиз, мен ҳам сизга бегонаман, сиздан бу ерда мени кўрганингизни хеч кимга айтманг деб сўрасам ... хўп, сиз жим юрасиз, сиз ушбу бурчингизни бажарасиз. Ёки, сиздан мен билан гаплашинг, деб илтимос қиламан, чунки мен бу жимликдан бўғилиб кетдим ... Сиз мени эшитишга тайёрсиз ... бу яхши ... Ахир, бу ҳаммаси жуда осон ... Аммо, сиздан оёқ-кўлимни боғланг-да, мени кемадан улоқтиринг десам ... унда барча илтифотлар, ёрдамга тайёр туришлар йўқолади-колади. Ахир бу нарса қаердадир ... тугайди-ку, қайсидир даражага етгач, ўзингдаги кўркувданми, ўз жавобгарлигинг туфайлими ... умуман, кандайдир бир чегарага етгач ушбу бурч тўхташи керак-ку. Балки, врач учун эҳтимол, бунинг чегараси бўлмас? Балки у халоскор бўлиши, бу ёруғ оламда ҳаммага мадад бериши керакдир, нима учун ахир, бор-йўғи лотинча сўзлар битилган дипломи борлиги учунми, агар кимдир ... кимдир унинг олдига ёрдам сўраб келса, у эҳтимол, ҳаётини гаровга қўйиб, кон кечиб бўлса ҳам виждонли бўлиши, ёрдам бериши керакми? Ҳа, бурч деганлари қаердадир якун топади-ку барибир, эҳтимол бизнинг имконимиз, кучимиз тугаган жойда у тўхтаб колар ...

У бирпас тин олди ва яна давом этди.

–Узр сўрайман ... мен ҳозир қизишиб кетаяпман шекилли ... аммо мен маст эмасман ... ҳар ҳолда ҳали маст бўлганим йўқ ... бу жаҳаннам сукунатига дош беришнинг иложи колмаганда шунақаси ҳам тез-тез бўлиб туради. Ўзингиз ўйлаб кўринг, мен етти йил фақат маҳаллий одамлар ва ҳайвонлар ичида яшадим ... бундай вазиятда тўғри гапиришни ҳам ёддан чиқариб юборасан. Кейин сўзламокчи бўлсанг ҳаммаси аралашиб кетади ... Аммо, тўхтаб туринг ... ҳа, ёдимда ... сиздан бир нарсани сўрамокчийдим, хуллас, шундай бир вазият бўлса, ёрдам

бериш эса сизнинг бурчингиз бўлса... Фақат чин дилдан, фаришталар каби поклик билан, самимий мадад бўлиш ... Умуман, ҳикоям чўзилиб кетади деб қўрқаман. Сиз ростдан ҳам толиқмадингизми?

– Йўқ, умуман толиққаним йўқ.

– Мен ... мен сиздан миннатдорман ... кўнглингизга олмадингизми?

У ерга эгилиб орқада – қоронғуликда ниманидир пайпаслаб қидира бошлади. Нимадир шиқирлади, бу унинг ёнидаги икки-учта, балки ундан ҳам кўпроқ шишалар бўлиб, афтидан, уларни ёнгинасига териб қўйганди. У менга бир стакан виски таклиф қилди, мен номигагина хўплаб қўйдим, у эса бир кўтаришда ичиб юборди. Ўртамизда бирпасга жимлик чўкди. Шу пайт кема соатининг кўнғироғи эшитилди – соат ўн икки ярим бўлганди.

– Хуллас, ... мен сизга бир воқеани сўзлаб бермоқчийдим. Тасаввур қилинг, бир врач ... кичик бир шаҳарда ... тўғрироғи, бир мамлакатда ... бир врач ...бир врач, қайсики ...

У яна жим бўлиб қолди. Сўнг бирдан креслосини менга яқинроқ сурди.

– Бунақаси бўлмайди. Мен сизга ҳаммасини бошидан сўзлаб беришим керак, акс ҳолда сиз ҳеч нарсани тушунмайсиз ... Бу ҳолни мисол тариқасида сўзлаш, яъни бир назария сингари баён этишнинг иложи йўқ ... мен сизга ўзимнинг бошимдан кечган нарсани айтиб бераман. Бу ерда уялиш йўқ, ҳаммаси ошкора бўлсин ... ахир менинг олдимда ҳам одамлар қипяланғоч бўлиб ечинишади, яраларини, пешоб ва ахлатларини кўрсатишади ... агар одам ёрдам олишни истаса гапни чўзмаслиги, яширмасдан ҳаммасини очиқ айтиши керак бўлади ... Хуллас, сизга қандайдир бир хаёлдаги врач ҳақида гапирмайман, балки олдингизда бор-будимни ечиб ташлайман, сизга айтсам, ушбу телбасимон ёлғизликда, одамни ич-ичидан кемирадиган, иликларинггача сўриб оладиган ушбу лаънати юртда шарм-ҳаё нималигини ҳам унутиб қўйгандим.

Мен қандайдир ноқулай ҳаракат қилдим шекилли, у гапиришдан тўхтаб қолди.

– Ах-ха, эътироз билдираяпсиз ... фахмлаб турибман, сиз хозир хиндлар ўлкасига, ибодатхоналарга, пальмаларга ва умуман, икки ойлик саёхатдаги романтик оламга махлиё бўлиб турибсиз. Ха, агар сиз автомобилда, поездда ёки бирорта рикшанинг ғалтагида кезиб чиқсангиз, бу тропик ўлкалар чиндан хам мафтункор бўлиб кўринади, мен хам етти йил аввал бу ерга илк бор қадам босганимда ўзимни худди шундай хис килгандим. Ўшанда нималарни орзу килмагандим дейсиз, тилини ўрганиш, кадимий матнлардаги мукаддас китобларни ўқиш, касалликлар тадкикоти, илмий ишлар килиш, ерлик ахолининг рухий оламини тадкик этиш... яъни, европача жаргонда айтадиган бўлсак – инсонпарвар тамаддуннинг миссионерларидан бири бўлишни истагандим.

Кимки бу тарафларга кадам босадиган бўлса, хаммаси шунаканги бир хил хаёллар орзусида бўлади. Бирок, эх-хе, бу лойка кўлмакда бирининг дармони курийди, бошкасининг эса иссиғи чикади, иликлари куриб, безгакнинг хапдорисини шунчалар кўп ютадики, охир-окибат бу ердаги азоблардан мадори куриб, лохас бўлиб, бўшашиб колади. Агар нимадир сабаб бўлиб, бирорта европалик фаровон турмушидан ажралиб, шахру азимдан ушбу гадойтопмас ботқоқдаги бир станцияга келиб коладиган бўлса, ким бўлмасин – хаммаси эртами-кечми, ўзининг асл башарасини йўқотиб кўяди, – бири ичкилик курбони бўлса, бошкаси бангига айланади, яна бири вахшийлашиб кетади, хуллас, хар кандай одамни бир фалокат ютади. Бу ерда Европани кўмсайсан, бир кунгина бўлса хам хакикий кўчаларда сайр килгинг, ростмана ғиштли, нурафшон уйларда ок одамлар даврасида ўтиргинг келади, йиллар ўтаверади, сен орзу килаверасан, ва ниҳоят, бир кун келиб истеъфога чикиш вакти етганда эса, бу жойларни ташлаб кетиш хам бир азоб. Чунки биласанки, сен аллакачон унутилиб бўлгансан, хаммага бегонасан, худди уммон чикариб ташлаган кичик бир чиғанокдек сени хар кандай одам босиб ўтиши мумкин. Шу тарика балчикка коришиб, мана шу иссик ва намхуш ўрмонлар ичида нобуд бўласан. Мана шу боткокларга ўзимни сотган кунимга мингдан-минг лаънат ...

Аммо-лекин, бунга мен умуман ўз ихтиёрим билан рози бўлмаганман. Германияда ўқиганман, ростмана табиб, яъни яхшигина врач эдим, Лейпцигдаги клиникада лавозимим ҳам бор эди. Ўша йиллари мен бир янги инъекцияни илк бор амалиётда қўллаб ҳам кўрганман, бу ҳақда тиббий журналларда роса шовшув ҳам кўтаришганди. Шундан кейин бошимдан бир ишқий саргузашт ўтди. Ўша аёл билан клиникада танишгандим, у ўзининг олдинги ошиғини шунчалар аклдан оздиргандики, охирида йигит уни тўппончадан отиб ҳам қўйганди, тез орада мен ҳам худди шундай аклу хушимни йўқотдим. Унинг шунақа бир такаббур ва совуқ қилиқлари бор эдики, бу ҳол менинг қонимни қайнатиб, хушимни ўғирларди, умуман шунақа эркактабиат ва даҳалроқ аёллар мени тезда қўлга олишарди, аммо буниси мени чангалида шунчалар каттиқ қисдики, аклу хушимдан айрилдим. У нима буюрса, ҳаммасини қилардим, – мен, хуллас, яшириб нима қилдим, шунча йил ўтиб кетди-ку, – ўша аёл учун касалхонанинг пулларига ҳам чанг солдим, бу иш фош бўлгач, бошимга итнинг куни тушди. Ҳалиям бир амаким зиён қилинган суммани тўлади, бироқ энди мартаба қўлдан кетганди. Худди шу пайтларда Голландия ҳукумати колониялари учун врачларни ёллаётгани ва олдиндан яхшигина нақд пул ваъда қилаётганини эшитиб қолдим. Хуллас, мен ҳам ўзимча чамалаб кўрдим, олдиндан пул тўлашаяптими, демак, унчалик тоза иш бўлмаса керак, қолаверса, ушбу безгак плантацияларида қабрлардаги хочлар биздагига қараганда уч баробар тезроқ ўсиб чиқишини яхши билардим, аммо одам ёш бўлгач, безгак ва ўлим ҳақида гап кетадиган бўлса, уларни сенга эмас, бошқаларга алоқаси бордек туюлаверади, қолаверса, ўзимда ҳам танлаш учун унчалик кўп имкон йўқлиги учун Роттердамга жўнадим ва бирданига ўн йилга ёзилдим, яхшигина бир тугун пул олдим. Пулни олдиму ярмини уйга, ўша амакимга жўнатдим, қолган ярмини эса ўша ерда, порт яқинидаги кулбаларнинг бирида бир хонимча битта қўймай шилиб олди, бунга ҳам ягона сабаб, уни ўша лаънати урғочи мушукка жуда-жуда ўхшагани эди. Пул-

сиз, соатсиз ва хомхаёлларсиз Европадан жўнавордим, хатто кема бандаргохдан чиқаётганда хам унчалик хафа бўлганим йўқ. Шундан сўнг мен хам худди сизга ва бошқаларга ўхшаб, палубада ўтириб олиб Жанубий Бут юлдузларини, пальмаларни томоша қилдим, юракларим ўйноқлаб кетганди — эх, ўрмонлар, ёлғизлик, сукунат, орзуларим осмон эди. Хуллас, шулардан менга энг кўп насиб қилгани — ёлғизлик бўлди. Мени на Батавия, на Сурабияга жўнатишди, яъни одамлар, клублар, гольф ва китоблар, газеталар бор шахарга эмас, балки — эй, номини бу ерда ҳечам қизиғи йўқ, — энг якин шахаргача икки кунлик йўл бўлган бир тумандаги постга тайинлашди. Уч-тўртта одамнинг ғашига тегадиган, буришган амалдорлару бир неча махаллий аҳолидан чиққан ярим европалашганлар — менинг жамоам бор-йўғи шулардан иборат эди, қолгани эса бепоён ва тубсиз ўрмонлару плантациялар, чангалзорлару ботқоқликлар эди.

Бошида хали чидаса бўларди. Мен бутун борлиғим билан тиббиётга берилгандим, хатто бир сафар ўша ердаги вице-резидент машинаси билан ағдарилиб кетиб, оёғини синдириб қўйганда, ёрдамчиларсиз бир ўзим операция хам қилгандим, бу хақда кейин роса гапириб юришганди. Турли оғуларни, ерлик аҳолининг қуролларини тўпладим, ўзлигимни йўқотмай деб минглаб майда-чуйдалар билан шуғулланиб кўрдим. Аммо, буларнинг хаммаси токи мендаги Европадан олган қувватнинг кучи тугагунгача давом этди, холос, ундан сўнг холдан тойдим. Мен учун ўша ердаги тўрт-бешта европаликлар зерикарли бўлиб қолди, улар билан борди-келдини хам тўхтатдим, хар куни ичиб олиб, ўз хаёлларим билан ўзим овора бўлиб ўтирардим. Менда бор-йўғи яна икки йил қолган, ундан кейин нафақага чиқишим, Европага қайтиб, янгидан хаёт бошлашим мумкин эди. Тўғрисини айтганда кутишдан, тинчгина ётишдан ва яна кутишдан бошқа хеч нарса қилмасдим. Агар у ... агар ўша келмаганда эди, мен хозир хам шу тарика ўтирган бўлардим.

Қоронғулик кўйнидаги овоз энди тинчиб қолганди. Энди трубка хам яшнамаётганди. Шунчалар кучли жим-

лик чўқдики, мен тўсатдан кема тумшуғига урилаётган сувнинг парчаланишини, моторнинг бўғиқ дупиллашини ҳам эшита бошладим. Ҳозир жон деб битта сигарет чеккан бўлардим-у, аммо гугурт чақмоғининг шуъласи унинг юзига урилиб, чўчитиб юборади деб қўркардим. У эса гапирмас, овоз ҳам чиқармасдан ўтирарди. Унинг сукути шунчалар чуқур эдики, ҳикоясини тугатдими, мизғияптими, билиб бўлмасди.

Шу чоғ кема соати кучли зарб билан бонг урди, соат бир бўлди. У яна қимирлади, яна шишаларнинг овози эшитилди. Афтидан, у вискини топиш учун қўллари билан полни пайпасларди. У яхшигина бир қултум ютди, сўнг кутилмаганда яна сўзлай бошлади, аммо бу сафар унинг овози бир маромда, қатъий ва эҳтирослироқ эди.

«Хўп, шундай қилиб ... шошмай туринг ... хўш, воқеа бундай бўлди: шундай қилиб, бир неча ойлардан бери мен тепаликда, ўзимнинг ўша жирканч инимда худди ўлжа кутган ўргимчакдек миқ этмасдан ўтирардим. Ўшанда ёмғирлар фасли эндигина тугаган ва бир неча ҳафта давомида том тепасини жала савалаган, олдимга ҳеч ким келмас, бирортаям европалик қорасини кўрсатмас, мен ҳар куни эртадан-кечгача сариқ юз аёлларим ва зўр виским билан уйда ўтирарим. Ўша пайтда мен бутунлай тушкунликка тушган, бутун борлиғим билан Европа дардига чалингандим, агар ёруғ кўчалар ва оқбадан хонимлар ҳақида бирорта роман ўқийдиган бўлсам, ҳатто бармоқларим ҳам титрай бошларди. Сизга бу ҳолатни тўлалигича тасвирлаб беролмайман, бу ўзига хос тропик касаллик бўлиб, унда одам ўта қаттиқ ва титратувчи, шу билан бирга тинкани куритадиган юрт соғинчини бошдан кечиради, у вақти-вақти билан айрим одамларни ўз домига ҳам тортиб туради. Ўшанда мен худди шундай аҳволда ўтиргандим, янглишмасам, олдимда битта дунё харитаси ҳам бўлиб, қандайдир саёҳатларни орзу қилаётгандим. Шу чоғ кўча эшик қаттиқ тақиллаб қолди, эшик олдида хизматкор бола билан аёллардан бири турарди. Иккаласининг ҳам таажжубдан кўзлари олайиб кетганди. Улар ташқарида мени бир хоним, бир

леди, бир оқ танли аёл сўраётганини бир-бирига навбат бермасдан тушунтира кетишди.

Мен сакраб ўрнимдан турдим. Ахир, бирорта машина ёки араванинг шовқинини эшитмадим-ку. Оқ танли хоним, ушбу гадойтопмас овлокда-я.

Зинадан югуриб тушгим келди, аммо ўзимни қўлга олдим. Кўзгуга бир назар ташлаб, шоша-пиша ўзимни сал тартибга келтирган бўлдим. Асабларим таранглашиб, бироз саросима босди ва ичимда қандайдир ёқимсиз бир туйғу пайдо бўлди, чунки бу дунёда хеч ким дўстлик юзасидан менинг олдимга келмаслигини яхши билардим. Нихоят, пастга тушдим.

Кираверишдаги хонада бир хоним кутиб турарди, у мени кўриши билан шошилганча мен томон юрди. Унинг юзини кўчаларда юрганда тақиладиган қалин чачвонсифат тўр тўсиб турарди. Эндигина унга илтифот билан салом бермоқчи бўлгандим, у дархол оғзимдан сўзимни олди.

– Салом, доктор, – деди у равон (афтидан, олдиндан машқ қилинган) инглиз тилида, – гапингизни бўлганим учун узр сўрайман. Аммо, биз бу станцияга хозиргина етиб келдик, машинамиз шундоқ унинг қаршисида турибди, – шунда миямга яшин тезлигида, унда нимага у тўғридан-тўғри уй олдига келавермади, деган бир фикр келди, – ўтиб кетаётиб сизнинг шу ерда яшашингиз ёдимга тушди. Мен сиз ҳақингизда жуда кўп эшитганман, сиз ҳақиқатан ҳам вице-резидентни ғаройиб бир операция қилгансиз, унинг оёқлари яна нуксонсиз тикланибди, у худди аввалгидек гольф ўйнамоқда. Эх-хе, биз томонда ҳамма шу ҳақда гапиради, умуман, агар сиз биз томонларга келганингизда эди, эвазига ўзимизнинг вайсақи врачимиз ва унга қўшиб яна иккитасини берган бўлардик. Нимагадир сиз умуман кўринмайсиз, яшашингиз ҳам йогларникига ўхшайди ...

У шу тариқа бидирлашда давом этар, гаплари борган сари тезлашар, оғиз очишимга имкон бермасди. Бу вайсақиликнинг тагида қандайдир асабийлик ва саросима яшириниб ётарди, ундан ҳатто мен ҳам безовталана бошладим. Бу аёл нима учун бунча кўп гапиради, дея

ўйладим ичимда, нимага ўзини таништирмаяпти, нима сабабдан юзидаги тўрни ечмаяпти? Иситмаси бормикин? Ёки бетобмикин? Ақлдан оздимикин? Унинг бунақа потирлаб вайсаши олдида мени шу тарика мум тишлаб, котиб туришим ўзимга кулгили туюлар, бундан эса борган сари асабим бузилаётганди. Охири у бирпасга тинчланди ва мен уни ичкарига таклиф қилдим. У хизматкор болага, шу ерда қолавер, деган ишора қилди-да, зинадан юқорига кўтарилди.

– Уйингиз жуда шинам экан, – деди у хонамни томоша қила туриб. – Оҳ, ажойиб китоблар! Ҳаммасини ўқиб чиккан бўлардим.

У жавон ёнига бориб, китобларни кўздан кечира бошлади. Ва кириб келганидан буён биринчи марта бир неча сонияга жим бўлиб қолди.

– Рухсатингиз билан, чой буюрсам бўладими, – сўрадим мен.

У менга бурилиб ҳам қарамади, балки китоб жилдларини томоша қилишда давом этди.

– Йўқ, доктор, ... биз ҳозир яна жўнаб кетишимиз керак ... вақтим унчалик кўп эмас ... мен шунчаки, бирровга киргандим ... Оҳ, Флобер ҳам бор экан, мен роса яхши кўраман, ажойиб, унинг «Education sentimentale[1]» асари ростдан ҳам ажойиб, афтидан французча ҳам ўқийсиз шекилли ... Ҳамма тилларни биласиз-а! ... Ҳа, немислар, улар ҳаммасини мактабда ўрганишади ... Кўп тилларни билиш... чиндан ҳам қойил қолиш керак! Вице-резидент доим сизни мақтаб юради, кўзимни юмиб, пичоғи остига бемалол ётишим мумкин бўлган ягона жаррох – шу одам, дейди. Биздаги қари доктор бридже ўйнашдан бошқасига ярамайди. Қолаверса, биласизми – (у ҳамон мен томонга бурилиб қарамасди) бугун ўзимнинг ҳам хаёлимга шундай фикр келди, сиздан бир маслаҳат олсам дедим, чунки йўлим шундоқ ёнгинангиздан ўтиб кетаётган бўлса, менимча ... ҳозир ишингиз кўп шекилли... балки мен бошқа сафар кирарман.

«Ниҳоят, картангни очаркансан-ку», – деган фикр келди хаёлимга бирдан. Аммо, ўзимни билмаганга сол-

[1] «Ҳиссиётлар тарбияси» (*франц.*).

дим ва унга қулай бўлган ҳар қандай вақтда хизмат кўрсатиш мен учун катта шараф эканлигини таъкидладим.

– Унчалик жиддий нарса эмас, – деди у ярим бурилган ҳолда жавондан олган бир китобни варақлай туриб, – жиддий эмас, шунчаки арзимас нарсалар ... аёлларнинг дарди ... бош айланиш ... ҳолсизлик. Бугун тонгда, машина муюлишда бурилаётганда кўнглим айниб, ҳушимдан кетибман ... хизматкор машинада мени суяб қолган ва кейин сув олиб келган кўринади, хуллас, эҳтимол ҳайдовчи жуда тез ҳайдагандир ... сиз нима деб ўйлайсиз, доктор?

– Мен бундай деб ўйламайман. Аввалари ҳам шунақа ҳушингизни йўқотганмисиз?

– Йўқ ... яъни, ҳа, сўнгги пайтларда ... айнан энг сўнгги кунларда ... ҳа ... ҳушимдан кетишлар, кўнглим айниши.

У ҳалиям жавон олдида турар, бир китобни қўйиб, бошқасини олар ва варақлашга тушарди. Жуда ғалати ... нима учун у бундай асабий варақлаяпти ... нима учун тўр остидан чиқмайди? Атайлаб унга ҳеч нарса демай тураман. Менга уни куттириш завқ беради. Нихоят, у яна ўзига хос бидирлашда давом этади.

– Тўғрими доктор, бу унчалик ўйлайдиган нарса эмас-а? Ҳеч қанақа тропик дард эмас ... хавфли ҳам эмас, тўғрими?

– Мен, авваламбор бир текшириб кўришим керак, иссиғингиз борми, йўқми. Томирингизни эшитиб кўрсам бўладими ...

Мен у томонга яқинлашаман. У секин ўзини четга тортади.

– Йўқ, йўқ, иссиғим йўқ менинг ... бу аниқ, бунга мутлақо ишончим комил ... ҳар куни ўзим ўлчаб тураман, мана шу нохушлик бошлангандан буён. Ҳечам иссиғим чиққани йўқ, доим 36,4. Ошқозоним ҳам соппасоғ.

Мен бирпас жим туриб қоламан. Вақт ўтган сари ичимдаги гумон ортиб бораверади: бу аёл мендан нимадир хоҳлаяпти ўзи, ахир, шунча чангалзор оралаб Фло-

бер ҳақида гаплашгани келмайди-ку. Уни яна бир-икки дақиқа куттириб қўяман.

– Афу этасиз, – дейман мен бирданига, – рухсат этсангиз, бутунлай очиқчасига сўрасам майлими?

– Ҳа, албатта, доктор! Ахир сиз врачсиз-ку, – дея жавоб беради у. Лекин ўзи яна тескари қараб олади-да, китобларни титкилай бошлайди.

– Аввал ҳам фарзанд кўрганмисиз?

– Ҳа, бир ўғил.

– Аввал ҳам ... яъни, айтмоқчиманки, ўша пайтда ҳам шунга ўхшаш ҳолат бўлганми?

– Ҳа.

Унинг овози энди умуман бошқача эди. У бутунлай тиниқ ва аниқ сўзлар, энди у тутилиб қолмас ва асабий ҳам эмасди.

– Бўлиши мумкинми, яъни ... саволим учун узр сўрайман, яъни ҳозир ҳам ўшандай ҳолат бўлиши мумкинми?

– Ҳа.

У бу сўзни чўрт кесиб айтди. Ҳатто юзидаги бирорта туки ҳам қимирламади, мен буни атайлаб ён тарафдан кузатиб турдим.

– У ҳолда, эҳтимол, энг яхшиси ҳурматли хоним, агар рухсат берсалар умумий анализ олишим керак бўлади, эҳтимол ... у ҳолда марҳамат қилиб бошқа хонага ўтсангиз бўладими?

– Йўқ ... бунинг ҳожати йўқ ... мен ўз ҳолатим ҳақида тўла ишончга эгаман.

Унинг товуши яна бир лаҳзага жим бўлиб қолди. Қоронғуда яна тўла шишанинг қултиллагани эшитилди.

– Хуллас, кулоқ солинг ... аммо олдин бир лаҳзага тасаввур қилишга урриниб кўринг. Ёлғизликдан адо бўлаётган бир шўрликнинг олдига бир аёл бостириб кириб келса, яна у неча йиллардан буён бу хонага кирган биринчи европалик аёл бўлса ... мен шу заҳотиёқ бу хонада шайтоннинг шарпаси пайдо бўлганини, қандайдир бир фалокатнинг ҳиди келаётганини сездим. Бутун вужудим жимирлаб кетди, бу аёлнинг пўлатдек қатъийлиги

олдида мени бехосдан кўркув босди. У аввалига сафсата билан бидирлаганча бостириб кириб келса-ю, энди гўё шамшир билан чўрт кесган каби, менга ўз талабини қўйса. Аслида, у мендан нима хоҳлаётганини билиб турардим, ҳа, шу заҳотиёқ билгандим – аёлларнинг мендан бунга ўхшаш нарсаларни сўраб келиши – биринчи марта эмасди, аммо улар мутлақо бошқача тарзда келишарди, улар уялишар ва ялиниб келишарди, кўз ёши тўкишар, ёлворишарди. Аммо бу ерда ... шунақа бир совуқ, ҳа, эркакча чўрткесарлик турардики ... ҳа, мен буни ... бу аёл мендан кучли эканлигини, у мени ўзи хоҳлагандек иродасига бўйсундира олишга қодир эканлигини дастлабки сониялардаоқ сезгандим. Аммо ... аммо ... менинг ичимда ҳам бир шайтон тинчлик бермасди, бир эркак суратидаги иблис ичимда туриб олиб, қандайдир эски хусуматни курол қилиб олганди, чунки ... аввал ҳам айтгандим, ҳа ... дастлабки сонияданоқ, ҳа, уни кўришим биланоқ, уни ғаним сифатида қарши олгандим.

Аввалига мен жим туриб бердим. Қаҳр билан астойдил сукут сақладим. У тўр остидан менга қараб турганини, талабгорона қараётганини, мени гапиришга мажбур қилмоқчи бўлаётганини бошиданоқ сезиб турардим. Бироқ, мен ён бермадим. Аммо ... кейин гапира бошладим ... беихтиёр ўзим билмаган ҳолда, унинг сафсатаси ва совуқ оҳангини қабул қилган ҳолда ... мужмал қилиб ... гапира бошладим. Ўзимни гўё тушунмаганга солдим, чунки – билмадим, сиз буни тушуна оласизми, йўқми, мен уни очиқроқ сўзлашга мажбурламоқчи бўлдим, унга буни ўзим таклиф этишни эмас, балки унинг ўзи буни илтимос қилишини хоҳладим ... айнан ундан, чунки у шунақа, ҳукмдорларча кириб келгани учун ... чунки бунақа димоғдор ва совуққон аёлларнинг ҳукми олдида ўзимнинг ожиз эканлигимни яхши билардим.

Хуллас, мен ноаниқ нарсалар ҳақида сўзлардим, бунақа ҳушдан кетишларни мутлақо ўйламаслик керак-лигини, улар бундай вазиятда одатий ҳол эканлигини, аксинча, бу нарсалар ҳомиланинг ўз меъёрида ривожланишида муҳим эканлигини гапира бошладим. Тиббий газеталарда баён қилинган шунақа ҳолатлардан мисоллар

келтирдим ... унинг ҳолсизлиги оддий ҳол эканлигини таъкидлаб, жиддий ва хотиржам гапиравердим ... ва у мени тўхтатармикин, дея охирини кутиб гапиравердим. У бунга дош беролмаслигини билиб турардим.

Дарҳақиқат, у худди бу тинчитувчи гапларимни бир силташда четга суриб ташламоқчи бўлгандек, қўлларини кескин силтаганча сўзлашга тушди.

– Йўқ, доктор, мени безовта қилаётган нарса бу эмас. Ўша пайтда, яъни олдинги фарзандимда, аҳволим жуда яхши эди, аммо энди мен унақа тетик эмасман ... менда юрак хуружи бор ...

– Эй, шунақами, юрак хуружи, – дея такрорладим ва гўё росмана безовта бўлгандек, – унда ҳозироқ эшитиб кўришим зарур, – дедим ва худди эшитиш найчасини олмоқчи бўлган одамдек ўрнимдан қўзғолдим.

Лекин у аллақачон гапиришга тушиб кетганди. Унинг овози энди ўта кескин ва тиниқ эди – худди ҳарбий буйруққа ўхшарди.

– Менда юрак хуружи бор, доктор, сиздан менинг айтганларимга ишонишингизни илтимос қиламан. Мен бу текширишлар билан бўлиб, кўп вақт йўқотишни истамайман. Фикримча, менга кўпроқ ишонч билдирсангиз бўларди. Мен ўз ишончимни сизга етарли даражада кўрсата олдим, деб ўйлайман.

Энди росмана жанг бошланганди, бу очиқчасига қилинган таҳдид эди. Мен буни қабул қилдим.

– Ишонч ошкораликни талаб этади, мутлақ ошкораликни. Очиқ гапиринг, мен врачман. Авваламбор, юзингиздаги пардани ечинг, мана бу ерга ўтиринг, китобларни эса жойига қўйинг ва мужмал гапларни ҳам йиғиштиринг. Врачнинг олдига тўр тутиб келмайдилар.

У менга мағрур ва тик боқиб турарди. Бирпасга жим туриб қолди. Кейин ўтирди ва юзидаги тўр пардани кўтарди. Мен айнан дуч келишдан чўчиб турган, бир қарашда тушуниш мушкул бўлган нигоҳни кўриб турардим, бу шундай чеҳра эдики, унда шафқатсизлик, вазминлик ва инсон ёшини тан олмайдиган гўзаллик акс этиб турарди, бу шундай чеҳра эдики, ундаги инглиз хонимларига хос мовий кўзлар тубида эҳтиросларалан-

гаси шуъла таратиб турарди. Мана бу нафис ва заргарнинг «исканжа»сидек маҳкам қисилган лаблар, агар улар ўзлари исташмаса, ҳеч бир сирни ошкор қилишмасди. Биз бир дақиқа бир-биримизга термулиб қолдик, унинг нигоҳи совуқ ва аёздек қаҳрли эди. Ниҳоят, мен бу нигоҳларга дош беролмадим ва беихтиёр кўзларимни олиб қочдим.

У тирноқлари билан секин столни чертарди. Унда ҳам саросима бор эди. Сўнгра у кутилмаганда тез-тез гапира бошлади:

– Нима хоҳлаётганимни англадингизми, доктор, ёки тушунмадингизми?

– Менимча, тушундим шекилли. Аммо, келинг аниқроқ гаплашайлик. Сиз бу ҳолатингизга якун ясамоқчисиз ... Мана шу ҳолсизликдан, ҳушдан кетишлардан, кўнгил айнишлардан озод бўлмоқчисиз, яъни мен ... мен бунинг сабабларини бартараф этишим керак бўлади, тўғрими?

– Ҳа.

Бу сўз худди болта зарбидек кесиб тушди.

– Бунақа амалиёт ҳар иккала томон учун ҳам ўта хавфли ҳисобланишини ... биласизми?

– Ҳа.

– Буни қонунан тақиқланганини ҳам-а?

– Шундай ҳоллар бўладики, бу нарса тавсия этилади.

– Бироқ, бунинг учун врачнинг хулосаси керак бўлади.

– Хўп, ўша хулосани сиз топинг, сиз ахир врачсиз.

Унинг кўзлари менга очиқ ва қатъий термулиб турарди. Бу энди буйруқ эди, унинг сеҳрли иродасининг ҳукми олдида мен ожизлик билан саросимага тушиб, тимирскилана бошладим. Аммо, мен ҳали осонликча таслим бўлишни истамасдим, ўзимни мағлуб эканлигимни кўрсатмаслигим керак эди. «Фақат бунчалар тезлик билан эмас! Пайсалга солиш керак! Уни ёлворишга мажбур этиш лозим!», – дерди ичимда қандайдир бир иштиёқ.

– Бу нарса ҳар доим ҳам врачнинг хоҳишига боғлиқ бўлавермайди. Аммо, мен касалхонадаги бир дўстим билан ... буни ҳал этишга тайёрман.

– Менга сизнинг ҳамкасбингизни кераги йўқ ... мен сизнинг олдингизга келдим.

– Билсам бўладими, нима сабабдан айнан менинг олдимга?

У менга ўта совуқ термулди.

– Сиздан бунинг сабабини яшириш ниятим йўқ. Сабаби, сиз чекка худудда яшайсиз, чунки сиз мени танимайсиз – чунки сиз жуда яхши врачсиз, чунки, сиз ... – у биринчи марта ўйланиб қолди, – бу ерларда энди узоқ ушланиб қолмайсиз, айниқса агар сиз ... агар сиз ўзингиз билан мўмайгина пул билан уйга қайтадиган бўлсангиз.

Бошимдан муздек сув қуйгандек бўлди. Бунақа совуққон ва савдогарларникидек ҳисоб-китоб мени лол қолдирганди. Шу пайтгача илтимос ҳақида оғиз ҳам очмаганди, аммо у ҳаммасини аллақачон ҳисоблаб чиққан, кейин мени синчиклаб кузатган, охирида ўкка тута бошлади. Унинг иродасидаги иблисона рух мени чирмаб олаётганини сездим, лекин бор кучим билан ҳимоялана бошладим. Яна бир бор ўзимни расмий қилиб кўрсатишга мажбурладим, тўғрироғи, киноя бир қараш қилдим.

– Демак, сиз менга мўмайгина пул ... тўламоқчи бўляпсиз?

– Сизнинг кўрсатадиган ёрдамингиз ва шу захотиёқ бу ердан жўнаб кетишингиз эвазига.

– Биласизми, бу билан мен ўз нафақамни йўқотаман.

– Бунинг зиёнини сизга мен қоплаб бераман.

– Сиз жуда аниқ гапирдингиз ... Аммо, мен янаям аниқроқ билмоқчийдим. Гонорар сифатида қанақа миқдордаги сумма назарда тутилмоқда?

– Йигирма минг гульден, чек орқали Амстердамда олиш шарти билан.

Мен... титраб кетдим... мен ғазабдан ва лол қолганим учун титраётгандим. У ҳаммасининг ҳисобини олганди, сумма ва тўлов шарти, – бу нарсалар мени бу ердан жўнаб кетишга мажбур қиларди, у менга нарх қўйган ва сотиб олганди. Қаранг, ҳали буни билмасдан туриб, у ўзи хоҳлаган-у, менга эгалик қилган-қўйган. Жон деб унинг юзига тарсаки туширган бўлардим ... Аммо, мен

ғазабдан титраб ўрнимдан туришим билан у ҳам ўрнидан қўзғолди, кўзлар кўзларга тик боқарди. Шунда, ўша ёлворишни истамайдиган, маҳкам қисилган лабларга, эгилишни истамаган такаббур пешонага қараб туриб, кутилмаганда ... мени қандайдир бир ... қасос ҳисси, уни мажбурлаш ҳисси чулғаб олди. У ҳам нимадир бир нарсани сезди шекилли, худди шилқимнинг таъзирини бериб кўймоқчидек, қошларини чимирди, кутилмаганда ўртамиздаги нафрат ошкора тус олди. У мендан нафратланарди, чунки мен унга керак эдим, мен ундан нафратланардим, чунки ... чунки у бош эгиб ялинишни истамасди. Шу бир лаҳза, айнан шу биргина лаҳза ичида биз илк бора бир-биримизга ошкора сўзладик. Сўнгра тўсатдан миямга бир фикр худди шилимшиқ қуртдай ёпишиб олди ва мен унга дедимки ... мен унга дедимки...

– Ҳозир, шошмай туринг, бу аҳволда нима қилганимни ... мен нима деганимни ... сиз мени нотўғри тушунасиз, ушбу телбанамо фикр миямга қандай келиб қолганини сизга тушунтириб беришим лозим ...

Қоронғуда яна шишанинг шиқирлагани эшитилди ва яна унинг ҳаяжон тўла овози давом этди.

– Йўқ, ўз гуноҳи учун узр сўрамоқчи, айбини тўғриламоқчи ёки ўзини оқламоқчи деб ўйламанг. Аммо, бусиз ҳеч нарсани тушунмайсиз ... Билмадим, аввалари озгина бўлса-да яхши одам бўлганманми, йўқми, аммо ишончим комил, мен доим одамларга жон деб ёрдам берганман. У ердаги дайди ҳаётимда бу нарса, яъни бир сиқимгина илмни миямга жойлаб олиб, кимнингдир ҳаётини сақлаб қолиш, мен учун ўзига хос бахт саналарди, ўзимни худо деб билардим ... ростдан ҳам, бу мен учун энг гўзал онлар эди. Агар, масалан, бирорта сарғиш ўсмир оёғини илон чақиб, шишиб кетган, кўркувдан ранги кўкариб, оёғини кесиб ташламасликларини сўраб ёлвориб турган пайтларда ҳам бунинг уддасидан чиқардим, уни қутқариб қолардим. Агар бирорта аёл безгакдан қалтираб ёрдам сўраса, мен соатлаб йўл босиб етиб борардим, илгарилари, яъни Европада, клиникада ишлаган

кезларим хам ёрдам керак бўлганда шундай килганман. Аммо, у пайтда сен кимгадир кераклигингни, кимнидир ўлим остонасидан ёки фалокатдан кутқариб олаётганингни ҳис килиб турасан, қолаверса, ўзинг ҳам бошқаларга керак бўлиш туйғусига муҳтожсан-ку.

Лекин, бу хотин – билмадим, сизга буни тушунтира оламанми, – хузуримга совуққонлик билан кириб келишиданоқ, ўзининг манманлиги билан мендаги ички бир аламни, ёвликни қўзғатиб юборди, у – нима десам экан, – у мендаги барча йиғилиб ётган аламларни, унга ғаним саналган ва ичимда мудраб ётган бир иблисни уйғотиб юборганди. Яна шундай бир лаҳзада, яъни гап ҳаёт ва мамот ҳақида кетаётган бир пайтда-я, мен ана шу нарсага чидай олмай телба бўлаётгандим. Ундан ташқари ... ундан ташқари ... қолаверса, одам гольф ўйинидан ҳомиладор бўлмаслигини ҳам яхши биламанку, яъни ... тўсатдан даҳшат билан бир нарсани аниқ эсладим, – ҳа, бу ўша фикр эди, – яъни шу хотиржам, димоғдор ва совуққон аёл, мен унга истеҳзо билан, салкам хурмат билан термулиб турган бир пайтда, у олмосдек яшнаган кўзлар устидаги қошларни чимирса. Чунки, ... ўзи икки-уч ой олдин қандайдир бир эркак билан бир ҳайвон каби, ишқдан маст бўлиб инграганча, вужудлари чирмашиб, тўшакда маишат килган бўлса-ю ... Айнан шу фикр, яъни у худди инглиз офицерига ўхшаб манманлик билан, совуқ термулиб турган чоғда хаёлимга келган даҳшатли фикр ана шу эди. Шундан сўнг, ўша жойда ичимдаги барча аламлар юзага отилиб чиқди ... шу лаҳзадан бошлаб бутун борлиғимни уни ҳақоратлаш, уни бадном қилиш фикри чулғаб олди ... шу лаҳзадан бошлаб мен унинг танасини либоссиз тасаввур қила бошладим ... шу лаҳзадан бошлаб хаёлимда унинг тошдек лабларидан инграшларни сиқиб чиқариб олгим, худди ўша, бегона хуштор сингари ушбу совуққон ва димоғдор хонимнинг ҳушини йўқотишини кўргим келди ... Лекин, мен ҳеч қачон бунчалар тубанликка тушмагандим, яъни врач сифатида ҳеч қачон вазиятдан фойдаланишга уринмаганман ... Аммо, бу сафар, бу бир ҳирс, эҳтирос ёки шаҳвонят

эмасди, чиндан ҳам ... бу унинг манманлигини яксон этиш ... бир эркак сифатида ундан устун келиш, уни мағлуб этиш иштиёқи эди. Адашмасам, мен сизга аввал ҳам айтгандим шекилли, яъни манмансираган, ошкора совуққон аёллар илгаридан ҳам мени ўз ҳукмига тез бўйсундиришарди ... аммо, буниси ... мен бирорта ҳам европалик аёлни кўрмасдан етти йилдан буён шу ерда яшаётган бўлсам, шунча вақтдан бери бу борада рад этиш нималигини билмагандим ... Чунки, бу ердаги қизлар, сени ҳурмат қилганидан тик қарашга ботина олмайдиган, миттигина чуғурлаган нафис мавжудотлар, агар бирорта оқ танли «жаноб» ҳоҳлаб қоладиган бўлса, улар жон деб ўзларини фидо қилишар, латиф табассум билан унинг хизматига бош эгишарди. ... Ва, айнан ана шу асиралардек итоаткорлик туфайли, гоҳида ўзингни тўнғиздек ҳис қиласан. Энди тушунаяпсизми, шунча нарсадан кейин бу ҳол менга қанчалар оғир ботганини. Чунки, кутилмаганда бутун вужуди нафратга тўла, тумшуғини кўтарган ва тирноқларигача тилсимга ўралган бир аёл, шу билан бирга у сирларининг бир учини ошкор этса-ю, ўзи ўтмишдаги эҳтиросларига ғарқ бўлиб турган бўлса ... агар шундай бир аёл, шундай бир ёлғизланиб қолган, очиқиб кетган, одамови бўлиб қолган эркакнинг кулбасига даҳаллик билан бостириб кириб келса ... Сизга ана шуни тушунтирмоқчи эдим, бўлмаса бошқаларини ... яъни, бундан кейинги гапларимни тушуна олмайсиз. Хуллас ... қандайдир аламли туйғуларга тўла, аламли хаёллар билан заҳарланган, ақлан тубанлик сари юз тутган аҳволда бўлсам ҳам дарҳол хушимни йиғиб олдим-да, ўзимни бепарволикка солдим.

– Йигирма минг гульденми? ... Йўқ, бунинг эвазига мен ҳеч нарса қилмайман, – дедим совуққонлик билан.

У менга қараб қолди, унинг ранги бироз оқарганди. Бу қаршиликнинг сабаби фақат пул эмаслигини у сезиб турарди. Бироқ, шундай бўлса-да, яна бир бор сўради.

– Унда нима ҳоҳлайсиз?

Мен гапни бундай совуқ ва расмий оҳангда давом эттиришни истамасдим.

– Келинг, картамизни очиб ўйнаймиз. Мен савдогар эмасман ... corrupted gold[1] эвазига оғу сотган Ромео ва Жульеттадаги қашшоқ дорифуруш ҳам эмасман ... Тўғрироғи, мен савдогарнинг акси бўлсам керак ... бу усул билан сиз ўз ниятингизга етолмайсиз, деган фикрдаман.

– Демак, бу ишни ҳал қилишни хоҳламайсиз?

– Пул эвазига эмас.

Ўртамизга бир лаҳзалик сукунат чўкди. Шунчалик жимлик чўкдики, мен кутилмаганда унинг энтикаётганини ҳам эшита бошладим.

– Бошқа яна нима истаган бўлардингиз?

Энди ўзимни ортиқ тутиб тура олмадим.

– Истардимки, авваламбор сиз ... менга қанақадир бир чайковчига эмас, инсонга муносабат қилгандек гапирсангиз ... Агар сизга ёрдам керак бўлса ... мана шу ифлос пулингиз билан эмас ... балки, мендан бир инсондан илтимос қилгандек сўрашингиз, бир инсонга ёрдам бериш кераклигини илтимос қилишингиз керак... Мен нафақат врачман, мен фақат одам қабул қилиш билан банд бўлмайман-ку ... менинг бошқа соатларим ҳам бўлиши мумкин-ку ... менимча, сиз худди шундай, бошқа вақтда келиб қолдингиз шекилли ...

У бир лаҳзага жим туриб қолди. Кейин лабларини бурди, бироз титраганча, шошиб деди:

– Демак, мен илтимос қилганимда эди ... сиз буни бажарган бўлардингиз, тўғрими?

– Сиз яна савдогарлардек иш тутаяпсиз. Демак, бажаришга ваъда берсамгина, илтимос қилишингиз мумкин. Аввал илтимос қилинг, кейин мен сизга жавоб бераман.

У асов тулпордек бошини орқага ташлади. Қаҳр билан менга термулиб қолди.

– Йўқ, мен сиздан буни илтимос қилмайман. Ундан кўра ўлганим афзал.

Шунда мени ғазаб қамраб олди, қонимни қайнатадиган бемаъни ғазаб.

---

[1] Жирканч тилло (*инг л.*).

– Агар сиз сўрашни истамас экансиз, у ҳолда мен сиздан талаб қиламан. Янаям очиқроқ айтадиган бўлсам, сиздан нима талаб қилаётганимни билиб турибсиз деб ўйлайман, ана ундан кейин сизга ёрдам бераман.

У бир неча лаҳза менга бақрайганча термулиб қолди. Кейин, – ох, қанчалик даҳшатли ҳол юз берганини тасвирлаб беролмайман. Унинг юзи асабийлашди ва ... кейин ... менга қараб шундай бир нафрат билан қаҳқаҳа отдики, мени тупроққа кориб ташлади ... бир вақтнинг ўзида бу нарса менинг янаям қонимни қайнатди. Ушбу нафрат тўла қаҳқаҳа шундай важоҳатли эдики, у гўё тўсатдан юз берган портлашга ўхшарди. Мен, мен эса хижолатдан тиз чўкким, унинг оёғини ўпиб ялингим келарди. Бу ҳол бор-йўғи бир лаҳза давом этди ... худди яшин ургандек, бутун вужудим аланга ичида қолди ... шундан сўнг у тескари ўгирилди ва шошилганча эшикка юрди.

Мен беихтиёр унинг ортидан боргим ... узр сўрагим, ортидан югургим келди, аммо мадорим қолмаганди ... тўсатдан у яна орқага қайтди ва шундай деди, йўқ, буюрди:

– Орқамдан боришга, таъқиб қилишга уриниб ҳам ўтирманг, кейин афсус қиласиз.

Шу заҳотиёқ орқасидан эшикнинг қарс этиб ёпилгани эшитилди.

Яна саросима. Яна сукут. ... Яна шивир-шивир, ой ёғдуси гўё жилғадек қуйилади. Ниҳоят, овоз яна жонланади.

– Эшик ёпилди ... лекин мен жойимда қимир этмай турардим ... унинг буйруғи мени гипноз қилиб қўйганди... унинг зинадан тушганини ... ташқаридаги эшикнинг ёпилганини ... ҳаммасини эшитиб турардим, бутун иродам унинг ортидан боришга ундар ... уни ... уни ортга қайтаргим ёки тарсаки тортгим, эзғилаб ташлагим келарди... унинг ортидан ... ортидан ... қимирлашга мадорим етмасди. Худди ток ургандек, бир лаҳзада бутун аъзоларим шол бўлиб қолганди ... унинг қаҳрли нигоҳидан мен яксон бўлгандим, яксон бўлгандим, бутун борлиғим

билан. Билмадим, нима десам экан, буни тасвирлаб бўлмайди, тушунтириш ҳам мушкул ... жуда кулгили туюлади, лекин туравердим, туравердим ... оёғимни ердан узиб олиш учун менга дақиқалар, беш, балки ўн дақиқа керак бўлгандир ...

Оёқларим жонланиши билан, яна томиримга қон югуради ва ... ҳовлиқканча зинадан тушаман. У фақат катта кўча орқали станцияга қараб кетган бўлиши мумкин. Велосипедни оламан деб ўзимни омборхонага ураман, қарасам калит ёнимда йўқ, унутибман шекилли, эшикни ўрнидан юлқиб оламан, бамбук синиқлари қисирлаб кетади ... мен аллақачон велосипедда учиб кетаяпман, унга етиш учун, нима бўлса ҳам машинага ўтириб улгурмасидан етиб боришим керак ... мен у билан гаплашиб олишим зарур. Ғилдираклар остида кўчанинг чанги кўтарилади, юқорида, яъни хонада қанчалик узоқ бақрайиб туриб қолганимни энди тушуна бошлайман ... станцияга бир қадам қолганда, шундоқ муюлишда, ўрмон ёнида уни хизматкор кузатувида шахдам қадамлар билан шошиб кетаётганига кўзим тушади. Лекин, у ҳам мени кўриб қолади ва хизматкор болага шоша-пиша нимадир деб тайинлайди, бола ундан орқада қолади, у бир ўзи олдинга кетади ... У нима қилмоқчи? Нима учун у бир ўзи кетади? У мен билан гаплашмоқчими, буни бола эшитмасин деяптими? Кўзларимга ҳеч нарса кўринмайди, бор кучим билан педални тепаман ... Шу пайт кутилмаганда йўлимни кесиб, хизматкор бола югуриб чиқади .... Мен велосипедни четга бураман ва ағдарилиб тушаман ...

Сўкиниб ўрнимдан тураман ... безорини ураман деб беихтиёр мушт кўтараман, бироқ у четга қочади.... Йўлимда давом этиш учун велосипедимни тўғирлай бошлайман, шунда у ярамас яна сакраб чиқади ва велосипедни маҳкам тутганча, чала инглиз тилида таъкидлайди.

– Сиз шу ерда қоласиз.

Сиз тропик ўлкаларда яшаб кўрмагансиз ... у ерда агар бирорта лаънати хизматкор европалик жанобнинг велосипедини тутиб турадиган бўлса ва ўз хўжайинининг буйруғини шу тарика етказиб, шу ерда қолинг, деб таъкидлайдиган бўлса, биласизми, бу қанчалар даҳшат. Жа-

воб бериш ўрнига, унинг башарасига мушт тушираман ... у қалқиб кетади, лекин велосипедни маҳкам ушлаб тураверади ... Унинг қисиқ, қийғир кўзлари важоҳатдан ва кулларча даҳшатдан катталашиб кетади ... лекин у велосипедни қўйиб юбормай, ёввойи бир куч билан ушлаб тураверади ...

– Сиз шу ерда қоласиз, – минғирлайди у яна икки марта.

Яхшиямки, бахтимга тўппончам ёнимда эмасди. Бўлмаса уни аллақачон отиб ташлардим. Мен фақат, – йўқол кўзимдан, иблис! – деб бақираман.

У менга кўзларини лўқ қилиб тураверади, лекин велосипед рамасини қўйиб юбормайди. Башарасига яна ураман, аммо у барибир қўйиб юбормайди. Шунда ғазабим қайнаб кетади ... қарасам аёл кетиб қолаяпти, балки жўнаб ҳам кетгандир ... ғазаб билан пешонасига ҳақиқий боксчилар зарбасини тушираман, у йиқилиб тушади. Энди велосипед яна менинг қўлимда, лекин энди минаман десам, у юрмайди, куч билан тортқилайвергач ғилдираклардаги симлар кийшайиб кетганди ... қалтираган қўлларим билан уларни тўғриламоқчи бўламан ... Лекин, уддасидан чиқа олмайман ... хуллас, велосипедни шундоқ кўчанинг ўртасига, анави ярамаснинг ёнига улоқтираман, у қонга беланганча ўрнидан туради ва ўзини четга олади ... Шундан сўнг, – йўқ, сиз буни тасаввур қила олмайсиз, яъни ҳамманинг кўз ўнгида бирорта европалик ... мана шундай кулгили аҳволда, шармандалик ... хуллас, нима қилаётганимни ўзим ҳам билмайман ... миямда фақат бир фикр айланади: унинг орқасидан бориш, унга етиб олиш ... охири жон-жаҳдим билан югуришга тушаман, тупроқ кўчада худди кутурган итдек кулбалар оралаб чопаман, атрофимда эса сариқ юзли маҳаллий аҳоли қизиқиш билан оқ одамни, ўзларининг врачини югураётганини томоша қилиб туришади.

Ниҳоят, терга ботиб станцияга етиб келдим ... Биринчи саволим:

– Автомобиль қани?

– Ҳозиргина жўнаб кетди ...

Одамлар менга ҳайрон бўлиб қараб туришарди, чунки узоқдан саволимни такрорлаганча, ҳаммаёғим терга ва чангга ботиб югуриб келишим, уларга кутурган одамга ўхшаб кўринган бўлса керак ... Анча олисда, катта йўлда машинанинг оқиш тутунига кўзим тушади ... у бунинг ҳам уддасидан чиқди, худди бошқа ўткир ва мураккаб режаларнинг уддасидан чиққани сингари, бу сафар ҳам мақсадига эришганди.

Бирок, унга кочиб кетиш хеч кандай наф келтирмайди ... Тропик ўлкаларда европаликлар орасида хеч қандай сир яшира олмайсан ... ҳаммаси бир-бирини танийди, арзимас нарса ҳам шов-шувга айланади ... Ахир унинг ҳайдовчиси маҳаллий ҳукумат идорасининг олдида нақд бир соат бекордан-бекорга турдими ... яна бир неча дақиқадан сўнг ҳаммасини билиб оламан ... Унинг кимлигини, яъни у бу ердан саккиз станция наридаги пойтахт шаҳарда яшашини ... яъни у, нима десам экан, бир катта савдогарнинг рафиқаси эканлиги, битиб кетган бой одамнинг, ўзи тарбияли оиладан эканлиги, миллати инглиз эканлиги ... Унинг эри беш ойдан буён Америкада эканлиги, шу кунларда уни ўзи билан Европага олиб кетиш учун келиши кераклиги, ҳамма-ҳаммаси менга аён бўлади. ...

Лекин у, гўё томиримга тушган оғудек, хаёлларимга тинчлик бермас, демак, у икки ёки уч ойдан буён шундай аҳволда бўлиши керак ...

—Шу жойгача ҳаммасини сизга анча тушунарли қилиб айтиб бердим деб ўйлайман ... чунки, шу лаҳзагача мен ҳали ўзимни ўзим тушуниб тургандим ... яъни, врач сифатида хар доим ўзимга ўзим ташхис қўя оламан. Аммо ана шу дақиқадан бошлаб, ичимда нимадир рўй берди, гўё мени иситма босди ... ўзимни ўзим назорат қила олмай қолдим ... яъни, бошқача айтадиган бўлсам, қилаётган ишларимнинг барчаси бемаънилик эканлигини аниқ билиб турардим-у, лекин ўзимни бошқара олмасдим ... ўзимни ўзим тушуна олмасдим ... бутун иродам фақат бир мақсадга бўйсунган, тинмай олға чопардим ... Ҳа айтгандай, шошмай туринг ... сизга

буни батафсилроқ тушунтириб беришим мумкин ... Биласизми, амок нима эканлигини биласизми?

– Амок? ... Билишимча, агар янглишмасам ... бу «малай»лардаги мастликнинг бир тури бўлиши керак ...

– Бу мастликдан ҳам кучлироқ нарса ... қутуриш, ит қутуришининг одамлардаги тури дейиш мумкин ... дахшатли талваса, қонсираган қутуриш, уни арақдан заҳарланишнинг ҳеч қандай тури билан қиёслаб бўлмайди ... мен ўзим ўша ерда бир неча марта шундай ҳолатларни ўрганиб чиққанман ... Ҳа, гап бошқалар ҳақида кетадиган бўлса, биз ҳаммамиз албатта жуда ақлли бўлиб қоламиз ва ўйлаб иш қиламиз ... аммо бунинг сабаби, дахшатли сири ҳалигача очилмасдан қолиб кетмоқда ... Бу қайсидир жиҳатдан ўша ердаги димиққан, бўғиқ ҳаво билан боғлиқ, чунки бу ердаги ҳаво худди момақалдироқдек асаб тизимларингни бўға бошлайди, охири томирларинг ёрилиб кетади...Хуллас, амок ... ҳа, амок мана бунақа бўлади: бир малай, яъни мутлақо оддий ва соддадил инсон, ўтириб олиб ўзини мусалласини ичаверади ... у ҳеч нарса қилмайди, бепарво, жимгина ўтирибди ... яъни, худди мен ўз хонамда ўтиргандай ... ва кутилмаганда ўрнидан сапчиб туради ва ханжарини олиб кўчага югуради ... у фақат тўғрига югуради, тўппа-тўғрига ... қаёққа кетаётганини ҳам билмайди ... унга нима дуч келса фарқи йўқ, одамми ёки ҳайвонми, ўшанга тиғ уради, қон сачраса у янаям баттароқ қизишади ... югуриб кетаётган одамнинг оғзидан, лабларидан кўпик отила бошлайди, худди қутургандек ўкира бошлайди ... сўнгра у югураверади, югураверади, фақат тўғрига, ўнгга ҳам, чапга ҳам бурилмасдан, этингни жунжиктирадиган чинқириғи ва чангалида қонга беланган ханжар билан тўғрига чопаверади ... қишлоқларда одамлар амок бўлиб чопаётган одамни ҳеч қандай куч тўхтатиб қола олмаслигини яхши билишади ва бир-бирини огоҳлантиришиб, «Амок!», «Амок!» деб бақиришади, эшитганларнинг ҳаммаси тум-тарақай қоча бошлайди ... Бироқ у югураверади, ҳеч нарсани кўрмайди ҳам, эшитмайди ҳам, югураверади, нимаики дуч келса пичоқ санчаверади ... бу ҳол токи кимдир уни

худди қутурган итдек отиб ташламагунча ёки оғзидан кўпиги оқиб, ҳолдан тойиб, ўзи ҳалок бўлмагунча давом этаверади ...

Бир сафар бу ҳолни ўз кўзим билан кўрганман, мен буни уйимнинг деразасидан туриб кузатганман ... ўшанда ўта даҳшатли бўлганди ... балки мен буни ўшанда кўрганим учун ҳам айтаётгандирман, яъни ўша кунлари менинг ўзим ҳам ўшандай кўзларим ваҳимали чақнаганча, ўнгу сўлимга ҳам қарамасдан, миямдаги биргина мақсадга асир бўлиб колиб, унинг орқасидан бостириб боравердим, ўша аёлни таъқиб килавердим... Бу нарсаларни қандай килиб бунчалар ақл бовар қилмас тезлик билан уддаладим, билмадим, ўзим ҳам тушунолмайман ... Ўн дақиқадан, йўқ беш, йўқ икки дақикадан сўнг, яъни ўша аёл ҳақида, унинг исмини, уйини, тақдирини билиб олгандан сўнг, кимнингдир велосипедини олдиму ғизиллаб уйга қайтдим, келишим биланок, чемоданимга костюмимни тиқдим, пулларимни олдим-да машинамга ўтириб станцияга караб жўнадим ... мен махаллий идорани ҳам огохлантирмасдан ... ўрнимга одам ҳам тайинламасдан, ҳовли-жойни қандай бўлса, ҳаммасини шундайлигича ташлаб жўнавордим ... уйдан чиқаётганимда атрофимни хизматкорлар, хотинлар ўраб олишган, улар ҳайрон бўлишиб, мендан нималарнидир сўрашар, мен эса уларга бурилиб ҳам қарамасдим ... тезда станцияга етиб келдим ва кейинги поезд билан шаҳарга жўнаб кетдим ... Аёл менинг хонамдан чиққанидан бошлаб, кўпи билан бир соат ичида мен бор-будимдан воз кечиб, худди амок сингари номаълум томонга қараб учиб кетаётгандим ...

Бошимни деворга уриб фақат олға интилардим ... кечки соат олтида шаҳарга етиб келдим ... олтидан ўн дакика ўтганда эса унинг дарвозаси олдида келганимни хабар беришларини сўраб турардим ... Бу шундай бир ҳолат эдики ... сиз буни албатта тушунасиз ... мен қилмоқчи бўлаётган нарсалар энг катта бемаънилик, аҳмоқликнинг ҳам энг расво кўриниши эди ... бироқ амок бўлиб югуриш, сўкир қарашлар билан, ҳеч нарсани кўрмасдан, қаёққа кетаётганини билмасдан олға чо-

пиш эди ... Бир неча дақиқадан кейин хизматкор қайтиб чиқди ... илтифот билан ва совуққина қилиб ... хоним ўзини ёмон ҳис қилаётгани ва қабул қила олмаслигини хабар қилди.

Мен тентираганча кўчага чиқдим ... Яна бир соатча унинг ҳовлиси атрофида санғиб юрдим. Хаёлимда ҳамон, ҳозир у мени яна қидириб қолиши мумкин деган бачкана бир фикр чарх урарди ... Ундан кейин «Странд-отель»дан ўзимга жой олдим ва хонамга икки шиша виски олиб келдим ... ўша виски ва кўшалоқ дозадаги веронал менга сал ёрдам берди ... ва ухлаб қолдим. Ана шу оғир ва бўғиқ уйку ҳаёт ва ажал оралиғидаги пойгадаги ягона ҳордиқ эди.

Кема соати жом урди. Иккита салобатли жаранглаш юқоридаги қимир этмай турган майин ҳавода титраганча бирпас турди-да кейин оҳиста сўнди, тўлқинлар шивирлаши эса эҳтиросли ҳикоядаги сўзларга қоришиб кетаётгандек эди. Қаршимда қоронғулик қўйнида ўтирган одам кутилмаганда чўчиб тушди шекилли, овози узилиб қолди. Унинг яна шишага қўл чўзгани ва яна секингина бир-икки қултум ичгани эшитилди. Шундан кейин у анча хотиржам ва қатъий оҳангда давом этди.

—Шундан кейинги бўлиб ўтган воқеалар ҳақида сизга, эҳтимол, аниқ ҳикоя қилолмасам керак. Ҳозир ўйлаб кўрсам, ўшанда мени безгак тутган бўлса керак, ҳар ҳолда ўшанда мен ўта ҳаяжонланган бўлиб, нақд телбаликнинг чегарасига етиб боргандим, яъни худди ўша сизга айтган амок деган нарсага ўхшаб. Аммо, шуни унутманг, мен келган куним — бу сешанба куни тунда эди. Шанба куни эса, — буни мен одамлардан билиб олдим, — «P&O» пароходида Якахомадан унинг эри етиб келиши керак эди, демак, бундан чиқди уч кун, яъни қарор қабул қилиш ва ёрдам бериш учун бор-йўғи уч кун қолганди. Тушунаяпсизми, унга шу захотиёқ ёрдам беришим зарурлигини билиб турардим, йўқ унга бир оғиз гапирмаган ҳам бўлардим. Айнан ана шу эҳтиёж, ўзимнинг ўша кулгили ва телбаларча қилиғим учун узр сўраш эҳтиёжи мени олға ундарди. Мен ушбу

лаҳзаларнинг қанчалик қимматли эканлигини, унинг ҳаёт-мамоти ҳал бўлаётганини билиб турардим, аммо унга яқинлашишга, бир оғиз шивирлаб бўлса ҳам, бирорта имо-ишора билан бўлса ҳам унга яқин боришга имкон тополмаётган эдим, афтидан унинг ортидан телбаларча, бемаънилик билан бостириб келишим уни чўчитиб юборганди. Бу биласизми ... шошмай туринг ... бу худди бир киши иккинчисини огоҳлантириш учун унинг ортидан югуради, у эса бу одамни қотил деб ўйлайди ва ўз ёғида қоврилганча қоча бошлайди, у менда фақат ўша амокни, уни таъқиб этаётган, уни бадном қилмоқчи бўлган амокни кўриб турарди. Менимча ... айнан ана шу нарса бу ердаги энг бемаъни ҳолат эди, ... мен эса бу ҳақда умуман ўйламасдим ... мен бутунлай барбод бўлгандим, мен фақат унга ёрдам бериш, унинг корига ярашни ўйлардим ... мен унга ёрдам бериш учун ҳатто қотиллик қилишим, жиноятга қўл уришим ҳам мумкин эди. Лекин, у буни тушунмасди. Эрта тонгда ўрнимдан туришим билан яна унинг уйига югурдим, эшик олдида хизматкор бола, ўша мен юзига мушт туширган бола турарди. Афтидан у ҳам мени кутиб турган шекилли, бир зумда эшик ичкарисига кирди-ю, кўздан ғойиб бўлди. Балки у менинг келганим ҳақида хабар бергани кетгандир ... балки, эҳ, мана шу ноаниқлик, мени ҳозир ана шу мавҳумлик қанчалар қийнайди, ... балки ўшанда келишимга ҳамма нарса тайёрлаб қўйилгандир, бироқ уни кўришим билан ўша шармандалигим эсимга тушди, мен яна бадном бўлдим, яна бир бор ичкарига киришга ҳаддим сиғмади ... Тиззаларим қалтираб кетди. Шундоққина остонадан ортга бурилдим ... ва жўнавордим, балки айнан шу лаҳзаларда у ҳам худди шундай азоб билан мени кутаётган бўлиши мумкин эди-ку.

Бу бегона шаҳарда энди нима қилишимни ҳам билмасдим, кўчалар оёғим остини чўғдек куйдираётганди ... Шу пайт, кутилмаганда миямга бир фикр келди, бир фойтун чақиртирдим-да, ўшанда ўзим ёрдам берган вице-резидентнинг олдига бордим ... ва келганим ҳақида маълум қилишларини сўрадим. Афтидан, кўринишим бироз ғалати эди, чунки у менга бироз тортиниброқ на-

зар ташлади, хатто унинг муомаласи ҳам саросимали эди ... балки у ҳам аллақачон мендаги амокни кўриб тургандир ... Унга гапнинг лўндасини айтиб кўя қолдим, яъни мени тезлик билан шаҳарга ўтказиш зарурлигини, у ердаги жойимда бошқа чидай олмаслигимни, мен шу захотиёқ кўчиб ўтишим зарурлигини айтдим. У менга шундай қарадики, ... унинг қандай термулганини сизга тасвирлаб беролмайман, биласизми, худди врач беморга қарагандек.

– Муҳтарам доктор, асаблар бузилиши бу, – деди у менга, – мен буни яхши тушуниб турибман. Хўш, буни тўғрилаш мумкин, аммо сиз бироз сабр қилинг ... айтайлик тўрт хафтача ...мен аввал ўрнингизга одам топишим керак.

– Мен кута олмайман, бир кун ҳам кутолмайман, – жавоб бердим мен. Мен яна ўша ғалати нигоҳга дуч келдим.

– Буни ҳал қилса бўлади, – деди у жиддий, – биз бу станцияни врачсиз қолдира олмаймиз. Аммо мен сизга ваъда бераман, бу масала билан шу бугунок шуғулланаман.

Мен тилимни тишлаганча туриб қолдим ва илк маротаба ўзимни сотилган одамдек, бир қулдек ҳис этдим. Мени эндигина саросима босиб кела бошлаган ҳам эдики, у зиёли бир киши сифатида менга мадад берди.

– Доктор, сиз ҳаммадан узоқлашиб, одамови бўлиб қолгансиз. Буни ўзига хос касаллик деса бўлади. Бу ерда биз ҳаммамиз ҳайрон бўлардик, сиз умуман бу ёққа келмайсиз, таътилга ҳам чиқмайсиз. Сизга яхши одамлар давраси керак, кўнглингизни ёзишингиз лозим. Ҳеч бўлмаса бугун келинг, биз ҳукумат биносида бир кеча ташкил қилганмиз, у ерда сиз бутун колонияни топасиз, айримлар қачонлардан буён сиз билан танишаман деб юрибди, сизни сўрашади, даврага қўшилишингизни айтишади.

Сўнгги гап мени хушимга келтирди. Мени сўрашади? Бу агар у бўлсачи? Мен бирданига бошқа одамга айландим: шу захотиёқ унга илтифот билан ташаккур билдирдим ва албатта ўз вақтида келишга ваъда бердим.

Дарҳақиқат, мен ўз вақтида келдим, роса ўз вақтида келдим. Биласизми, сизга айтсам, бесабрлигим мадоримни куритди, ҳукумат биносининг катта залига биринчи бўлиб келган ягона одам – мен эдим. Сариқ рангли хизматкорлар яланг оёқлари билан овоз чиқармасдан у ёқдан бу ёққа тинмай шошилишар, гангиб турган сезгиларим алдамаётган бўлса, улар ортимдан пичинг аралаш кулиб ҳам қўйишарди. Чорак соат давомида кечага тайёргарлик кўраётган шовқинсиз оломон орасида ягона европалик мен бўлдим, шу қадар ёлғиз эдимки, ҳатто чўнтагимдаги соатнинг чиқиллаши ҳам эшитиларди. Сўнгра бир-икки жуфт амалдорлар рафиқалари билан кириб келишди, ниҳоят губернаторнинг ўзи ҳам келди. У мени анча узоқ гапга солди, мен бор кучимни ишга солиб, унинг саволларига рисоладагидек жавоб беришга тиришардим ... бу ҳол токи ... тўсатдан мени қандайдир сирли бир саросима боса бошлади, мен барча илтифотларни ва тартиб-қоидаларни унутиб қўйдим ва бесаранжом бўла бошладим. Гарчи кириш эшигига тескари турган бўлсам-да, бирданига залга унинг кириб келганини, унинг шу ердалигини ҳис этдим. Унинг бу кутилмаган ташрифини қандай англаб қолганимни сизга аниқ тушунтириб беролмайман, лекин мен губернатор билан сухбатлашиб турган чоғимда орқа томонда, қаердадир унинг сўзлари жаранги эшитилгандай бўлди. Бахтимга губернатор ҳам тез орада сухбатини тугатди, йўқса аниқ айтаманки, мен ўзим тескари ўгирилиб кетган бўлардим, чунки ушбу сирли тортиш кучи асабларимни шунчалар таранглаштиргандики, томиримдаги қонни шунчалар қиздираётгандики, мен беихтиёр ҳаммасига қўл силтаб юборардим. Ва ҳақиқатан ҳам бурилиб улгурмасимдан унга кўзим тушди, у айнан мен хаёлимда тахмин қилган жойда турарди. Унинг эгнида сариқ рангли бал кўйлаги бўлиб, бўртиб турган нозик елкалари чироқлар шуъласида фил суягидек заҳил товланарди. Унинг атрофи куршаб олинган бўлиб, қизғин сухбат авжида эди. У каҳқаҳа отиб кулар, лекин хаёлимда унинг юзида асабийлик белгилари ўрнашиб қолгандек эди. Мен унга яқинроқ бордим, аммо у мени кўрмас ёки кўришни ис-

тамасди, унинг жилмайишига яна маҳлиё бўлиб қолдим, унинг юпқа лабларида ўзига ярашган ёқимтой табассум титраб турарди. Ана шу табассум мени яна янгитдан ғашимни келтирди, чунки мен ... чунки мен бу нарса муғамбирликнинг энг моҳирона кўриниши, сохталик эканлигини, санъат даражасидаги айёрлик эканлигини билиб турардим. Бугун чоршанба, шанба куни эса унинг эри ўтирган кема етиб келади, деган фикр кечди хаёлимдан ... у қандай қилиб мана шундай жилмайиши мумкин ... бунчалар хотиржам, бунчалар бамайлихотир кулиш ... қўлидаги елпиғични қўркувдан ғижимлаш ўрнига, қандай қилиб бемалол ўйнаш мумкин? Мен ...мен бир бегонаман ... ўша соатларни ўйлаб, икки кундан буён мен титраб кетаяпману ... мен, бегона бир инсон унинг қўрқуви, барча таҳликали туйғулари билан яшаяпман ... у эса балда юрар ва жилмаяр, жилмаяр ... жилмаяверарди ...

Орқада, залнинг бир четида мусиқа янгради. Ракс бошланди. Бир каттароқ ёшдаги офицер уни таклиф қилди, у суҳбатлашиб турган даврасидан узр сўради-да, ҳамроҳининг билагидан тутганча шундоққина ёнимдан қўшни залга ўтиб кетди. Менга кўзи тушиши билан, тўсатдан унинг юзи асабий таранглашди, – аммо бу ҳол бор-йўғи бир лаҳзагина давом этди, холос, сўнгра ҳали мен у билан саломлашсамми, саломлашмасамми деб ўйлаб улгурмасимдан, у худди тасодифий бир танишини кўриб қолгандай илтифот билан бош чайқади ва «хайрли тун, доктор» деди-ю, йўлида давом этди. Мана шу ўткир мовий нигоҳлар остида нималар яширинганини ҳеч ким билмасди, мен, мен ўзим ҳам буни билмасдим. Нима учун у менга салом берди ... нимага ўзини тўсатдан худди мени танийдигандек қилиб кўрсатди ... Бу нима ҳимоями, яқинликми ёки тасодифий хижолатми. Унинг бепарволик билан офицернинг қучоғида ракс тушаётганини, пешонасида хотиржамликнинг совуқ нури ёғилиб турганини кўриб ўзимнинг қанчалар асабий ва тўлқинланиб туриб қолганимни сизга тасвирлаб бера олмайман, ҳамма нарса ўт ичида қолганди, ҳаммаси коришиб, бўғилиб, портлаш даражасига етиб келганди,

чунки аслида у худди менга ўхшаб фақат ўша нарса ҳақида ўйлаётганини, ҳа, иккимизгина ўша даҳшатли сирни биргаликда асраётганимизни мен яхши билиб турардим-да ... у эса рақс тушар, айни лаҳзаларда эса мендаги кўркув, мендаги иштиёқ, мендаги ҳайрат аввалгидан ҳам ортиқроқ эди. Билмадим, ўшанда мени бирор киши кузатиб турганми, йўқми, чунки мен ўз ҳаракатларим билан янада кўпроқ нарсани ошкор қилаётган эдим. У кўздан ғойиб бўлиши билан, мен бошқа томонга қарай олмас ... ҳа, мен уни кўриб туришим лозим эди, ... унинг юзидаги ниқобни бир лаҳзага бўлса ҳам юлиб олишни, йиртиб ташлашни истардим. У эса менинг бу ўткир нигоҳимда нохушлик сезган бўлса керак. У ҳамроҳининг кучоғидан бўшаб қайтиб келиши билан, менга бир лаҳза шундай ўткир тикилдики, худди яшин чақнагандай, қатъий буйруқ каби, у гўё мени ҳайдамоқчи эди. Яна ўша такаббур ғазаб томирлари таранглашди, унинг боши узра аввал ҳам кўрганим – ўша иблис сояси турарди.

Аммо ... аммо .... Сизга илгари ҳам айтгандим ... мен амок сингари чопаётгандим, мен на ўнгимга, на сўлимга қарардим. Мен ушбу нигоҳларнинг мазмунини дарҳол англадим. Бу қараш, кўзга ташланма, ўзингни қўлга ол, дерди. Мен буни билиб турардим ... сизга қандай тушунтирсам экан? У мендан мана шу омманинг орасида, залда ўзимни тўғри тутишимни хоҳларди ... агар мен ҳозир уйга кетадиган бўлсам, эртаси куни ишончим комил эди, у мени қабул қиларди ... у фақат ҳозир ... айнан ҳозир ошкора ишонч билдираётганимни у ҳозир истамаётганди ... ва дарҳақиқат, у ҳақ эди ... менинг ноқулай қилиқларимдан бирорта кўнгилсиз шарманда вазият юзага келишидан қўрқаётганди ... кўриб турибсизки, мен буларнинг ҳаммасини жуда яхши англаб турардим, ўша буюрувчи нигоҳларнинг мақсадини яхши тушуниб турардим ... аммо, ичимдаги нарса ўта мустаҳкам ўрнашиб олган ва у билан ҳозироқ гаплашиб олишга ундарди. Шу тариқа тараддудланганча у суҳбатлашиб турган даврага яқинроқ бордим, у ердагилардан бор-йўғи бир-иккитасини таниганим учун, бўш турган бир бурчакдан унинг гапларини эшитишга қизиққаним учунгина

орага суқилдим, аммо унинг ўткир нигоҳи ҳамон менга тинчлик бермас, унинг нигоҳи олдида мен ўзимни худди қувилган итдек ҳис қилардим, агар у мен томонга совуқ бир назар ташлайдиган бўлса, мен худди ҳарир парда шабадада силкинган каби титрардим. Менга бирор нарса дермикан, бир оғиз сўзини эшитармикинман, ҳеч бўлмаганда бирорта розилик аломатини олармикинман деган умидда суҳбатлашаётганлар даврасида туравердим, худди симёғочдек қотиб туравердим. Менинг бу туришим, шубҳасиз, ҳамманинг эътиборини тортди шекилли, улардан ҳеч бири менга бир оғиз ҳам гапирмади, унинг эса менинг бу кулгули ҳолатимга раҳми келди.

Билмадим, мен шу тарика яна қанча туришим мумкин эди ... балки абадий турардим ... Мен ироданинг бундай жозибасидан қутулиб чиқолмасдим. Мен айнан ўз ғазабимнинг кучлилигидан азобланардим ... Аммо у энди бу ҳолатга бошқа чидаб туролмади ... кутилмаганда у табассум билан атрофида турган жанобларга деди:

—Мен бироз толиқдим ... бугун бироз эртароқ ётишим керак ... Хайрли тун!

Мен томонга эса расмий илтифот билан бош чайқадида, ташқарига йўл олди ... Мен унинг қошлари чимирилганини кўриб қолдим. Кейин эса унинг ортидан оппоқ, мармардек совуқ елкаларига кўзим тушди. Мен ҳушимни ўнглаб олгунимча, орадан яна бир неча дақика ўтди, у эса кетиб борарди ... мен уни энди бошқа кўрмайман, бугун кечқурун бошқа гаплаша олмайман, бу сўнгги тун, уни қутқариш учун бу сўнгги тун эди ... буларнинг ҳаммасини тушуниб етгунимча, шу алпозда бир неча дақика бақрайиб туриб қолдим, кейин ... кейин ...

Лекин, сиз шошмай туринг ... шошилманг ... йўқса мен қилган ишларнинг қанчалар бемаъни ва шармандали эканлигини тушунолмай қоласиз ... Сизга мен аввал залдаги умумий вазиятни тушунтириб беришим керак... Бу ҳукумат биносининг каттакон зали эди, юзлаб чироклар ёритиб турган, деярли бўм-бўш, ҳайбатли зал эди ... жуфтликлар ракс тушгани кетишган, эркаклар карта ўйини билан овора, фақатгина бир-иккита бурчакда айрим гуруҳлар гап сотиб туришарди ... Хуллас,

зал бўм-бўш эди, яшнаб турган чироқлар ёғдусида ҳар бир ҳаракат яққол кўзга ташланарди ... у қоматини тик тутиб, атрофдагиларга латофат билан таъзим қилганча, хотиржам ва енгил одимлар билан ана шу хайҳотдек катта зални кесиб ўтди, унинг мағрур ва киборларча ҳаракати мени ўзига маҳлиё қилиб қўйганди ... Мен ... жойимда туриб қолдим ... сизга айтсам, мен турган жойимда хушимни йўқотиб қўйдим, унинг жўнаб кетаётганини кеч англадим .... Хушимни ўнглаб олганимда эса, у залнинг нариги четига етиб борган ва аллақачон эшик олдида турарди ... шу пайт ... оҳ, буни ҳозир ҳам эслашга уяламан, ... тўсатдан мен ўзимга келдим-у, югурдим – эшитаяпсизми, югурдим ... мен юрмадим, югурдим, қадам товушларим залда акс садо берарди ... Ўз қадамларим товушини эшитдим ... бошқаларнинг ҳайрон боқишларини кўрдим ... уятдан эса ерга кириб кетгим келарди ... югураётган чоғимдаёқ бунинг телбалик эканлигини англагандим ... аммо ...аммо энди ортга қайта олмасдим. Эшик олдида унга етиб олдим. У менга ўгирилди, унинг нигоҳлари гўё пўлат ханжардек юрагимга санчилди, бурун катаклари ғазабдан титраб кетди ... мен эндигина оғиз очмоқчи бўлгандим ... шу пайт ...шу вақт ... у кутилмаганда баланд овозда кулди ... бу қувноқ, дардсиз ва самимий кулгу эди, сўнг ҳамма эшитадиган қилиб, баланд овозда деди:

– Ах, доктор, ўғлимга аталган рецепт энди ёдингизга тушдими ... эҳ, илм аҳли-я.

Яқинроқда турган бир-иккита меҳмонлар ҳам унга қўшилиб самимий жилмайишди. Мен бирданига ўзимни ўнглаб олдим, унинг бунчалар усталик билан вазиятдан қутулиб чиқишини кўриб, қойил қолдим ... Шошилганча чўнтагимни тимирскилаб ёндафтаримни чиқардим ва ундан ҳеч нима ёзилмаган тоза бир варақни йиртиб олдим. У бепарволик билан қўлимдан варақни олди-да ... биласизми ... яна бир бор миннатдорчилик билдирган бўлиб, совуқ жилмайди-да ... нари кетди ... Аввалига унинг усталик билан телбалигимни яшириб, вазиятдан қуткаргани учун ўзимни анча енгил ҳис қилдим ... аммо бироз ўтгач ... бирданига мен энди ҳаммасини бой бе-

риб қўйганимни, бу аёл ана шу ғалати телбалигим учун мендан нафратланишини ... у мендан кўра ажални афзал кўришини .... Агар мен унинг остонасига юз марталаб, эшитаяпсизми, юз марталаб бош уриб борганимда ҳам у мени худди дайди итдек ҳайдаб солишини англаб етдим.

Мен нима қиларимни билмай, залда гандираклаб юрардим ... кўринишим ғалатироқ туюлган шекилли, одамлар менга бошқача қарашаётганини сездим ... Сўнг буфетга ўтдим ва бирин-кетин икки, уч, тўрт рюмка коньяк симирдим ... ана шу нарса мени бутунлай ҳолдан тойишимдан кутқариб қолди ... асаб томирларим парчалана бошлаган, улар энди ҳеч нарсага дош беролмасди ... Ундан сўнг ҳеч ким кўрмасин деб, худди ўғриларга ўхшаб, орқа эшикдан ташқарига чиқдим ... энди мени дунёнинг ҳеч бир қироллиги ўша залга, ҳар бир бурчагида унинг совуқ қаҳқаҳаси акс садо бериб турган залга киришга мажбур қилолмасди ... мен қаёққадир кетиб борардим ... каёкка борганимни аниқ билмайман ... бириккита майхоналарга кирдим шекилли, охири роса ичдим, шундай ичдимки, гўё бутун борлиқни ичиб тугатадигандай эдим ... лекин ... лекин шунча ичган билан ҳам онгим хиралашмас, миямда унинг кулгиси тошдек ўрнашиб қолган ... ўша кулгу, ўша лаънати кулгидан ҳечам кутула олмасдим ... Сўнг яна кема портида дайдиб юрдим ... тўппончамни уйда унутиб қолдирган эканман, йўқса аллақачон ўзимни отган бўлардим. Биргина шу хаёл билан, ўзимни отиш фикри билан хонамга қайтдим, миямда фақат шу фикр ... столимнинг чап томонидаги яшикчада тўппончам турибди ... миямда фақат шу фикр чарх урарди.

Кейин нима учун мен ўзимни отмадим ... онт ичаман, қўрқоқликдан эмас ... аксинча, ўша совуқ тепкини босганимда ҳаммасидан халос бўлардим ... аммо, сизга қандай тушунтирсам экан ... мен ҳалиям ўзимда қандайдир бир бурч борлигини ҳис қилиб турардим ... ҳа, ўша бировга ёрдам бериш бурчи, мен ҳали кимгадир керак бўлишим мумкин деган, бировнинг корига яраймаи деган, ўша лаънати бурч мени ақлдан оздираётган эди ... уйга қайтганимда эса аллақачон пайшанба тонги

эди ... шанба эса ... айтдим-у, шанба куни ўша кема етиб келади ва бу аёл, ана шу такаббур ва мағрур аёл эрининг олдида, бутун дунё олдида, бу иснодга дош бера олмасди. Мен буни жуда яхши билардим ... Эх, энг киммат онларни бемаъниларча қўлдан бой бераётганим, мана шу телбаларча шошқалоқлигим туфайли зарур ёрдамни вақтида кўрсата олмаётганим ҳақидаги фикрлар жигарбағримни тилка-пора қилиб ташлаётганди. Соатлаб, онт ичаман, соатлаб унга қандай яқинлашсам экан, хатоларимни қандай тўғриласам экан, қандай қилиб унга ёрдам беришим мумкин, деган хаёллар билан миям ачиб кетди, ҳа, соатлаб хонада у ёқдан- бу ёққа югурардим ... у энди мени уйига яқин йўлатмаслиги аниқ эди ... унинг асабий кулгуси, қаҳр билан титраган лаблари ҳамон кўз ўнгимдан кетмасди ... уч метрлик торгина бир хонада мен соатлаб, чиндан ҳам соатлаб бўзчининг мокисидек у ёқдан-бу ёққа бориб келардим ... мана тонг отди ... мана тушлик вақти келаяпти ...

Тўсатдан столга ўтирдим ... бир даста почта қоғозни юлиб олдим-да, унга хат ёза бошладим ... ҳаммасини ёздим ... калтакланган итдек ёлвориб хат ёзаётгандим, хатда ўзимни телба, жиноятчи деб атадим ... менга ишонишига ялиниб-ёлвордим. Агар у истаса, бир соатдан кейин бу шаҳардан, бу колониядан ... бу дунёдан ғойиб бўлишга қасам ичдим, фақат у мени кечира олса, менга ишонса, сўнгги соатларда, ҳеч бўлмаса энг сўнгги онларда унга ёрдам беришимга ишонса бўлди ... шу тариқа нақд йигирма бет ёзибман ... бу энг бемаъни хат бўлиб, жазава ичида алаҳсирашга ўхшарди, чунки столдан турганимда, кора терга ботиб кетгандим ... бошим гангиб бутун хона чайқалар, мен бир қултум сув ичмасам бўлмасди ... Кейин ёзган хатимни қайта ўқимоқчи бўлдим, аммо дастлабки сўзларданоқ вужудимга титроқ кирди ... қўлларим қалтираб хатни тахладим, эндигина уни конвертга жойламоқчи бўлиб тургандим ... тўсатдан миямга бир фикр келди. Мен энг тўғри ва ҳал қилувчи сўзни топгандим. Қўлимга яна қайтадан қалам олдим ва охирги қолган варақка ёза бошладим: «Мен шу ерда «Странд-отели»да гунохимдан ўтишингизни кутиб туриб-

ман. Агар соат еттигача сиздан жавоб келмаса ўзимни отиб ўлдираман».

Сўнг хатни олиб, бир хизматкорни чақирдим-да, ёзганларимни зудлик билан элтиб беришини буюрдим. Нихоят хаммаси айтилди, хаммаси!

Ёнимизда нимадир бир нарса шиқирлади ва ялтираб кўринди. У шошиб тимирскиланган учун виски шишаларини ағдариб юборганди. Унинг қўли билан пайпаслаб шиша қидиргани, сўнг шошқалоқлик билан тутгани, сўнгра бўш шишани бортдан ошириб, қулочкашлаб улоктиргани эшитилди. Унинг овози бир неча дақиқага жим бўлиб қолди, сўнг титроқ оҳангда давом этди, овоз энди аввалгидан хам хаяжонли ва тахликали эди.

– Мен энди чинакам христиан эмасман ... мен учун энди на жаннат бор, на дўзах ... агар бирортаси бўлганда хам, ўша куни эртадан-кечгача бошдан кечирган соатларим олдида бу нарсалар хеч нарсага арзимай қолади ... Ўзингиз тасаввур қилинг, кичкинагина бир хона, чошгохнинг ёндираётган куёши уни тандирдай қиздиради ... кичкинагина бир хона, фақат стол, стул ва кроват ... стол устида эса соат ва тўппончадан бошқа хеч нарса йўқ, стол олдида бир инсон ... бир инсон-ки, кўзини, стол олдида туриб олиб, кўзларини соатнинг секунд милларидан узмайди ... бир инсонки, на ейди, на ичади, на чекади ва на қимир этади ... у доим ... эшитаяпсизми, уч соат давомида мижжа қоқмасдан фақат циферблатнинг оқ доирасига термулиб, милнинг доира бўйлаб айланишини кузатади ... Шундай ... ўша кунни мен шу тариқа интизорлик билан ўтказдим, кутавердим...кутавердим ... яна қандай кутдинг денг ... худди амок бўлган одамга ўхшаб ... бемаъниларча, хайвонларча, телбалик ва қайсарлик билан кутдим.

Хуллас, ўша соатларни сизга тасвирлаб бера олмайман ... уларни тасвирлаб бўлмайди ... телба бўлмасдан туриб, шундай соатларни қандай қилиб бошдан кечириш мумкинлигини ўзим хам тушунмайман. Хуллас, шундай қилиб соат роппа-роса учдан йигирма икки дақиқа ўтганда ... буни аниқ эслайман, чунки соатга термулиб

тургандим ... тўсатдан эшик тақиллаб қолди ... мен сапчиб турдим ... худди йиртқич ўлжасига ташланган сингари сапчидим, бир сакрашда хонани кесиб ўтиб, эшикка етдим ва уни юлқиб очдим ... кичкинагина бир хитой боласи хадиксираб турар, қўлида икки букланган бир қоғоз, мен ҳовлиққанча қоғозни олишим билан ортига ўгирилди-ю, кўздан ғойиб бўлди.

Шоша-пиша варақни очдим ва ўқимоқчи бўлдим ... ўқий олмадим, бошим айланиб кўз олдим қоронғулашиб кетди ... тасаввур қилинг, қанчалик машаққат, ниҳоят, ниҳоят мен ундан жавоб хати олдим ... кўз олдимда ҳамма нарса жимирлар, гир айланарди ... Бошимни сувга тиқдим ... бироз ўзимга келдим ... Яна варақка ёпишдим ва ўқий бошладим: «Жуда кеч! Аммо мени хонангизда кутинг. Менимча, сизни ҳали чақирсам керак!»

Варақда ҳеч қандай имзо йўқ эди, у ғижимланиб кетган, шошилинчда қандайдир эски журналдан йиртиб олинганга ўхшарди ... қалам билан чатиб ёзилган, лекин ҳарфлар ишонч билан, босиб ёзилганди ... нима сабабдан бу варақ мени шунчалар тўлқинлантириб юборди, ўзим ҳам билмасдим. Варақда қандайдир бир фалокат изи, бир тилсим борга ўхшар, у ўта шошиб ёзилган, балки тик турганча бирорта дераза токчасидами ёки юриб кетаётган фойтунда битилганми ... Ушбу сирли варақчадан кўнглимга қандайдир тасвирлаб бўлмайдиган бир қўркув, нафрат ва ваҳима кўчиб ўтгандай бўлди. Аммо, аммо шунга қарамасдан ... мен жуда бахтли эдим ... у менга хат ёзибди-ку ... мен энди ўлмаслигим керак эди, мен унга ёрдам беришим мумкин ... ҳа, эҳтимол, ҳаққим бордир ... ушбу телбаларча тахминлар ва умидлар оралиғида ўзимни умуман йўқотиб қўйгандим ... ўша бир парча варақни балки юз марта, минг марта қайта ўқигандирман, лабимга босгандирман ... бирорта кўрмай қолган сўз топарман деб, битталаб ўрганиб чиққандирман, билмадим ... хаёлларим борган сари чуқурлашиб, аралаш-куралаш бўлиб кетаётганди, бу очиқ кўз билан ухлаш каби ғалати бир ҳолат эди. Бу ўзига хос бир фалажлик, бўғиқ, аммо чалажон, уйқу билан уйғоқлик оралиғидаги бу ҳол тахминан чорак соат, балки бир соат давом этгандир ...

Тўсатдан нимадандир чўчиб кетдим ... Кимдир эшикни тақиллатди шекилли? ... Нафасимни ичимга ютдим ...бир дақиқа ... икки дақиқа қилт этмай турдим ... Мана яна ўша, жудаям секин, гўё сичқон юргандек, оҳиста, лекин саросимали тақиллаш ... Сакраб турдим, бошим ҳали бутунлай гангиб ётарди, шошилиб эшикни торт-дим, остонада хизматкор турарди, бу ўша, мен жағига мушт туширган хизматкор бола эди. Унинг буғдойранг юзи кулдек оқариб кетган, саросимали нигоҳи эса фалокатдан сўзлаётганди ... Мени бирданига қандайдир даҳшат босди ...

– Нима ... нима бўлди? – дедим тутилиб.

– Тез юринг, – деди у ... бошқа чурқ этмади ... шу заҳотиёқ зинадан пастга югурдим, у менинг ортимдан чопди ... Ташқарида бир «садо», яъни миттигина бир арава тайёр турарди, биз ўтирдик ...

– Нима, бирор кор-ҳол юз бердими? – сўрадим мен ундан ... У титраганча менга термулиб турар, лабларини маҳкам тишлаганча миқ этмасди. Яна сўрадим. У миқ этмай тураверди, тураверди ... Жон деб унинг башарасига яна мушт туширган бўлардим, аммо ... шу пайт унинг бекасига бўлган итдек содиқлигидан таъсирланиб кетдим ... хуллас, мен ундан қайтиб ҳеч нарса сўрамадим. ...Миттигина арава худди лабиринтда кетаётгандек йўртиб борар, дуч келган одамлар ўзларини четга олишга аранг улгуришарди, у кирғокда жойлашган Европа кварталидан чиқиб, пастқам уйлардан иборат тор кўчали хитойликлар шаҳарчасига ўзини урди. Ниҳоят, у жуда чеккада жойлашган хилват бир тор кўчага етиб келди ва пастқамгина бир уй олдида тўхтади ... Уй жуда ифлос бўлиб, худди ертўлага ўхшар, унинг олд томонидаги дўкончада шамчирок ёниб турарди. Одатда бундай дўконлар ортида нашавандларнинг майхонаси, фоҳишахоналар, қароқчилар манзилгоҳи ёки ўғрилар омбори жойлашган бўлади. Хизматкор шошилиб дарвозани тақиллатди ... Эшик тирқишидан бир хириллаган овоз эшитилди ... у очиш ўрнига сўрайверди, сўрайверди... Менинг сабрим чидамади ва ўтирган жойимдан сакраб тушиб, эшикни итар-

дим ... бир қари хитой кампир бақирганча ўзини четга олди ... ортимдан бола кирди ва менга йўлаклар оралаб йўл кўрсатиб борди ... аввалига бир эшикни очди ... сўнгра бошқа бирини, ниҳоят қоронғу хонанинг эшиги очилди, у ердан арақ ва қотиб қолган қон ҳиди келарди ... ичкарида ниманингдир инграгани эшитиларди, мен пайпаслаганча ичкари кирдим...

Овоз яна жим бўлиб қолди. Лекин бироздан кейин бошланган ҳикоя, сўзлашдан кўра кўпроқ энтикишни эслатарди.

– Мен ... мен туртина-туртина ичкари кирдим ... у ерда ... у ерда исқирт бир кўрпа устида ... оғриқдан буралиб ... бир бурда бўлиб қолган бир одам ... у ётарди ...

Зим-зиё қоронғида унинг юзини кўра олмадим ... Кўзларим зулматга ҳали ўрганолмаганди ... бир амаллаб пайпаслаб ... унинг қўлларини топдим ... улар иссиқ ... куйдирадиган даражада иссиқ эди ... бу ҳарорат, юқори ҳарорат эди ... сўнг этим жунжикиб кетди ... ҳаммасини бирдан тушундим ... у мендан қочиб, шу ерга етиб келганди ... бор-йўғи битта сабаб билан, бу ерда мени ҳеч ким билмайди деган умид билан келган ва, бир исқирт хитой кампир уни қонга белашига қўйиб берган ... менга ишонгандан кўра, қандайдир бир жин чалган жодугарга ўзини ўлдиртиришни афзал кўрган ... чунки мен ақлдан озган одамман ... чунки мен унинг ғурурини асрай олмаганим учун, унга дарҳол ёрдам бермаганим учун ... чунки у ажалдан кўра мендан кўпроқ кўрққан ...

Мен чироқ олиб келишларини буюрдим. Хизматкор сакраб ташқарига чиқди, хитой кампир қалтираган қўллари билан тутаб турган керосин чироқ келтирди ... мен шу лаънати сариқ кампирни бўғиб ташлашдан ўзимни аранг тийиб турардим ... у чироқни стол устига қўйди ... сарғиш ва ёруғ чироқ нури азобланган гавдани ёритиб турарди. Сўнг тўсатдан ... тўсатдан мендаги барча ҳовлиқиш ва васвасалар, бўғилиш ва ғазаблар ғойиб бўлди ... мен энди фақат врач эдим, ёрдам берувчи, текшириб кўрувчи, ҳаммасини билувчи бир табибга айлангандим ... бутун борлиғимни унутиб ... теран тафаккур ва тетиклик билан фалокатга қарши курашардим. Мен

унинг хаёлларимда ардоқлаган баданини ҳис этдим, лекин биласизми, энди ... фақат энди уни бир унсур, бир организм сифатида сезардим ... мен энди уни аёл сифатида эмас, ўлим билан олишаётган бир тирик жон деб, чидаб бўлмас азоб ичида қийналаётган бир инсон сифатида ҳис қилаётгандим. Унинг қони, унинг қайноқ ва муқаддас қони қўлларим устидан оқиб тушар, аммо мен на сесканар, на ҳаяжонланардим ... мен энди бор-йўғи врач эдим ... мен фақат изтиробни кўриб турардим ... ҳа, кўриб турардим ...

Агар бирорта мўъжиза юз бермаса, ҳаммаси аллақачон қўлдан бой берилганлиги бирпасда аён бўлди, ... у мана шу манфур, нўноқ қўллар билан жароҳатланган ва конининг ярмини йўқотиб бўлганди. Менда эса ... менда эса, ушбу сассиқ мозорда конни тўхтатиш учун ҳеч нарса йўқ эди, ҳатто тоза сув топилмасди ... нимага қўл урсам, ҳаммаси ифлосирт эди ...

– Дархол касалхонага жўнаш керак, – дедим мен. Аммо бу гапни айтар-айтмас, даҳшатли оғриқдан буришиб ётган гавда жонланди.

– Йўқ ... йўқ, яхшиси ўлим ... ҳеч ким билмайди ... уйга ... уйга ...

У ўз ҳаёти учун эмас, ўз сири, ўз номуси учун курашаётганини англадим. Унга бўйсундим ... Хизматкор битта замбил топиб келди ... уни ўраб-чирмаб шунга жойладик ... худди ... бир мурдани жойлагандек ... саросима ичида уни кўтариб ярим тунда уйига элтдик ... қўрқиб кетган ва сўроққа тутган хизматкорларни худди қароқчилардек нари сурганча ... уни ичкарига, ўз хонасига олиб кирдик ва эшикни қулфладик ... ундан кейин ... кейин кураш, ажал билан бўлган узундан-узоқ кураш бошланди ...

Тўсатдан кандайдир бир қўл менинг билагимни тутди, мен қўрқув ва оғриқдан бақириб юборишимга оз қолди. Қоронғуда унинг юзи шундоккина каршимда турар, унинг оппоқ тишларига кўзим тушди, ой нури шуъласида ялтираб турган кўзойнаги гўё каттакон мушук кўзларидек ёниб турарди. У энди хотиржам

сўзламас, балки ғазаб ўтида алангаланиб бақира бошлаганди.

—Биласизми, сиз мана, бир бегона одамсиз, бу ерда креслода кулайгина ёнбошлаб ўтирибсиз, дунёни айланиб сайр қилиб юрибсиз, биласизми, одам жон таслим қилаётганда қанақа бўлишини тасаввур қила оласизми? Бирор марта гувоҳ бўлганмисиз, кўзингиз тушган жасаднинг қандай буришиб тиришишини, кўкариб кетган тирноқлар бўшлиққа қапишиб кетишини, кекирдак хириллаб, ҳар бир аъзо, ҳар бир бармоқ ўша даҳшат билан олиша бошлашини, кўзлар қинидан чиққудек аланглаши, буларни тасвирлашга сўз ожизлик қилишини биласизми? Бирор марта буни бошингиздан кечирганмисиз, сиз, эй, бекорчи сайёҳ, эй, сиз ўша мадад ҳақида сўйловчи, бурч ҳақида сафсата сотувчи инсон? Мен буни врач сифатида кўп кўрганман, амалда кузатганман, бир далил сифатида ўрганганман ҳам, аммо умримда бир марта буни ўз бошимдан ўтказдим, биргаликда бошдан кечирдим, ўша пайтда, ўша кеча кўшилиб жон бердим ... ўша даҳшатли тунда. Унинг бошида бошимни чангаллаб, конни тўхтатиш учун чора қидириб, бирор нарса топиш умидида, яна иситмага қарши, кўз ўнгимда уни куйдириб юбораётган иситмага қарши ... тобора бостириб келаётган, унинг тўшаги ёнидан ҳайдаш учун имконим етмаган ажалга қарши чора тополмасдан чарх уриб айланардим. Тушунаяпсизми, врач бўлиш нима эканлигини, ҳамма касалликка қарши курашиш учун зарур бўлган, ҳамма нарсани билиш, сиз донолларча таъкидлагандек, ёрдам бериш учун бурчга эга бўла туриб, жон таслим қилаётган одамнинг олдида чорасиз ўтириш, биласан, лекин ҳукминг ўтмайди. Жисмингдаги барча томирларни парчалаб ташласанг ҳам, биласанки, ўша даҳшатга қарши чиқолмайсан, ёрдам беролмайсан, сен севган вужуднинг аянч билан қонга беланаётганини, оғриқдан тиришаётганини кўриб туриш, ҳозир, бирпасдан сўнг тўхташи, бармоқлар остида сўниши муқаррар бўлган томир уришини сезиб туриш, ... врач бўла туриб ҳеч бир чора билмаслик, ҳеч нарса, ҳеч нарса, ҳеч нарса ... фақатгина унинг ёнида ўтириш, черковдаги мункиллаган бир кампир сингари, қандайдир бир дуони пичирлаб

ўтириш, гоҳида эса, худога дод солиш ва бунинг бефойдалигини ҳам билиб туриш ... Сиз буни тушунасизми? Сиз буни тушунасизми? Мен ...мен фақат бир нарсани тушунмайман ... қандай қилиб, қандай қилиб шундай лаҳзаларда кўшилиб ўлиб кетмаслик мумкин ... кейин яна эртаси куни уйкудан туриш, тиш тозалаш, яна бўйинбоғ боғлаш ... барчасини биргаликда бошдан кечиргач, яна қандай тирик юриш мумкинлигини, мен нималарни хис қилдим, қандай қилиб ушбу нафас, мен ортидан югурган, курашган, қалбим кучи билан ёнимда олиб қолиб, тутиб турмоқчи бўлган биринчи одам кай тарзда кўлимдан сирпаниб чиқиб кетаётганини, борган сари уни тезроқ бой бераётганимни, дақиқа сайин йўқ бўлиб бораяпти, менинг ушбу титроқ босган миямга уни, ушбу инсонни маҳкам тутиб, асраб колиш учун хеч нарса келмайди ...

Шу сабабдан ҳам азобларим икки баробарга ортиб борарди, бунинг устига яна ... Мен унинг кровати олдида ўтирганимда, – мен унга оғриқни енгиллаштириш учун морфей укол қилганман, унинг юзлари оқариб кетган, иситмада ёниб ётибди, ҳа, шу тарика ўтирган жойимда, орка томонимдан таҳликали кўркув ичида мижжа кокмай термулиб турган иккита кўзни ҳар доим хис қилиб турдим ... Бу хизматкор бола бўлиб, у тиз чўкиб, кандайдир бир дуони охиста пичирларди ... Кўзларим унинг нигоҳи билан тўқнашганда эса ... оҳ, буни тасвирлаб беролмайман .. унинг итникидек содиқ назарида қандайдир илтижо, миннатдорлик кўриниб турарди ... у дархол кўлларини кўкка чўзиб, менга умид билан карар, кутқаришимни ёлвориб сўрар ... тушунаяпсизми ... у худди бир худога илтижо килаётгандек менга кўлларини чўзиб ёлворарди ... менга-я .. мендек ожиз бир бандага, ҳаммаси бой берилганини билиб турган одамга-я ... мен у ерда худди оёк остида ўралашиб юрган чумоли сингари бекерак эдим ... Оҳ, бу нигоҳ, менга, менинг санъатимга жонивордек содиқ ишонч билан умид килувчи карашлар мени канчалар кийнарди, ...мен унга бақириб ташлашим, уни тепкилаб ташлашим мумкин эди, худди у мени тепгани сингари, аммо биз, ҳар иккаламиз ушбу аёлга бўлган муҳаббат туфайли бир-биримизга боғланган эдик

... ана шу сир туфайли ... У худди айёр мушукдек кулча бўлиб менинг ортимда ўтирар, мен бирор нарса сўрасам, у сакраб турар ва яланг оёқлари билан овоз чиқармай етиб келар ҳамда титроқ қўллари билан сўраган нарсамни узатарди ...унинг қарашлари ёрдам бериш ва қутқариш умидига тўла эди. Ана шу аёлга ёрдам бериш учун бу бола томирларини кесиб ташлашга ҳам тайёр эканлигини сезиб турардим ... бу аёл одамлар устидан ана шундай ҳокимиятга эга эди ... менда эса ҳеч қандай ҳокимият йўқ эди, конни тўхтатиш учун ҳатто озгина бўлса ҳам ҳокимият йўқ эди ... оҳ, ўша тун, даҳшатли кеча, адоғсиз, ҳаёт ва ажал ўртасидаги тун!

Тонгга яқин у яна ўзига келди ... кўзларини очди ... энди улар аввалгидек мағрур ва совуқ эмасди ... кўзларида ёш милдирар, гўё бегоналардек хонага алангларди ... Кейин менга кўзи тушди, у ўйлаб кўрмоқчи бўлар, менинг юзимни эслашга уринарди ... ва тўсатдан ... мен буни аниқ кўрдим ... у мени эслади ... чунки унинг юзида қандайдир қўрқув, саросима, даҳшат ифодаси пайдо бўлди ... у қўллари билан имо-ишора қилар, кочиб кетишга уринарди ... йўқол, йўқол, кўзимдан йўқол ... буни аниқ кўрдим, у айнан ана шу сўзларни айтмоқчи бўларди ... у аввалбошдан ҳам шундай фикрда эди. Аммо бирпас ўтиб ўзига келди ... энди у менга хотиржамроқ боқар ва оғир нафас оларди ... мен унинг нимадир демоқчи бўлаётганини хис қилиб турардим, нимадир дегиси келаётганди... қўллари яна асабий безовталана бошлади ... у ўрнидан туришга уриниб кўрди, лекин у жудаям мадорсиз эди ... Мен уни тинчлантирдим ва тепасига энгашдим ... у менга оғриқ тўла кўзлари билан узоқ термулди ... унинг лаблари билинар-билинмас қимирлай бошлади, у гапираётган эди, лекин бу сўнгги ва сўниб бораётган товушлар эди:

– Буларни ҳеч ким билгани йўқми? Ҳеч ким-а?

– Ҳеч ким, – дедим мен бор кучим билан уни ишонтиришга тиришиб, – сизга буни ваъда бераман.

Аммо унинг қарашлари ҳали нотинч эди ... титраган лаблари билан тушунар-тушунмас гапиришда давом этди.

– Онт ичинг менга ... хеч ким билмайди деб ... қасам ичинг.

Мен онт ичишга ишора қилиб бармоқларимни кўтардим. У менга қаради ... шундай бир назар билан қарадики, тасвирга сўз ожиз эди ... унинг нигоҳи илиқ, меҳр ва миннатдорлик нурлари билан тўла эди. ... ҳа, ҳа, у миннатдор эди. У яна нимадир демоқчи бўлди-ю, лекин бу унга оғирлик қилди. Зўриқишлар натижасида у ҳолдан тойиб, кўзларини юмганча узоқ ётди. Кейин энг даҳшатлиси бошланди ... энг даҳшатлиси ... азоблар билан тўлиб-тошган ўша бир соат давомида у яна ажал билан олишди: фақат тонгга яқин ҳаммаси тугади ...

У узоқ сукут сақлади. Мен буни палубадаги соат оҳиста уч марта бонг ургандагина пайқадим. Соат уч бўлганди. Ой нури хиралашган, лекин тепамизда қандайдир сарғиш ёғду безовта титраб турар, гоҳ-гоҳида енгил шабада эпкини келарди. Орадан яна ярим ёки бир соатлар ўтгач, яна тонг отди, барча даҳшатлар нурафшон кун ёғдусида ортга чекинди. Биз ўтирган бурчакка энди соя тушмасди, мен унинг юзига энди яхшироқ эътибор бердим, у бошидаги кепкасини ечиб қўйди, унинг озиб, қоқсуяк бўлиб кетган юзи изтиробга тўла эди. Аммо, ялтираб турган кўзойнаклар яна мен томонга ўгирилди, у ўзини бироз тартибга келтирди, энди анча истехзоли ва кескин овозда сўз бошлади.

– Унинг учун ҳаммаси, ҳаммаси тугаган эди, аммо мен учун эмас. Мен мурда билан бир ўзим ўтирардим, ёлғиз ўзим, бегона бир уйда, ёлғиз ўзим бегона ва яна ҳеч қандай сирни яшириб бўлмайдиган бир шаҳарда ... ва мен ... бу сирни асрашим шарт эди ... Бир ўйлаб кўринг-а, бутун вазиятни: колониянинг энг обрўли хонадонларидан бирининг аъзоси, мутлақо соппа-соғ, кечагина ҳукумат уйидаги балда ракс тушган бир хоним, тўсатдан ўз тўшагида ўлиб ётса ... унинг ёнида бир бегона врач, гўёки хизматкорлар томонидан чақириб келинган ... уйдагилардан ҳеч ким уни қачон ва қаердан келганини ҳам кўрмаган ... аёлни ярим тунда, замбилда олиб келишган ва эшикларни ичкаридан бекитишган ... эрта-

лаб эса, у ўлиб ётибди ... шундан кейингина хизматкорлар чақирилаяпти ва бутун уй уввос солиб йиғламоқда ... кўз очиб-юмгунча қўшнилар хабар топишади, сўнг бутун шаҳар ... фақатгина бир одам бор бу ерда, ҳаммасини тушунтириб бериши керак бўлган одам ... мен, яъни бегона бир одам, чекка бир станцияда ишловчи врач ... жуда қувонадиган вазият-а, нима дедингиз, тўғрими?

Мени нима кутаётганини яхши билиб турардим. Бахтимга яхшиям хизматкор бола ёнимда эди, бу бақувват ўсмир менинг ҳар бир ниятимни кўзларимдан ўқиб олар, ҳатто мана шу сариқ онгсиз жонзот ҳам мени бу ерда жиддий бир олишувни бошдан кечиришим зарурлигини билиб турарди. Мен унга бор-йўғи бир оғиз сўз айтдим:

– Хоним нима бўлганини ҳеч ким билмаслигини хоҳлаяпти.

У ёш тўла кўзлари билан менга содиқ итдек қаради ва қатъий оҳангда:

– Хўп бўлади жаноб, – деди ва бошка ҳеч нарса демади. Сўнгра у ердаги қон изларини ювиб тозалади, ҳамма нарсани аъло даражада қилиб тартибга келтириб чиқди. Айнан ундаги бу қатъийлик мендаги дадилликни қайта тиклади.

Аниқ биламан, умримда ҳали ҳеч қачон бунчалик шижоатли куч-қувватга эга бўлмаганман ва бундан кейин ҳам эга бўлолмайман. Одам агар ҳамма нарсасини қўлдан бой берса, сўнг у охирги нарса учун ҳеч нарсадан тап тортмай курашади, охирги нарса эса – бу васият, яъни ўртадаги сир эди. Мен одамларни мутлақо хотиржам кутиб олиб, уларнинг ҳаммасига бир хил ёд олинган воқеани ҳикоя қила бошладим, яъни қандай қилиб хоним хизматкор болани врачни чақириб келишга жўнатгани, бола эса мени кўчада тўсатдан учратиб қолганини баён қилардим. Ўзим бу нарсаларни хотиржам ҳикоя қилиб бераётган бўлсам-да ... аслида энг муҳим нарсани сабрсизлик билан кутаётган эдим, яъни ўлим ҳақидаги хулоса масаласи энди ҳал қилиниши керак эди, ана шундан кейингина биз уни тобутга жойлашимиз, унга қўшиб ўша сирни ҳам дафн этишимиз мумкин эди. Унутманг, бу пайшанба куни эди, шанба куни

эса унинг эри қайтиб келади ... Соат тўққизга бориб, шу ердаги участка врачига хабар етганини эшитдим ва унга одам юбордим. У ўз лавозимига кўра мендан бир поғона юқори бўлиб, бир вақтнинг ўзида у менинг рақибим ҳам эди, аёл айнан ана шу одам ҳақида анчагина ёмон фикр билдирган ва афтидан, у мени бу ёққа ўтмоқчи бўлаётганимдан ҳам хабардор эди. Бир қарашдаёқ у менга душман эканлигини сездим. Аммо, айнан ҳозир бу менга қўшимча куч бераётганди.

Кираверишдаги хонадаёк у сўрай бошлади:

– (у аёлнинг исмини айтди) хоним қачон вафот этди?

– Эрталаб соат олтида.

– Сизга у қачон одам юборганди?

– Кечқурун соат ўн бирда.

– Мен унинг врачи эканлигимни билармидингиз?

– Ҳа, лекин бу жуда шошилинч эди ... ундан кейин, у айнан мени сўратган экан. У бошқа врач чақиришни тақиқлаб қўйди.

У менга бақрайиб қолди: унинг рангпар ва бироз ёғ босган юзи қизариб кетди, унга нимадир алам қилаётганини сездим. Менга айнан ана шу нарса керак эди. Бутун куч-қувватим билан масалани тезроқ ҳал этишга тиришардим, чунки асабларим бу ҳолатга узоқ дош беролмасди. У нимадир бир нарса деб эътироз билдирмоқчи бўлди, аммо кейин совуққонлик билан қўшиб қўйди:

– Агар сиз менинг иштирок этишимга зарурат йўқ деб ўйлар экансиз, унда вазифам сифатида ўлимни қайд этишим керак бўлади ... яъни буни қандай содир бўлганлигини.

Мен унга жавоб бермадим ва ичкарига киритдим. Сўнг ўзим орқада қолиб, эшикни қулфладим ва калитни олиб столга қўйдим. У ҳайрон бўлиб қошларини чимирди:

– Буни қандай тушуниш керак?

Мен хотиржамлик билан унинг қаршисига келдим:

– Гап бу ерда ўлимнинг сабабини аниқлаш ҳақида эмас, балки бошқа нарсанинг чорасини топиш ҳақида кетаяпти. Бу аёл мени бу ерга муваффақиятсиз якун

топган бир жаррохлик операциясининг оқибатини даволаш учун таклиф этганди ... менда уни кутқариб қолишга ортиқча имкон қолмаган эди, аммо мен унинг номусини кутқариб қолишга сўз бердим ва сўзимнинг устидан чиқаман. Сиздан эса ана шу нарсада ёрдам беришингизни сўрайман.

Ҳайрон бўлганидан унинг кўзлари янада катталашиб кетди:

– Сиз ..., – деди у тутилиб, – мен, яъни расмий врач, бу ерда бир жиноятни яширишим кераклиги ҳақида гапирмаяпсиз деб ўйлайман?

– Ҳа, айнан шуни хоҳлаяпман, шундай қилишим керак.

– Сизнинг жиноятингиз учун мен ...

– Мен сизга айтдим-ку, мен бу аёлга қўл ҳам текизганим йўқ, акс ҳолда ... акс ҳолда мен сизга ялиниб ўтирмаган бўлардим, аллақачон ўзимни ўлдирган бўлардим. У ўз гуноҳи учун ўзи товон тўлади, агар сиз шуни айтмоқчи бўлаётган бўлсангиз, аммо буни оламга ёйишнинг зарурати йўқ. Ва бу хонимнинг номуси бекордан-бекорга янаям булғанишига чидаб тура олмайман.

Мендаги бу қатъийлик оҳанги унинг баттар ғазабини қўзғади.

– Сиз бунга чидаб тура олмайсиз ... хўш ... сиз менга бошлиқмисиз ... ёки ҳеч бўлмаганда шундай бўлишни ўйлаяпсизми ... ва менга буйруқ бермоқчи бўлаяпсизми... Сизни ўша овлоқдаги катагингиздан бу ерга чақириб олишган экан, демак, бу ерда қандайдир бир ифлос ўйин кетаяпти ... сиз бу ерда жудаям ғаройиб амалиёт бошлагансиз, яъни бор-йўғи бир тажриба ... Аммо, энди буни мен текшириб кўраман, ҳа мен, ва сиз бу ёғини менга қўйиб бераверинг, мен имзо чекадиган баённома рисоладагидек бўлади. Мен ҳеч қандай ёлғон нарсаларга имзо қўймайман.

Мен мутлақо хотиржам эдим.

– Аммо бу сафар рози бўлишга тўғри келади. Йўқса, бундан олдин ушбу хонани тарк этолмайсиз.

Шу сўзларни айта туриб мен қўлимни чўнтагимга узатдим, ёнимда тўппончам йўқ эди. Аммо у чўчиб туш-

ди. Мен у томонга бир қадам олға ташладим ва унга термулдим.

– Қулоқ солинг, сўнгги чорани қўллашга тўғри келмаслиги учун ... мен сизга икки оғиз сўз айтишим керак бўлади. Ўз ҳаётимнинг менга заррача қиймати йўқ ... бошқа бировникини айтмаса ҳам бўлади. Мен олдин ҳам ўзи бундан баттарини ... мени фақат бир нарса – ўз ваъдамнинг устидан чиқиш қизиқтиради, яъни ўлимнинг сабаби сирлигича қолади ... қулоқ солинг, мен сизга сўз бераман, агар хоним кутилмаган тасодиф туфайли вафот этган, деган хулоса ёзадиган бўлсангиз, мен шу хафтанинг ўзидаёқ нафақат ушбу шаҳарни, балки бутун Ҳиндистонни ташлаб чиқиб кетаман ... Тобут қабрга қўйилиши билан, яъни ҳеч ким ... эшитяпсизми, ҳеч ким изини суриштира олмаслигига ишончим комил бўлгач, истасангиз тўппончамни оламан-да ўзимни отиб ташлайман. Бу сиз учун етарли бўлса керак, менимча шунинг ўзи сизга етарли.

Афтидан, менинг овозимда анчагина таҳдид, анчагина важоҳат бор эди, чунки мен унга қанчалик яқинлашган сайин, у шунчалик даҳшат ва қўрқув билан ўзини олиб қочаётганди. Биласизми, бу худди ханжарини силкитиб жон-жаҳди билан қувиб келаётган амокдан қочган одамнинг аҳволини эслатарди ... Бирданига у мутлако бошқа одамга айланди ... қандайдир ҳорғин ва бўшашган ... унинг қаттиқ иродаси синиб бўлганди. У қолган бор иродасини тўплаб ночор минғирлади:

– Умримда ҳали ҳеч қачон қалбаки гувоҳномага имзо чекмаганман ... барибир, нимадир бир нарса ўйлаб топиш керак бўлади ... ахир ҳар нарса бўлиши мумкинку... Аммо, мен бирданига бундай қила олмасдим ...

– Дарҳақиқат, сиз бундай қила олмасдингиз, – унга ўзини ўнглаб олишга мадад бердим. –(қани, тезроқ, бўлсангчи, дея мени шоширарди ичимда бир нарса) Аммо, энди сиз нафақат бир тирик одамга озор беришингиз, балки ўлган одамни ҳам қаттиқ ҳақорат қилишингиз мумкинлигини билгач, албатта жаҳлингиз чиқмаслиги керак.

У бошини ирғади. Биз столга ўтиб ўтирдик. Бир неча дақиқалардан сўнг хулоса тайёр бўлди (бу нарса кейин-

чалик газеталарда ҳам эълон қилинди ва унда ишонарли қилиб юрак хуружи ҳақида баён қилинганди). Сўнгра у ўрнидан турди ва менга каради.

– Сиз шу ҳафта ичида жўнаб кетасиз, тўғрими?

– Бу менинг чин сўзим.

У менга яна бир бор каради. У ўзини жиддий ва ишбилармон қилиб кўрсатгиси келаётганини англадим.

– Мен хозироқ тобут тайёрлашларини буюраман, – деди у ўзидаги саросимани бекитиш учун. Аммо, билмадим, менинг кўринишимда қандайдир қўркинчми ёки азобланишми, билмадим, у кутилмаганда менга қўлини узатди ва қўлларимни қисиб, чин дилдан самимий силкитди.

– Бардошли бўлинг, омад тилайман, – бу билан у менга нима демоқчи эканлигини англай олмадим. Мен касалмидим? Балки ... ақлдан озгандирман? Уни эшиккача кузатиб қўйдим, эшикни очдим ва сўнгги кучимни тўплаб унинг орқасидан эшикни ёпдим. Сўнг кўзларим яна пирпирай бошлади, атрофдаги ҳамма нарса қалқиб, чархпалак бўлиб айлана бошлади. Ниҳоят, шундоккина унинг тўшаги олдида ерга қуладим ... худди, ... худди ... амок сингари, амок бўлиб чопган одам ўз югуришининг ниҳоясида, асаб томирлари ёрилиб кетиб, ерга қулаб тушгани сингари.

У яна нафасини ичига ютди. Вужудим қандайдир музлагандек бўлди, эҳтимол бу кема бўйлаб майин эсаётган тонгги шабаданинг енгил эпкинимикин? Аммо, унинг тонгги ёғдудан бироз ёришиб турган изтиробларга тўла юзи яна асабийлаша бошлади:

– Шу алпозда гиламда чўзилиб қанча ётганимни эслай олмайман. Кутилмаганда кимдир турткилай бошлади. Кўзимни очдим. Бу хизматкор бола эди, у ҳурмат сақлаб бироз ҳадиксираганча саросима билан менга караб турарди.

– Кимдир кирмоқчи ... сизни кўришни хоҳлаяпти.

– Ичкарига ҳеч ким кирмаслиги керак.

– Ҳа ... лекин ...

Унинг кўзларида қўрқув бор эди. У нимадир демоқчи бўлар, лекин сўзлашга ҳадди сиғмасди. Бу содиқ ит изтироб ичида ёнаётганди.

– Ким у?

У худди уришимдан қўрққандек, қалтираганча менга термулиб турарди. Кейин у тилга кирди, – у бир исмни тилга олди ... шундай бир саводсиз мавжудодда бунчалик ақл қаердан пайдо бўлади экан, қандай қилиб шундай бир қалтис лаҳзаларда мутлақо саводсиз бандаларга беқиёс сезгирлик ато этилади? Сўнгра у жудаям, жудаям ҳадик ва эҳтиёткорлик билан деди ...

– Бу ўша.

Сакраб турдим, мен шу заҳотиёқ тушундим ва менда ўша нотаниш кимсани бир кўриш учун иштиёқ ва сабрсизлик пайдо бўлди. Чунки, кўраяпсизми, қандай ғалати ҳол ... шунча изтироб, шунча таҳлика, қўркув ва нафрат ичида мен «уни» умуман эсдан чиқариб қўйгандим. Яъни ... бу ўйинда яна бир одам борлигини ... яъни, бу аёл севган одамни, мендан яширган нарсасини унга бутунлай бахшида этганини ... Ўн икки соат, йигирма тўрт соат олдин мен бу одамга нафрат билан қараган, уни бурда-бурда қилиб ташлаган бўлардим ... Ҳа, сизга тасвирлаб беролмайман, лекин энди мен уни бир кўриш иштиёқи билан ёнар, уни шу аёл севгани учунгина мен ҳам севгим, яхши кўргим келарди.

Шошилиб ўзимни эшикка урдим. Қаршимда ёшгина, жудам ёш, малласоч бир офицер турар, у жуда озғин, ранги оқариб кетган ва бутунлай саросимада эди. У худди ёш болага ўхшар ... унинг қанчалар эркак бўлиб кўринишга уринаётгани, ўзини тутиб туришга, ҳиссиётларини яширишга интилаётгани мени чексиз ларзага солди. Фуражкасини олишга уринаётган чоғда унинг қўллари титраётганига кўзим тушди. Беихтиёр уни бағримга босгим келди ... чунки бу аёлни забт этолган одам айнан шундай бўлишини хоҳлагандим, яъни бир қаллоб, хотинбоз ёки калондимоғ эмас, балки ... аёл ўзини ҳали гўдаклик ҳиди анқиб турган, беғубор бир зотга ҳадя қилганди.

Қаршимда бутунлай ўзини йўқотиб қўйган йигитча турарди. Мендаги қизиқиш, ҳаяжонли тўлқинланиш уни янаям баттар гангитиб қўйганди. Лаблари устига қўниб турган юпқагина мўйловча унинг ахволини фош қилиб,

титраб турарди ... бу ёшгина офицер, бу болакай хўнграб юборишдан ўзини аранг тийиб турарди.

– Афу этасиз, – деди у ниҳоят, – мен ... хонимни ... яна бир бор ... кўрсам ... дегандим.

Беихтиёр, ўзим ҳам билмаган ҳолда унинг, бегона бир одамнинг елкасига қўлимни ташладим ва гўё беморни етаклагандек, уни ичкарига бошладим. У ҳайрон бўлиб менга қаради, унинг нигоҳида чексиз меҳр ва миннатдорлик балқиб турар ... дастлабки лаҳзалардан бошлаб, ўртамизда қандайдир ўзаро ҳамдардлик пайдо бўлганди. Биз жасадга яқинлашдик ... У оқ чойшаб устида оппоқ бўлиб ётарди – ёнида туришим йигитга ноқулай эканлигини сезиб, уни аёл билан ёлғиз қолдириш ниятида, ўзимни орқага олдим. У асталик билан, оёқларини аранг судраганча жасадга яқинлаша бошлади, уни қандай изтироб ва алам қийнаётгани елкаси оша кўриниб турар, у худди дахшатли довулни қаршилаётган одамга ўхшарди. ...Унинг кроватига етгач, тўсатдан худди мен каби у ҳам тиз чўкди.

Чопиб бориб, уни кўтардим ва креслолардан бирига бошладим. Энди у ортиқ уялмас, ичидаги изтиробларини кўз ёшига қўшиб тўкаётган эди. Бирор нарса дейишга юрагим бетламас, беихтиёр бармоқларим билан унинг малларанг, болаларникидек мулойим сочларини силардим. У ўта катта ҳадик ва эҳтиёткорлик билан билагимни ушлади ... тўсатдан унинг менга термулиб турган нигоҳини сездим ...

– Доктор, ростини айтинг, – дея пичирлади, – у ўз жонига қасд қилдими?

– Йўқ, – дедим мен.

– Унда ... бу менинг ... балки кимдир ... унинг ўлимида бирор кишининг айби борми?

– Йўқ, – дедим мен яна, гарчи бўғзимда бир нарса тиқилиб, унга қараб, «Мен! Мен! Мен! ... ва Сен! Иккаламиз ҳам! Унинг қайсарлиги! Унинг лаънати қайсарлиги!» – дея бақириб бергим келаётган бўлса ҳам, ўзимни тутиб қолдим ва яна бир бор такрорладим:

– Йўқ, ҳеч ким айбдор эмас, бу аччиқ қисмат!

– Мен ҳечам бунга ишонолмаяпман, – ингранарди у, – мен бунга ишона олмаяпман. У ўтган куни балга борганди, хурсанд эди, менга бош ирғади. Қандай қилиб бунақа бўлиши мумкин, бу қандай қилиб юз берди?

Мен унга узундан-узоқ бир ёлғонни сўзлаб бердим. Мен ҳатто унга ҳам бу сирни ошкор қилмадим. Икки ҳамдард бизни боғлаб турган туйғудан илҳомланиб, ўтган кунларни бирма-бир эслаб ўтдик ... гарчи бир-биримизга ишонмаётган бўлсак-да, энди бутун ҳаётимиз мана шу аёл билан боғлиқ эканлигини ҳис этиб турардик. Гоҳида нимадир тилимнинг учида турган нарсани айтишимни истар, лекин мен тишимни тишимга қўярдим – аёл ундан ҳомиладор эканлигини, мен эса, мен унинг фарзандини ўлдиришим керак бўлганлигини, энди болани у ўзи билан бирга қабрга олиб кетаётганлигини, у энди ҳеч қачон билолмайди. Биз фақат у ҳақда, унинг шу кунлардаги аҳволи ҳақида сухбатлашдик, ҳа, сизга айтишни унутибман, кейин мен уникида яшириниб юрдим, мени роса қидиришди... Унинг эри етиб келганида тобут аллақачон ёпилган эди ... у расмий хулосага ишонишни истамади, турли хил миш-мишлар юрарди, ... ва у мени кидирди. Аммо, мен уни кўришни истамасдим, чунки кейинчалик маълум бўлдики, аёл у туфайли кўп изтироб чеккан экан ... мен ўзимни яшириб юрдим ... тўрт кун ҳовлидан чиқмадим, иккаламиз ҳам унинг уйидан ташқарига чиқмадик ... мен кочиб кетишим учун аёлнинг суюклиси менга қалбаки ном билан кемадан жой тўғрилаб берди ... ҳеч ким мени таниб колмасин дея, худди ўғриларга ўхшаб, тунда бир амаллаб кемага ўрнашиб олдим ... Нимаики бўлса, ҳаммасини, етти йиллик изланишларим билан бирга ўз уйим, мол-мулким, ҳаммасидан воз кечдим, ҳаммаси энди ким хоҳласа, ўшанга насиб этади. Ҳукуматдаги жаноблар ҳам аллақачон мени ўз рўйхатларидан ўчиришган, чунки мен рухсатсиз ўз постимни ташлаб кетганман ... Лекин, ҳар бир нарса менга уни эслатиб турувчи ўша уйда, ўша шаҳарда ... ўша борликда мен ортиқ яшай олмасдим ... фақатгина уни унутиш, ундан кутулиш учун, худди ўғрилардек ярим тунда кочиб чиқдим ... Аммо ... бортга

чиқишим биланоқ ... тунда ... ярим тунда ... қадрдоним яна мен билан бирга турарди ... бир пайт кран нимадир бир нарсани кўтара бошлади ... тўртбурчак, қоп-қора ... унинг тобути ... эшитяпсизми, ... худди мен уни таъқиб қилганим каби, унинг тобути ҳам мени шу ергача ортимдан таъқиб қилиб келмоқда ... мен ўзимни четга олишим, бегонадек тутишим керак ... чунки у, яъни унинг эри ёнида эди. У тобутни Англияга олиб кетмоқда ... эҳтимол, ўша ерда қайта текширув ўтказдирар ... эри уни тортиб олди ... энди у яна эрига қарашли ... бизга эмас, биз иккаламизга ҳам эмас ... Аммо, мен ҳалиям шу ердаман ... мен у билан сўнгги онларгача бирга бўламан ... эри буни ҳеч қачон била олмайди ... шуни деб, у ўлиб кетди ... мен унинг сирларини мана шу пасткашдан ҳимоя қиламан ... у ҳеч нарса ...ҳеч нарса била олмайди ... унинг сирлари фақат менга тааллуқли, ёлғиз бир ўзимга ...

Тушуняпсизми энди ... тушунаяпсизми энди ... нима сабабдан мен одамларга қарай олмайман ... айниқса, улар бир-бирининг пинжига кириб, турли қилиқлар қилишганда, ҳатто уларнинг кулгисини ҳам эшитгим келмайди ... чунки ана у ерда, ичкарида ... ичкаридаги юккхонада, чой ўрамлари ва ёнғоқ қоплари орасида унинг тобути ҳам турибди ... Мен ичкарига кира олмайман, эшик бекитиб ташланган ... аммо мен бутун борлиғим билан ўтган ҳар бир лаҳзани билиб турибман, ҳатто бу ерда вальс чалишаётганда ёки танго янграётганда ҳам ... дарҳақиқат, бу ахмоқлик, ахир мана шу океан тубида миллионлаб мурдалар ётибди, ер юзининг ҳар бир қадамида биттадан жасад чириб тупроққа айланиб кетмоқда, аммо одамлар маскарадлар қилишади, қонхўрларча қаҳқаҳа отишади, мен буларга чидай олмайман ... чидай олмайман ахир ... Лекин, унинг жасади шу ерда, мен сезиб турибман, мен аниқ биламан, у мендан нима хоҳлаётганини ... ҳаммасини биламан ... менинг ҳали яна битта бурчим бор ... мен ҳали бутунлай тамом бўлганим йўқ ... ҳали унинг сирини кутқарганим йўқ ... у мени ҳали қўйиб юбормайди ...

Пароходнинг ўртасида одамлар ғимирлаб қолишди, уларнинг қадам товушлари эшитилаётганди, матрослар палубани юва бошлашди. У худди жиноят устида қўлга тушган одамдай саросимага тушди, қонсиз юзида қўрқув пайдо бўлди. У ўрнидан турди ва минғирлай бошлади:

– Мен кетишим керак ... мен кетишим керак.

Уни кузатиб туриш жуда оғир эди, унинг нигоҳи бўмбўш бўлиб қолган, кўзлари шишиб кетган, ичкиликданми, кўз ёшиданми, билмадим, қовоқлари қизариб кетганди. У мендан кўзини олиб қочар, унинг ушбу ночор аҳволидан унда ўта кучли бир уят борлигини, менинг олдимда ўтган тундан, фош бўлганидан уялиш, чексиз уят ҳисси кўриниб турарди. Мен беихтиёр дедим:

– Тушдан сўнг олдингизга, каютага келсам бўладими?

У менга истеҳзо билан қаради, лаблари муғамбирона ва совуқ титради, у ҳар бир сўзни қандайдир бир қаҳр ва алам билан талаффуз этарди:

– А-ҳа ... бу сизнинг ўша бир тийинга қиммат ёрдам бериш бурчингиз ... а-ҳа ... ана шу луқма билан сиз мени шунча вайсашимга сабаб бўлдингиз. Аммо, йўқ, йўқ жаноб, миннатдорман. Ичимдаги ҳаммасини, ичак-чавоғимгача олдингизда сочиб ташлагандан сўнг, бу одам енгил тортгандир деб ўйлаб, хомтама бўлманг. Менинг бу лаънати ҳаётимни энди ҳеч ким бутлай олмайди ... Буюк Голланд ҳукуматига ҳам текинга хизмат қилдим ... Нафақа ... энди ўрни ҳам йўқ. Энди Европага мен худди дайди итдек қайтиб бораяпман ... бир тобут изидан акиллаб кетаётган ит ... амок бўлиб, узоқ югуриб бўлмайди, кимдир барибир эртами-кечми уни ўлдиришга мажбур бўлади, умид қиламанки, ҳаммаси тезда тугайди... Йўқ, йўқ, қадрли жаноб, самимий ҳамдардлигингиз учун миннатдорман ... Каютамда ҳам ҳали бир-иккита ажойиб ҳамроҳларим бор ... тўрт-беш шиша асл шотланд вискиси ... улар гоҳида менга таскин беришади ... ундан ташқари, яна бир оғайним, қадрдон тўппончам, афсус мен унга аввалроқ эътибор бермаган эканман, ўз вақтида мурожаат қилмабман, у ҳар қандай бекорчи гапсўздан кўра кўпроқ ёрдам бера олади. Илтимос сиздан, ўзингизни уринтирманг ... ахир инсонда ҳеч бўлмаса шу-

гина бир нарсага, яъни бошқалар ёрдамидан воз кечиб, ўзи хоҳлагандек жон таслим қилишга – ўлишга ҳаққи бор-ку.

У менга яна бир бор истеҳзо билан ... тамали қаради, лекин мен бунинг бор-йўғи хижолат эканини, чексиз хижолат эканини сезиб турардим. Сўнгра у елкаларини қисганча орқасига ўгирилди ва хайрлашмасдан ғалати қийшайганча, оёқларини судраб аллақачон ёришиб кетган палуба бўйлаб каюталар томонга қараб кетди. Уни бошқа умуман учратмадим. Ўша куни тунда ҳам, кейинги кеча ҳам уни одатдаги жойдан қидиришларим зое кетди. У ғойиб бўлганди. Агар, кейинчалик йўловчилар орасида билагига мотам рўмолчасини боғлаб олган машҳур бир савдогарни учратмаганимда эди, буларнинг ҳаммасини бир тушга ёки дайди хаёлларга йўйган бўлардим. Таъкидлашларича, бу одам яқинда қандайдир бир тропик касаллиги туфайли ўз рафиқасидан жудо бўлган экан. Мен уни бир чеккада туриб, ўтган-кетган одамларни жиддий ва изтироб билан кузатиб турганини кўрдим, шу аснода унинг сирли ташвишини билиб турганлигим ҳақидаги хаёллар вужудимга ғалати бир титроқ солди. Гўё қарашларим билан унинг тақдири ҳақида унинг ўзидан кўра кўпроқ нарса билишимни ошкор этиб қўядигандек, ҳар сафар унга дуч келиб қолганимда, ўзимни четга олиб қочардим.

Шундан сўнг Неаполда ўша ғалати воқеа юз берди, унинг моҳиятини эса ўша нотаниш кимсанинг ҳикоясидан топса бўлар деб ўйлайман. Чунки кўпчилик йўловчилар кемани тарк этишганди, мен ўзим эса дастлаб операда, сўнг Виа Ромадаги яхши бир каҳвахонада эдим. Биз эшкакли қайиқлар билан пароходга қайтаётганимизда эса, бир неча қайиқларда одамлар машъалалар ва тунги чироқлар ёрдамида кема атрофини ўраб олишган ва ниманидир қидиришаётганди. Тепада, пароходнинг қоронғу бортида эса жандармерия ва карабенирларнинг сирли тарзда у ёқдан-бу ёкка юришганига кўзим тушди. Мен бир матросдан қандай воқеа юз берганини сўрадим. У ғалати тарзда ўзини олиб қочди, мен дархол ҳеч нарса гапирмасликка буйруқ берилганини англадим, кейин-

ги куни эса кема яна осойишталик билан, бўлиб ўтган воқелардан холи тарзда Генуяга жўнаганда эса бортда бу ҳақда ҳеч нарса билиб бўлмади. Кейин мен фақатгина Италия газеталаридан Неаполь портида юз берган ва жимжимадор тасвирлар билан ёритилган бир бахтсиз воқеа ҳақидаги маълумотларни ўқидим. Улар шундай ёзишганди: Ўша кеча, кемада ҳеч ким йўқ бир пайтда йўловчиларни безовта қилмаслик мақсадида Голландия колониясининг олий табақасидан бўлган бир хонимнинг тобути кемадан қайиққа юклана ётган эди, тобут пастга туширилиши чоғида, унинг турмуш ўртоғи ҳам у билан бирга бўлган, шу пайт юқоридан нимадир бир оғир нарса кулаб тушиб тобут ва унинг ёнидаги турмуш ўртоғини ҳам қўшиб, денгиз тубига тортиб кетган. Яна бир газета, бу бир телба бўлиб, у арқонли нарвонни силкитиб юборган, деб тахмин қилса, бошқа бир газета, арқондан қилинган нарвон катта оғирликка дош беролмай ўз-ўзидан узилиб кетган, дея гумон қилади. Нима бўлганда ҳам, кема маъмурияти ҳақиқатни яширишга уринишган. Вафот этган хонимнинг турмуш ўртоғини қайиқлар ёрдамида осонгина қутқаришга муваффақ бўлинган, лекин қўрғошиндан ясалган тобут шу заҳотиёқ денгиз тубига чўкиб кетган ва уни топишнинг бошқа имкони бўлмаган. Айни чоғда, яна бир қисқа хабарда маълум қилинишича, қирқ ёшлардаги бир эркак кишининг жасади портдаги қирғоқдан топилган. Бу ҳол одамлар учун жимжимадор тасвирланган ғалати бахтсиз воқеа билан ҳеч қандай боғлиқлик жойи йўқдек эди. Аммо, мен ушбу қисқа сатрларни ўқишим биланоқ, тўсатдан газета варақлари ортидан сутдек оқариб кетган чеҳра ялтираб турган ойнаклари билан менга муғамбирона термулиб турганини ҳис қилдим ...

НОТАНИШ АЁЛ МАКТУБИ

Машҳур романчи Р. уч кун давомида тоғ бағрида ўтказган ҳордиғидан сўнг эрта тонгда Венага қайтгач, вокзалдан газета сотиб олди ва ундаги санага кўзи тушиши биланоқ, бугун ўзининг таваллуд куни эканлигини англади. Қирқ биринчиси, – хаёлидан ўтказди у, – аммо бу янгилик унга на ҳузур бағишлади, на оғир ботди. У газетанинг шиқирлаб турган бетларини шоша-пиша варақлаб чиқди-да, киракаш автомобиллардан бирини тутиб, уйга йўл олди. Хизматкори унинг уйда йўқлиги чоғида бўлиб ўтган иккита ташриф, бир неча телефон қўнғироқлари ҳақида унга хабар берди ва бир баркашда тўпланиб қолган почтани келтирди. У бепарволик билан қоғозларни кўздан кечирган бўлди, бир-иккита жўнатувчиси муҳимроқ кўринган конвертларни очиб кўрди, хуснихати нотаниш кўринган ва ўзиям бирмунча калинроқ туюлган бир мактубни четга суриб қўйди. Бу орада чой олиб келинди, у креслога қулайроқ ўрнашиб ўтирди-да, яна бир бор газеталарни ва айрим ҳужжатларни титкилаган бўлди, сигара тутатди, сўнгра четга суриб қўйилган мактубга қўл чўзди.

Бу нарса саросима ичида ёзилган, нотаниш бир аёл кишининг хуснихати билан шошиб-пишиб битилган йигирмага якин варақлардан иборат хат бўлиб, у мактубдан кўра, кўпроқ қўлёзмага ўхшаб кетарди. Бирорта қўшимча битик бормикин, дея у беихтиёр конвертни яна бир марта пайпаслаб кўрди. Аммо, конверт бўм-бўш бўлиб, унда ҳам, варақларда ҳам жўнатган кимсанинг на манзили, на имзоси кўрсатилганди. Ғалати, хаёли-

дан ўтказди у ва яна битикларни қўлга олди. «*Сенга, мени ҳеч қачон билмаганга*», деган ёзув хат бошида ёхуд даъват, ёхуд сарлавҳа сифатида турарди. У ҳайрон бўлиб ўйланиб қолди, бу унгамикин, эҳтимол хаёлий бир инсонгадир? Кутилмаганда ундаги қизиқиш ва иштиёқ уйғониб кетди. У ўқий бошлади:

Болам кеча вафот этди – уч кечаю уч кундуз миттигина мурғак бир жон учун ўлим билан олишиб чиқдим, қирқ соат давомида грипп унинг ожиз ва қайноқ вужудини иситма ичида титратган маҳал мен унинг тўшаги тепасида ўтириб чиқдим. Ёнаётган пешонасига совуқ малҳам босдим, туну кун унинг миттигина титроқ қўлларини тутиб ўтирдим. Учинчи куни кечқурун ортиқ дош беролмадим. Кўзларимнинг бардоши тугади, улар юмилиб кетавердилар, кетавердилар, менга бўйсунмай қўйдилар. Мен уч соатми, тўрт соатми тошдек ўриндиқда ухлаб қолибман, бу орада эса ажал уни олиб кетибди. Мана, у шу ерда ётибди, ширингина ночор бир гўдак, ўзининг торгина тўшагида, гўё ўлмагандек, фақат унинг кўзларини юмиб қўйишди, зийрак ва кора кўзларини, оппоқ кўйлагининг устига митти қўлчаларини қовуштириб қўйишди, тўшакнинг тўрт бурчагида эса тўртта шам ёниб турибди. У томонга қарашга юрагим бетламайди, қимирлашга ҳам кўркаман, чунки шамлар қимирлай бошлайди ва унинг юзи ҳамда юмилган лаблари узра тушиб турган соялар қалқий бошлайдилар, шунда гўё унинг вужуди қимирлаётгандек туюлади, ва мен уни ўлмаган деб хаёл қиламан, яна уйғониб кетадигандай, ўзининг қўнғироқдек овози билан менга гўдакларга хос аллакандай бир ширин сўз айтадигандай бўлиб кўринаверади. Аммо, у энди вафот этди, буни биламан, бошқа у томонга қарашни истамайман, чунки яна бир бор умид боғлашни ва ноумид қолишни истамайман. Биламан, биламан менинг фарзандим кеча вафот этган – энди бу дунёда меники бўлган биргина Сен қолдинг: фақатгина Сен, мен ҳақимда ҳеч нарса билмайдиган Сен, дунё бехабар, эҳтимол айни чоғда қимор ўйнаётган ёки бирор нарса, балки бирор кимса билан кўнглини

чоғлаётган Сен. Фақат Сен, мени ҳеч қачон танимаган ва мен ҳар доим севиб келган Сен.

Бешинчи шамни олдим ва Сенга мактуб битаётган стол устига қўйдим. Чунки мен кўнглимдагиларни бўшатмасдан туриб мана шу кўзлари юмуқ жигарбандим билан бир ўзим ёлғиз қола олмайман, мана шу азоб ва изтиробларга тўла соатларда Сенга ёрилмасам, кимга ёриламан, чунки Сен менинг бутун борлиғим бўлиб келдинг ва бутун борлиғим бўлиб коласан ҳам. Эҳтимол Сенга сўзлаб беришнинг уддасидан чиқа олмаётгандирман, эҳтимол Сен мени тушунмаётгандирсан – ҳа, бошим мутлақо гангиб қолган, қовоқларим титраб-қақшамоқда, аъзойи баданим оғриққа тўла. Ишончим комил, иситмам бор, эҳтимол аллақачон грипп бўлгандирман, чунки ҳозир бу дард у эшикдан бу эшикка санғиб юрибди, агар шундай бўлса эди, унда мен ҳам болам билан бирга кетардим, яхши бўларди, мен рози эдим. Баъзан кўзларимнинг олди ҳам коронғилашиб кетмоқда, эҳтимол бу хатни охирига етказолмасман – бирок шу сафар, бир марта бўлса ҳам, кўнглимдагини Сенга айта олиш учун ҳам бор кучимни тўплашни истайман, Сенсан менинг муҳаббатим, мени ҳеч қачон таний олмаган Сен.

Ёлғиз бир Ўзингга сўзлаб бергим келди, илк бора ҳаммасини очиқ-ойдин айтишни истадим: шу кунгача ҳар доим Сеники бўлган ва Сен мутлақо бехабар бўлган ҳаётимни Сен бошдан-оёқ билишинг керак. Аммо Сен менинг ушбу сирларимни фақат вафотимдан сўнггина билишинг лозим, агар хозир вужудимни иссиқ ва совуқ оралиғида қақшатаётган чиндан ҳам ажал силсиласи бўлса, унда Сен менга ҳеч қачон жавоб ёзолмасанг керак. Мабодо яна яшаб қолгудек бўлсам, бу хатни йиртиб ташлайман ва ҳар доимгидек яна жимгина сукут сақлаб яшайман. Бу мактуб қўлингда экан, билгинки, бу дунёдан кўз юмган бир аёл Сенга ўз ҳаётини сўзлаб бермоқда, тириклигининг илк сониялардан токи охиригача Сеники бўлган ҳаёти ҳақида сўзлаб бермоқда. Бу сўзларимдан кўркма; ахир ўлган киши энди ҳеч нарса истай олмайди, у энди на муҳаббат, на шафқат ва на юпанч истай олади. Сендан фақат бир нарсани истайман: менинг барча

сўзларимга ва Сен учун чеккан изтиробларимнинг баёнига ишонишингни хоҳлайман. Барчасига ишон, биргина илтимосим фақат шу: ахир инсон ёлғиз фарзандининг мурдаси олдида ёлғон гапира олмайди-ку.

Ҳаётимни бошданоқ Сенга ошкор қилмоқчиман, бу шундай бир ҳаётки, у ўша Сени таниган кунимдан эътиборан чинакамига бошланган эди. Ундан олдин хотирамда қолганлари эса бор-йўғи қандайдир ғирашира, айқаш-уйқаш нарсалар, қанақадир чанг босган, ўргимчак тўрлари қоплаган хира буюмлар ва одамлар тўла ертўлалар бўлиб, қалбимда улар билан боғлиқ хеч нарса қолмаган. Сен пайдо бўлганингда эса мен ўн уч ёшда эдим ва Сен хозир яшаб турган уйда яшардим, ўша Сен мактубимни умримнинг сўнгги нишонасини қўлларингда тутиб турган ўша уйда яшардим, Сен билан бир йўлакда, эшигингнинг шундоққина қаршисида яшар эдим. Сен бир ҳисобчининг бевасини (у доим мотам кийимида юрарди) ва унинг озғингина қизчасини эслай олмаслигинг аниқ, чунки биз ўта тинч яшардик, ўзимизнинг майда-чуйда ташвишларимиз уммонига бутунлай ғарқ бўлиб яшардик, бизнинг номимиз ҳам ҳеч қачон қулоғингга чалинмаган бўлса керак, ахир эшигимизда номимиз битилган ёзув ҳам бўлмасди, бирортаси бизни сўраб ҳам келмасди. Ҳа, бу воқеаларга анча бўлди, ўн беш, йўқ ўн олти йиллар олдин, Сен буларни аниқ билмайсан, оҳ Севгилим, аммо мен, оҳ, мен буларни майда-чуйдасигача эҳтиросларга тўлиб хотирлайман, Сен ҳақингда эшитган биринчи куним, йўқ, биринчи соатим қачонлигини ҳалигача билмайман, лекин илк бор Сени учратдим-у, ўша лаҳзалардан бошлаб менинг янги оламим яралди. Сабр қил, азизим, мен Сенга ҳамма-ҳаммасини бошидан сўзлаб бергунимча, хеч бўлмаса чорак соатгина хориб қолмасдан қулоқ тут, ахир мен бир умр Сени севишдан чарчамадим-ку. Сен бизнинг уйимизга кўчиб келишингдан бироз олдин, ўша Сен турган уйда ҳеч ким ёктирмайдиган, жаҳлдор ва жанжалкаш одамлар яшашарди. Улар ўта қашшоқ эдилар ва қўшниларнинг ҳам ночорлигидан нафратланишарди, чунки биз ҳам уларнинг қашшоқлигига ҳамдард

эмасдик. Эри ичкиликка муккасидан кетган бўлиб, тинмай хотинини дўппослар, биз кўпинча тунда стулларнинг тарақлаб тушганию ликопларнинг чил-чил синган шовқинидан уйғониб кетардик, бир марта хатто бечора қонга беланган, сочлари тўзғиган аёл зинага қочиб чиққанди, токи одамлар уйларидан чиқишиб, полиция чақирамиз, деб қўрқитмагунларича маст эрнинг тўполони тўхтамаганди. Онам бошиданоқ улар билан ҳар қандай борди-келдини йиғиштирган ва менга ҳам уларнинг болалари билан гаплашишни тақиқлаб қўйганди, улар эса қулай фурсат топди дегунча бунинг учун мендан ўч олиш пайида бўлишарди. Агар улар мени кўчада кўриб қолгудек бўлишса, оркамдан ёмон сўзлар билан ҳақорат қилишар, бир марта хатто корбўрон қилишиб, шундай қаттиқ уришгандики, оқибатда пешонам қонга беланганди. Бутун уй аҳли ўша одамларни ички бир нафрат билан ёмон кўришарди ва бир куни кутилмаганда нимадир юз берди, ўйлашимча, эри ўғирлик туфайли камалиб қолди, аёл эса ашқол-дашқолини олиб кўчиб кетишга мажбур бўлди ва биз ҳаммамиз эркин нафас олдик. Уйимизнинг кираверишидаги эшигида бир неча кун ижара ҳақидаги эълонча осилиб турди, сўнг у олиб ташланди ва уй бошқарувчисининг бу хонадонни бир ёзувчи, яъни уйланмаган, босиққина бир жаноб олганлиги ҳақидаги хабари зудлик билан тарқалди. Ўшанда мен илк маротаба Сенинг номингни эшитгандим.

Бир неча кундан сўнг уйни олдинги ижирт эгаларидан қолган ижирт нарсалардан тозалаш учун бўёқчилар, сувоқчилар, фаррошлар ва дурадгорлар келишди, улар нималарнидир қоқишди, ямашди, тозалашди, киришди, онам эса ниҳоят қаршимиздаги ифлосликлар барҳам топганидан мамнун бўлдилар. Мен хатто кўчиб кираётган чоғингда ҳам Сенинг юзингни кўролмадим, барча ишларни ўша Сенинг паканагина, жиддий ва сочларига оқ оралаган хизматкоринг тепадан туриб хотиржам ва синчковлик билан бошқариб турарди. У ҳаммамизга жудаям хуш ёққанди, чунки атрофимиздаги уйларнинг хизматкорларига қараганда у бошқача бўлиб, ҳамма билан ҳаддан ташқари хушмуомала эди, бошқа

хизматкорлардан ҳам ўзини бир қадам узокроқ тутар ва ҳеч ким билан дўстлашиб ҳам кетмасди. Биринчи кунданоқ у онам билан худди аслзода хонимлар билан сўрашгандек таъзим қилиб саломлашганди, ҳатто менга, яъни қизалоқларга ҳам жиддий ва самимий муомала қиларди. Аммо у Сенинг номингни тилга олган чоғда ҳар доим алоҳида ҳурмат ва эҳтиром билан сўзлар, бу билан унинг Сенга нисбатан оддий бир хизматкор эмас, балки Сени ўта хурмат қилувчи инсон сифатида қараши кўриниб турарди. Гарчи унинг ҳар доим Сенинг ёнингда бўлиши, Сенга хизмат қилиши бироз ғашимни келтирсада, уни, ўша кекса ва мехрибон Йоҳанни мен чин дилдан ёқтириб қолгандим.

Мен Сенга Севгилим, бу нарсаларнинг ҳаммасини, яъни Сенга кулгили кўринаётган майда-чуйдаларнинг барчасини сўзлашимдан мақсадим шулки, Сен мендек бир журъатсиз ва ҳадиксираган қизалоқ учун қанчалар улкан ҳокимиятга эга бўлганлигингни бошиданоқ англаб олишингни хоҳлайман. Сен ҳали менинг ҳаётимга кириб улгурмасингданоқ, Сенинг биргина номинг атрофида кишини ўзига ром этувчи бир зиё таралиб тургандек эди, Сен гўё молу давлат, ғайриоддийлик ва антиқа тилсимлар билан йўғрилган мафтункор бир олам билан ўраб олингандинг, биз Сенинг кўчиб келишингни бесабрлик билан кутардик, биласан-ку, шаҳар четидаги уйларда яшовчи аҳоли бундай янгиликларга қизикувчан бўлишади, айниқса, бу ҳол уларнинг шундайгина эшиги олдида юз бераётган бўлса. Бир куни мактабдан сўнг уйга келсам, уй олдида мебеллар ортилган машина турибди, буни кўришим билан мендаги қизиқиш янада ортиб кетди. Ҳаммоллар энг оғир ва катта-катта нарсаларни ташиб улгуришган бўлиб, энди майда-чуйда буюмларни ташиб чиқишаётганди, мен бу ердаги ҳеч нарсани кўздан қочирмаслик ниятида кираверишдаги эшик ёнида туриб олдим, чунки Сенинг буюмларинг ҳаммаси бири иккинчисидан ноёб бўлиб, уларнинг орасида ҳинд маъбудлари, итальян ҳайкалчалари, ёрқин рангли катта-катта суратлар кўп эди ва ниҳоят, охирида шунчалар кўп, шунчалар чиройли китоблар келтиришдики, мен

уларни тасаввуримга ҳам сиғдиролмасдим. Китобларнинг ҳаммаси эшик олдига тахланди, хизматкор уларни битталаб олиб, каттакон елпиғич ва кичик таёқча билан ҳар бирига қўнган чангни авайлаб қоқарди. Мен ана шу тобора катталашиб бораётган китоб уюми атрофида ўралашиб юрардим, хизматкор мени ҳайдамас эди ва, ўз навбатида, хайрихоҳлик ҳам билдирмасди, айрим китоблардаги мулойим чарм жилдларини ушлаб кўргим келар, лекин уларга тегишга журъатим етмасди. Мен фақат четда туриб қизиқиш билан китобларнинг номларини томоша қилардим, уларнинг орасида инглизча, французча китоблар бор эди, айримларининг қайси тилдалигини ҳатто тушунолмасдим ҳам. Ишончим комил, менга қолса уларни шу тарзда соатлаб томоша қилган бўлардим, аммо кутилмаганда онам мени уйга чақириб қолди.

Шундан сўнг бутун тун бўйи Сени ўйлашимга тўғри келган, ахир Сени эндигина таний бошлагандим-да. Ўзимда эса ўн-ўн бештача варақлари титилиб кетган, картонларга тикилган, арзон-арзон китоблар бўлиб, мен уларни ҳамма нарсадан ортиқ севар ва қайта-қайта ўқирдим. Хуллас, ана шу барча қимматбаҳо китобларнинг эгаси бўлган, уларни ўқиб чиққан, шунча тилларни биладиган, шу билан бирга ҳам бадавлат, ҳам ўқимишли одам аслида қандай инсон экан, деган хаёл ичимни тирнарди. Ана шу сон-саноксиз китоблар ҳақидаги фикрлар аллақандай илоҳий бир эҳтиром сифатида кўнглимга ўрнашиб қолганди. Ўшанда мен Сенинг суратингни кўз ўнгимда тасаввур қилиб кўргандим: Сен кўзойнак таққан, оппоқ соколли бир кекса кишисан, худди бизнинг география ўқитадиган профессоримизга ўхшаган, аммо унга қараганда анча меҳрибонроқ, чиройлирок ва мулойимроқ бўлсанг керак, билмадим, гарчи Сени бир кекса одам деб ўйласам-да, нима учундир Сени чиройли одам деб тасаввур қилгандим. Ўшанда, ўша тунда, ҳали Сени танимасдан туриб, мен илк бор Сени орзу қилгандим.

Эртаси куни Сен кўчиб келдинг, аммо қанча пойласам ҳам юзингни кўролмадим, бу эса менинг қизиқишимни

баттар ошириб юборди. Ниҳоят учинчи куни Сени кўрдим ва Сенинг умуман бошқача эканлигингни билиб, ҳайратдан тошдек қотиб қолдим, чунки Сен мурғак боланинг тасаввуридаги мўйсафидга умуман ўхшамасдинг. Мен ўзимча кўзойнак таққан бир қарияни кўришни орзу қилгандим, шунда Сен пайдо бўлдинг – ўшанда ҳам худди хозиргидек эдинг, Сен ҳамиша бир хил, ўзгармассан, йиллар гўё ёнингдан безиён ўтиб кетаётганга ўхшайди! Эгнингда ўзингга жудаям ярашган чиройли спорт кийими, ўсмирлардек енгил одимлар билан ҳар қадамда иккитадан зинани босиб ўтиб юқори кўтарилаётгандинг. Шляпангни қўлингга олволгандинг, мен Сенинг нурга тўла, тетиклик балқиб турган чеҳрангга ва майсадек майин сочларингга қанчалар лол бўлиб термулиб қолганимни тасвирлаб ҳам беролмайман, дарҳақиқат, ишонасанми, ҳайронликдан ҳатто қўрқиб кетдим, чунки Сен шунчалар дидли, навқирон, гўзал, келишган ва хушбичим эдинг-да. Ахир бу жуда камдан-кам учрайдиган ҳол-ку, мен ана шу илк лаҳзаларданоқ, нафақат мен, балки барчамиз Сендаги кўзга яққол ташланадиган ўзига хос кишини лол қолдирадиган сифатларни кўриб ҳайрон қолгандик, чунки Сенда қандайдир икки хилдаги инсон мужассам эди, бир томондан Сен жўшқин, енгилтабиат, турли ўйинларга, саргузаштларга ўч эдинг ва бир вақтнинг ўзида Сенинг ижодингда ўта жиддийлик, масъулият бўлиб, Сен ўта ўқимишли ва билимдон эдинг. Шунда мен беихтиёр Сенинг қўшалоқ умр кечираётганингни ҳис қилдим – бирининг усти ялтироқ бўлиб, бу ёруғ дунё учун аталган, иккинчиси эса мутлақо коронғу бўлиб, у фақат бир ўзингга аён эди, Сендаги ана шу тилсимли, иккига бўлинган бир умрни мен, яъни ўшанда жодуланиб Сенга мафтун бўлиб қолган ўн уч ёшли қизалоқ бир кўришдаёқ англаб етдим.

Энди тушунаётгандирсан, Севгилим, мен учун, бир норасида учун, Сен қанчалар мўъжиза, қанчалар жозибадор жумбоқ бўлиб кўринганингни энди англаётгандирсан! Шундай бир инсонни, яъни китоблар ёзгани учун бутун дунёга машҳур бўлиб улгурган, барчанинг ҳурмат-эҳтиромига сазовор бўлган бир бегона инсонни кутил-

маганда ёшгина, башанг кийинган, болаларча жўшқин, эндигина йигирма беш ёшни қаршилаган йигит сифатида кашф этиш – ақлга сиғмасди. Мен Сенга яна қуйидагиларни албатта айтишим зарур, биласанми, ўша кундан бошлаб энди нафақат уйимизда, балки менинг болалик деб аталмиш ғарибгина оламимда ҳам мени Сендан бошқа ҳеч нарса қизиқтирмай қўйганди, мен ўзимдаги бор қатъият билан, ўша ўн уч яшар қизалоқнинг тобора ортиб бораётган тиришқоқлиги билан, борган сари кўпроқ фақат Сенинг ҳаётинг, Сенинг борлиғинг атрофида гирдикапалак бўла бошладим. Мен Сени кузатардим, Сенинг одатларингни кузатардим, Сенинг олдингга келаётган одамларни кузатардим ва бу нарсаларнинг барчаси мендаги Сенга бўлган қизиқишларни камайтириш ўрнига баттар орттириб борарди, чунки Сендаги икки хиллилик ва мунофиқлик Сенинг олдингга келаётган меҳмонларингда ҳам акс этиб турарди. Олдингга ёш йигитлар, Сенинг ўртоқларинг келишарди, улар билан Сен кулишар ва ҳазил-ҳузуллар қилардинг, бундан ташқари яна жулдурвоқи талабалар келишар, гоҳида эса автомобилда юрувчи бойвачча хонимлар ҳам ташриф буюришарди, бир марта ҳатто операнинг директори, машҳур дирижёр ҳам келган, мен уни қўлида таёқчаси билан келаётганини узоқдан кўрганман ва яна тижорат мактабидан ўқувчи ўсмир қизлар ҳам келишарди, улар уятчанлик билан эшигингдан мўралашарди, келувчилар жуда кўп, росаям кўп бўларди, айниқса аёллар. Шуларнинг барчасини била туриб, мен бирор марта ҳам ножўя хаёлга бормаганман, ҳатто бир куни мактабга кетаётиб Сенинг олдингдан қалин рўмолга ўраниб олган бир хонимнинг чиқиб кетаётганини кўрганимда ҳам, ахир мен бор-йўғи ўн уч яшар эдим, Сенинг борлиғингни ўраб олган аввалги завқли қизиқишлари энди аллақачон муҳаббатга айланиб бораётганини бу қизалоқ қаёқдан ҳам билсин.

Лекин, ўзимни Сен учун мангу қурбон қилган ўша кунни, ўша соатни мен ҳалигача кўз ўнгимда асрайман. Мен ўшанда бир синфдош дугонам билан сайр қилиб юргандим, биз иккаламиз дарвоза олдида сўзлашиб турардик.

Шу пайт бир машина келиб тўхтади, унинг эшигидаги зинадан Сен, ўша мени ҳалигача мафтун қилиб қўйган енгил ҳаракатинг билан шошилганча сакраб тушдинг ва дарвозадан ичкарига йўл олдинг. Мен беихтиёр Сенга эшикни очишга уриндим-у, бехосдан йўлингга рўпара бўлдим, биз сал бўлмаса тўқнашиб кетаёздик. Сен илиқ, мулойим, кишининг ақлу ҳушини ўғирлаб қўювчи мафтункор нигоҳларинг билан менга қараб турардинг, бу ҳол гўё нафислик акс этган лаҳзанинг сурати эди, – ҳа, мен буни бошқача айтолмайман, Сен менга нафис жилмайдинг ва шундай ёқимли оҳангда гапирдингки, гўё энг яқин одамингга мурожаат қилдинг:

– Миннатдорман ойимқиз, кўп раҳмат, – дединг.

Бор-йўғи шу, Севгилим, аммо ана шу лаҳзадан бошлаб, яъни ўша мулойим ва нафис нигоҳларни ҳис қилишим биланоқ, мен ўзимни бутунлай Сен учун қурбон қилганман. Ўша кишини мафтун этувчи, меҳригиёдек тортувчи, чулғаб олувчи ва шу билан бирга вужудимгача сингиб кетувчи, йўлдан урувчи назарингни афсуски, йўлингда дуч келган ҳар қандай аёлга, хоҳ у Сенга бирор нарса сотаётган дўкончи қиз бўлсин, хоҳ Сенга эшик очаётган оқсоч қиз бўлсин, ҳеч иккиланмай ҳадя қилиш Сен учун табиий ҳол эканлиги сал кейинроқ, яъни бироз вақт ўтгач менга аён бўлди, қолаверса, Сен буни атайлаб ҳам қилмасдинг ва бу назар мутлақо Сенинг хоҳиш ва иродангнинг ифодаси ҳам эмасди, аксинча нигоҳинг аёллар томон йўналиши биланоқ, Сендаги уларга нисбатан туғилган меҳр-муҳаббат беихтиёр Сени мулойим ва илиқ муносабатда бўлишга ундарди. Бироқ мен, яъни ўн уч яшар болакай ўша вақтлар бу нарсани тасаввур ҳам қилолмасдим, мен ўшанда гўё аланга ичида қолгандек эдим. Қолаверса, мен бу меҳру муҳаббат фақатгина меники, ёлғиз мен учун деб ўйладим ва ўша лаҳзадан бошлаб бутун борлиғимда, ўша чала ўсмир қизалоқнинг вужудида аёллик туйғуси уйғонди, ва бу шундай бир аёл бўлдики, у ўзини Сенга абадий бахшида этди.

– Ким эди бу? – сўради дугонам.

Мен эса унга бирданига жавоб бера олмадим. Сенинг номингни тилга олиш, ана шу бир лаҳза, шу биргина

лаҳза ичида мен учун муқаддас бўлиб улгурган, менинг энг азиз сиримга айланган исмингни айтишнинг иложи йўқ эди.

– Ах, шу уйда яшайдиган қандайдир бир жаноб, – дея минғирладим мен истар-истамас.

– Лекин, унда нима учун у Сенга қараши биланоқ кизариб кетдинг, – деди таъна килган бўлиб ва барча кизикувчан кизалоқлар сингари унинг ҳам чинакамига жаҳли чиқди.

Мен эса унинг худди ичимдаги сиримни сезиб колгандек пичинг килаётганини англаганим сари юзларим янаям кизариб ёна бошлади ва хижолатдан кўполлигим тутиб кетди.

– Найнов, – дедим мен жаҳл билан, шу онда уни бўғиб ташлагим келаётганди.

Аммо у янаям баландроқ овоз билан заҳарханда кулди, мен эса аламдан нима килишимни билолмасдим, кўзларимдан ёш отилиб чиқаётганини сезиб турардим. Уни ўша ерда колдирдим-да, югурганча уйимизга чиқиб кетдим.

Ўша сониядан бошлаб мен Сени севиб колдим. Биламан, Сен бу сўзга ўрганиб колгансан, аёллар Сенга бу сўзни кўп айтишган. Бироқ, менга ишон Азизим, Сенга ҳеч ким мендек ошиқ бўлолмаган, бўлолмайди ҳам, мен Сен учун мангу содиқ бир кулинг бўлиб, бир вафодор итинг бўлиб колдим, чунки бу заминда ҳеч нарса ғариб бир қизалоқнинг бефарқ колган муҳаббатига тенглаша олмайди, чунки бу ишқ шунчалар ҳокисор, шунчалар ҳазин, шунчалар камтарин, шунчалар садоқатли ва эхтирослики, у бир балоғат ёшидаги аёл муҳаббати сингари Сендан ҳеч қачон бирор нарса истамаган ва талаб ҳам килмаган. Фақат ғариб норасидаларгина ўз эҳтиросларини бутунлайин ичларида сақлай оладилар, бошқалар эса ўз хис-туйғуларини ошкора сўзлашади, уларга ишонч билан сайқал беришади, ундайлар ишқ-муҳаббат ҳақида жуда кўп эшитишган, ўқишган ва бу муштарак тақдир эканлигини яхши англашади. Улар муҳаббатни ўйин биладилар, худди биринчи чеккан тамакиси билан фахрланган ўсмирлардек, у билан мақта-

надилар. Аммо менинг ишонадиган хеч кимим йўқ эди, бирор кимса томонидан бу ҳакда огоҳ ҳам қилинмадим, таълим ҳам олмадим, мен тажрибасиз ва ғўр эдим, мен ўзимни такдирим кучоғига худди тубсиз чоҳга ташлагандек ташладим. Менинг бутун борлиғим биргина Сен билан, Сенинг хаёлинг, Сенинг ишончинг билан камол топди ва улғайди, ахир отам аллакачон вафот этган, онам эса ўзининг доимий ғамгинлиги ва маъюслиги, нафакага зор турмуши билан менга бегона эди, деярли бузилиб бўлишган мактабдош қизлар эса мени четга суриб қўйишган, чунки улар мен учун энг азиз бўлган туйғу билан шунчаки ўйнашардилар, хуллас мен ўзимнинг пароканда бўлаётган, борган сари парчаланиб кетаётган, доимо нотинч ва изтироб ичида ёнувчи борлиғимни буткул Сенинг ихтиёрингга топширгандим. Сен мен учун, – нима десам экан, хар кандай киёс бунга камлик килади, – Сен мен учун деярли ҳамма нарса эдинг, менинг ҳаётим эдинг. Ҳамма нарса, нимаики Сенга боғлиқ бўлса, мен учун ўша нарса мавжуд эди, менинг ҳаётимда нимаики Сенга алокадор бўлсагина бир мазмунга эга бўларди. Сен менинг бутун ҳаётимни мутлако ўзгартириб юборгандинг. Шу пайтгача мактабда бефарқ ва ўртача ўқиган бўлсам, энди энг биринчи эдим, вакт ярим тундан ўтиб кетгунга кадар китоб ўкирдим, минглаб китобларни ўкиб чиккандим, чунки Сен китоб ўкишни ёктирардинг, кутилмаганда онамни лол колдириб, ўжарлик килиб кунт билан пианино ўргана бошладим, чунки Сен мусикани севишингга ишонардим. Кийимларимни хам факатгина Сенга ёкиш ва озода кўриниш учун ўзим ювиб-тозалардим, ямаб-тикардим, чунки эски мактаб кўйлагимнинг (у онамнинг эски кўйлагини кесиб килинганди) чап томонида каттагина тўртбурчак ямоғи бўлиб, бу доим мени кийнарди. Сен ўшани кўриб, мени ёктирмай колишингдан кўркардим ва шунинг учун хам хар сафар зинадан кўтарилаётганимда кўркканимдан титраганча ўша ямокни сумкам билан бекитиб ўтардим. Аммо бу шунчалар ахмоклик эдики, чунки Сен хеч качон, ха, деярли хеч качон менга бошка бурилиб хам карамадинг.

Аммо барибир, мен кун бўйи Сени кутишдан, Сени пойлашдан бошқа ҳеч нарса қилмасдим. Бизнинг эшигимизда миттигина мис туйнукча бўлиб, ана шу туйнукчадан туриб Сенинг эшигингни кузатиш мумкин эди. Ана шу туйнукча, – йўқ, Севгилим Сен кулма, мен бунинг учун ҳозир ҳам, ҳа, ҳозир ҳам ўша вақтлар учун уялмайман, – чунки ўша туйнукча менинг ўз дунёмга қарайдиган кўзим эди. Ўша ерда, яъни муздай айвонда, онамнинг кўриб қолишидан ҳадиксираганим учун кўлимда бир китоб билан ойлар ва йиллар давомида ҳар куни Сени пойлардим, гўё таранг тортилган кўнгил торлари фақатгина Сенинг иштирокинг билангина жаранглайдигандек туюларди. Мен ҳамиша Сенинг атрофингда эдим, ҳамиша қайноқ иштиёқ ўтида ёнардим ва тиним билмасдим, аммо худди чўнтагингда олиб юрадиган ва ўша зулматда туриб сабр-тоқат билан Сенинг дақиқаларингни санаётган ва ўлчаб бораётган, сассиз юрак дупури мисол Сени йўлларингда кузатиб юрувчи ва миллионлаб сонияларнинг фақатгина биттагинасида Сенинг шошилинч бир назарингга лойиқ топилгувчи соат милларининг тинимсиз ҳаракатини сезмаганинг каби, менинг ҳам борлигимни пайқамасдинг. Мен Сен ҳақингда ҳамма нарсани билардим, Сенинг ҳар бир одатинг, ҳар бир бўйинбоғинг, ҳар бир костюминг менга таниш эди, тез орада мен Сенинг ҳар бир танишингни алоҳида-алоҳида фарқлай бошладим ва ўзимча, уларни мен ёқтирадиганлар ва мен жирканадиганлар, дея тоифаларга бўлиб ҳам чиққандим, шу тарзда ўн уч ёшимдан токи ўн олти ёшимгача ҳар бир соатимни Сенинг ҳаётинг билан ўтказдим. Эҳ, қанақа телбаликлар қилмадим-а! Сенинг қўлинг теккан эшик тутқичини ўпдим, хатто кираверишдаги йўлакда Сен ташлаб юборган сигара қолдиғини ўғирлаб чиққандим, у мен учун муқаддас эди, чунки унга Сенинг лабларинг текканди. Кечқурунлари қандайдир баҳоналар билан юзлаб маротаба ташқарига – уйимиз олдидаги йўлакка чиқиб келардим, чунки Сенинг қайси бир хонангда чироқ ёниб турганини билгим келарди, шунда, гарчи Сен кўринмасангда, борлигингни янада аниқроқ ҳис қилган бўлардим.

Сен сафарга кетган хафталар юрагим қўркувдан тўхтаб қоларди, агар мехрибон Йоханн Сенинг сариқ сафар сумкангни ташқарига олиб чиқаётганини кўриб қоладиган бўлсам, ўша хафталар ичида менинг ҳаётим тўхтар ва мазмунсиз бўлиб қоларди. Қовоқларим осилиб, зерикканимдан жаҳл қилиб дайдиб юрардим ва ҳар сафар онам менинг йиғлаган кўзларимни кўриб бирор нарсани гумон қилишидан ҳадиксираб турардим.

Биламан, сўзлаётганларим бари ўта телбалик ва болаликнинг ахмоқликлари эди. Аслида мен булардан уялишим керак эди, бироқ мен ҳечам уялмадим, чунки мендаги муҳаббат ҳеч қачон ўша олис болаликдаги каби мусаффо бўлмаган. Соатлаб, қолаверса, бир неча кунлаб Сен учун қандай яшаганимни ҳикоя қилишим мумкин, Сен ўшанда менинг қиёфамни танимасдинг ҳам, мен эса, агар Сени зинада учратиб қолгудек бўлсам, ўтли нигоҳингдан қўрқиб, бошимни эгиб ёнингдан тезроқ ўтиб кетишга уринар эдим, гўё алангадан қочиб, ўзимни сувга отардим. Соатлаб, бир неча кунлаб ўша Сенга унут бўлган, Сен учун аллақачонлар унутилиб кетган йиллар ҳақида сўйлашим, умринг календарини ҳар бир кунини битталаб баён қилишим мумкин, аммо Сени зериктириб қўйишни ва бундан изтироб чекишингни истамайман. Мен Сенга бор-йўғи болалигимнинг яна бир энг ширин воқеасини ишонмоқчиман, илтимос, Сен фақат устимдан кулмагин, чунки шунчалар арзимаски, аммо мен учун, бир қизалоқ учун бу бир чексиз олам эди. Бу воқеа қайсидир бир якшанбада юз берганди. Сен сафарга кетгандинг, хизматкоринг эса ўзи қоқиб-тозалаган зилдай оғир гиламларни очиқ турган эшикдан ичкарига судраб кираётганди. Унга анча оғир бўлаётгани учун мен ўзимда журъат топиб унинг ёнига бордим ва ёрдам берсам бўладими, деб сўрадим. У ҳайрон бўлди-ю, лекин ёрдамимни рад этмади, шу тариқа мен, ишонасанми, – Сенинг уйингни кўрдим, эҳ, биласанми, бу мен учун қанчалар мукаддаслигини, бунинг қандай бахт эканлигини, – ҳа, Сен яшайдиган уйнинг ичини кўришга муяссар бўлдим, Сенинг дунёнгни, Сен доим ўтирадиган ёзув столини кўрдим, унинг устидаги зангори биллур

гулдонда бир нечта гул турарди. Сенинг жавонларинг, Сенинг суратларинг, Сенинг китобларинг. Бу Сенинг хаётингга бор-йўғи бир югурик ва ўғринча назар эди, чунки ўшанда мени Йоханн синчковлик билан кузатиб турган бўлса ажабмас, аммо мен ана шу биргина назар билан бутун борлиқни симириб бўлган ва Сен ҳақингда ўнгимга ҳам, тушимга ҳам етгулик озуқа олиб улгургандим.

Шу, ана шу шошилинч дақиқалар болалигимнинг энг бахтли онлари эди. Шуни, ана шуларни Сенга, мени танимаган кишига сўзлаб бермоқчиман, бу билан ниҳоят Сен ўзингга қандайдир бир ҳаёт боғлиқ бўлганини, Сени деб ўтиб кетганини тасаввур қила бошласанг ажабмас. Яна бир энг дахшатлисини айтиб бермоқчиман, афсуски бу ҳам ўша воқеадан кейин бироз вақт ўтиб юз берганди. Аввал айтганимдек, мен онамга ҳам эътибор бермай қўйгандим, Сени деб ҳеч кимга эътибор қилмай қўйгандим. Бир ёши улуғ жаноб, онамнинг узоқ қариндошларидан бири бўлмиш Инсбрукда яшовчи бир савдогар тез-тез бизникига келадиган ва уйимизда анчагина қолиб кетадиган бўлиб қолганини сезмай қолибман, аслида бу ҳол менга жуда хуш ёқарди, чунки у гоҳида онамни театрга олиб борарди ва шунда мен ёлғиз ўзим қолишим, Сен ҳақингда хаёл суришим, Сенинг йўлингни пойлашим учун имкон пайдо бўларди, ахир бу нарса менинг ягона бахтим, қувончим эди-да. Бир куни онам мени қандайдир тортиниброқ ўз хонасига чақирди, у мен билан жиддий гаплашмоқчига ўхшаб кўринарди. Менинг эса бундан рангим оқариб кетди ва шу топда юрагим гупиллаб ура бошлади, нахотки у бир нарсани сезган, гумон қилаётган бўлса, бирор нарсани билиб қолдимикин? Хаёлимга келган биринчи фикр – Сен, яъни мени бутун борлиқ билан боғлаб турувчи ёлғиз сирим эдинг. Аммо, нимагадир онамнинг ўзи хижолат чекаётганди, у мени пешонамдан бир марта, йўқ, икки марта ўпди (одатда у ҳечам бундай ўпмасди) ва қўлимдан тортиб ёнига, дивонга ўтқизди-да, ҳаяжондан титраб, бироз уялиб, сўзлай бошлади, яъни унинг қариндоши, ўзи бўйдоқ эканлигини ва унга турмушга чиқишни таклиф қилаётганини айт-

ди ва билишимча, онам бу таклифга рози бўлишга карор килганга ўхшарди. Юрагимда кон кайнаб кўпириб кетгандай бўлди, ичимда факат бир савол, Сен хакингдаги хаёл тинчлик бермасди.

– Аммо биз шу ерда коламизми? – аранг минғилладим мен.

– Йўк, биз Инсбрукка кўчиб кетамиз. У ерда Фердинанднинг ажойиб вилласи бор экан.

Мен бошка хеч нарса эшитмадим. Кўз олдим коронғулашиб кетди. Кейин билсам, мен ўшанда хушимдан кетиб йиқилган эканман, буни ўша пайтда эшик ортида турган ўгай отам кейинрок онамга пичирлаб айтиб бераётганда эшитиб колдим, ўшанда мен кўлларимни ёйиб, ўзимни орқага ташлабман ва бир парча котган кўрғошиндек ерга кулабман. Кейинги кунлари нима бўлганини, яъни хеч кимга хукми ўтмайдиган бир кизалок, катталарнинг хохиши олдида ўзимни канчалар химоя килганимни тасвирлаб хам беролмайман, ўша онларни эслаяпман-у, ёзаётган кўлларим калтираб кетаяпти. Ахир мен ўз сиримни хеч кимга ошкор кила олмасдим, менинг каршилигим эса уларга ахмокона инжикликка, бемаъниликка ва ўжарликка ўхшаб кўринарди. Шундан кейин мен билан бошка хеч ким бу хакда гаплашмади, хаммаси орқаворатдан содир бўла бошлади. Кўчишга тайёрланиш учун улар энди менинг мактабдалик чоғимдан фойдалана бошлашди, чунки хар сафар мактабдан келганимда уйдаги нимадир бир нарса ё ғойиб бўлган ёки сотиб юборилган бўларди. Мен уйимиздаги хоналар бирин-кетин бўшаб колаётганини, унга кўшилиб эса менинг хаётим хам бўм-бўш бўлиб бораётганини кўриб турардим ва бир куни тушликда уйга келсам, мебель ғилофловчилар келишиб, эндигина хамма нарсани шип-шийдон килиб кетишганини кўрдим. Бўшаб колган хоналарда жойлаб кўйилган жомадонлар хамда онам иккимиз ётишимиз учун мўлжалланган икки дона йиғма кроват турарди, биз бу ерда бир кеча, яъни сўнгги кеча тунашимиз ва эртасига Инсбрукка жўнаб кетишимиз керак эди.

Ана шу охирги кунга келиб, агар мен Сенга якин бўлиб яшамасам, бошкача яшай олмаслигимни астойдил

ҳис қилдим. Ахир менинг Сендан бошқа халоскорим йўқ эди. Бу қандай хаёлимга келди, билмайман, шундай бир чорасиз тушкунлик онларида бўлса ҳам буни Сенга айтиш хаёлимга ҳам келмасди, аммо тўсатдан онам қаёққадир чиқиб кетди, мен ўрнимдан турдим ва мактаб кийимида Сенинг олдинга йўл олдим. Йўқ, мен ўзим юрмадим, нимадир бир нарса мени судралган оёқлари ва титраган қўллари билан ортимдан итарар, оҳанрабодек Сенинг эшигинг томон тортарди. Айтдим-ку Сенга, мен ўзим нима хоҳлаётганимни ҳам билмасдим, балки оёкларингга йиқилардим, мени майли ўзингга оқсоч қилиб, майли қул қилиб бўлса ҳам олиб қолишингни ёлворардим, аммо бир томондан қўрқаётган ҳам эдим, ахир Сен ўн беш яшар қизалоқнинг бу фанатизмидан кулишинг ҳам мумкин эди, аммо, Севгилим, Сен ўшанда кулмаган бўлардинг, мени ташқарида, эшигинг олдидаги муздек майдончада қўрқувдан қандай бақрайиб, аллақандай бўйсунмас куч таъсирида бош эгиб турганимни, қўлимни, титраётган қўлимни гавдамдан қандай ажратиб олганимни, унинг қандай юқори кўтарилганини, ўша туганмас бўлиб туюлган сониялар ичида кўнглимда қандай кураш кечганини, бармоғимни эшик қўнғироғининг тугмачасига қандай қилиб босганимни билганингда эди, Севгилим, Сен аниқ устимдан кулмаган бўлардинг. Ўша кўнғироқ жаранги бугун ҳам қулоғим остида турибди, ундан кейинги сукунат ичида, шу онда бу юрак уришдан тўхтади, вужудимдаги барча қон оқишдан тўхтади ва чиқармиканман, дея интиқиб туриб қолдим.

Аммо Сен чиқмадинг. Ҳеч ким чиқмади. Афтидан Сен ўша куни тушликдан сўнг қаёққадир кетгандинг, Йоҳанн ҳам алланималарнинг ташвишида юрганди, хуллас, мен қулоқларим остида ўша дахшатли қўнғироқнинг бўғиқ товуши билан харобага айланиб, шип-шийдам бўлиб қолган уйимизга судралганча қайтиб кирдиму ҳолдан тойиб уйилиб ётган тугунлардан бирининг устига йиқилдим, бор-йўғи ўша тўртта қадам мени худди соатлаб қалин қор оралаб юргандек тинка-мадоримни қуритганди. Бироқ ана шу ҳорғинлик тагида халиям ўша Сен билан юз кўришиш, Сен билан бир оғиз сўзлашиш қарори

чўғланиб турар, хаёлимда гўё Сен мени ажратиб олиб қоладигандек эдинг. Онт ичаманки, бу нарса мантиқсиз бир хаёл эди, чунки менинг ҳушим ўзимда эмасди, ахир мен Сендан бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйламасдим-да, сўнгги бор Сендан бир илинж умидида яна бир марта бўлса ҳам юз кўришишни истагандим. Сўнгра мен бутун тун, Севгилим, ўша ададсиз ва изтироблар билан тўлиб-тошган бутун тун давомида фақат Сени кутдим. Онам ўз ўрнига ётгач, уйқуга кетар-кетмас мен Сени қачон уйга кайтишингни пойлаш илинжида билдирмай айвонга, эшик олдига ўтиб олдим. Бутун тун бўйи Сени кутдим, бу бир аёзли январь туни эди. Мен ҳолдан тойгандим, барча аъзоларим зир қақшарди, ўтириш учун бирорта ўриндиқ ҳам бўлмагани учун, эшик очилиб-ёпилавериб қириб ташлаган муздек яйдоқ полда узалиб ётавергандман. Устимдаги биттагина юпқа кўйлагим билан аъзоларимни зир қақшатаётган совуқ полда ётавердим, чунки бирорта ёпинчиқ олишни ҳам истамасдим, ахир вужудим исийдиган бўлса ухлаб қолишдан, Сенинг қадам товушларингни эшитмай қолишдан қўрқардим. Вужудимдаги оғриқдан оёқларимни ғужанак қилиб букиб олгандим, билакларим титраб қалтирарди, тез-тез ўрнимдан туришга мажбур бўлардим, чунки ўша жаҳаннамдек зулмат жуда-жуда совуқ эди. Аммо мен Сени кутавердим, кутавердим, кутавердим, гўё ўз тақдиримни кутаётгандек эдим.

Ниҳоят, вақт эрталабки иккими ёки учмикин, пастдаги подъезд эшигининг очилгани ва зинадан кўтарилаётган қадам товушлари қулоғимга чалинди. Музлаб турган вужудимни бирдан совуқ тарк этди, бошимдан илиқ сув қуйгандек қизиб кетдим ва Сени қарши олиш, оёқларинг остига йиқилиш истагида эшикни астагина қия очдим ... Эҳ, мендек бир инжиқ қизалоқ ўша лаҳзаларда нима қилишимни ҳам билмасдим. Қадамлар аста-секин юқори кўтарила бошладилар, шам нури кўринди. Мен титраганча эшик тутқичини тутиб турардим. Бу келаётган Сенми ёки бошқами?

Ҳа, бу Сен эдинг, Севгилим, – аммо Сен ёлғиз эмасдинг. Қулоғимга майин ва ишвали бир кулгу, яна

қандайдир бир шойи кўйлакнинг шитирлаган товуши ҳамда Сенинг пичирлашинг эшитилди, – Сен уйга қандайдир бир аёл билан бирга қайтаётган эдинг...

Бу тун изтиробларига энди қаердан бардош оламан, буни тасаввур ҳам қила олмасдим. Хуллас, кейинги куни эрталаб соат саккизда улар мени бўйнимдан боғлагандек қилиб Инсбрукка олиб кетишди, ўзимни ҳимоя қилиш учун менда энди бошқа куч қолмаганди.

Фарзандим кеча оламдан ўтди, агар менга яна яшаш насиб қилган бўлса, энди бир ўзим ёлғиз қоламан. Эртага улар келишади, бегона, кора либосли, бесўнакай одамлар, улар тобут олиб келишади, унга менинг бечорагинамни, яккаю ёлғизимни, болагинамни солишади. Балки дўстлар ҳам келишар, гулчамбарлар ҳам келтиришар, лекин энди тобут устидаги гулчамбарларга на ҳожат. Эҳтимол, улар менга таскин беришар, қандайдир сўзлар айтишар, сўзлар, сўзлар, бироқ энди улар менга мадад бўлишармикин? Биламан, буларнинг ҳаммасидан сўнг яна бир ўзим ёлғиз қоламан. Одамлар орасида бўла туриб ёлғиз қолишдан дахшатлироқ нарса йўқ. Мен буни ўшанда англаганман, ўшанда, ўша Инсбрукдаги туганмас бўлиб кўринган иккита узундан-узоқ йиллар давомида, ўн олти ёшимдан токи ўн саккиз ёшимгача ўтказган йилларим давомида мен ўз оилам кучоғида бир маҳбуса мисол, гўё ҳибсдаги жиноятчи мисол яшаганман.

Ўгай отам ўта босиқ, камгап одам бўлиб, менга яхши муомала қилар, онам эса худди ўзининг билмасдан қилиб қўйган ноҳақлигини ювмоқчи бўлаётган каби, менинг барча хоҳишларимни бажаришга уринар, йигитлар атрофимда парвона бўлишар, аммо мен уларнинг ҳаммасига жон-жаҳдим билан қайсарлик қилиб, рад жавобини берардим. Сендан йироқларда мен ўзимнинг бахтли бўлишимни, бахтиёр яшашимни истамасдим, била туриб ўзимни танҳолик ва жабру ситамлар гирдобига ғарқ қилардим. Мен учун сотиб олишган чиройли, янги кийимларни киймасдим, концертларга, театрларга боришдан, кувноқ давраларда ҳамма қатори хордиқ чиқаришдан бош тортардим. Сайр қилиш нималигини билмадим, икки йил давомида ўзим яшаган ўша кичкина

шаҳарчада ҳатто ўнтаям кўчани билмаслигимга ишонасанми? Мен ғам чекиш ва қайғуга кўмилишни истардим, ўша ўзинг берган, Сенинг сиймонг акс этаётган айрилиқ ва хижрон шаробидан симириб, хушимдан айрилишни истардим. Бунинг устига, мен ўзимнинг ўша изтиробларимдан воз кечишни ҳам, Сендан ўзга бирор кимсани ўйлашни ҳам истамасдим. Ёлғиз ўзим уйда ўтирардим, соатлаб, бир неча кунлаб фақат Сени, фақат Сени ўйлашдан бошқа ҳеч нарса қилмасдим, ҳар бир майда хотира, ҳар бир учрашув, Сени кутган ҳар бир куним, ҳамма-ҳаммасини хотирамда қайта тиклардим ва гўё театр саҳналари сингари уларни хаёлан қайта-қайта ўйнаб чиқардим. Шу сабабдан ҳам, яъни мен ўша сонияларни хаёлимда сон-саноқсиз қайта такрорлаганим учун ҳам, бутун болалигим ёдимда ана шундай бир ўтли хотирага айланиб ўрнашиб қолган ва ўтган йилларнинг ҳар бир дақиқасини шунчалар қайноқ, шунчалар эҳтирос билан ҳис қиламанки, гўё улар кечагина томиримда қон бўлиб оқиб ўтгандек туюлади.

Мен фақат биргина Сени деб яшадим. Сенинг барча китобларингни сотиб олдим, агар газетада Сенинг номинг ёзиладиган бўлса, бу кун мен учун бир байрам эди. Сенинг китобларингни шунчалар кўп, қайта-қайта ўқиганманки, уларнинг ҳар бир қаторини ёддан биламан, ишонасанми? Агар ярим тунда уйқудан уйғотишиб, улардан бир қаторини айтадиган бўлишса, ҳатто ҳозир, ҳатто ҳозир ҳам, орадан ўн уч йил ўтиб ҳам, мен ўша каторни худди тушимда кўраётгандек давомини айтиб бера олман, ахир Сенинг ҳар бир сўзинг мен учун шунчалар илоҳий дуога, мукаддас илтижога айланган эди. Мен учун бутун олам фақат Сен билан тирик эди, Вена газеталаридаги концертлар, тантаналар ҳақидаги хабарларни фақат биргина хаёл билан, Сен улардан қай бирига қизиқарсан, – деган хаёл билан ўқиб борар, бирор кечага борадиган бўлсанг, мен Сени олис-олисдан, мана ҳозир у залга кираяпти, мана ҳозир у жойига ўтираяпти дея, хаёлан кузатиб турардим. Сени бир марта бўлса ҳам концертда кўриб колишни минг бора орзу қилганман.

Аммо, у ҳақда тасаввури ҳам бўлмаган ва ҳеч қачон у ҳақда бирор нарса билмаган бир инсонга кимсасиз ёлғиз бир қизалоқнинг ноумид фанатизмини, бу дахшатли ва қонингни қайнатувчи нарсаларнинг барчасини сўзлашни нима кераги бор? Мен ўша пайтлар, дарҳақиқат, бир гўдак эканман. Ёшим ўн еттига тўлди, кейин ўн саккизга кирдим, йўлларимда йигитлар парвона бўла бошладилар, аммо улар мени фақат ғашимни кўзғардилар. Чунки Сендан бўлак бирор кишига нисбатан муҳаббат ҳиссини туйиш ёки ишқ-муҳаббат билан номига бўлса ҳам ўйнашиб кўриш, биласанми, бунга уриниб кўриш ҳақидаги хаёлнинг ўзи мен учун бегона эди, бу чидаб бўлмас бир гунох саналарди. Менинг Сенга бўлган муҳаббатим аввал қандай бўлса, худди шундайлигича қолаверди ва боз устига, вақт ўтган сари, жисмим улғайиб балоғат ёшига етганим сари бу туйғу қалбимни янада куйдираверди, бутун жисмимни чулғаб, аёллик ҳиссимни ҳам эгаллаб олаверди. Ўшанда мурғак бир қизча сифатида ўзининг телбанамо хоҳишларини қандай қондиришни билмасдан эшигинг қўнғироғини босган бўлсам, энди менинг ягона истагим – ўзимни Сенга ҳадя этиш, Сенга ўзимни бахшида этиш бўлиб қолганди.

Одамлар эса мени ёввойи ва хуркак бир қиз деб ўйлашарди (ахир ўз сирларимнинг барини тишларим кавагида асрардим-да). Аммо ичимда метиндек мустаҳкам бир хоҳиш улғайиб келаётган эди. Менинг бутун фикру хаёлим фақат бир нарсада, яъни Венага, Сенинг олдингга қайтишда эди. Мен ўз истакларимни ич-ичимда шунчалар яширардимки, оқибатда бошқалар кўз ўнгида бу қандайдир телбалик ва бемаънилик бўлиб кўринарди. Ўгай отам ўзига тўқ одам бўлиб, мени ўз фарзандидек кўрарди. Аммо, мен бунга жавобан баттар инжиклик қилардим, ўзим учун ўзим пул топишни истардим, ниҳоят бу истагим амалга ошди ва мен Венадаги бир қариндошимизнинг тайёр либослар сотувчи катта дўконига хизматчи бўлиб келдим.

Венага келишим билан эса, ниҳоят! Ниҳоят! – ўша булутли куз кечасида менинг йўлим биринчи бўлиб қаёққа йўналганини айтишим шартми? Жомадонларим-

ни вокзалда қолдирдиму ўзимни трамвайга урдим, – ох, бунчалар секин юрмаса у, ҳар бир бекат мени қийнарди, ниҳоят у мени уйинг олдига элтди. Деразангдан чироқ нури тушиб турарди, буни кўриб бутун борлиғим қувончга тўлди. Мен учун бегона, бемаъно бўлиб туюлган шаҳар энди яна қайтадан тирилди, Сени, менинг доимий орзуимни шундайгина ёнгинамда эканлигингни ҳис қилишим билан эса, ўзим ҳам яна қайтадан тирилдим. Аслини олганда, мен Сенинг хотирангда арзимас идиштовоқлар, тоғлар ва дарёлардан кейинги ўринда, хотирангнинг қайсидир бир коронғу бурчагида ўзимнинг порлаган нигоҳларим билан юпқагина бир шиша парчасидек милтираб турганимни ҳали тасаввур ҳам қилолмасдим. Мен термулиб туравердим, туравердим, қаршимда чироқ бор, у ерда бир уй турибди, унда эса Сен борсан, у ерда менинг дунём бор. Бу лаҳзаларни мен икки йил орзу қилдим, мана ниҳоят ўша онлар менга ҳадя қилинди. Ўша узун, намхуш ва зим-зиё кечада токи чироғинг ўчгунига қадар деразанг олдида турдим ва шундан кейингина ўз ётоғимни қидириб кетдим.

Шундан сўнг энди мен ҳар куни шу алпозда уйинг олдида турардим. Соат олтигача дўконда ишлардим, ишим оғир ва кишини ҳоритадиган иш бўлса ҳам менга ёқарди, чунки ана шу ташвишлар қалбимдаги оғриқларни бироз бўлса-да, унутишимга ёрдам берарди. Ишхонамнинг темир панжарали эшиклари ортимдан ёпилиши биланоқ, мен ўзимнинг севимли жойимга шошилардим. Фақат Сени бир бор кўриш, бир марта Сенинг қаршингда пайдо бўлиш, яна бир бор нигоҳларим билан узоқдан бўлса ҳам юзларингни қучиш – менинг яккаю ягона истагим эди. Тахминан бир ҳафталар ўтгач, ниҳоят ўша кутганим юз берди, Сени учратдим, тўғрироғи бир лаҳзага учрашдик, яна мен кутмаган тарзда, яъни мен деразангни пойлаб турган чоғимда Сен кўчани кесиб ўтиб, мен томон юрдинг. Шунда мен яна қайтадан ёшгина, ўн уч яшар қизалоққа айланиб қолдим, юзларим лоладек қизариб, беихтиёр ичимда нимадир титраб кетгандек бўлди, Сенинг нигоҳларинг билан тўқнаш келишдан чўчиб, бошимни эгдим ва тезлик билан ёнингдан ўтдим-

да, нари кетдим. Кейинчалик ўзимнинг бу килиғимдан, яъни ўсмир қизалоқдек ҳадиксираганим ва номус қилиб сендан қочганим учун ўзим уялиб кетдим, чунки энди менинг истагим ўзимга аён эди – энди мен Сен билан кўришишни истардим, Сени излардим, ўша азобли йиллардан сўнг Сен мени пайқашингни, Сенинг эътиборингга тушишни, мен билан бирга қолишингни истаётгандим.

Гарчи мен ҳар кечда, ҳатто корли изғиринлару Венанинг этни жунжиктирувчи, суякни қақшатувчи аёзли шамолларига ҳам токат қилиб, остонангни, йўлингни пойласам-да, афсуски, Сен мени узоқ вақт пайқамадинг. Кўпинча мен соатлаб бехуда кутардим, кўпинча эса Сен бирорта танишинг билан уйдан чиқиб қаёққадир кетиб колардинг, ҳатто икки марта Сени аёллар билан ҳам кўрдим, ва айниқса уларнинг Сен билан кўл ушлашиб кетаётганини кўргач, бехосдан юрагим талвасали уриб, қалбим ларзага тушди, ўшанда мен ўзимнинг улғайганимни, кўнглимда Сенга нисбатан кандайдир янги ва бошқача бир туйғу борлигини сездим. Йўқ, мен бундан ҳайрон колмадим. Чунки Сенинг доимий меҳмонларингга айланган хонимларни мен болалик кунларимдан буён яхши билардим, аммо энди бу бирданига вужудимга аллақандай азоб бергандай бўлди, Сени бошқа биров билан бундай ошкора, бундай жисман яқин бўлишингни кўриб, ичимда нимадир таранглашди, душманлик хиссини туйдим ва аламим қўзғаб кетди. Худди бир ёшгина қизалоқ сингари (ҳалигача шундай колмоқдаман) ориятим кўзиб, уйингдан олисда бир кунгина колдим, аммо бу қайсарлик ва норозиликнинг бўмбўш туни ўта изтиробли ўтди. Эртаси куни кечқурун мен яна тақдирга тан бериб уйинг олдига келдим, айнан мен учун берк бўлган умринг дарвозаси остонасида интиқ кутганим каби, яна Сени интизор кутдим.

Ниҳоят, бир куни кечқурун менга эътибор бердинг. Келишингни узоқдан кўрдиму иродамни кўлга олдим ва бу сафар Сендан кочмасликка жазм килдим. Вазият ҳам шуни истагандек, юки туширилаётган бир машина туфайли йўл ҳам торайиб, энди Сени мен билан шундоккина тўкнашиб ўтишдан бошқа иложинг йўқ эди.

Эътиборимни сезар-сезмас кутилмаганда Сенинг синчков нигоҳинг беихтиёр вужудимни силаб ўтди, – ишонасанми, хатто қалбимдаги хотиралар ҳам сесканиб тушдилар! – бу ўша Сенинг аёлларга бағишланган нигоҳинг, ўша нафис, куйдирувчи ва бир вақтнинг ўзида сийналарга ҳам сингиб кетувчи, қучиб олувчи, чанг солувчи нигоҳинг, ўша мени, бир қизалокни илк бор аёл бўлишга, маъшуқа бўлишга ундаган нигоҳинг эди. Бу нигоҳ менинг кўзларимни, Сендан яширинмаётган, яширинишни истамаётган нигоҳларимни бор-йўғи бир ёки икки сония тутиб турди ва кейин ёнимдан ўтиб кетдинг. Юрагим безовта уриб кетди, беихтиёр қадамларимни секинлаштирдим, қандайдир ихтиёрсиз равишда ўгирилиб қарадим ва Сени кўрдим, Сен эса жойингда туриб қолгандинг, менга термулиб турардинг. Сенинг ички бир қизиқиш билан мени кузатиб туришингни кўрдим-у, шу заҳотиёқ мени таний олмаганингни англадим.

Сен мени таний олмадинг, ўшанда ҳам, ҳеч качон, ҳеч качон мени таний олмадинг. Қандай қилиб Жоним, қандай қилиб ўша умидларим пучга чиққан сонияларни Сенга тасвирлаб берайин, ҳа, ўшанда биринчи марта мана шу тақдиримни, яъни Сенга таниқли бўла олмаслигимни англаб изтироб чекканман, зеро, бир умр шу тақдир билан яшаб келаяпман, шу тақдир билан, Сенга нотаниш бўлиб, Сен мени танишинг бахтига муяссар бўла олмасдан бу ёруғ оламдан кўз юмаман. Қандай, Севгилим, Сенга бу умидсизликни қандай тасвирлаб берай! Чунки, ўзинг ўйлаб кўр, Инсбрукда ўтган, фақат Сенинг хаёлларинг билан ўтган ўша икки йил давомида, ҳар бир соатим Сен, фақат Сен ҳақингдаги хаёллар билан ўтди, ҳар доим учқур ва ёввойи хаёлларим осмонида яна Венага қайтганимдан сўнг сен билан бўладиган илк учрашувимизни орзу қилганман. Ҳаммаси, агар шундай дейиш мумкин бўлса, ҳаммаси олдиндан битталаб сарҳисоб қилинганди, мен хаёлимда энг ёмон икир-чикирларгача тасаввур қилиб кўргандим, чунки мен ўта арзимас, ўта хунук, ўта шилқим бўлганим учун ҳам Сен мени рад қилишинг, мени ёмон кўришинг мумкинлигини ўйлаб кўргандим. Сенинг ёмон кўришингни, совуқ-

қонлигингни, бепарволигингнинг ҳамма шаклларини ўша ўтли эҳтиросларга тўла хаёлларимда бирма-бир тасаввур қилиб, олдиндан ўйлаб кўргандим, аммо бу нарсани, мана шу биргина нарсани, энг дахшатлисини, яъни менинг бу оламда борлигимни пайқамаслигингни, хаёлингга ҳам келмаслигини ички туйғуларимнинг ҳам бирортаси сезмабди, ва ҳатто ожиз ақлим ҳам бунга етмабди. Бугун мен буни тушуниб турибман, – оҳ, буни тушунишни ҳам Сен ўргатдинг! – эркак киши учун бир қизнинг, бир аёлнинг чехраси ўта ўзгарувчан бўлиб кўринади, чунки у бир кўзгуга ўхшайди, унда гоҳ изтироб, гоҳ болаликнинг маъсумлиги, гоҳ ҳорғинлик акс этади ва худди кўзгудаги акс сингари тезда ғойиб бўлади, агар йиллар унинг чехрасидаги нур ва соя шарпаларини ўзгартирган бўлса ва либослар унга янгидан-янги шакллар яратган бўлса, эркак киши аёл қиёфасини осонгина унутиши мумкин. Тақдирга тан берганлар, ҳа, дарҳақиқат улар ўта доно одамлар. Бироқ мен, ўша чоғда ҳали балоғат ёшидаги қиз, Сендаги унутувчанликни ҳали англай олмасдим, чунки Сен билан бир лаҳза ҳам тиним билмасдан, ҳаддан зиёд машғул бўлишим кўзимни кўр қилиб қўйганди, хаёлимда Сен ҳам мени тез-тез эслайсан ва келишимни кутаяпсан деб ўйлагандим, ахир мен ўзимнинг Сен учун ҳеч нарса эмаслигимни, Сенинг хотираларингни озгина бўлса-да безовта қилмаслигимни била туриб, бу ёруғ оламда қандай яшашим мумкин эди. Нигоҳларинг таъсиридан бу тарзда уйғонишим, қалбингда ҳеч нарса мени танимаслигини, хотирангнинг ҳатто биронта ингичка ипи ҳам менинг ҳаётим билан боғланмаганини намойиш қилди ва бу нарса ҳақиқатни англашим учун биринчи зарба бўлди, мен шунда асл тақдиримни илк бора ҳис қилдим.

Сен ўшанда мени таний олмадинг. Орадан яна икки кун ўтиб ҳам, нигоҳларинг ўзига хос яқинлик билан мени чулғаб олганида ҳам, Сен мени ўзингга ошиқ бир қиз дея, Сен ўзинг муҳаббат боғига чорлаган бир қиз дея танимадинг, балки икки кун илгари шу ерда Сенга дуч келган шунчаки чиройлигина ўн саккиз яшар бир қиз, деб ўйладинг. Сен менга бироз ҳайрон бўлиб сами-

мий қараб турдинг, лабларингда эса енгил бир табассум ўйнаб турарди. Сен яна ёнимдан ўтиб кетдинг ва яна қадамларинг секинлашди, мен эса титрадим, вужудим бўшашиб кетди ва менга бир оғиз сўз айтишингни тилаб илтижо қилдим. Мен ўзимни илк бора тирик жон сифатида Сенинг диққатингни тортганимни ҳис қилдим, мен ҳам қадамимни секинлатдим, Сендан қочмадим. Тўсатдан ортимда Сени ҳис қилдим, ҳали ўгирилмасдан туриб илк марта Сенинг менга бағишланган севимли сўзларингни эшитишимни англаб етдим. Интизорликдан вужудим тош котди, юрагим шунчалар тез урардики, сал бўлмаса йўлимда тўхтаб колишим хеч гап эмасди, Сен мен томонга юрдинг. Сен менга жуда эркин ва яқинлик билан, гўё биз анчадан буён бир-биримизни биладиганлардек гапира бошладинг, оҳ, Сен ахир ҳеч нарсани билмасдинг, менинг ҳаётим ҳақида ҳеч қачон ҳеч нарса билмасдинг-ку! Аммо Сен шунчалар жозибали сўзладингки, мен ўзимда Сенга жавоб қайтаришга зўрға куч топа олдим. Биз биргалашиб тор кўчадан юриб кетдик. Кейин Сен мендан бирга овқатлансак бўладими, деб сўрадинг. Мен рози бўлдим. Қандай қилиб Сенга йўқ дея оламан?

Иккаламиз кичкина бир ресторанда тановул қилдик, ҳозир унинг қаерда жойлашганини эслай оласанми? Оҳ, йўқ албатта, Сен бу кечани бошқаларидан фарқлай олмайсан, чунки мен Сен учун ким ҳам эдим? Юзлаб кизларнинг бири, доимо бир-бирига уланиб кетувчи саргузаштлар занжирининг бир шодаси, холос. Нима ҳам мени Сенинг ёдингга сола оларди, мен жуда кам гапирардим, чунки мен Сен ёнимда эканлигингдан, мен билан сўзлашаётганингдан қувониб, бу чексиз бахтимдан тилим айланмай колганди ва ана шу лаҳзаларнинг бир сониясини ҳам арзимас саволлар бериб, беҳуда ўтказишни истамасдим. Мен ҳеч қачон ушбу ширин онларни унутолмайман, ахир Сен менинг интиқ эҳтиросим жомини васлинг шароби билан лиммо-лим қилдинг, шунчалар нафис, шунчалар енгил, шунчалар эҳтиром кўрсатдингки, ҳар бир ҳаракатинг хиралик, хушомад ва тамалардан холи бўлди, илк лаҳзалардан бошлаб шун-

чалар мехрибон, ишончли ва хотиржам эдингки, гўё менинг жисмим ва жоним аллақачон Сеники эканлигига кўникиб колгандек эдинг. Бир қизалокнинг беш йиллик умидлари пучга чиқмаганини, гўё бир мўъжиза сабаб унинг интиқ дили ором олганини Сен тасаввур хам қила олмайсан.

Вақт алламахал бўлгач, биз ўрнимиздан қўзғалдик. Ресторан эшигидан чиқаётиб мендан шошилмаяпсанми, ҳали бироз вақтинг борми, дея сўрадинг. Ахир мен ўзимни Сен учун хар нарсага тайёр эканимни энди кандай яшира олардим. Ҳа, вақтим борлигини айтдим. Кейин астагина, аммо бироз иккиланиб, енгил саросима билан яна бироз гаплашиб ўтириш учун уйингга таклиф этдинг. «Бажонидил», дея рози бўлдим, истакларинг бу тарзда ўз-ўзидан амалга ошаётганидан шошилиб, яъни менинг бирданига, тезгина рози бўлганимни кўргач, аллақандай қувончданми, ўнғайсизликданми юзингда пайдо бўлган ажабланиш белгиларини сездим. Бугун энди ўша ажабланишинг сабабини тушуниб турибман, чунки одатда аёллар бундай илтимосларга ичларида жон деб рози бўлиб туришса-да, буни ёлғонлар билан яшириб туришади, ўзларини кўркиб кетганга солишади ёки жахл қилган бўлишади, қаттиқ илтимослардан, қасамлардан, ишонтиришлардан ва ёлғон ваъдалардан кейингина рози бўлишади. Биламан, фақатгина фоҳишаликни касб қилганлар, беномуслар ёки ўта ишонувчан содда қизларгина бундай таклифга бажонидил рози бўлишади. Мен учун эса азизим, Сен қаёқдан биларди нг, мен учун ўша таклиф минглаб кечаларнинг орзу-хаёллари ва соғинчларимнинг сўзларга айланиб тургани эди. Барибир Сен бироз ҳайрон бўлдинг, мен энди Сени нима учундир қизиқтира бошлагандим. Сенинг хис-туйғуларинг, Сенинг ўша барча одамларникидан ҳам хотиржам туйғуларинг мана шу чиройли ва итоаткор қизда қандайдир бир ғайриоддийлик, қандайдир сир борлигини сезаётганди. Сендаги қизиқувчанлик уйғониб бўлганди, Сен бу сирни билиб олишга уринаётганингни менга бераётган синчков ва илмоқли саволларингдан англадим. Аммо мен Сени чалғитдим, Сенга ўз сиримни

фош этгандан кўра, яхшиси анковрок бўлиб кўринишни афзал кўрдим.

Биз Сенинг уйингга кўтарилдик. Кечир, Севгилим, Сенга айтсам, Сен мени тушунмаслигинг мумкин, мана шу йўлак, мана шу зиналар канчалар завкли эканини, канчалик акл-хушимни ўғирлаганини билсайдинг, бу канчалар ғайритабиий, канчалар азоб берувчи, салкам курбон талаб қилувчи бир бахт эди. Ҳозир ҳам, кўз ёшларим адо бўлган чоғда ҳам ўша онларни йиғламасдан эслай олмайман. Аммо бир тасаввур килгин-а, ўша ердаги ҳар бир нарса менинг туйғуларим, эҳтиросларим билан кондирилганди, уларнинг бари менинг болалигим тимсоли, менинг соғинчларим эди: ўша дарвоза, унинг олдида туриб Сени минглаб маротаба кутганларим, шу зиналар, шу ерда туриб Сенинг қадамларингга кулок тутганларим, шу ерда илк бор Сени кўрганим, мана шу эшик туйнукчаси, ундан мен калбимни бериб Сени пойлаганим, мана шу эшигинг остонасидаги поёндоз, унга мен ҳатто бир марта тиз чўкканим, мана шу калитнинг шиқирлаши, уни эшитиб мен ҳар сафар сакраб турганларим. Бутун болалик, менинг барча эҳтиросларим, барчабарчаси ана шу бир кулоч майдончада кўним топганди, шу ер менинг бутун ҳаётим эди, ва мана энди бу хотираларнинг барчаси тўфондек бирданига куюлиб келаётганди, барча-барчаси энди ижобат бўлаётганди, энди мен Сен билан бирга эдим, Сен билан биргама-бирга, Сенинг уйингга, бизнинг уйимизга кириб бораётгандим. Бир ўйлаб кўргина, – гарчи бу сийкаси чиқиб кетган бир фикр бўлса-да, мен буни бошкачасига баён кила олмайман, – ана шу Сенинг остонанггача бўлган ҳамма нарса аслида ҳакиқий реал вокеликдан иборат бўлиб, мен учун бир умр азоб ва изтироблар билан ўралган олам эди, остонангдан нарида эса болалигимнинг сеҳрли дунёси бошланарди, Оловуддиннинг салтанати эди, тасаввур килгина, мен минглаб маротаба ана шу эшикка ўтли нигоҳларим билан боккани мни, Сен эса ҳозир ундан гандираклаб кириб бораяпсан, эҳ, Азизим, мана шу мени ларзага солган дакикалар ҳаётимдан нималарни юлкиб ташлаётганини Сен факат гумон килишинг,

фақатгина тахмин қилишинг мумкин, аммо хеч качон тўлиқ англай олмайсан.

Ўшанда мен бутун тун бўйи Сен билан қолдим. Менга ҳали хеч бир инсон тегмагани, жисмимнинг бирор аъзосига хеч кимнинг ҳатто нафаси тегмагани ва хеч кимнинг кўзи тушмагани Сенинг хаёлингга ҳам келмади, сезмадинг ҳам. Ҳа, Севгилим, Сен буни қаёқдан ҳам пайқардинг, ахир мен Сенга бирор марта қаршилик ҳам қилмадим, уятимнинг ҳар бир тошқинини минг бир уриниш билан ичимга ютдим, ахир Сен менинг муҳаббатим сирларини фош қилиб қўйишинг, чинакамига кўрқиб кетишинг мумкин эди-да, чунки Сен фақат юзаки нарсаларни, ўйноқилик ва енгилликни хуш кўрасан, ахир бир тақдирга аралашиб қолишдан Сен чинакамига қўрқасан. Бундай нарсалар оламидан Сен ўзингни олиб қочасан, бирортаям курбон беришни истамайсан ахир. Мен Сенга айтсам, Севгилим, мен Сенга ўзимни бир маъсума сифатида бағишладим десам, Сендан ўтиниб сўрайман, мени нотўғри тушунмагин! Мен ахир Сенга гина қилмаяпман, Сен мени тузоғингга илинтирмадинг, ёлғон сўзламадинг, мажбурламадинг ҳам – мен, мен ўзим Сенга талпиндим, ўзим Сенинг кўкрагингга бош урдим, мен ўз тақдиримга бош урдим. Ҳеч качон, хеч качон Сенга буни арзу ҳол қилмайман, йўқ, Сендан фақат миннатдорман, чунки ўша тун мен учун қанчалар сахий, қанчалар лаззатли, қанчалар қалбимни эркаловчи тун бўлган эди. Қоронғуда кўзимни очганимда ва ёнгинамда Сени ҳис қилганимда, гарчи тепамда юлдузлар йўқлигидан ҳайрон бўлсам-да, ўзимни еттинчи фалакда ҳис қилдим – йўқ, севгилим, ўша ширин лаҳзалар ҳаққи, мен хеч качон бундан ўкинмайман. Ҳалигача аниқ ёдимда, Сен ухлаб ётган чоғингда, Сенинг нафасингни туйганимда, Сенинг вужудингни ҳис қилганимда ва ўзимни Сенга шунчалар якин эканлигимни англаб етганимда, ўша қоронғу кечада бахтдан кувониб йиғлаб юборгандим.

Эрталаб ўзимни барвақт кетишга ундадим. Мен дўконга боришим зарур эди, қолаверса ўзим ҳам кетишни истардим, чунки тез орада хизматкоринг келиб қоларди, ахир у мени кўрмаслиги керак эди. Кийиниб

бўлиб қаршингда турган чоғим Сен мени билакларимдан тутдинг, узоқ термулиб қолдинг; билмадим бу қалбинг тубида, қоп-кора зулмат қўйнидаги, олис-олисларда колиб кетган хотираларнинг уйғонишимиди ёки шунчаки ўша чоғдаги менинг бахтли ва латофатли бўлиб кўринишим Сени маҳлиё этдими, билолмадим. Сўнгра лабларимдан ўпдинг. Мен ўзимни кучоғингдан беозоргина қутқариб олдим-да, кетишга шайландим. Шунда Сен мендан сўрадинг:

– Бир-икки дона гул олиб кетишни истайсанми?

– Ҳа, – дедим мен.

Сен ёзув столи устида турган биллур гулдондан (оҳ, бу нарсаларни мен ўша гўдакликнинг яширинча нигоҳларидан буён асраб келаётгандим) тўртта оппоқ атиргулни олдинг ва менга бердинг. Мен яна кун бўйи уларни қайта-қайта лабларимга босиб юрдим.

Биз яна бошқа кеча учрашишга келишдик. Мен келдим, ҳаммаси яна жуда ажойиб бўлди. Сен менга яна учинчи бир кечани ҳам ҳадя этдинг.

Кейин Сен саёҳатга жўнаб кетишингни айтдинг, – оҳ, мен болалигимдан буён ана шу саёҳатларни жуда-жуда ёмон кўраман! – Сен қайтиб келишинг биланоқ менга хабар беришингни ваъда қилдинг. Мен Сенга қалбаки бир манзилни бердим, мен ўз исмимни Сенга айтишни истамадим. Мен ўз сиримни яшириб қолдим. Сен менга яна бир жуфт атиргул узатдинг, видолашув, ҳа, видолашув олдидан узатдинг.

Сўнг икки ой давомида ҳар куни Сени сўрадим ... аммо йўқ, ўша интизорликнинг дўзахий изтиробларини, таҳликаларини Сенга сўйламоқ нечун. Мен Сенга гина қилаётганим йўқ, мен Сени қандай бўлсанг, шундайлигингча севдим – қизиққон ва унутувчан, қурбон бўлишга тайёрсан-у, аммо ишончинг йўқ, фақат шундай, ҳар доим қандай бўлсанг, ҳозир ҳам шундайсан, мен Сени ана шундайлигингча севдим. Сен аллақачон қайтиб келгандинг, мен буни деразаларингдаги чироқ ёғдуларидан билдим, аммо менга бирор марта ҳам хат ёзмадинг. Мана шу сўнгги соатларимда ҳам менда Сенинг, ўша мен ҳаётимни бахшида қилган инсоннинг бир

мисра хам мактуби йўк. Мен кутдим, худди аросатда колган бир бандадек кутдим. Аммо Сен мени чорламадинг, менга мактуб ёзмадинг, бирор мисра хам ёзмадинг ... бирор мисра хам ...

Менинг фарзандим кеча вафот этди – бу Сенинг хам фарзандинг эди. Бу Сенинг фарзандинг эди, Севгилим, ўша учта кечанинг фарзанди, буни Сенга онт ичиб айтаман, ахир инсон ўлим соясида туриб ёлғон сўзлай олмайди. Бу бизнинг боламиз эди, Сенга онт ичаман, чунки ўшанда ўзимни Сенга бахшида этган ондан бошлаб токи шу норасида гўдак вужудимдан ажралиб, ёруғ дунёни кўргунга кадар менга бирорта эркак зоти яқинлашган эмас. Сенинг нафасинг тегиши билан мен ўзимни мукаддас санадим, ахир менга хамма нарсани берган Сендек бир инсон турганда, кандай килиб йўлимда бир лахзага дуч келгувчи кимса билан ўзимни бахам кўришим мумкин? Бу бизнинг фарзандимиз эди, Севгилим, менинг чексиз мухаббатиму Сенинг беғам, бехуда ва бехуш эркаликларинг меваси, бизнинг боламиз, бизнинг ўғлимиз, бизнинг яккаю ягона фарзандимиз эди бу. Аммо, Сен сўраётган бўлсанг керак, – эхтимол дахшатга тушиб, эхтимол буткул лол бўлиб, сўраётган бўлсанг керак, севгилим, нима учун шунча йиллар давомида бу нарсани айтмадим ва мана энди, бугун у хакда гапираяпман, мана у, коронғулик қўйнида гўё уйкуда ётибди, абадий уйкуга кетган, абадиятга кетиш олдида ётибди, хеч качон кайтиб келмайдиган бўлиб кетмокда, хеч качон! Ох, кандай килиб буни Сенга айта олардим, кандай килиб? Ахир Сен хеч качон бир бегонага, барча нарсасини ўз инон-ихтиёри билан ўша уч кечага Сенга топширган, Сен хатто исмини хам билмаган, хаёлингда гўё ўткинчи бир дийдор учун ўзини фидо килган бир кизга, унинг садокатига кандай килиб ишонган бўлардинг ва бу фарзанд Сеники эканлигини хам ишонкирамай, гумон билан тан олган бўлардинг. Хеч качон, хатто менинг сўзларим Сенга хакикатга ўхшаб кўринганда хам, Сен ўша гумондан – бу менга, бадавлат бир одамга бировнинг боласини тикиштираяпти, деган шубхадан хеч качон ха-

лос бўла олмас эдинг. Сен барибир менга гумон билан караган бўлардинг, Сен ва мен, иккимизнинг ўртамизда бир соя, енгилгина бўлса хам совуқ бир соя пардаси сақланиб қолган бўларди. Мен эса буни истамадим. Қолаверса, мен Сени яхши биламан: мен Сени шунчалар яхши биламанки, Сен ўзинг хам ўзингни бунчалар била олмайсан, биламан, бу Сен учун, Сендек бир ишқдаги беташвишлик, беқўнимлик ва ўйноқиликни суйгувчи учун дабдурустдан ота бўлиш, ногоҳ бир тақдир учун жавобгар бўлиб қолиш ўта мушкул бир хол бўлур эди. Сен, Сендек бир эркинлик шамолини сипқориб яшашга ўрганган одам, ўзингни менга боғланиб қолгандек хис килган бўлардинг. Сен мендан, – ха, Сен буни айнан шундай килган бўлардинг, чунки бу нарса Сенинг иродангдан устун келган бўларди, – Сен мендан ана шу боғлиқлигим учун нафратланган бўлардинг. Майли борйўғи бир соатгина бўлсин, балки арзимас дақиқалар давомида бўлса хам мен Сен учун нафратли бўлиб қолардим, бирок мен, ўз ғуруримга таяниб, умринг бўйи мен хакимда хеч бир ташвишларсиз ўйлашинг зарурлигини истадим. Сенга оғир юк бўлгандан кўра, хаммасини ўз зиммамга олишни афзал кўрдим ва Сенинг барча маъшуқаларинг ичида хар доим чин муҳаббат, самимий миннатдорлик билан эслайдиган ягонанг бўлиб қолишни истадим. Бирок, минг афсус, Сен мен ҳақимда бир марта хам ўйлаб кўрмабсан, Сен мени унутиб юборибсан.

Мен Сенга таъна килаётганим йўк, Севгилим, йўк, мен Сенга таъна қилмаяпман. Мени кечир, агар ногахон бирорта алам томчиси каламимга тушган бўлса, мени кечир, зеро, менинг фарзандим, бизнинг фарзандимиз бу ерда шамлар остида абадий уйкуда ётибди: мен худога муштимни ўкталдим, уни котил деб атадим, менинг ақлим ожизлашган, хаёлларим тўзғиб ётибди. Бу тамани кечир, буни кечиргин. Ха, биламан Сен яхшисан, чин дилдан ёрдам қўлини чўзасан, Сен ҳар қандай одамга ёрдам берасан, сўрасалар хатто мутлақ бегоналарга хам ёрдам берасан. Аммо Сенинг мехринг шундай ғаройибки, у гўё очиқ майдонда сочилиб ётибди, кимки имкон топса, кимки қўл узатса ундан бахраманд бўла олади, у

чексиз, у ўта чексиз, Сенинг меҳринг, аммо, – мени афу эт, – у лоқайд, зеро, у доим уйғотиб туришларини, унга қўл узатишларини истайди. Агар биров Сени чорлайдиган бўлса, Сенга ялинса, уялганингдан ёки чорасизлигингдан ҳам ёрдам берасан, аммо қувонганингдан эмас. Сен одамларни, – агар Сенга ростини айтишга ижозат берсанг, – Сен бахтга бурканган одамларни мухтож ва азият чекаётган одамлардан кўра афзалроқ биласан. Бундай одамлардан, яъни Сен каби ўта меҳрибонлардан эса бирор нарса сўрашнинг ўзи азоб. Бир сафар, унда мен ҳали ёш бола эдим, эшигингни қоқиб келган бир тиланчига нимадир бераётганингни эшигимиз туйнугидан кўриб қолгандим. Сен унга гарчи кўп нарса берган бўлсанг-да, у ҳали сўраб улгурмасидан тезлик билан узатдинг, лекин Сен унга қандайдир бир қўркув ва нафрат билан узатдинг, у эса кетишга шай турарди, гўё Сен унинг кўзларига қарашдан қўрқаётганга ўхшаб кетардинг. Сенинг ўша саросимага ботган, хижолат ўтида ёнган ва рахмат эшитишдан ўзини олиб қочаётган ёрдамингни ҳеч қачон унутолмайман. Шу сабабдан ҳам мен ҳеч качон Сенга мурожаат қилмадим. Биламан, бу аниқ, бу гўдак Сенинг фарзандинг эканлигига ишончинг комил бўлса ҳам, мени ўзингдан четлаштиришга уринган бўлардинг, мени тинчлантиришга уринардинг, пул берардинг, керагича пул, аммо кўнглингда яширин бир сабрсизлик билан ушбу ноқулайликни ўзингдан йироклатиш учунгина шундай қилган бўлардинг: ҳа, ишончим комил, Сен мени ҳатто боладан ўз вақтида қутулишга кўндирмоқчи ҳам бўлардинг. Ва мен аввалам-бор, айнан ана шу нарсадан қўрккандим – чунки, агар Сен сўрасанг мен нималар қилмасдим, Сенинг райингни қандай қайтара олардим ахир. Аммо, менинг бор-йўғим шу бола эди, у Сендан ёдгорим эди, мана яна қаршимда Сен, аммо, гарчи энди бу ўша Сен бўлмасанг ҳам, ўша бахтли, беғам, ушлаб қолишга ҳаддим етмаган Сен бўлмасанг ҳам, лекин менга мангу тухфа этилган Сен эдинг, – мен ўшанда шундай деб ўйлагандим, – менинг ишқим билан банди қилинган, ҳаётимга боғланиб қолган Сен эдинг. Ҳа, мана нихоят мен Сенга етишган эдим,

Сенинг жонинг вужудимда камол топаётганини ҳис қила бошлагандим, энди бутун қалбим Сени едириб-ичириш, Сени эркалаш, Сени суюб-кучиш иштиёқи билан аланга олганди. Ана кўрдингми, севгилим, шунинг учун ҳам, Сенинг фарзандинг бағримда эканлиги учун ҳам мен бахтиёр эдим, шунинг учун ҳам буни Сенга айтмадим, ахир энди Сен мени ташлаб кета олмасдинг.

Бироқ Севгилим, ўша кунлар нафақат мен илгари хаёлимда орзу қилган бахтиёр ойлар эди, балки одамларнинг пасткашлигидан жирканиш билан тўлиб-тошган, азоб-уқубатларга тўла ойлар ҳам эди. Менга осон бўлмади. Қариндошимизга бу нарса фош бўлиб қолмасин ва уйдагиларга хабар бериб қўймасин, дея охирги ойларда ишга ҳам боролмас эдим. Онамдан ҳам бир тийин сўролмасдим, шу тарика кўзим ёригунча бир-иккита тақинчоғимни сотиб, қаноат қилдим. Бир ҳафта қолганда эса бир оқсоч хотиннинг шкафидан унинг сўнгги уч-тўрт кронасини ўғирладим, чунки фақат шу йўл билангина мен туғурукхонага етиб олишим мумкин эди. Ўша ерда, яъни фақат ўта қашшоқлар, ташландиқлар, унут бўлганлар судралиб бўлса-да етишадиган бир жойда, ўша ерда, яъни хўрлик сарқитларининг қоқ ўртасида, ўшандай жойда шу бола, Сенинг фарзандинг туғилди. У жой фақат ўлиш учун яралган эди: у ерда ҳамма нарса бегона, бегона, бегона эди, ўша жойда ётганлар – барчамиз бир-биримизга бегона, ёлғиз эдик, биримиз бошқамизга нафрат билан қарардик, барчамиз ана шу қашшоқлик, бир хилдаги азоб-уқубатлар, қон ва хлор ҳиди, бақир-чақирлар, ингроқлар билан тўлиб-тошган бўғиқ залга тиқиб ташлангандик. Хўрликдаги қашшоқлик, ундаги руҳан ва жисман шармандаликка чидаш нима эканлигини мен ўша ерда бошдан кечирдим, ўша фоҳишалар ва касаллар билан бирга бўлишни, улар фақатгина тақдирлари бир бўлгани учунгина бирлашишларини, бу ҳам етмагандай пичинг аралаш иршайганча ҳимоясиз шўрликларнинг устидаги чойшабларни итқитиб ташловчи ва уларни сохта билимдонлик билан чангаллаб кўрувчи ёшгина врачларнинг манманлигини, фаррошларнинг тамагирлигини ҳам шу ерда

кўрдим, – оҳ, у ерда инсоннинг уяти беҳаё назарлар билан чормихга тортилиб, ҳақорат сўзлар билан саваланади. Исминг ёзилган тахтача, ўшагина сенинг мавжудлигинг, холос, чунки тўшакда ётган эса қизиқувчилар чангаллаб кўрувчи бор-йўғи бир парча титраб турган гўшт, ўрганувчиларнинг тадқикот объекти эди, холос, – эҳ, бу аёллар, ўз хонадонига, меҳр билан кутаётган эрларига фарзанд совға қилаётган аёллар, улар ўзларини ёлғиз ва ҳимоясиз тарзда деярли тажриба столи устида фарзанд кўраётганларини англаб ҳам етмайдилар. Ҳозир ҳам бирорта китобда дўзах сўзини ўқиб қолсам, ногоҳ тасаввуримга ўз-ўзидан ўша мижғиб, қўланса ҳиддан бўғилиб ётган, ингроқлар, пичинглар ва қонга ботганларнинг чинқириқлари билан тўлиб-тошган зал, ўша мен изтироб чеккан ор-номусларнинг саллоҳхонаси келаверади.

Кечир, мени кечир жоним, бу нарсалар ҳақида гапирганим учун. Аммо бор-йўғи ана шу сафар, бор-йўғи бир мартагина сўзладим, холос. Бошқа энди ҳеч қачон, ҳеч қачон сўзламайман. Ўн бир йил бу ҳақда чурқ этмадим ва яна тез орада абадий сукутга кўмиларман: бир марта бўлса ҳам бу нарсани мен ҳайқириб-ҳайқириб чиқариб ташлашим керак эди-да, мен учун қанчалар қимматга тушган шу болани, менинг бахтим бўлган шу болани дунёга келтириш шунчалар оғир кечди, мана энди у рўпарамда нафас ҳам олмасдан ётибди. Мен бу нарсаларни аллақачон унутиб юборганман, ўша онлар кувончимга айланган болагинамнинг жилмайишларию кўнғироқ овозлари остида аллақачон унут бўлиб кетган. Энди у ўлди, изтироблар эса қайта тириладилар, мен эса ҳеч бўлмаса бир мартагина бўлса ҳам қалбимдагиларни кимгадир тўкиб солишим керак эди. Аммо мен Сендан нолиётганим йўқ, фақат худойим, ёлғиз яратган худойим ўша барча изтиробларимнинг мазмун-моҳиятини йўққа чиқарди. Сендан нолимаяпман, Сенга онт ичиб айтаманки, Сендан ҳеч қачон ҳатто кўнглим ҳам оғринмаган. Ўша онларда ҳам, яъни вужудим оғриқдан ғижим бўлиб, сийналарим талабаларнинг тешиб юборгудек оч назарлари остидаги уят ўтида қоврилганда ҳам, ҳаттоки, худонинг олдида ҳам Сендан нолимаганман. Ўша кечалардан

ҳеч қачон афсус қилмаганман, ҳеч қачон муҳаббатимни қарғамадим, доимо Сени севиб келдим, доимо ўша онларни, Сени менга рўпара қилган онларни соғиниб келдим. Ахир мен ўша дўзахий онларни бошдан кечиришим керак эди ва мени нималар кутиб турганини олдиндан билар эдим. Мен ўша онларни яна бир марта, севгилим, яна бир марта, яна минг марта бўлса ҳам бошдан кечирган бўлардим!

Бизнинг фарзандимиз кеча вафот этди – Сен уни ҳеч қачон кўрмадинг. Ҳеч қачон, ҳатто бир лаҳзалик ногоҳ тасодиф билан ҳам ушбу яшнаб турган миттигина жон, Сенинг жонинг Сенинг ўткинчи бир назарингга ҳам тушмади. Мен узоқ вакт Сендан ўзимни яшириб юрдим, болам туғилиши биланок яшириндим. Сенга *бўлган соғинчим оғриқлари бироз камайгандек бўлди*, ўйлашимча, у менга ҳадя этилган кундан бошлаб, энди Сени камрок эҳтирослар билан севардим, хар холда энди мен муҳаббатимдан изтироб чекмай қўйгандим. Мен ўзимни у ва Сен – иккингизнинг ўртангизда парчаланиб кетишимни хохламасдим. Шу тарика энди мен ўзимни Сенга, яъни бахтиёр бир одамга, менга бепарво яшаётган инсонга эмас, балки ушбу гўдакка, яъни менга мухтож бўлган бир жонга бағишладим, ахир мен унинг қорнини тўйғизишим керак эди, уни мен энди ўпа олардим, бағримга боса олардим. Мен гўё Сен туфайли кечирган нотинчлигимдан, Сенга боғлиқлигимдан қутулгандай эдим, бу ҳам бўлса Сен туфайли, яъни бошқа бир Сен туфайли кутулгандай эдим. Аммо энди у чинакамига меники эди, энди у менинг, менинг хисларимни жуда камдан-кам холлардагина Сен томонга, Сенинг уйинг томонга *торткиларди. Мен фақатгина бир нарса қилардим*: Сенинг туғилган кунингга атаб ҳар доим бир даста оқ атиргул жўнатардим, бу гуллар худди ўша бизнинг биринчи ковушган кечамизда Сен менга ҳадя қилган гулларнинг айни ўзига ўхшарди. Мана шу ўтган ўн йил, ўн бир йилдан бери ким менга буларни жўнатяпти деб бир ўзингдан сўрадингми? Мен буни билмайман ва Сенинг жавобингни ҳам билолмайман. Бор-йўғи зимистон

ичидан туриб Сенга белги бериш, йилда бир мартагина бўлса ҳам ўша онлар ҳакидаги хотираларингни уйғотиб қўйиш мен учун кифоя киларди.

Сен уни хеч качон танимадинг, бизнинг боламизни, – бугун мен ўзимдан ўзим нолияпман, чунки мен уни Сендан яширдим, яширмаганимда, балки Сен уни яхши кўриб колган бўлармидинг. Сен уни хеч качон билмадинг, бу бечора гўдакнинг жилмайишини кўрмадинг, у ковоқларини охиста кўтарар сўнг ўзининг коп-кора ақлли кўзлари, – Сенинг кўзларинг билан менга, бутун оламга ёркин ва кувнок назар билан боқарди. Эх, у шундай шўх ва шундай ёқимтой эдики, гўё Сенинг борлиғингдаги енгилтаклигинг ана шу гўдак сиймосида такрорланганга ўхшарди: Сендаги хаёлларнинг тезкорлиги, ўйноқилиги яна қайтарилганди, Сен ҳаётни ўйин билганинг каби у ҳам соатлаб бирорта севимли нарсани ўйнаб ўтиришни яхши кўрарди ва яна жиддийлик билан қошларини чимирарди-да, китоблари қаршисига ўтирарди. У борган сари Сенга айланиб бораётганди, унда ўзи аллақачон худди Сеники каби яққол кўзга ташланадиган жиддийлик ва ўйинқароқлик каби икки табиатлилик шаклланиб улгурганди. У қанчалар Сенга ўхшаб боргани сари, унга бўлган мехрим ҳам шунчалар ортиб бораётганди. У жуда яхши ўқиди, француз тилида худди митти заҳизғон сингари сайрарди, синфида энг тоза дафтарлар уники эди. Шу билан бирга у жуда чиройли эди, айниқса духоба кўйлаги ёки матросча оқ камзулини кийганида ўта башанг кўринарди. У қаерга бормасин, ҳар доим ўзини ҳаммадан башанг тутарди: Градо пляжида у билан сайр қилган чоғимизда ўтиб кетаётган аёллар тўхташиб, унинг узун оқ-сарик сочларини силашарди, Земмирингда эса у чана учган чоғида атрофдаги одамлар ҳавас билан унга ўгирилиб карашарди. У ана шундай гўзал, ёқимтой ва оккўнгил эди. Охирги йили у Терезианумдаги интернатга ўқишга кирганди ва мактаб формаси билан бирга миттигина шамширча ҳам тақиб олганди, у гўё ўн саккизинчи аср саройларининг хос сокчиларига ўхшаб кетарди, – мана ҳозир энди бу бечоранинг эгнида биттагина кўйлагидан бошка нарсаси йўк, лаблари ранг-

сиз, қўллари кўксига ковуштирилган ҳолда қаршимда ётибди.

Эҳтимол, Сен мендан қандай қилиб мен уни шундай тўкин-сочинликда, ўзим истагандек тарбия қилганимни, унга олий табақанинг имкониятларини яратиб бера олганимни сўрарсан. Азизим, мен ҳозир Сенга зулмат ичидан туриб сўзлаяпман, менда ҳозир уялиш деган нарсанинг ўзи йўқ, Сенга айтмоқчиманки, Сен бундан қўрқиб кетма – мен ўзимни сотдим. Мен кўчаларда юрадиган фоҳиша қиз бўлмадим, аммо ўзимни сотдим. Менинг бой-бадавлат дўстларим, бойвачча ошиқларим бор эди: аввалига мен уларни кидирдим, кейин эса улар мени излаб юришарди, ахир сезган бўлсанг, мен жуда латофатли эдим. Мен кимгаки ўзимни фидо қилган бўлсам, ҳаммаси мени бажонудил ёктиришган, айтганимга рози бўлишган, менга боғланиб қолишган, мени севиб колишган – фақатгина Сен, фақат Сен севмадинг, Севгилим!

Сенга бу нарсаларни, яъни ўзимни сотганимни фош қилганим учун мендан жирканаяпсанми? Йўқ, биламан, Сен мендан жирканмайсан, Сен ҳаммасини тушунасан ва бу нарсаларни Сен учун қилганимни, яъни иккинчи Сен учун – Сенинг нуридийданг учун қилганимни ҳам тушуниб етарсан. Мен бир марта ўша туғуруқхонада хўрликка тўла қашшоқлик нималигини англадим, чунки ўша қашшоқлар оламида ҳар доим хўрланганлар, таҳқирланганлар, қурбонлар бўладилар, мен буни истамадим, нима қилиб бўлса ҳам унақа бўлишини истамадим, яъни Сенинг боланг, Сенинг қувноқ ва гўзал фарзандинг ўшандай тубанликда, ўша саркитлар ичида, ўша жоҳиллик қўйнида, камбағал авом ичида, ҳовлилар ортидаги кулбаларнинг заҳарланган ҳавосида улғайишини истамадим. Унинг нафис лаблари ҳақорат сўзлар нималигини, унинг оппоқ бадани қашшоқликнинг жирканч ва ғижим жандалари нима эканлигини билмаслиги шарт эди. Сенинг фарзандингда ҳамма нарса бўлиши керак эди, унда барча бойликлар, дунёнинг барча енгилликлари бўлиши керак эди, у яна Сенинг олдингга, Сенинг ҳаётинг даврасига чиқиб бориши шарт эди.

Шунинг учун, фақат шу сабабдангина севгилим мен ўзимни ўзим сотдим. Бу қурбонлик менинг ўзим учун берилмаганди, чунки ор, номус деб аталадиган нарсаларнинг бари энди мен учун ўлиб бўлганди: Сен, яъни менинг жисмим фидо қилинган ягона инсон, мени севмасдинг, шу туфайли ўз жисмим билан нима бўлаётганига ҳам бефарқ эдим, буни ҳис қилмасдим ҳам. Эркакларнинг суюб эркалашлари, уларнинг айнан ички изтироблари, булар бари менинг қалбим тубини забт этолмасди, гарчи мен уларнинг айримларини жуда ҳурмат қилсам-да, уларнинг рад этиш мушкул бўлган муҳаббатларига ачинишларим ҳамда ўз тақдирим ҳақидаги хотиралар мени кўпроқ ларзага соларди. Мен билган одамларнинг барчаси менга яхши муносабатда бўлишар, ҳаммалари мени суюб эркалашар, ҳаммалари мени ҳурмат қилишарди. Уларнинг орасида бир киши, ёши улуғроқ, рафиқасидан ажралиб колган бир граф бўлиб, айнан шу одам отасиз болани, Сенинг болангни Терезианумга қабул қилишларига уриниб, ўша жойнинг остонасида роса сарғайганди, у мени ўз қизидек яхши кўрарди. Уч-тўрт марта у менга турмушга чиқишни таклиф қилди, – мен ҳозир графиня бўлишим, Тиролдаги мўъжизавий бир қасрнинг маликасига айланишим мумкин эди, барча ташвишлардан қутулган бўлардим, чунки боланинг ҳам суюкли ва меҳрибон бир отаси бўларди, менинг эса босиқ, олийжаноб ва саховатли турмуш ўртоғим бўлар эди, аммо мен бундай қилмадим, у қанчалар кўп ялиниб, қистаган сари, мен ўзимнинг рад жавобим билан унга шунчалар кўп азоб берардим. Эҳтимол, бу бир телбалик бўлгандир, йўқса ҳозир мен аллақаерларда тинчгина, осойишта яшаётган бўлардим, болажоним, суюклигим эса мен билан бирга бўларди, аммо – нима учун мен буни англаб етмадим-а, – лекин мен бировга боғланиб колишни истамадим, мен Сен учун ҳар қандай лаҳзада ҳам озод туришни, эркин юришни истадим. Қалбимнинг туб-тубида беихтиёр ҳамон ўша болалик орзуси яшарди, гўё Сен мени бир соатгина бўлса ҳам ёнингга чорлаб коладигандек эди. Ва ана шу эҳтимолий бир лаҳзалар учун мен ҳаммасидан воз кечардим, фақат Сен учун

эркин эдим, Сен бир бор чорласанг бас. Ўша болалик уйқусидан уйғонганимдан буён, менинг бутун ҳаётим фақат кутишдан, Сенинг хоҳишингни кутишдан бошқа нарса эмасди!

Ва ушбу онлар, шу онлар ҳақиқатан ҳам етиб келди. Аммо Сен буни билмайсан. Сен буни тасаввур ҳам қилолмайсан, Севгилим! Ва ана шу лаҳзаларда ҳам Сен мени таний олмадинг, – ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон мени таниёлмадинг! Мен Сени авваллари ҳам театрларда, концертларда, Пратер боғида, кўчаларда кўп учратардим, ҳар сафар юрагим ҳаприқиб кетар, аммо Сен менга эътибор ҳам бермасдан ўтиб кетардинг: ҳа, мен энди ташқаридан қараганда мутлако бошқа одам эдим, ҳадиксираган қизалоқдан энди айтишларича гўзал, қимматбаҳо либосларда яшнаган, ошиқлари қуршовидаги ҳақиқий хонимга айлангандим: ахир Сен энди қандай қилиб ҳам ўша ётоғингдаги ғира-шира нур остида ҳадиксираб турган қизни таний олардинг! Гоҳида мен билан бирга юрган жаноблардан бири Сен билан саломлашиб қолишар, Сен уларга миннатдорчилик билдирардинг ва менга боқардинг: аммо Сенинг нигоҳингда лутфан бегоналик ва ҳурмат бўлар, аммо ҳеч қачон танишлик туйғуси бўлмасди, бегоналик, бу чидаб бўлмас бир бегоналик эди. Ҳалиям ёдимда, бир сафар ана шу танилмаслик ҳисси, гарчи мен бунга деярли ўрганиб қолган бўлсам-да, мен учун ўта оғир изтиробга айланганди: ўшанда мен бир дўстим билан театрдаги ложаларнинг бирида ўтирардим, Сен эса қўшни ложада эдинг. Увертюра сабабли чироқлар ўчирилган бўлиб, юзингни кўра олмасам-да, нафасингни шундоққина ёнгинамда, худди ўша тундагидек ҳис қилиб турардим, ложамизнинг духоба қопланган тўсиғи устида эса Сенинг қўлинг, ўша нафис ва мехрибон қўлинг турарди. Шунда мени бир истак шу томонга эгилишга, ана шу бегона, аммо севимли қўлни, бир вақтлар мен нозик қучишларини ҳис қилган қўлни ўпиб олишга ундади. Бутун борлиғимни ҳаяжонли мусиқа титратар, истагим эса борган сари эҳтиросга тўлиб борар, бир нарса менинг лабларимни ўша севикли қўллар сари шунчалар тортардики, мен саросима ичида

ўзимни зўр-базўр тўхтатиб қолгандим. Биринчи актдан сўнг мен ҳамрохимдан у ердан кетишимизни илтимос қилдим. Ўша қоронғулик қўйнида Сенинг шунчалар бегоналигингга ва шунчалар менга яқин бўлишингга ортиқ бардош бера олмагандим.

Аммо мен кутган вақт келди, менинг бу телба ҳаётимда яна бир бор, сўнгги бор ўша онлар етиб келди. Бу нарса салкам бир йил олдин, яъни Сенинг туғилган кунингдан бир кун кейин юз берганди. Ғалати-я, ўшанда бутун вақтим Сени ўйлаб ўтаётганди, чунки Сенинг туғилган кунингни мен ҳар сафар байрамдек нишонлардим. Тонг саҳарлаб кўчага чиқдим, оппоқ атиргуллар сотиб олдим ва ўша онлар, яъни ўша Сен унутиб юборган онларнинг хотираси дея Сенга жўнатдим. Тушдан сўнг мен фарзандим билан айлангани чиқдим, уни Демил қандолатхонасига олиб бордим, кечқурун эса театрга, чунки мен ушбу кунни у болалигиданоқ, гарчи мазмунини билмаса-да, қандайдир бир сирли байрам куни сифатида қабул қилишга ўрганишини истардим. Эртаси куни мен ўша пайтдаги ёш ва пулдор дўстим Брюнерлик фабрикант билан бирга театрга бордим. Мен у одам билан икки йилдан буён бирга яшардим, у мени чин дилдан севар, истаган нарсамни мухайё қилар ва мени билган бошқа одамлар каби у ҳам мен билан турмуш куришни хоҳларди, мен эса худди бошқалар каби унга ҳам ҳеч бир асоссиз рад жавобини берардим. У мени ва боламни совға-саломлар билан кўмиб ташларди, лекин ундаги бироз бефаҳмрок ва кўр-кўрона садоқатнинг ўзиёқ мехр беришга арзирди. Биз ўшанда бирга концертга тушдик, у ерда хурсандчилик қилаётган бир даврага дуч келдик, улар билан Рингштрасседаги ресторанга тановул қилгани бордик ва ўша ердаги шунча шодлигу хурсандчиликлар етмагандай, мен яна бир ракс тушадиган ресторанга, яъни Табаринга боришни таклиф қилдим. Бунга ўхшаш доимий майхўрликлару айш-ишратларга тўла жойлар кўнглимга ўтирмас ва одатда мен бундай таклифларни рад этардим, аммо ўша сафар – кўнглимга ғалати бир сирли куч ўрнашиб олганди ва у мени ғайриихтиёрий тарзда бошқаларга тўсатдан шу таклифни бериш-

га мажбур қилганди, ҳаммалари бу таклифни хурсанд бўлишиб қўллаб-қувватлашди, ўзимда эса кутилмаганда қандайдир тушунтириб бўлмас бир истак туғилганди, гўё мени ўша ерда аллақандай бир ғайриоддий нарса кутиб тургандек эди. Даврадагилар менинг кўнглимга қараб хоҳишларимни бажаришга ўрганиб қолгани учун, барчамиз тезда кўзғолдигу ўша ерга бордик, шампань ичдик ва тўсатдан ичимга шайтон кириб олгандек шунчалар қувониб кетдимки, сал бўлмаса ақлу хушимдан айрилгудек эдим, бунақа холга ҳечам тушмагандим. Ичавердим, ичавердим, енгил-елпи ашулалар айтдим, кўнглимда эса яйраб ракс тушиш, тўйиб хурсандчилик қилиш истаги тобора ортиб борарди. Бироқ, кутилмаганда бир парча муз бўлагини ёки, тўғрироғи ял-ял яшнаётган чўғ бўлагини юрагимга босиб олишгандек сесканиб кетдим: ёнгинамиздаги столда бир-иккита дўстларинг даврасида ҳайрат ва шайдолик тўла нигоҳларингни менга қадаганча Сен ўтирардинг, бу ўша ҳар сафар менинг бутун вужудимни ич-ичимдан алангага бурковчи нигоҳлар эди. Ўн йилдан буён илк маротаба Сен яна менга қалбингдаги мутлақ ғайриихтиёрий эҳтиролар ҳукмига бўйсунганча термулиб турардинг. Мени титроқ босди. Эндигина кўтараётган қадаҳим қўлимдан тушиб кетай деди. Бахтимга даврадаги дўстларим мендаги саросимани пайқашмади: бу ҳолат қаҳқаҳа ва мусиқанинг шовқини остида кўмилиб кетди.

Сенинг нигоҳинг эса борган сари ёндира бошлади ва мени бутунлай ўз алангасига чулғаб олди. Мен эса тушунолмай ҳайрон эдим: Сен мени нихоят, нихоят танидингмикин ёки бошқасига, яъни бир бегонага бўлгани каби менга ҳозиргина маҳлиё бўлдингмикин? Яноқларим ловиллаб ёнарди, ҳатто даврадаги ҳамроҳларимнинг гапларига ҳам узуқ-юлуқ жавоблар бердим: Сенинг нигоҳингдан қанчалар саросимага тушганимни эҳтимол сезган бўлсанг керак. Бошқаларга сездирмай мени бир лаҳзага ташқарига, йўлакка чиқишимга имо қилдинг. Сўнг намойишкорона ҳисоб-китоб қилдинг-да оғайниларинг билан хайрлашиб, мени кираверишда кутиб туришингга яна бир бор ишора қилдинг ва ташқарига

чиқдинг. Мен гўё аёзда қолгандай, аниқроғи иситма босгандай қалтирар, гапиришга тилим айланмас, томирларимда кўпириб бораётган қонни тўхтатолмасдим. Айнан шу топда бахтимга қандайдир бир қора танли жуфтлик атрофни дупур-дупурларга тўлдирганча, ҳайқириқлар билан ғалати бир рақс бошлашди: ҳаммалари уларни томоша қилиш билан овора бўлиб қолишди ва мен ана шу сониялардан фойдаландим. Ўрнимдан турдим-да, ҳамрохимга тезда қайтишимни айтиб, Сенинг ортингдан чиқдим.

Кираверишдаги залда гардероб олдида Сен мени кутиб турардинг: мен яқинлашганимда эса кўзларинг яшнаб кетди. Жилмайганча менга қарши чиқдинг: мени танимаганингни шу заҳотиёқ кўрдим, Сен мени на узоқ болалигимни, на қизлик чоғимни эсладинг, аксинча Сен мени худди бир нотаниш қизни қаршилаган каби кутиб олдинг, янги бир қиз деб ўйладинг, холос.

– Мен учун ҳам бир соат вақт ажрата оласизми, – дея сирли сўрадинг, Сендаги бунака ўзига хос ишонч ва хотиржамликни кўриб, мени шу ердаги бир кечага харид қилинадиган аёллардан бири деб ўйлаганингни сездим.

– Ҳа, – дедим мен ўша титроқ ва итоаткорона розилик оҳангида, худди ўн йиллар илгари қоронғу кўчадаги бир қиз Сенга «ҳа» дегани каби.

– Унда қачон учрашсак бўлади? – сўрадинг Сен.

– Қачон истасангиз, – жавоб бердим мен, энди мен олдингда уялмай қўйгандим.

Сен менга бироз ҳайрон бўлиб қарадинг, бу ҳол бир вақтлар тезда рози бўлганим Сени лол қолдирган чоғда менга унчалик ишонқирамай, қизиқувчанлик билан ҳайрон бўлиб караб қолганингни айнан ўзи эди.

– Ҳозир иложи борми? – сўрадинг Сен бироз иккиланиб.

– Ҳа, – дедим мен, – кетдик.

Мен пальтомни оламан деб гардероб томон юрдим.

Шунда пальтоларимизни ҳамрохим билан бирга топширганимиз ва гардероб патталари унда эканлиги ёдимга тушди. Ортга қайтиш ва бирор-бир тайинли сабабсиз хамрохимдан бу нарсани сўрашнинг иложи йўқ эди,

қолаверса, йиллар давомида орзиқиб кутилган Сен билан бирга бўлиш онларидан воз кечиш, йўқ, мен буни истамасдим. Шу сабабдан мен бир сония ҳам иккиланмасдан кўйлагим устидан шол рўмолимни ташладим-да, ўзимни ташқарига, булутли тун кўйнига урдим, пальтомни олиш ҳақида қайғуриб ҳам ўтирмадим, неча йиллардан буён ўша одамнинг ҳисобига яшаб келаётган бўлсам-да, ўша мехрибон ва ёқимтой инсон ҳақида куйинмадим ҳам, ахир мен уни дўстлари олдида шармандаларча ахмоккa чиқаргандим: чунки бир неча йилдан буён у билан бирга яшаб келаётган маъшуқаси бегона бир кимсанинг биргина имоси билан ундан қочиб кетаётганди-да. Оҳ, мен ҳозир ўзим ҳурмат қиладиган бир дўстим учун ўта пасткашлик ва нонкўрлик қилаётганимни, уни иснодга қўяётганимни жуда яхши англардим, қилаётганларим бемаънилик эканини, бошқа бир яхши одамнинг ишқида ёниб адо бўлаётганимни, шу ишқ кўйида мангу тузалмас бир дардга гирифтор бўлганимни сезиб турардим, қолаверса, айни чорда ҳаётимни қоқ ўртасидан икки бўлакка бўлиб, парчалаб ташлаётганимни ҳам яхши билардим, аммо Сенинг ширин бўсаларингдан маст бўлиш, қайнок сўзларингга қулоқ тутиш истаги билан ёнаётган интиқлик олдида нафақат бу дўстлик, балки бутун ҳаётим нима бўпти. Мен Сени ана шундай севгандим, ахир буларни Сенга қандай айта олардим, энди эса кеч, энди хаммаси ўтди, ортда колди. Ва ишонч билан айтаманки, агар Сен мени ўлим тўшагида ётган чоғимда ҳам ёнингга чорласанг, шунда ҳам ўрнимдан туришга, судралиб бўлса ҳам Сен билан бирга кетишга куч топган бўлардим.

Ташқарида эшик олдида бир машина турган экан, биз унга ўтирдигу Сеникига йўл олдик. Мен энди яна Сенинг овозингни эшитаётгандим, яна қайтадан Сенинг латиф нафасингни ҳис қилаётгандим, бу худди бир вақтлар бўлгани каби мени маст қилган, ақл-ҳушимни ўғирлаганди. Қандай қилиб ўн йилдан сўнг яна бир бор ўша зиналардан юкори кўтарилдим – йўқ, йўқ, мен Сенга буни тасвирлаб бера олмайман, қандай қилиб ўша лаҳзаларда ҳаммасини яна юз баробар кучлирок ҳис

қила бошлаганимни, ўтмишни ва айни лаҳзаларни, Сени, ҳамма нарсаларда, ҳаммасида Сенинг руҳингни ҳис қилганимни ифода қила олмайман. Сенинг хонанг бироз ўзгарибди, бир-иккита суратлар, бир неча китоблар қўшилибди, у ер-бу ерида бошқа мебеллар пайдо бўлган, аммо буларнинг ҳаммаси мени сирли қаршиларди. Ёзув столи устидаги гулдонда эса атиргуллар — менинг атиргулларим турарди, уларни мен бир кун олдин, бир аёлдан хотира сифатида Сенинг туғилган кунингга жўнатгандим, Сен у аёлни эслай олмайсан, ахир Сен уни таниёлмайсан ҳам, ҳатто мана ҳозир, шундай ёнгинангда бўлса ҳам, қўллари қўлингда, дудоқлари дудоқларингда бўлса ҳам-а. Аммо-лекин, гулларни асраб-авайлаганингни ўзи кўнглимни хотиржам қилди: ахир шу тарзда бўлса ҳам борлиғимнинг бир бўлаги, муҳаббатимнинг бир нафаси Сенинг ёнингда эди.

Сен мени кучоғингга олдинг. Мен яна бутун бошли бир бахтли кеча давомида Сен билан қолдим. Сен ҳатто менинг жисмимдаги муҳаббатни ҳам таний олмадинг. Мен эса Сенинг меҳрга тўла эркалашларингни ҳис қилдим-у, яна бир нарсани тушуниб етдим: Сендаги меҳр ва эҳтиролар қаршингда ким турганини, яъни бу Сенга ошиқ аёлми ёки бир фоҳишами, фарқига бормасдинг, Сен ҳамма нарсани унутиб, бутун борлиғинг билан ўз ҳирсингга кўмилиб кетардинг. Сен мен билан, яъни тунги ресторандан олиб келинган бир аёл билан ҳам ўта мулойим ва ширин муомала қилардинг, ўзингни шунчалар яхши тутардингки, менга ҳатто ҳурмат билан самимий муносабатда бўлардинг, шу билан бирга Сен бир аёл ишқидан шунчалар эҳтирос билан симирардингки, мен беихтиёр яна ўтмишдаги бахтли онларим хотирасида маст бўлдим ва Сенинг табиатингдаги мунофиқликни туйдим, ўша мени болалигимдан мафтун қилиб қўйган ширин изтиробларни яна бир бор тўйиб ҳис қилдим. Мен ҳеч қачон бирорта эркак зотида ўткинчи лаҳзалар учун ҳам шунчалар фидойилик бўлишини, ақлу хушидан шунчалар воз кечишини, шунчалар берилиб чин дилдан кўнгил олишини кўрмаганман, — қолаверса, буларнинг барчаси тугаши

биланоқ, кейин яна инсонга хос бўлмаган унутувчанлик билан ҳаммасини бутунлай эсдан чиқаришини ҳам ҳеч қачон кўрмаганман. Лекин ўша лаҳзаларда ўзим ҳам кимлигимни унутиб қўйгандим: хўш, ўша қоронғуликда Сенинг ёнингда ётган мен аслида ким эдим? У бир вақтлар Сен учун эҳтиросларўтида қоврилган бир қизалоқмиди, фарзандинг онасимиди ёки бир бегонами? Эҳ, ўша тун шунчалар мафтункор, шунчалар ҳаяжонларга бой эдики, яна ҳамма нарса қайтадан бошланиб, яна ақлу ҳушимдан айрилган тун эди. Ва мен бу туннинг адоғи бўлмасин, дея илтижо қилардим.

Афсус, барибир тонг отди, биз жуда кеч турдик, мени бирга нонушта қилишга таклиф этдинг. Сенга содиқ хизмат қилувчи қўллар эса емакхонада стол тузатиб қўйганди, биз бирга ўтириб чой ичдик, суҳбат қурдик. Сен менга яна самимий сўзладинг, қалбингдагиларни борини яширмай сўзладинг, саволларингда яна ҳеч қандай истеҳзо сезилмасди, менинг кимлигим ҳақида қизиқиб ҳам кўрмадинг. Сен ҳатто исминг нима, турар манзилинг қаерда, деб ҳам сўрамадинг: шунда мен билдимки – мен Сен учун бор-йўғи бир саргузашт, номсиз бир аёл, шаҳвоний онлар соҳибаси эдим, холос. Сен тез кунда Шимолий Африка ўлкаларига икки-уч ойлик сафарга кетишинг кераклиги ҳақида гапира бошладинг; эндигина бахтимга етдим деганимда, мени яна титроқ босди, чунки қулоқларим остида бир садо жаранглай бошлаганди: «ўтди, ўтиб кетди, барчаси унутилди!» Шу чоғда оёқларингга бош ургим ва дод солиб илтижо қилгим келди: «Олиб кет, мени бирга олиб кет, шунда Сен ниҳоят менинг кимлигимни биласан, ниҳоят, ниҳоят шунча йиллардан сўнг!» Лекин мен Сенинг олдингда шунчалар журъатсиз, шунчалар юраксиз, гўё бир қул каби итоаткор эдим. Мен бор-йўғи:

– Минг афсус, – дея олдим, холос.

Сен эса менга жилмайиб қарадинг ва:

– Сен чиндан ҳам афсус қилаяпсанми? – дединг.

Шу пайт мени қутилмаганда ёввойи бир ғурур қамраб олди. Ўрнимдан турдим, Сенга узоқ ва жиддий қарадим. Сўнг шундай дедим:

– Мен севган одам ҳам доим сафарда бўларди, –мен Сенинг кўзларингга тикилдим. «Мана, ҳозир, энди у мени танийди!», ичимда хамма нарса титрар, туғён ураётганди. Бироқ Сен менга жилмайиб қарадинг ва тинчлантириш оҳангида дединг:

– Ахир одамлар сафардан қайтадилар-ку.

– Ҳа, – дея жавоб бердим мен, – одамлар сафардан қайтадилар-у, бироқ ҳаммасини унутган бўладилар.

Гапларим Сенга бироз ғайритабиий, бироз изтиробли туюлгандек бўлди. Чунки Сен ҳам ўрнингдан турдинг ва хайрон бўлиб, меҳрибонлик билан менга термулиб қолдинг. Сўнг елкаларимни қучиб:

– Нимаики яхши бўлса, у унутилмайди, мен сени унутмайман, – дединг Сен ва нигоҳинг бутун вужудимга сингиб кетгандай бўлди, афтидан у қаршисидаги суратни мухрлаб олишни истаётгандек эди. Сенинг нигоҳинг вужудимга сингиб бораётганини, ниманидир излаётганини, бутун борлиғимни чулғаб олаётганини кўриб, ниҳоят кўрлик пардалари парчаланди, деб ўйладим. У мени энди танийди, у мени таний олади! Бутун борлиғим хаёллар тўфонида титрай бошлади.

Аммо Сен мени таний олмадинг. Йўқ, Сен мени таний олмадинг, мен Сенга ҳеч қачон ўша лаҳзалардаги сингари бегона бўлмагандим, чунки бўлмаса, бўлмаса Сен яна бир неча дақиқалардан сўнг қилган нарсани ҳеч қачон қилмаган бўлардинг. Сен мендан бўса олдинг, яна бир бор эҳтирос билан бўса олдинг. Мен эса тўзғиган сочларимни қайта турмаклашимга тўғри келди ва шу тарзда кўзгу олдида турган чоғимда беихтиёр кўзгуда Сенга кўзим тушиб қолди, бундай шармандалик, бундай таҳқирланишдан кўра ер ютса бўлмасмиди, чунки Сен фақатгина ўзингга хос бўлган хотиржамлик билан бир-иккита йирик сўлковойни менинг енгим ичига тиқаётгандинг. Ўша сонияларда қичқириб юборишдан, башарангга тарсаки тортиб юборишдан қандай ўзимни тутиб қолганимни билмайман, – ахир Сен менга, Сени болалигидан севиб келган аёлга, фарзандинг онасига ўша кеча учун ҳак тўлаётгандинг! Мен Сен учун борйўғи Табариндан топиб келинган бир фоҳиша эдим,

бошка хеч ким эмасдим. Сен менга пул тўладинг, Сен менинг ҳаққимни тўладинг! *Мени унутганинг етмаганмиди*, энди ҳакорат қилиб, ерга уришинг ҳам шартмиди.

Мен шошилганча нарсаларимни йиғиштиришга тушдим. Тезроқ бу ердан кетишни, тезроқ бу ердан ғойиб бўлишни истардим, чунки бу ҳол менга жуда оғир ботганди. Мен шляпамни олдим, у ёзув столи устида, атиргуллар ёнида, ўша менинг атиргулларим ёнида ётарди. Шу пайт мени қандайдир кучли бир истак, мен рад эта олмайдиган бир хоҳиш қамраб олди: мен яна бир марта ўзимни Сенга эслатишга уриниб кўрмоқчи бўлдим.

– Оқ атиргулларингдан биттасини беришни истамайсанми?

– Жоним билан, – дединг Сен ва бирданига уларга қўл чўздинг.

– Аммо-лекин, улар Сенга бирорта аёл томонидан юборилган бўлса керак, Сени яхши кўрадиган бирорта аёлдандир, – дедим мен.

– Эҳтимол, – дединг Сен, – лекин мен билмайман. Улар менга юборилган ва ким юборганини билмайман, шунинг учун ҳам мен уларни шундай яхши кўраман.

Мен Сенга термулдим.

– Эҳтимол, у ҳам Сен унутиб юборган аёлларнинг бири бўлса керак!

Сен ҳайрон бўлиб менга қарадинг. Мен эса Сенга катъий тикилиб турардим. Нигоҳларим эса: «Мени танигин, *ахир танисангчи мени*, ёлвораман танигин мени!» – дея илтижо қиларди. Бироқ Сенинг кўзларинг мулойим ва бепарво жилмайиб турарди. Сен мени яна бир марта ўпдинг. Аммо Сен мени таний олмадинг.

Мен эшик томон шошилдим, чунки кўзларимга ёш куйилиб келаётганини сездим, Сен буни кўрмаслигинг керак эди. Ташқарига чиқишга шунчалар шошилибманки, чиқаверишдаги хонада хизматкоринг Йоҳанн билан тўқнашиб кетишимга сал қолди. У ҳайрон бўлганча шошиб четга ўтдию чиқишим учун эшикни очди ва ана шунда, ана шу биргина, эшитяпсанми? Ана шу биргина лаҳза ичида, унга қараганимда, ёш қалқиган кўзларим билан унга, ана шу кексайиб қолган бир инсонга қара-

ганимда, кутилмаганда унинг нигоҳи порлаб кетганини кўрдим. Ана шу бир сония ичида, эшитаяпсанми? Ана шу биргина лаҳза оралиғида, мени болалигимдан буён бир марта ҳам кўрмаган қария мени таний олди. Мени танигани учун оёкларига бош ургим, қўлларини кўзимга сургим келди. Аммо мен Сен тиқиштирган сўлкавойларни енгимдан суғуриб олдиму унга узатдим. У титраганча менга термулиб турарди, ана шу биргина сония ичида у мен ҳақимда Сен бутун умринг давомида билганингдан кўра кўпроқ нарсани тушуниб етгандир, эҳтимол. Ҳамма, ҳамма одамлар мени суюб эркалатишарди, менга мехрибон эдилар, фақат Сен, фақат Сен, Сен мени унутиб юбординг, фақат Сен, фақат Сен мени ҳеч қачон таний олмадинг.

Менинг болам кеча оламдан ўтди, бизнинг боламиз, бу дунёда энди яхши кўрай десам Сендан бошқа ҳеч кимим йўқ. Аммо Сен мен учун кимсан, Сен, Сен, ахир мени ҳеч қачон, ҳеч қачон танимаган инсон, худди бир кўлмакка қараган каби бепарво ёнимдан ўтиб кетган, худди бир тош сингари тепиб юборган, ҳамон йўлида кетаётган, мени интизор қолдириб, ҳамон йўлида давом этаётган бир инсон, айтгин, Сен кимсан энди? Сени, ўша қочқоқни мен фарзандим сиймосида олдимда ушлаб қоламан деб қилган барча уринишларим зое кетди. Ахир бу Сенинг фарзандинг эди: бир кечада у мени шафқатсизларча ташлаб кетди, у сафарга кетди, у ҳам мени унутди ва энди ортга қайтмайди. Мен яна ёлғизман, ҳар сафаргидан ҳам кўпроқ ёлғизман. Энди менинг Сендан қолган, Сендан ёдгор қолган ҳеч нарсам, ҳеч бир нарсам йўқ – на фарзанд, на бир оғиз сўз, на бир мисра хат, на хотира, ва энди бирортаси олдингда менинг номимни тилга оладиган бўлса ҳам, у Сенга ёт эшитилади. Нечун энди мен тезроқ ўлмайин, ахир мен Сенинг қалбингда аллақачон ўлиб бўлган бўлсам, нечун бу оламни ташлаб кетмайин, ахир Сен мени аллақачон ташлаб кетган бўлсанг? Йўқ, Севгилим, мен Сенга таъна қилаётганим йўқ, мен ўзимдаги ғам-қайғуни Сенинг шоду хуррам хонадонингга олиб кирмоқчи эмас-

ман. Мени яна таъқиб қилади деб қўрқма – мени кечир, олдимда фарзандимнинг жасади ғариб бир аҳволда ётган бир чоғда, айнан шу онда бир марта бўлса ҳам кўнглимни бўшатиб олишим керак эди. Фақат бу сафар Сенга сўзлашим керак эди, сўнг яна жим бўламан-да, доим ёнгинангда сукут сақлаб юрганим каби, ўзимнинг ғариб оламимга қайтаман. Бироқ мен тирик эканман, Сен бу нолаларимни эшитмайсан, фақат вафотимдан сўнггина менинг ушбу васиятимни оласан, бу Сени ҳаммадан ҳам кўпроқ севган ва Сен уни ҳеч қачон танимаган бир аёл васияти, бу доим Сени кутиб яшаган ва Сен ҳеч қачон ёнингга чорламаган бир аёл васиятидир. Эҳтимол, эҳтимол шундан сўнг мени ёнингга чорларсан, ва мен илк бора Сенга вафо қилмаган бўламан, боқий дунёдан туриб мен Сени эшитолмайман: Сенга на бир сурат, на бир белги қолдираяпман, худди Сен менга ҳеч нарса қолдирмаганинг каби, Сен мени ҳеч қачон таний олмайсан, ҳеч қачон. Ҳаётда бу нарса менинг тақдирим эди, энди бу тақдир ажалимга ҳам ўтди. Сўнгги соатларимда ҳам мен Сени ёнимга чорлашни истамадим, Сен менинг исмимни ҳам, суратимни ҳам билмасингдан туриб, мен бу дунёни тарк этмоқчиман. Мен жуда осонгина вафот этаман, Сен буни олисдан туриб сезмайсан ҳам. Агар менинг ажалим Сенга озор берганда эди, мен ҳатто ўлмаган ҳам бўлар эдим.

Мен энди давомини ортиқ ёза олмаяпман ... бошим шунчалар гангиб қолдики ... аъзойи баданим оғрикдан қақшамоқда, иситмам бор ... биламан, мен бирданига ётиб қолмаслигим керак. Эҳтимол, бу ҳол тезда ўтиб кетар, балки тақдир менга бир марта раҳм қилаётгандир, мен боламни қандай олиб кетишаётганларини кўра олмаслигим керакдир ... Мен ортиқ ёза олмаяпман. Алвидо, Севгилим, яхши қол, мен Сендан розиман ... буларнинг ҳаммасига қарамасдан, бўлиб ўтган нарсалар яхши эди ... сўнгги нафасимгача Сенга раҳмат айтишни хоҳлайман. Энди кўнглим тинч: Сенга ҳаммасини айтиб бўлдим, хуллас, Сени қандай севганимни ва бу севги Сенга юк бўлмаганини Сен энди биласан, йўқ, Сен энди буни тахмин қила оласан. Мен энди Сени

соғинтирмайман, бу мени тинчлантиради. Сенинг гўзал ва фаровон ҳаётингда ҳеч нарса ўзгармаслиги лозим ... ўз ўлимим билан мен Сенга ҳеч қандай зиён қилмайман ... менинг ана шу нарсадан кўнглим тўқ, Севгилим.

Аммо ким ... ким энди Сенга, Сенинг туғилган кунингда оқ атиргуллар юборади? Эх, гулдон энди бўш қолади, у кичик бир ифор эди, йилда бир марта бошинг узра эсувчи ҳаётимнинг кичик бир нафаси эди, энди бу ҳам эсмайди! Севгилим, кулоқ сол, Сендан ўтинаман ... бу Сенга биринчи ва сўнгги илтимосим ... мен учун бир яхшилик қил, бу бор-йўғи бир кун, инсон ўзи ҳақида ўйлайдиган кун, яъни туғилган кунингда атиргуллар ол ва уларни гулдонга солиб кўй. Шундай қил, Севгилим, худди бошқалар йилда бир марта ўзларига яқин марҳумлар хотирасига дуо ўқитганлари каби. Аммо мен энди худога ҳам ишонолмай қолдим, дуоларга ҳам, мен фақат Сенга ишонаман, фақат Сени севаман ва колган умримни Сенинг қалбингда яшашни истайман ... эх, фақат йилда бир кун, фақат жуда эҳтиёткорлик билан, мен ёнингда қандай яшаган бўлсам, худди шундай охисталик билан қил буни ... Сендан ўтиниб сўрайман, Севгилим ... бу менинг Сенга биринчи илтимосим ва сўнггиси ҳам шу ... Сендан миннатдорман ... мен Сени севаман, мен Сени севаман ... алвидо ... алвидо!

Романчи Р. титраётган қўллари билан мактубни четга суриб қўйди. Сўнгра у узоқ ўйга толди. Хаёлида қўшнисининг қизалоғини, бир қизни, яна тунги ресторандаги бир аёлни эслатувчи аллақандай чигал ва аралаш-куралаш хотиралар қалқиб чиқа бошлади, бироқ бу хотиралар ғира-шира ва айқаш-уйқаш эди, гўё оқар сув остида шакл-шамойили ноаниқ бир тош йилтиллаганча титраб кўринарди. Кўланкалар ёпирилиб келишар ва ғойиб бўлишарди, аммо бирортаям қиёфа намоён бўлмасди. У туйғулари нималарнидир эслаётганини ҳис қилди ва ҳарчанд уринмасин барибир унинг кимлигини эслай олмади. Гўё бу қиёфаларнинг барчаси унга тушида намоён бўлгандек туюлди, бот-бот кўрган ширин тушларида, лекин афсуски фақат тушларида, холос.

Шу пайт унинг нигохи каршисидаги ёзув столи устида турган зангори гулдонга тушди. Неча йиллардан буён биринчи марта унинг туғилган кунида бу гулдон бўм-бўш эди. У сесканиб кетди, гўё кўринмас бир эшик ланг очилдию унинг сокин кулбасига ўзга бир оламдан совуқ бир дайди шамол бостириб киргандек бўлди. У ажал нафасини сезди ва мангу муҳаббат ифорини туйди: қалб тубида нимадир кўз очгандай бўлди... энди у олис-олислардаги эҳтиросли оҳангларни орзу қилгани каби ғойибдаги жисмсиз аёл ҳақида ўйларди.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши ўрнида 3
Ёндирувчи тилсимот 7
Аёл хаётидан йигирма тўрт соат 88
Шахмат новелласи 162
Амок 226
Нотаниш аёл мактуби 291

Адабий-бадиий нашр

Стефан Цвайг

АЁЛ ҲАЁТИДАН 24 СОАТ

Новелла ва ҳикоялар

Муҳаррир *Б. Худоёрова*
Бадиий муҳаррир *Ҳ. Қутлуков*
Техник муҳаррирлар *Т. Харитонова, Д. Габдрахманова*
Мусаҳҳиҳлар *Г. Азизова, С. Салоҳутдинова*
Компьютерда тайёрловчи *Г. Қулназарова*

Нашриёт лицензияси. AI № 158, 14.08.09.
Босишга рухсат этилди 11.12.2012. Офсет қоғози.
Бичими 84×108 1/32. «Virtec Antiqua» гарнитурада офсет усулида босилди. Шартли б.т. 18,06. Нашр т. 18,13.
Адади 3000 нусха. Буюртма № 12-356.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20.
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz